

3-го
Українського
Народного
Союзу

1917
1967

ЗОЛОТІ РОКОВИНИ

ЗОЛОТІ РОКОВИНИ

THE GOLDEN ANNIVERSARY
OF THE
UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION AND THE REBIRTH
OF UKRAINIAN STATEHOOD
1917 — 1967

CALENDAR-ALMANAC
OF THE
Ukrainian National Association
1967

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

ЗОЛОТІ РОКОВИНИ

**ДО 50-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ**

1917 — 1967

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ

**Українського Народного Союзу
на 1967 рік**

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”

Джерзі Ситі — Нью Йорк

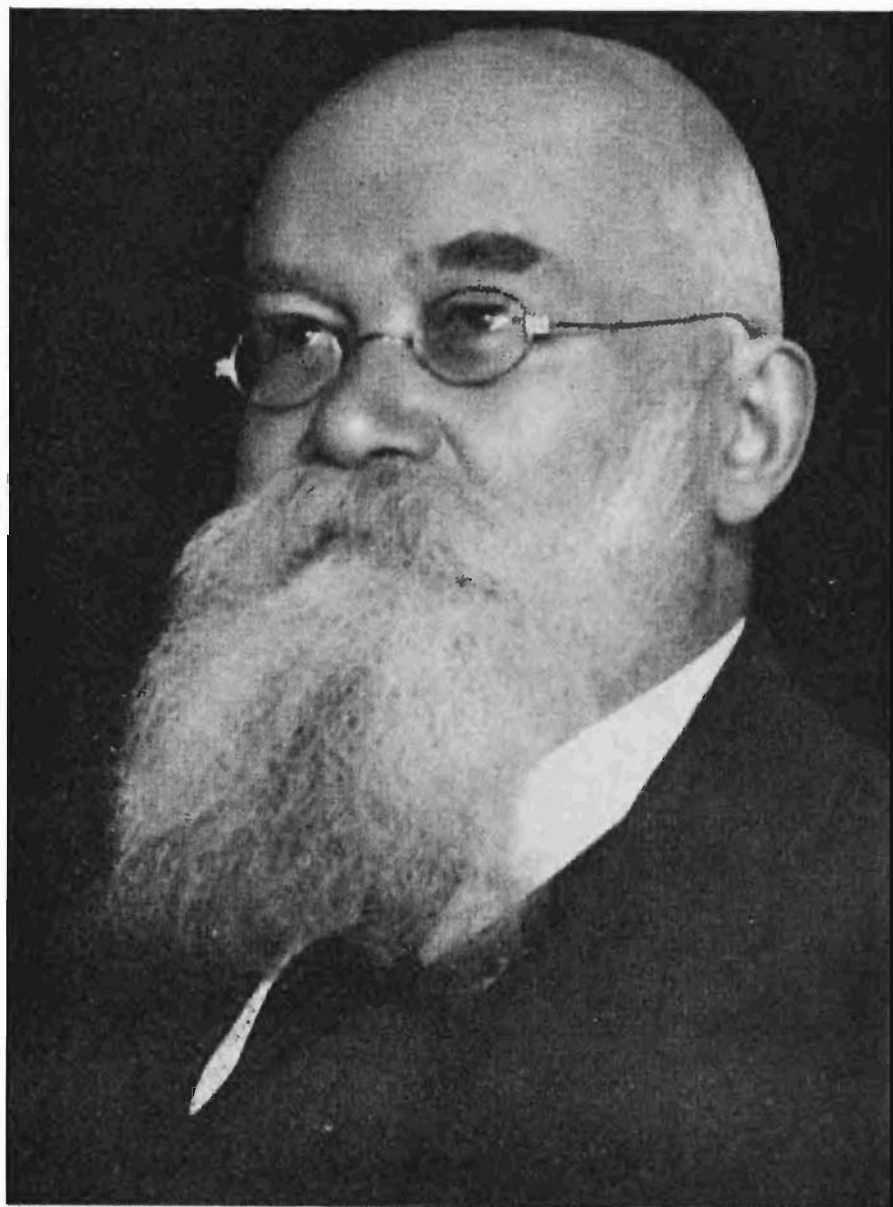

*Обкладинка і мистецьке оформлення заголовків
статтей — роботи артиста-маляра Богдана Титли*

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

М. Грушевський

*Проф. Михайло Грушевський
Голова Української Центральної Ради
і Президент Української Народної Республіки*

Софійська площа і пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві

ЯКА КРАСА: ВІДРОДЖЕННЯ КРАЇНИ...

Написав О. Олесь

*Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день тут нісся плаз рабів,
Мовгали десь святі під попелом руйни,
І журно дзвін старий по-мертвому гудів.*

*Коли звідкільсь взялася мійць шалена,
Як буря все живе схопила, пройняла,
І ось, дивись — в руках замаяли знамена
І гимн звитяг стіва невільна сторона.*

*Так спить орел — і враз, розкривши озі,
Побажить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель стурхане і в небі заклекозе
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.*

*Так море іноді всю ніг дрімає
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивним жемзугом і барвами заграє,
І озі всесвіту до себе прикує.*

*Летить воно, хвилюється і летється,
В обіймах соняшних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годить і щастить.*

.....
*І де взялись ті хвилі сніжнобілі,
Хто дивно так навзив їх грати і шумить?
З яких країн чайки ті прилетіли,
Що вміють ніжно так і плакати, і жалить?...*

*Чайки, чайки! Тоді не треба плазу,
Коли іде борня за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск багу,
І сонця жданого блискує вороття.*

З ПОЕМИ „СІМНАДЦЯТИЙ“

— Вперед, Україно! В Тебе тяжкі стоги!
Пожари хат димляться з-під них:
Ні Росії, ні Європі
Не зрозуміти синів Твоїх!

Це не ті — балакузі, нерозумні,
І не ті ті — жалібні пісні, —
Мовгазливі, думні,
У поломінному сні.

Їхніх рядів не зогиги,
Їх крок — один.

У к р а ї н а :

— Хто ж знав, що ви такі сміливі діти?

У к р а ї н ц і :

— Хто ж знав Тебе, найпрекрасніша з країн?

СВЯТИЙ ЮРІЙ

Наїє, народжена з огня,
Наїя великая, молись, —
Яснозбройний Юрій, як колісь,
Осідлав могутнього коня;

Мов лявіна біла поплила,
Гуркіт скель лама малі серця,
Розбігається отрутна мла
Від проміння дивного лиця;

Наїє, народжена з огня,
Ось прийшов Твій Юрій, мов
воскрес,
Стримує могутнього коня,
Простягає руку до небес.

ЧОТИРИ

Універсали Української Центральної Ради

ПЕРШИЙ УНІВЕРСАЛ

УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ, НА УКРАЇНІ Й ПОЗА УКРАЇНОЮ СУЩОГО

(Прийнятий 23-го червня (н. ст.) 1917 р.)

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!
Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на
сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від сол-
датських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас,
Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті
права та вольності.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не
розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй
землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на
Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосо-
ванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні
дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші
Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі,
повинні видаватися у Всеросійським Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас кращі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як поряdkувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право поряdkування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Україні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себто вибраним нами комісаром на Україні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не хотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому поряdkувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не хотіло мати при собі нашого комісара, не хотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не хотіло признати комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й поряdkу.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовились повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі

повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Одсього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дуже організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

Вгородах і тих місцях, де українська людність живе з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час всдержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготуємо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика й висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (юля) накласти на людність особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. Вцей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ. Року 1917, місяця червня (іюня) числа 10.

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ

(Прийнятий 16-го липня 1917 року на урочистому засіданні Української Центральної Ради)

Громадяни української землі! Представники Тимчасового Правительства повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує пере-

вести Тимчасове Правительство в справі управи Україною до Установчих Зборів. Тимчасове Правительство, стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобод, признаючи за кожним народом право на самовизначення та полишаючи остаточне усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликає в порозумінні з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново з-поміж себе окремих відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої власти тимчасового правительства на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він яко представник демократії на цілій Україні й рівночасно яко найвищий краєвий орган управи міг виконати складну роботу організації й будовання життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи яко орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінні з національними меншостями України приготувлятиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Зборам.

Зважаючи, що утворення краєвого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих Зборів.

Щож торкається комплектування українських військових частей, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головно-командуючим для участі при комплектуванні окремих частин виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни будуть можливі з технічного боку без порушення бойової здатности армії.

Сповіщаючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложить усіх своїх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної побіди революції.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ

(Оголошений Українською Центральною Радою 20 листопаду 1917 р.)

Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межусобна і кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України постави нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомгти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному Секретарятові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Ото ж оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумезних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народної Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею й наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання й кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й співників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть.

Оповідіаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровиши за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно - персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно - персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народної Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 р. (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Києві 7 (20) листопада 1917 р.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ

УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
22 СІЧНЯ 1918

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну власть над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою власть, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петро-

градське Правительство не пішло нам назустріч і веде дальше криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікання мира й закликає до нової війни, називаючи її „святою”. Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщуємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українською Наро-ду.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди збоку якихнебудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при допомозі державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим, щоб установити таку владу, до якої мали б довір'я й яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народу, має Правительство додати до помочі самоврядування ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ zostався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народних Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисли держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б знайти працю і приложити свої сили, і прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригноблених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважливі області торгівлі і усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну і інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передусім на піддержку трудовому населенню і на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різномірної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей

до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народних Міністрів повинна безощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22-го січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не встигнемо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справлять і до остаточного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергійно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народної Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи і прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

У Києві, 9 (22) січня 1918 р.

Перший Універсал Українській Центральній Раді

проф. Борис Мартос

10-го червня ст. ст. (23 червня н. ст.) 1917 року Українська Центральна Рада видала свій 1-ий Універсал до Народу Українського: „...од нині самі будемо творити наше життя”, говорилося в ньому. Універсал закликав до великої, важкої й сміливої конструктивної праці коло організації автономії України”.

Цей Універсал було розповсюджено по всій Україні; його проголошувано на різних зібраннях по містах, містечках і селах. І скрізь він викликав ентузіастичне захоплення.

Урочисте проголошення 1-го Універсалу в Полтаві було немовби українським святом. В неділю після Служби Божої в Мазепинському Соборі кількатисячна процесія з духовенством на чолі, з українськими прапорами попрямувала до архиерейського дому, де у дворі стояла дерев'яна, перевезена з Запоріжжя, церква. Голова процесії ввійшла в церкву, а величезна юрба залила просторий двір і вулицю. В церкві відправлено

молебень, а після того на паперть (ганок) вийшов старенький, може, семидесятилітній дякон в облаченні й урочисто, схвильованим голосом відчитав Універсал. Я стояв близько і бачив, як по його щоках бігли сльози. Коли він закінчив, то пролунало тисячоголосне: „Слава! Слава Україні!” Ще якийсь час натовп не розходився; на обличчях в усіх був урочистий, радісний вираз; люди обмінювались враженнями.

У цей день члени української громади, виконуючи припис Універсалу, збирали перший раз „національний даток” не тільки від свідомих українців, а й від ширшого громадянства (на жаль, цей даток був дуже малого розміру: наскільки пригадую, в Полтаві збирали по 20 копійок з особи).

У Києві 1-ий Універсал проголошено на Софійській площі; багатотисячний натовп відповів гучним „Слава” під дзвони св. Софії й Михайлівського монастиря.

Надзвичайно прихильно зустріли І-ий Універсал і українці-полонені в таборах Німеччини та Австрії. Як відомо, Союз Визволення України, в склад якого входили головно українські соціалісти, вів серед них пропаганду самостійности України. Проте, оголошення Універсалу по таборах полонених викликало серед них великий ентузіазм; полонені навіть складали пожертви для Центральної Ради. Для них було ясно, чому Ц. Рада не оголосила самостійности вже у І-му Універсалі.

Як реакція на І-ий Універсал, полетіли тисячі листів і телеграм з українських міст, містечок і сіл до Тимчасового Уряду з вимогою порозумітися з Центральною Радою, а в Київ до Центральної Ради — з обіцяркою підтримки.

Наскільки мені відомо з розмов і з літератури, до Ц. Ради не поступило ні одного протесту проти домагання в І-му Універсалі автономії, а не самостійности.

Вже аж на еміграції почулися закиди на адресу Центральної Ради, чому вона не проголосила вже І-им Універсалом самостійности України. На жаль, цей закид часом доводиться чути й досі. Однак, для кожного зрілого політика цілком зрозуміло, що проголошення самостійности України в червні 1917 р. було б величезним блефом і провалом не тільки Центральної Ради, а й усієї української справи.

Справді, проголосити Самостійну Україну і не почати її здійснювати було б річчю абсолютно несерйозною. А для того, щоб почати здійснювати державну самостійність, Центральна Рада була занадто слаба і фізично, і фінансово, і політично.

Фізично вона могла спертися в той час тільки на Богданівський полк, що його склад хитався від 3.000 до 5.000 вояків; до того ж не було певности, що в рішучий момент вони всі підуть у бій; вільного козацтва й куреня січових стрільців тоді ще не було; та й пізніше склад куреня січових стрільців хитався від 300 до

500, а в боях брало участь яких 200-300. Взагалі ж треба було ще перевести колосальну роботу, щоб пробудити національну свідомість у широких масах, що була приспана 200-літнім пануванням Москви.

В розпорядженні начальника Київської Військової Округи К. Оберучева була залога в силі понад 15.000 вояків, майже виключно великоросів, тоді ще мало зачеплених большевицькою пропагандою. Що це була поважна й слухняна сила, видно з того, що він легко справився з большевицьким повстанням у Києві в листопаді 1917 р., хоч у большевиків було тоді вже до 6.000 вояків, бо частина залоги за цей час вже була розпропагована ними.

До того ж в разі потреби Оберучев міг покликати собі на поміч війська з ближчої околиці. А в разі оголошення самостійности довелось би мати проти себе сотні тисяч війська, що стояло у ближчому заціллі і ще не було розкладене большевицькою пропагандою.

Оголошення самостійности України, відірвання її від Росії з початку або навіть у середині р. 1917 неодмінно мусло б привести до збройного конфлікту між Центральною Радою й Петроградським урядом, бо Росія не могла обійтися без українського хліба, цукру, м'яса, сала, вугілля і т. д. Ми всі це добре розуміли, як розуміли також і те, що в розпорядженні Тимчасового російського уряду було кілька мільйонів війська в заціллі, фабрики зброї й амуніції, а у Ц Ради — абсолютно нічого, якщо не рахувати фабрики амуніції в Луганську, далеко на сході, майже на межі з Донщиною.

І ні від кого не можна було чекати допомоги.

Укласти угоду з Німеччиною? Але на Західному фронті (Волинь, Поділля) стояло військо, набране переважно з Московщини, бо уряд посилав українців здебільшого на Північно - Західній та Північний фронті. Опріч того ми боялися німців, бо розуміли, що їм потрібна не

Українська Держава, а українська земля. Пізніші події (р. 1918 і р. 1941) показали, що ці побоювання були цілком оправданні.

Фінансово Центральна Рада стояла ще гірше. Хоч до неї приходили пожертви з усіх кінців України, але це вже було після I-го Універсалу, і все це були незначні суми. Тільки Полтавські Губерніяльні Земські Збори, на мій внесок, асигнували для Ц. Ради 200.000 карб., але й це мало більш маніфестаційне значення, бо Полтавське Земство в той час не в стані було видати таку суму і лише в рахунок їй кілька разів прислало, але не так багато; інші обмежилися значно меншими асигнуваннями. Напр., Борзенське Земство асигнувало лише 3.000 крб, а велика більшість земств не асигнувала нічого.

Між тим податки поступали за революції дуже слабо, так що й російські фінанси базувалися головню на інфляції паперових грошей.

Почати ж зразу самим з друку власних грошей було б повною нерозважністю: ті гроші не мали б ніякої вартости.

Політично Ц. Рада спиралася лише на всеукраїнські конгреси та місцеві з'їзди. Безперечно, всі вони робили велике, імпонуюче враження, як вияв народної волі; але цілком зрозуміло, що це враження не могло бути довготривалим. У той же час по всіх наших більших містах були сталі політичні організації, як от „Комитеты Общественных Организаций”, „Советы Рабочих и Солдатских Депутатов”, де українці були в незначній кількості. Ці організації в той час (червень 1917 р.) у великій більшості складалися з російських патріотів.

Чисто українські організації на місцях були надзвичайно слабі. Напр., у Полтаві, цьому центрі України, де стояв пам'ятник Іванові Котляревському, Товариство Українських Поступовців р. 1917 нараховувало яких 30-35 осіб. Поза цим товариством у Полтаві було ще яких

три-чотири десятка свідомих українців, головню студентів. Досить багато було свідомих українців серед середньошкільної молоді, переважно із сіл.

Від початку революції 1917 р. до червня відбулися такі всеукраїнські конгреси: Національний, I-ий і II-ий Військові і Селянський. На всіх цих конгресах, так само як і на губерніяльних з'їздах у Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Одесі, прийнято резолюції з домаганням автономії України. На губерніяльному кооперативному з'їзді (27-28. III. 1917) у Києві делегат Васильчук закінчив свою промову словами: „За Україну, за самостійність, за рідну мову і школу”. Його палка промова викликала овації, А проте, з'їзд прийняв резолюцію, в якій вимагалось автономію України у Федеративній Росії, а про самостійність не згадувало. Оплески не зобов'язують ні до чого, вони були викликані запалом промовця, не змістом його промови, а резолюцію приймається з розвагою.

Коли ж кооператор Олександр Степаненко на I-му Всеукраїнському Селянському Конгресі запропонував прийняти резолюцію з домаганням самостійности України, то делегати виявили рішучий спротив і заявили, що коли й далі будуть такі балачки, то вони покинуть конгрес і пойдуть додому. „Ми приїхали сюди робити діло”, — казали вони. Справді, біля 200 осіб покинули конгрес, а при голосуванні за самостійність подано лише 19 голосів, а за автономію — більше як 1.300.

Після цього невдалого виступу О. Степаненка в перерві я питаю селян, чому вони так рішуче виступали проти самостійности України; вони відповіли, що вони не проти самостійности України, а проти її негайного проголошення, бо це означало б початок війни з Москвою, а вони війни не хочуть: „Ось побачите, якщо буде війна з Московщиною, ніхто на ту війну не піде”.

Всеукраїнський Робітничий З'їзд, що відбувався пізніше, також висло-

вився за автономію, а не за самостійність.

Характерний випадок трапився в Катеринославі, де українські патріоти з початку революції звернули увагу лише на культурно-освітню роботу, а тому селянство попало під вплив російських есерів, і I-ий селянський губерніяльний з'їзд Катеринослави висловився навіть проти автономії України. Аж у червні II губерніяльний селянський з'їзд висловився за автономію і за присудання до Всеукраїнської Селянської Спілки, але одночасно і до Всеросійської (!)

Авторитет Центральної Ради спирався на національній стихії, себто головню на селянстві та на селянських дітях у війську, а почасти на робітництві. Зрозуміло, що Центральна Рада не могла спертися на зденационалізованих, а в великій частині чужонаціональних урядовцях, землевласниках, купцях та фабрикантах; серед них вона знайшла б лише одиниці прихильників, а тисячі ворогів.

Навіть тепер серед емігрантів з України скільки є „малоросів“, „обцєросів“ та „українців рускої культури“! А ще ж є й такі нібито щирі українці, що політично стоять за федерацією з іншими частинами колишньої Росії.

Якщо вдуматися в зміст I-го Універсалу, то побачимо, що він проголошує щось більше, ніж автономію України, а саме — суверенітет українського народу і право на територію: „...хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям“.

„Всі закони, що повинні дати той лад тут, у нас на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори“.

„щоб... право порядкування нашими українськими землями... належало тільки нам самим“.

„... щоб ми самі творили свою долю“.

„однині самі будемо творити наше життя“.

„Народе Український! У твоїх руках доля твоя“

А закінчується I Універсал виразно: „... докажи... що ти... можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим державним народом“. (Підкреслення мої; цитую за книгою П. Христюка: „Замітки й матеріяли“, т. I, стор. 72-74). Цю фразу підкреслив М. Грушевський у своїй промові на II-му Військовому З'їзді.

Недарма ця думка: „самі будемо творити своє життя“ повторюється на різний лад кілька разів! Недарма так сполошилися й російські патріоти: вони боялися, що після цього Ц. Рада проголосить самостійність. Ц. Рада діяла тут політично розумно й доцільно, проголошуючи суверенітет українського народу, як принцип, і автономію України, як практичний крок. Інші народи, як білоруський, грузинський, вірменський у той час не проголосили навіть домагання автономії.

Центральна Рада проголосила самостійність 22. I. 1918; а грузини, вірмени та азербайджанці проголосили Закавказьку Республіку аж 22. IV. 1918; Грузія, як незалежна держава, постала тільки 26. V. 18, коли до неї дійшли німецькі війська.

А проте, грузинські соціал-демократи ще до революції 1917 р. на таємному засіданні вніесли постанову проголосити самостійну республіку, якщо будуть для того сприятливі обставини.

Пригадаймо, що Ірландія після довгої боротьби здобула автономію в 1921 р., а незалежність аж у 1949-му.

Індія від 1919 р. перейшла різні державноправні фази, поки здобула самостійність аж у р. 1947, залишаючись, однак, в Бритійському Коммонвелті, себто „не пориваючи“ з іншими частинами імперії.

На жаль, відчувалася катастрофічна нестача людей, скільки-небудь підготовлених до політичної або громадської праці. Прикладом може бути та сама Полтава, де я тоді перебував. Перед нами стояло питання:

Проф. Борис Мартос

Полтаві жив тоді П. І. Чижевський, колишній член Державної Думи, і він був добрим кандидатом, але в нього саме загострився туберкульозний процес, і він навіть не виходив з дому. Серед трьох десятків членів ТУП (Товариства Українських Поступовців) іншого кандидата не знайшлося.

У Полтаві на початку 1917 р. існувала Українська Юнацька Спілка, що складалася з учнів середніх шкіл. Члени Спілки хотіли довідатися, що собою являє революція, що таке Установчі Збори, що таке парламент,

що таке автономія, як відбуватимуться вибори, що треба робити українцям, що і як юнаки мають пояснювати селянам, коли роз'їдуться по селах на двотижневу Великодню перерву. Їхні представники звернулися до мене, і я провів тижневий курс по 2-4 години денно з парою сотень юнаків, українців і малоросів. Чому вони не звернулися до правників? У Полтаві було кілька десятків правників з високою освітою, але між ними, здається, тільки один українець, а решта — малороси, общероси, жида та поляки. До того ж правники за

чию кандидатуру виставити від Полтави на ближчих виборах до Установчих Зборів? Усі, з ким я розмовляв, заявляли, що єдиним кандидатом може бути я, хоч усі знали, що я — соціал-демократ, а наша партія мала дуже мало прихильників. У царських часів, хоч і мусіли в університеті студіювати державне право і складати з нього іспит, більше звертали увагу на карне та цивільне право і на цивільний процес, а на державне право дивилися як на щось другорядне. Ще відмічу, що в дореволюційних російських університетах викладалося „російське” державне право, себто абсолютизм. Тож полтавські правники здебільшого були мало компетентні в питаннях парламентаризму.

Я ж, як і інші члени Української Студентської Громади в Харкові з р. 1899, а пізніше члени У. с.-д. партії, не будучи правником, з національного обов'язку знайомився з державним правом шляхом самоосвіти; а під час місячного перебування в Галичині у р. 1900 ознайомився і з деякими питаннями практичного характеру, як, напр., вибори, свобода зібрань, преси і т. п. в конституційній монархії.

Так само, коли організаційний комітет Селянської Спілки скликав Полтавський Губерніяльний Селянський З'їзд, то не знайшлося нікого, хто взяв би на себе підготувати доповідь з національного питання, і я мусів узяти цю доповідь на себе, хоч мав на думці доповісти про земельне питання: ні проф. В. Андрієвський, ні інж. П. Макаренко про національне питання доповісти не змогли й іншого доповідача не знайшли.

Ще гірше створилося становище, коли прийшло до т. зв. „демократизації органів місцевого самоврядування”. Треба було виставити по п'ять кандидатів у Полтавську губерніяльну земську управу, губ. продовольчу управу та в губ. земельну управу, разом 15, стільки ж — у повітові органи Полтавського повіту та 5 у міську управу Полтави. Окрім того, тре-

ба було обрати губерніяльного і повітового комісарів та їх помічників. Отже треба було коло 40 кандидатів, а серед українців ми не змогли знайти й п'ятох.

Я особисто звертався з проханням до Г. Розмістрова (не соціаліста), щоб він дозволив виставити його кандидатуру на голову Губ. Земської Управи або на якусь іншу посаду, але від odmовився, мотивуючи це хворістю (серце й ревматизм). А він був би дуже добрим кандидатом: 100% українець, член Товариства Українських Поступовців, людина освічена, всіма поважана, ліпше, як хтось інший, ознайомлена з земською справою, бо багато років працював у Губ. Земській Управі, як керівник статистичного відділу.

Я й Д. Токаревський поїхали до Вячеслава Липинського, що в той час працював недалеко від Полтави, але й він odmовився виставити свою кандидатуру на яку б то не було посаду, мотивуючи тим, що його політичні погляди не пасують до часів революції. Я довго переконував його, доводячи, що він може взяти на себе такі функції, які до політики не мають відношення, як от член Губ. Земської Управи, керівник відділу освіти, — не допомогло: він категорично odmовився взяти на себе будь-яку роллю. На зібраннях ТУП'у я його не зустрів ні до революції, ні під час її.

На голову Полтавської Міської Управи ми виставили вчителя середньої школи Віктора Андрієвського, людину з високою освітою, діяльного члена ТУП, середнього віку (30-32 літ); його батько був міським радником; тож у їхній родині не могло обійтися без розмов про міські справи; тож і він мусів бути до певної міри обізнаний з ними. Але й він категорично odmовився; мотив: „мене не виберуть”, хоч я запевняв, що обрання нашого кандидата — забезпечене. І справді, не знайшовши відповідного кандидата, українці виставили кандидатуру Криворогченка, людини молодшої (25-26 років), недосвідченої; а

він все ж таки зібрав більшість голосів, дякуючи підтримці робітництва. Якби В. Андрієвський був відважнішим, він безперечно був би міським головою. Мене під час виборів уже в Полтаві не було, а тому не знаю, як це все відбувалося.

Так було в Полтаві, а в інших містах було ще гірше. Наприклад, у Катеринославі на вісім членів Губер. Земської Управи свідомих українців було тільки три. У самому Києві міським головою був росіянин Рябцов, а начальником міліції — запеклий наш ворог Лепарський; його помічником був член російської комуністичної партії. В книжці „Україна в огні й бурі революції” (ч. I, стор. 53) І. Мазепа пише про ті величезні труднощі, які мала українська Губерніяльна Революційна Рада на Катеринославщині з початком квітня 1918 р. при утворенні місцевої влади після відходу советського війська: ніхто не погоджувався взяти на себе обов'язки губерніяльного комісара, не вистачало людей не тільки для обсадження губерніяльних урядів, а навіть для зв'язку з повітями. З десяти членів губерніяльної ради половина були робітники; обов'язки губерніяльного комісара мусів взяти на себе І. Мазепа, український соціал-демократ.

А де ж була українська інтелігенція? Почуваючи себе не підготовленою до політичної роботи, вона віддала свої сили для культурно-просвітньої роботи. А це ж було в 1918 р., після цілого року революції, протягом якого багато колишніх „малоросів” відчули вже себе українцями. Скільки за рік зроблено українською пресою, словесною пропагандою, різними зібраннями й маніфестаціями! А у квітні 1917 р. справа стояла куди гірше. Не ліпше стояла наша справа і в інших губерніях.

Раніше ми це мусіли замовчувати заради національного престижу, а тепер, після майже півстоліття, вже можемо в цьому признатися: нас примушують до цього безвідповідальні виступи деяких публіцистів.

Бачачи неможливість обсадити в

Полтаві бодай важливіші місця нашими людьми, я поїхав до Києва, щоб підшукати там відповідних кандидатів; але серед своїх знайомих не знайшов. Тоді я звернувся до голови Центральної Ради, проф. М. Грушевського, з проханням дати для Полтави трьох осіб відповідної кваліфікації. На це він мені відповів: „Не тільки не можемо вам дати нікого, але й вас реквізуємо, бо у нас не вистачає людей”. Я звернувся до В. Винниченка, тоді вже призначеного на голову Генерального Секретаріату, і почув, що за браком людей він не може скласти Генерального Секретаріату, і що я з національного обов'язку мушу взяти на себе обов'язки генерального секретаря продовольчих справ. Я відмовлявся категорично тим, що я — потрібен у Полтаві, що не почуваю себе придатним на такий високий пост, що просто не знаю, що треба робити в такий тяжкий час, щоб направити продовольчі справи, які внаслідок війни і спекуляції перебували в критичному стані. Тоді В. Винниченко попросив, щоб я бодай прийшов на засідання Ген. Секретаріату, що мало відбутися в той день.

Коли я прийшов на те засідання, то побачив там своїх давніх знайомих: трьох кооператорів та чотирьох членів Укр. Соц.-Дем. Партії; знайомий мені особисто був лише Сергій Єфремов, знаний уже й тоді публіцист. Все це були видатні українські патріоти, що ще змолоду брали участь у національній роботі, були членами тасмних українських організації, студіювали не тільки українську мову та історію, а й політичну економію, державне право, соціяльну політику, брали участь у політичних дискусіях; майже всі були чинні в нелегальній політичній роботі: із 9 генеральних секретарів першого складу тільки четверо уникли переслідувань царської поліції, п'ятеро по кілька разів сиділи у в'язниці, і з них С. Петлюра й В. Винниченко мусіли якийсь час жити за кордоном.

Це були люди надзвичайних здіб-

ностей; напр., В. Винниченко — наш найкращий белетрист і промовець, С. Єфремов і С. Петлюра — найкращі журналісти, М. Стасюк — економіст, Х. Барановський — видатний кооператор — практик, якого високо цінили не тільки в Україні, а й у Москві. Але ніхто з них, як і я, не був членом не тільки парламенту, але й органу міського або земського самоврядування і не займав будь-якої адміністративної посади, — наслідок поневолення України Московією та реакційної царської політики.

Дехто з противників демократії, намагаючись принизити Центральну Раду, виставляє її членів, як молодиків, студентів, недосвідчених і т. п. Серед членів Генерального Секретаріату молодиком можна було назвати тільки П. Христюка: йому було тоді років 25-26; перед тим він був секретарем редакції кооперативного часопису, а в Генеральному Секретаріаті став генеральним писарем. В. Винниченкові й С. Петлюрі було тоді, як і мені, по 38 років (проф. Д. Дорошенко в „Історії України” подає наші роки неправильно — мабуть, за Укр. Енциклопедією?), С. Єфремову, Х. Барановському, І. Стешенкові й М. Стасюкові — понад 40 р. Не всі вони мали повну високу освіту, але, дякуючи природнім здібностям і пильній самоосвіті, дорівнювали людям з високою освітою. Напр., Х. Барановський (не змішувати з проф. М. Туган-Барановським) закінчив лише нижчу школу, але в розмові з ним ніхто б цього не помітив; а на засіданнях Надзірчої Ради Московського Банку, членом якої він був до р. 1917, правники дивувалися його речевим зауваженням і точним формулюванням внесків. С. Петлюра був звільнений з духовної семінарії, але ніхто б не подумав, що він не мав високої освіти. Хто не знав його, подумав би, що це — доцент високої школи: пильна праця над самоосвітою, слухання лекцій в університеті, знайомства з представниками інтелігентської еліти зробили з нього людину, що інте-

лектуально перевищувала багатьох його сучасників з високою освітою.

Слід також узяти на увагу й те, що члени підпільних соціалістичних організацій близько стояли до робітництва й селянства, організовуючи таємні гуртки, знайомлячися з матеріальним і культурним станом тих і других та з їх потребами.

Для ілюстрації можу навести свою роботу від 1901 до 1917 р., не тому, щоб я тим виділявся серед своїх товаришів по партії, а виключно тому, що моє життя мені більше відоме. Думаю, що й інші могли б написати щось подібне. Скільки разів, будучи студентом, мені доводилося жити місяцями на селі, навчаючи панських, попівських та козачих дітей! І кожен раз це давало мені можливість обережно заводити розмови з більш інтелігентними селянами, вчителями, фельдшерами і т. п., давати їм читати легальні й нелегальні українські книжки, а потім розмовляти про них; у двох селах я заснував навіть таємні книгозбірні. А пізніше, працюючи в ділянці статистики та кооперації, скільки я їздив по Волині, Полтавщині та Кубані, ночуючи у хліборобів та розмовляючи з ними далеко за північ на національні, політичні та соціальні теми. В Полтаві, Харкові, Катеринодарі я викладав українську літературу, політичну економію та соціальну політику (не соціалізм) учням середніх шкіл, синам і донькам робітників, міщан та селян у таємних гуртках по 7-10 душ; а після викладу — запити, обмін думок. У 1906 році в Харкові я викладав соціальну політику в таємному гуртку робітників. А ще ж я не брав участі в т. зв. „біржі”, коли переодягнені студенти й студентки вмівувалися у вуличну юрбу, заводили знайомства з робітниками та робітницями і вели з ними розмови про їхні радощі й печалі, надії та мрії, поступово знайомлячи їх з питаннями політики й економіки.

Для порівняння пригадаю, що Вінстон Черчилл був обраний в члени парламенту, коли йому було 25 літ,

а 33-ох років він став міністром торгівлі („Life”, 29. I. 1965).

Стоячи послідовно на ґрунті демократії, Центральна Рада включила в свій склад представників різноманітних українських організацій: культурно-просвітніх, окремо від учительства, кооперативних, громадських та від усіх українських партій, що тоді існували.

Раз-у-раз доводиться чути, ніби соціялісти не допускали до роботи не-соціялістів. А В. Андрієвський у своїх споминах навіть не посоромився написати, ніби українська демократія „була заступлена в Центральній Раді виключно соціялістами” („3 минулого”, т. I. ч. I, стор. 114); „з люди що вірять цьому і повторюють.

З самого початку (березень 1917 р.) в Ц. Раді переважали члени Товариства Українських Поступовців, а не соціялісти.

На Національнім Конгресі 6-8 IV. 1917 р. (ст. ст.) при реорганізації складу Ц. Ради було обрано до неї від Союзу Українських Автономістів-Федералістів 5 осіб, в тому числі Є. Чикаленко й В. Леонтович (помічники, несоціялісти), від Укр. Демокр.-Радикальної Партії — 2 особи; а від Укр. Соц.-Демокр. Партії — 4 та від Укр. Партії Соц.-Револуціонерів — 3 особи.

Від культурно-освітніх, професійних, кооперативних та інших організацій було обрано цілий ряд осіб без огляду на партійну приналежність, в тому числі був харківський адвокат Микола Міхновський, що ніколи себе соціялістом не заявляв. Представники кооперації: Ф. Крижановський та В. Коваль заложили в Ц. Раді „Трудову” партію (а не соціялістичну), а О. Степаненко приєднався до соціялістів-самостійників (націоналістів).

Від різних з’їздів пройшло багато безпартійних, так що в Ц. Раді була значна „фракція безпартійних”.

Тільки несоціялісти виявили за революції занадто малу політичну активність. Так, самостійники спромоглися скликати губерніяльний з’їзд у

Полтаві аж у листопаді, а Всеукраїнський у Києві — аж у кінці грудня 1917 р. А так звана Укр. Федеративно-Демократична Партія була заснована аж у середині грудня, коли вже справа йшла про проголошення державної незалежності України. Установчі Збори Укр. Демократ.-Хліборобської Партії відбулися 29 червня 1917 р., себто вже після проголошення I-го Універсалу.

Так само в Ц. Раді були особи, що належали до різних верств суспільства: селяни, робітники, ремісники, військові, інтелектуали різних професій. З моїх особистих знайомих землевласників членами Ц. Ради були обрані на Національному Конгресі письменник В. Леонтович і письменник, меценат і громадський діяч Є. Чикаленко. Правда, його син, проф. Л. Чикаленко на засіданні Укр. Вільної Академії Наук (13. V. 61) заявив, що його батько був членом Ц. Ради тільки на початку її заснування (4. III. 1917 ст. ст.), а потім нібито був позбавлений членства. Я дослідив цю справу і знайшов, що ніхто не позбавляв його членства; при реорганізації складу Ц. Ради на Національному Конгресі його було обрано в склад Ц. Ради (Д. Дорошенко: „Історія України”, т. I, стор. 69). Голова Мандатної Комісії Ц. Ради, проф. Я. Зозуля, добре пам’ятає, що вліті 1917 р. при перевірці мандатів прізвище Є. Чикаленка залишилося в списках членів Ц. Ради; а проф. І. Паливода пригадує, що бачив Є. Чикаленка на засіданні Ц. Ради ще восени 1917 р. Мабуть, це непорозуміння постало з того, що Є. Чикаленко не ввійшов у склад т. зв. Комітету Ц. Ради (пізніше — Мала Рада); однак, в склад цього Комітету входив цілий ряд несоціялістів, як В. Коваль, Ф. Крижановський, Хр. Барановський і члени партії Укр. Авт. Федералістів, до якої тоді належали Є. Чикаленко, В. О’Конор-Вілінська й В. Прокопович.

Чому Є. Чикаленко не ввійшов у склад Малої Ради, не знаю. Але, знаючи особисто Є. Чикаленка, мав-

ши нагоду не раз розмовляли з ним у Подєбрадах, дозволю собі висловити здогад, що він сам не схотів бути членом Малої Ради, бо це вимагало багато часу, а його заінтересування було скероване не стільки на політичну роботу, як на культурно-освітню, що тоді вимагала особливо багато інтелектуальних сил. З цієї причини пізніше відмовилися С. Єфремов і Х. Барановський від участі в Генеральному Секретаріаті Ц. Ради, хоч їх дуже просили не робити цього.

Дякуючи тому, що І-ий Універсал з погляду політичного був складений дуже добре, всі свідомі українці визнали Ц. Раду своїм національним представництвом, а дехто — навіть „урядом”. Що більше, Універсал розбудив національне почуття у тих, у кого воно дрімало, при спане царською політикою, себто: милість — для „общеросів”, недоброзичливість — для „малоросів” і переслідування „українців”.

Революція збудила „приспану” Україну, а І-ий Універсал дав народному стихійному рухові національний напрямок. Багатьох „малоросів” він примусив задуматися над питанням: „Хто ми? Чиї ми діти?” А з’їзди, українська преса, брошури, складені проф. М. Грушевським („Хто такі українці?”), з багатьох „малоросів” зробили т. зв. „українців 1917-го року”. Але на це потрібний був час.

Багато свідомих українців жило тоді поза Україною: в Московщині, в Сибіру, на Далекому Сході, на Кавказі, в Закаспійському Краю і на решті на всіх фронтах; багато ж із тих, що жили в Україні, боялися покинути свої посади, а дехто просто боявся заангажуватися в революційних органах, пам’ятаючи, чим закінчилася революція 1905 року.

До того ж мусимо признати, що в той час національно-свідомих українців було не так то вже й багато; їх не вистачило б, щоб обсадити всі важливіші місця; а „малоросам” ідея самостійности була просто ненавистою, і від них нічого, крім саботажу, не можна було чекати; багато з них

у той час ненавиділи навіть українську мову.

Якраз через недостачу національно свідомої української інтелігенції в повітових, а особливо в губерніяльних містах з початку революції політичний вплив мали росіяни (общероси), малороси, поляки, жиди, тільки не українці. Все більшого значення набирали совести робітничих і солдатських депутатів, а в них українців майже не було.

Революція мала знищити все, що віджило, застаріло, не відповідало вимогам життя, і на місце того створити новий лад, нові закони, нове розуміння відносин, нові поняття, які більше відповідали б потребам революційного народу. Не так легко було зрозуміти, що саме віджило, що потребує негайної зміни; ще важче було перевести ті зміни в життя. Центральна Рада потребувала людей, знайомих з вимогами часу, людей з ініціативою і сміливих, що не вагалися б у відповідний момент зробити відважний крок, але разом з тим людей розсудливих, які не дозволили б собі зробити якийсь нерозважний крок.

Коли я прийшов до Центральної Ради, обраний І Всеросійським Селянським Конгресом, то в ній не було ні „общеросів”, ні „малоросів”. Серед членів її можна було бачити відомих уже тоді українських національних діячів, головню тих, що мешкали в Києві. Знов таки помилку роблять ті, що твердять, нібито в Центральній Раді переживала студентська молодь. Мені було тоді 38 років, а більшість членів як Великої Ц. Ради (пленум), так і Малої (Комітет Ц. Ради) були приблизно мого віку.

Були в ній і студенти, але не якісь там 19-20-літні юнаки, а ті, що через чинну участь у таємних політичних організаціях, через арешти й висилки затрималися у високій школі до 25 років, а то й довше. Це були здебільшого здібні, активні люди, добрі оратори, захоплені революцією й знайомі з політикою в значно більшій мірі, ніж дехто з старших гро-

мадян, що, будши на 100% українцями, цікавилися майже виключно культурно-просвітніми справами і в Ц. Раді брали лише пасивну участь.

Пригадую собі двох таких студентів: М. Любинського і О. Севрюка; на вигляд їм було років 25-26; добрі промовці, речеві, змістовні. Оскільки М. Любинський (укр. соц.-рев.) був здібною людиною, свідчить оцінка його промови проти Л. Троцького на мирових переговорах у Вресті, що її дає у своїх спогадах член німецької делегації генерал М. Гофман: "Die ausgezeichnete Rede" (знаменита промова). Цю оцінку наводить проф. Д. Дорошенко в своїй „Історії України" (1932 р., т. I, стор. 310); там же наведено і всю промову М. Любинського (стор. 310-313).

Як стверджує проф. Д. Дорошенко (т. I, стор. 315), і ген. Макс Гофман, і австрійський міністер закордонних справ граф Оттокар Чернін у своїх спогадах вихваляють українських представників, особливо М. Любинського й О. Севрюка.

Справді, працюючи у надзвичайно тяжких, нервових обставинах (Київ був оточений військом Муравйова), маючи проти себе таких досвідчених політиків і дипломатів, як німецький міністер закордонних справ фон Кюльман, ген. Гофман, ген. Людендорф, австрійський міністер закордонних справ граф О. Чернін, турецький посол у Берліні Гаккі-Паша, великий везір Талаат та ін., а з большевицької сторони Йоффе, Каменев, Троцький та інші, — вони обидва показали себе на відповідній висоті; при переговорах виявили не тільки „надзвичайну твердість, присутність духа", а й „справжній хист". Я наводжу тут оцінку Д. Дорошенка (т. I, стор. 315), як автора, що, зрештою, ставився недоброчинливо до діячів Ц. Ради і в своїй „Історії" написав багато несправедливого. Але тут і він мусів дати високу оцінку виступам цих „студентів". До того ще треба підкреслити надзвичайну активність наших молодих дипломатів; напр., О. Севрюк, не обме-

жуючися переговорами в Бересті, побував і в Берліні, і у Відні, шукаючи там підтримки (на жаль, мушу застеретися, чинність О. Севрюка в р. 1919 і пізніше я похвалити не можу).

Політикам 1917-го року закидають також, що вони були „народниками", а тому занадто рахувалися з „народом" та його бажаннями. Це — невірно: вони не були „народниками" в дусі московських народників, що обожнювали народ. Але всі вони — і соціалісти, і не-соціалісти — були справжніми демократами, що намагалися завести „в своїй хаті свого правду", „святий і праведний закон", цебто дати свободу і порядок „з волі народу, для народу і через народ". Інакше в Універсалі не могло б стояти: „Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас... на сторожі прав і вольностей української землі". В склад Ц. Ради входили „Твої, Народе, виборні люди", а не якісь самозвані авантюристи. Далі в Універсалі формулюються демократичні постуляти.

Серед свідомих українців того часу хіба лише невідповідальні одиниці були сторонниками панування організованої меншости над народом шляхом насильства, терору або ошуканства: у нас не було „зерна неправди за собою".

Люди, що не розуміють істоти української революції 1917 р., закидають, нібито „українські провідники ставили соціальні питання вище національних" або „партійну програму — вище національних інтересів". Все це — неправда. В дійсності ж питання національні так тісно перепліталися з соціальними, що тяжко провести між ними межу. 80% нашого народу, коли не більше, жило в злиднях: селяни — не забезпечені землею (75% селянських родин багатої Полтавщини мали менше як по 5 гектарів орної землі, своєї й орендованої, а 50% мали менше як по 3 га.); робітники мали 10-годинний робітний день, а на заробіток не могли утримати родину; ремісники не в стані

були витримати фабричної конкуренції й бідували; щороку 8% селянських родин Полтавщини мусіли висилати молодь на заробітки на Донбас, Кубань, Херсонщину... Тисячі селян їхали на переселення в Сибір або в Америку. А все це була та маса, яку історія оберігла від денационалізації. А в той самий час герцогові Мекленбург-Стреліцькому на тій же Полтавщині належало 60.000 гектарів.

Тому в I-му Універсалі сказано, як щось уже наперед вирішене: „...щоб після того, як буде одібрано... поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів... право порядкування... користування ними належало нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові)”. Так питання соціальне стає національним.

Доводиться чути й такий наївний закид, нібито „наші батьки”, „керівники” думали лише про соціалізм, бо були „марксистами”. Я не бачив ні в Центральній Раді, ні під час з'їзду та маніфестацій портретів Маркса й Енгельса, але скрізь бачив портрети Т. Г. Шевченка і чув спів „Заповіту” й „Ще не вмерла”. А в Універсалі про соціалізм не згадано ані словом.

Дуже часто закидають дітям Ц. Ради, що вони „вірили в російську демократію”, не пояснюючи, у чому та „віра” полягала. Так, вони справді вірили, що російська демократія, себто т. зв. „трудовики”, народні соціалісти, соціальні демократи-меншевики і російські соціалісти-революціонери, не будуть противитися ні заведенню української мови в школі і в суді, ні розвитку української культури, ні автономії України.

Але вони також добре знали, що всі ці партії будуть проти самостійності України, особливо під час війни з Німеччиною. Вони також не то вірили, а знали, що Партія Народної Свободи (ка-де), представники якої входили в склад Тимчасового Уряду — проти автономії України, а правіші від неї — навіть проти розвитку

української культури, в тім числі й Партія Правового Порядку (октябристи). Також вони знали, що й більшевики не будуть проти автономії України, але знали також, що більшовикам не можна довіряти з огляду на те, що їхня поведінка це — лише тактика, яка міняється дуже легко, а в засаді вони — послідовні централісти.

Маючи намір створити для українського народу якнайбільш сприятливі політичні умови для духового й матеріального розвитку, а одночасно стоячи засадничо й послідовно на ґрунті демократії, — Центральна Рада не збиралася утискувати інші народи, що жили на території України, і „приписувала” місцевим організаціям порозумітися з їхньою демократією, і висловлювала надію, що „народи неукраїнські... одностаїно з нами стануть до праці коло організації автономної України”.

І вони не помилилися. Це показали факти. Ще в квітні 1917 р., під час конференції Української Соціал-Демократичної Партії, представники російської соц.-дем. меншовиків, що були присутні як гості, заявили, що визнають принцип автономії України (див. Д. Дорошенко: „Історія України”, т. I, стор. 51).

На окружному з'їзді російських соц.-демок. меншовиків у Києві вже в кінці квітня 1917 р. була прийнята резолюція, що, виступаючи проти федеративного ладу в Росії, признавала, одначе, „краям, що відрізняються етнографічними і культурно-економічними особливостями” — право на автономію з власним представницьким зібранням, що мало гарантувати населенню тих країв „можливість найширшого культурно-національного розвитку”. (П. Христюк: „Замітки і матеріали”, т. I, ст. 128).

Ще до революції українську справу підтримували в Державній Думі соціалісти й трудовики. Д. Дорошенко в „Історії України” (т. I, ст. 13) подає, що восени 1915 р. члени Думи, соціал-демократи й трудовики, внесли інтерпеляцію в справі ни-

щення української преси в Росії. З критикою російської політики в Галичині під час війни виступали не тільки російські соціалісти, а навіть Мілюков (к. - д.).

Українські діячі не раз зустрічали підтримку російської демократії (лівише від „кадетів”) в справах культурно-освітніх. Пригадую, в р. 1906 мені вдалося провести в Харківському Товаристві Грамотности постанову про видання часопису українською мовою, тільки дякуючи підтримці російських соціалістів.

До Катеринославської Губернської Земської Управи в р. 1917 на 8 членів попало українців лише три. Не зважаючи на таку слабу позицію українців на Катеринославщині, їм удалося досягти українського навчання по школах, видання на земський кошт українських підручників, заведення українського відділу в земській газеті. Якби російські демократи поставилися проти, вони б цього не досягли (Д. Дорошенко, т. I, ст. 62).

У змосковщеному Харкові міська дума в кінці червня 1917 р., дякуючи підтримці українських домагань російськими соціалістами-революціонерами, постановила завести навчання українською мовою в усіх початкових школах (там таки, стор. 65-66).

У Полтаві Совет Рабочих і Солдатських Депутатів, де українці становили меншість, виніс резолюцію, якою вітав I-ий Універсал і закликав усю демократію піддержувати Ц. Раду (там же, стор. 67). А ще до I-го Універсалу цей совет ухвалив, як одно з гасел на 1-ше травня: „Автономія України!” І справді, на першотравневій маніфестації в Полтаві, влаштованій цим советом, був український прапор і плякат: „Хай живе автономна Україна у федеративній Росії!” Це я свідчу як учасник тієї маніфестації. Цей факт в нашій літературі замовчується.

Після оголошення I-го Універсалу большевицький щоденник „Звезда” у Катеринославі написав, що большевики простягають по-братерськи руку українському народові („народо-

ві”, а не „пролетаріятові”). (І. Мазепа: „Україна в огні і бурі революції”, ч. I, ст. 33).

Нарешті Всеросійський З’їзд рад робітничих і селянських депутатів, вітаючи український нарід, що відроджувався до національного життя, обіцяючи українській демократії свою повну підтримку, — пропонував Тимчасовому Правительству, „ввійти в porozуміння з органами української революційної демократії для організації загального тимчасового крайового органу та для встановлення і переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу” (П. Христюк, т. I, стор. 84).

Досі я ніде не зустрічав згадки про з’їзд представників советів робочих і солдатських депутатів України у Полтаві вліті 1917 р., здається, вже після проголошення I-го Універсалу. З українців я один був присутнім на цьому з’їзді і з великим зацікавленням вислухав добре аргументовану доповідь, що її виголосила молода жидівка, член соц.-дем. Бунду, про необхідність автономії України. Після дебатів, в яких і я взяв участь, конференція прийняла постанову про підтримку советами автономії України. Слід при цім зазначити, що в той час у советах в Україні большевики становили ще незначну меншість і не мали такого великого впливу, як пізніше.

Взагалі, де був хоч один політично підготований українець, що вмів ясно формулювати й добре аргументувати те чи інше питання, він знаходив підтримку в лівих елементах російської інтелігенції. Але коли (візьмімо для прикладу) член Полтавської міської думи В. Андрієвський виніс пропозицію встановити стипендію імені Кир Андрія Шептицького, то які він міг дати пояснення на запит: Чому саме Шептицького? Яке він має відношення до Полтави? Чому не Котляревського, що жив у Полтаві? і т. п. А ще треба взяти на увагу, що на засіданні було багато „общеросів” і „малоросів”, членів

Партії Народної Свободи (ка-детів Мілюкова) і правіших.

Зате виразно ворожо ставилася російська демократія до державної самостійності України, а тому й до організації окремого українського війська. Якби Ц. Рада I-им Універсалом проголосила самостійність, то їй довелося би боротися, можливо, навіть збройно, на три фронти: проти російського уряду й суспільства, проти своїх малоросів і національних меншостей і проти німецької армії; або піддатися на ласку німців.

Ставлячи ж вимогу автономії з Українськими Народними Зборами (Соймом), вона мала за собою моральну підтримку величезної більшості українського народу, виявлену на всеукраїнських конгресах; а проти себе — розгублених малоросів та поділене російське суспільство, одна частина якого була виразно проти, друга була нестралною, а третя підтримувала Ц. Раду, визнаючи за українським народом право на самовизначення, хоч і не „вплоть до отделе-нія”. Особливо важливою для нас була підтримка Всеросійського (!) З'їзду рад робітничих і селянських депутатів, який, як я вже згадував, обіцяв українській демократії свою повну підтримку і пропонував Тимчасовому Правительству порозумітися з Ц. Радою. Ця постановка була одним з важливіших факторів, що примусили всеросійський уряд послати у Київ аж трьох міністрів і погодитися на фактичне призначення автономії України і на затвердження двох полків (Богданівського й Полуботківського).

Виразно вороже поставилися до I-го Універсалу консервативні, антидемократичні елементи неукраїнського походження, особливо великороси; сторонники „Союзу Русского Народу” й суголосні їм реакціонери різного толку взагалі ставилися вороже до всіх проявів українського національного руху не тільки в галузі політичній, а навіть у культурній, бачачи в тім шкоду для „общерусской” (московської) культури, яку во-

ни вважали такою високою і прегарною, що плекання української мови й культури здавалося їм якоюсь чудернацькою та ще й безнадійною химерою. Але особливо небезпечним було вороже відношення збоку т. зв. малоросів, що визнавали своє українське походження, але, виховані в московській мові, не відчували ні національного, ні культурного зв'язку з українським народом, визнаючи лише московську культуру. А таких було дуже багато, як по містах, так і по селах.

Коли я, як директор Закупочного Бюра при Полтавській Губернській Земській Управі, написав десь на початку революції офіційного листа українською мовою, а після того прийшов у будинок Управи, — на мене накинупились урядовці-малороси: як я смів це зробити? — „Ви ще нас примусите говорити й писати по-малоросійськи?!” Насилу я їх заспокоїв. А як би вони зустріли проголошення Самостійної України?!

А такі наші землячки, як Яблунівський, Чаговець, Дорошкевич і подібні, висміювали Ц. Раду в часописах.

Пригадую фейлетон, здається, Дорошкевича. Зібралися українці на раду; радили, радили, — нічого не виходить. „Ей, хлопці, як же нам радити, як нема писаря!?” Вибрали писарем Винниченка. „О, то видатний письменник! Усі знають його „Чесність із собою”. Тепер життя в Україні піде зовсім інакше; тепер в Україні життя буде як у „веселому” (себто публічному) домі”.

Цей фейлетон надрукувала петроградська газета правого напрямку.

Пригадую карикатуру: лежить хворий (Росія), над ним стоїть лікар (Керенський), а тут же веселий дядько з довгою бородою (М. Грушевський) у широких штанах садить гопака навприсядки, приспівуючи: „Гоп мої гречаники!”

„Комітет Югороссов” посилав у Петроград телеграми з домаганням енергійних заходів проти Ц. Ради.

Але не треба забувати, що були й такі часописи, що зайняли протилежну позицію. Так „Русская Воля” помістила статтю проф. М. Чубинського: „Український Універсал і його критики”; в ній доводилася повна управленість українських вимог і нездатність Тимчасового Уряду задовольнити ці вимоги. Це було виразом думки справжньої демократії, з якою й порозумілася Центральна Рада щодо автономії України.

Центральна Рада була свідомо, що доведеться перевести величезну роботу, інформаційну, організаційну, законодавчу й адміністраційну, щоб досягти поставленої мети; розуміла, що перед нею „стоїть велика і висока стіна, яку й треба повалити”, — стіна ворожої бюрократії, ретроградних забобонів, шовінізму, нерозуміння вимог доби, політичної темноти. „Треба дужих, сміливих рук”, і то не тільки в центрі, а й на місцях.

Тому вона приписує (!) „повести широку, дужу організацію та освідчення народу, і тоді перевибрати адміністрацію” там, де вона залишалася „ у ворожих руках”. Так, тільки спираючись на zorganizований революційний чин українського народу, могла Центральна Рада „творити новий лад вільної автономної України”.

Дехто з наших публіцистів вважає за гріх Центральної Ради, що вона включила до свого складу „представників від усіх народів землі української” (національних меншостей), ігноруючи той важливий факт, що цим способом Центральна Рада перетворилася з органу національно-революційного представництва в орган державно-правний. Коли ж узяти на увагу, що політика Центральної Ради була демократичною, а не тоталітарною, то в цьому треба признати державницький розум тодішніх політиків. Тут не місце докладніше спинятися на ролі представників меншостей в роботі

Центральної Ради; маю в пляні своєї роботи повернутися до цього питання пізніше. Тепер лише зазначу, що це допомогло уникнути зайвого тертя, а, можливо, й боротьби. Так, напр., 3-го травня р. 1917 (до I-го Універсалу) об'єднане засідання Виконавчого Комітету Об'єднання Київських Громадських Організацій, Президії Київської Ради Робітничих Депутатів, Ради Солдатських Депутатів і Коаліційної Ради Студентства відносно формування Богданівського полку постановило, що „три тисячі солдатів українців, котрі зібралися в Києві, треба одправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії”. (Христюк: „Українська Революція...”, 1921, ст. 49). А після 1-го Універсалу вже не було подібних протестів, хоч, опріч Богданівського, було zorganizовано ще й Полуботківський полк.

Нарешті, для того, щоб широко розгорнути роботу, Центральна Рада потребувала багато грошей. Єдиним джерелом для цього був український народ. Центральна Рада в I-му Універсалі звертається до нього: „...приписуємо всім організованим громадянам... усім українським установам... накласти на людність особовий податок на рідну справу...”

Тут знову ми зустрічаємо вираз: „приписуємо”. Центральна Рада в той час не мала жадної правової підстави приписувати. Але вона свідомо вжила його, бо підтримка її політики збоку всеукраїнських конгресів, що перед тим відбувалися, давала їй моральне право виступати як загальнопризнана, авторитетна установа, що спирається не на силу примусу, а на моральну дисципліну українського народу.

Цим „приписуємо” Центральна Рада показувала, що вона вже дивиться на себе, як на орган влади, що бере на себе „творити життя” суверенного Українського Народу.

ПАМ'ЯТІ СІМНАДЦЯТОГО

*Розіймались ми у світ, на всі сторони...
На Захід, на Південь, на Схід!
(Вдома — ниви залізом поорані!...)
Правда — в небі лий зоряна, зоряна...
Її в серці — кривавиться слід!...*

*Розіймались з сльозами, з прокльонами...
На Захід, на Південь, на Схід!
Ой, шартнули б усіми враз тронами!
Ой, погралися б всіми коронами! —
За вулкани розплавлених сліз!...*

*Як перекотило — у наймити!...
(Ой, з роками — ріками той жаль!...)
Та рабам тий нікземним все плакати!
В зужині — у борні переплавити,
Вільні серце здолали на сталь!*

*І нові уже гимни заспівано...
І нова вже вулканить любов!...
Зі старим — усе зірвано, зірвано!
Клиз у серці клекоге нестримано:
Г'острі лева!... Залізо... і кров!...*

Антін Драган

ЗДІЙСНЕНІ МРІЇ

„Сповнилися мрії українського народу. Сповнилися надії тих, що за велику ідею проливали кров і віддали життя. Радіють нині українці в Києві, що не буде границь серед народу українського, що у Львові вони будуть так само дома, як у Києві, а також радіють українці галицькі, буковинські і закарпатські з угорської Руси, що не даром вони терпіли і проливали кров, бо прийшла година, коли вони свobodною волею злучилися зі своїми братами, аби скінчити неволю та жити життям вольним, новим. Українці американські не менше радіють цією великою подією. Радіють, що сповнилася мрія їх і їх батьків, що як будуть вертатись до старого краю, то вже пойдуть на Україну, до Української Народної Республіки...”

Це — цитата редакційної статті в „Свободі” з 25-го січня 1919-го року, в якій надруковано великими літерами на першій сторінці вістку про злу-

ку всіх українських етнографічних земель в одну, ні від кого незалежну, самостійну і соборну Українську Державу. Ця здійснена мрія була кульмінацією і завершенням справжнього „Українського Чуда”, яке, правда, мало свою передісторію, але яке почало здійснюватись точно 50 років тому, в повному зимовій грозі й веснянних надій 1917-му році, в році справжньої і в кожному відношенні Великої Української Національної Революції, якій і присвячений цей скромний збірник-альманах

В інших статтях і матеріалах цього збірника, зокрема в статтях, написаних не тільки свідками, але й співучасниками та співтворцями Великої Української Національної Революції, подано в різних аспектах факти про її розвиток та її оцінку. У цій же статті ставимо собі дуже обмежене завдання: подати короткий, загальний огляд розвитку тих великих подій та їх оцінки так, як вони занотовані на

пожовклих сторінках „Свободи”. Багато вісток є суперечних, багато тенденційних, часто факти чергуються з погословками або й бажаннями, але все це є вірним віддзеркаленням тієї великої і справді революційної доби, з її колосальними змінами й потрясеннями.

На цьому місці до речі буде згадати, що в той час, коли українці у вільному світі почали підготову до відзначення 50-річчя Великої Української Національної Революції, зв'язуючи початок її з 1917-им роком, невеличка група українців почала заперечувати і назву і рік цієї події, як і доцільність відзначування цих роковин, мотивуючи це тим, що більшовики і Москва відзначають в тому самому часі 50-річчя „жовтневої революції”, і що іншої революції, мовляв, не було. Поминаючи всі інші аргументи, вже самі сторінки „Свободи” цю тезу цілковито заперечують. У кожному числі „Свободи” з 1917-го року є окрема рубрика: „З революційних подій на Україні”, з якої відчувається могутність стихії власне цієї Великої Української Національної Революції, яку також і більшовики намагаються заперечити, приглушити галасом про 50-річчя „жовтневої революції”. Факт бо незаперечний: Українська Національна Революція, яка завершилася самовизначенням українського народу у створеній його волею і силою суверенній і соборній Українській Народній Республіці, почалася й відбувалася як виявлення стихійних прагнень українського народу до волі й незалежності, використавши для цього міжнародну кон'юктуру. Віддзеркалення тих усіх подій на пожовклих сторінках „Свободи” більше ніж потверджують цю істину.

Міжнародне тло

„Свобода” в 1917-му році появлялася, як і тепер, в Джерві Ситі. Виходила вона тоді три рази на тиждень і мала часом 6, а часом 8 сторінок. Її редактором був Осип Стеткевич, а у-

правителем Андрій Савка. Перші місяці цього річника реєструють під великими заголовками відомі своєю драматичністю міжнародні події під кінець першої світової війни. В тому році ще пробивається зі сторінок „Свободи” її недвозначна прихильність до центральних держав, виразно подиктована засадою „ворог мого ворога є моїм приятелем”, а головним ворогом України була тоді — як, зрештою, й нині — Росія. Таке становище „Свободи” вияснене в цілому ряді редакційних статей. Не диво, що в цих перших місяцях 1917-го року найбільшу увагу, виявлену хоч би величиною літер заголовків, мають дійсні чи здогадні успіхи центральних держав на воєнних фронтах.

Проте, ситуація почала швидко змінюватись, коли розвиток подій виразно вказував на можливість приступлення до війни Америки по боці альянтів. У „Свободі” з 3-го лютого вже подано повідомлення про те, що Німеччина проголосила блокаду Англії, Франції й Італії, скеровану також проти Америки. В черговому числі, з 6-го лютого, подано таку ж величезну вістку про те, що президент Вільсон проголосив зрвання дипломатичних взаємин з Німеччиною, далі йдуть повідомлення про німецькі напади на американські кораблі, про введення закону щодо обов'язкової військової служби в Америці і, нарешті, 2-го квітня очікувана кульмінація: Америка у війні з Німеччиною! З цією хвилиною становище американських українців всеціло по боці Америки, подиктоване як льояльністю та патріотизмом у відношенні до своєї прибраної батьківщини, так і ситуацією на фронтах та можливістю остаточного висліді війни.

Відношення до України

Своє відношення до України виявляють, власне потверджують американські українці вже в другому числі річника „Свободи” з 1917-го року, проголосивши заяву Екзекутивного Комітету Української Ради, в якій

стверджується: „Ми заявляємо торжественно, що нашою ціллю є злука всіх українських земель в одну цілість — самостійну Українську Державу”. В тому ж числі проголошено акцію збирання фондів на допомогу українським жертвам війни і пороблено заходи, щоби Президент ЗДА проголосив в усій Америці „Український День”, що й сталося 22-го лютого того року, коли він підписав схвалену раніше спільно обидвома палатами Конгресу резолюцію, признаючи „Українським Днем” 21-го квітня.

Велика баламута

У „Свободі” з 17-го березня того ж 1917-го року подано під величезним заголовком „РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ” датовану 15-го березня телеграму з Петрограду: після трьох днів революції повалено царат, цар зрікся престолу, а владу перебрала Дума, призначивши „народний кабінет міністрів”. Чотири дні пізніше подано величезну вістку про те, що „РОСІЯ МАЄ СТАТИ РЕСПУБЛІКОЮ”, і опісля, як у калейдескопі, чергуються одне за одним сенсаційні повідомлення про зміни на терені тогочасної царської імперії.

З перспективи багатьох років ми явно або в душі засудуємо чи щонайменше дорікаємо творцям і керівникам українського зриву до волі за те, що вони не оцінювали правильно ситуації, що „легко” дали себе обдурити пропаганді тощо. Як же інакше виглядають ці справи хоч би в світлі тих повідомлень, що їх подибуємо в „Свободі”. Характеристикою в цьому відношенні може послужити редакційна стаття „Відношення України до нової Росії”, надрукована в „Свободі” з 14-го квітня 1917-го року, отже точно через місяць після повідомлення про „революцію в Росії”. Зачитуємо з цієї статті два найбільш маркантні моменти:

„Неоспоримим фактом є, що джерелом нашого національного відродження є російська Україна, але фактом є і се, що тамошній україн-

ський народний рух блідніє в порівнянні з рухом галицьких українців, в яких вже найширші маси ввійшли в стадію свідомого національного життя — явище, яке на Україні є можливе тільки після довшого часу витривалої національно-політичної роботи по селах і містах...”

Друга цитата:

„Звертаємо тут увагу, що ми були ворогами тільки російського уряду, а не російського народу, який був тим урядом поневолений так, як і чужі нації в Росії, і зносив тяжкі переслідування за свободу думки і права людини. Ми все співчували російському народові в його боротьбі з бюрократизмом і з серця бажали йому побіди, хоч ніколи не думали про так близький їй прихід... З хвилиною, коли наш завзятий ворог лежить безсильний і українському народові всміхається свободна дорога до повного розвитку всіх його національно-культурних сил, ми бажаво з цілої душі далі лишитися приятелями московського народу, з тим, аби кожний з обох народів порядкувався в своїй хаті по своїй волі.”

Ці міркування в американській „Свободі” попередили численні вістки про те, що „Росія має стати республікою” (22-го березня), що „в Росії проголошено свободу віри і випущено закладників” (7-го квітня), що „Росія не хоче чужої території, але бореться за свободу” (12-го квітня) та безліч подібних вісток, що могли збаламутити в ті часи навіть найбільш недовірливого.

Але, повернімося до першої цитати. Її варто запам’ятати, бо твердження про „відсталість” надніпрянських українців у національній свідомості в порівнянні з галичанами і згадка про потребу „довшого часу витривалої національно-політичної роботи по селах і містах”, щоб цю свідомість розбудити, тільки підкреслює твердження про те справжнє „Українське Чудо”, що ним була Велика Українська Національна Революція, віддзерка-

лення якої на сторінках „Свободи” в дальшому говоритиме своєю мовою.

Не менш промовистою є друга цитата, зокрема як наука на сьогодні. Грубо помилялись наші попередники в 1917-му році, коли проголошували свої симпатії російському народові, „який був урядом поневолений так, як і чужі нації в Росії та зносив тяжкі переслідування за свободу думки після страшного історичного досвіду, і права людини”. Але чи ми сьогодні не повторюємо майже дослівно тих самих фраз і чи не плакаємо таких самих найвінших надій, що вже навіть не революційна, але й еволюційна зміна системи в російському, тепер червоному царстві може принести „полегші” або й волю Україні. Історія — велика вчителька життя, якби ми вчилися так, як треба!

Ластівки віщують весну

Українці на рідних землях, як і в Америці, леліяли думку про волю й незалежність, але навряд чи вони в таку можливість з переконання вірили. Бо й не можна було вірити. Всі факти, від власної національної свідомости починаючи, а на проклятих „обставинах” кінчаючи, не сприяли такій можливості. Тож і перші вістки та коментарі в американській „Свободі” обережні, несміливі.

Одною з перших таких вісток, яка величиною своїх літер на 1-ій сторінці говорить про радість і бажання, а своїм змістом про скромність і несміливість, є повідомлення в „Свободі” з 26-го квітня: „Українська мова в школах на Україні”. Відкликаючись на повідомлення в ньюйоркській жидівській газеті „Форвертс”, датоване з Петрограду 21-го квітня, „Свобода” інформує, що „Національний Конгрес Білорусинів, який відбувся в Мінську, ухвалив резолюцію з вимогою повної автономії для Білорусі і федеральної російської республіки”, і при цьому подає, що „українську мову заведено в усіх народних школах і університетах на Україні та призначитись професорів українців”.

У наступному числі (з 28-го квітня) вже на повну ширину першої сторінки подано вістку, що „РОСІЙСЬКІ УКРАЇНЦІ ДОМАГАЮТЬСЯ АВТОНОМІЇ”. Відкликаючись на той же жидівський ньюйоркський часопис, в повідомленні зацитовано: „На Народнім Конгр. Українців опрокинено закиди, неначе би українці домагалися відокремлення від Росії. Жаданням українців є утворення федеративної республіки, в якій поодинокі народи мали б свою автономію”.

Це й були ті перші ластівки, що віщували весну, соняшну весну національно-державного відродження, що досі справді могло бути тільки мрією, і то мрією сміливих.

У калейдескопі подій

Здається, найкраще уявлення про те, як наростала, степенувалась, розгорталась та оформлювалась Велика Українська Національна Революція в 1917-му році, яка в наступних двох роках завершилася самовизначенням українського народу в його суверенній і соборній Українській Народній Республіці, дасть хроніка подій, заготованих на сторінках „Свободи” з того року. Перегортаючи сторінки „Свободи”, із зворушенням сприймаємо і переживаємо ті величезні, справді революційні зміни, що їх принесли вже не тільки місяці й тижні, але й дні та години. Очевидно, що в обмежених розмірах статті цю хроніку подій треба звужувати до заголовків повідомлень і тільки в найважливіших та найсуттєвіших справах, що відносяться до теми цієї статті, доповнювати їх коротким оглядом змісту. Далі, подаючи цю хроніку, зазначаємо на початку день і дату появи „Свободи”, пропускаючи назву „Свободи” і рік, бо він завжди той самий: 1917-ий. Подані в заголовках події відбуваються переважно два дні раніше. У важливіших справах зазначимо не тільки дату появи вістки, але й дату події, до якої вона відноситься.

Січень, 1917

„Свобода”, січень 1917 р. вівторок, 2-го: Альянти відкинули мирові пропозиції. Союзні війська зближаються до Серету. Гіндербург заявляє, що зброєю змусить ворогів до миру.

Четвер, 4-го: Німеччина подала Вільсонові свої мирові умови. Москалі втратили в останніх двох днях 2.600 в полонених.

Субота, 6-го: Велика і рішальна битва над Серетом.

Четвер 11: Президент російського кабінету Александер Трепов уступив. Криза в австрійському кабінеті через автономію для Галичини.

Субота 13: Москалі втікають за Серет. В Росії чорносотенці знову взяли провід в свої руки.

Вівторок, 16: Союзні війська під Галацом. Цар реорганізує Державну Раду, усуває всіх поступових членів.

Четвер, 18: Автономія для Галичини відложена. В повідомленні з Лондону, датованому 16 січня, сказано, що президент австрійського кабінету, граф Клям-Мартіні, заявив, що з причини труднощів, зв'язаних з питанням Галичини, справа її автономії буде відложена на пізніше та що його старанням буде найперше полагодити справу Польського Королівства”.

Субота, 20: Москалі вивозять вглиб Росії всіх мужчин з Галичини. Генерал Беляев найменованій російським міністром війни.

Субота, 27: Справа Галичини буде полагоджена аж по війні.

Лютий, 1917

Субота, 3-го лютого: Німеччина проголосила бльокаду Англії, Франції й Італії.

Вівторок, 6: Дня 3-го лютого президент Вільсон на спільній сесії Конгресу ЗДА проголосив зірвання дипломатичних взаємин з Німеччиною.

Вівторок, 13: Дня 10-го лютого в Конгресі ЗДА внесено законопроект про обов'язкову військову службу в Америці. Поширюються вісті про ре-

волюційні плани щодо перебудови Росії в республіку.

Субота, 24: В четвер, 22-го лютого, Конгрес ЗДА схвалив резолюцію про „Український День” в Америці.

Березень 1917

Четвер 1: Президент Вільсон вимагає від Конгресу ЗДА повновластей для охорони американських прав на морях.

Четвер, 8: Дня 6-го березня президент Вільсон підписав схвалену Конгресом резолюцію про „Український День” в Америці, назначивши його на 21-го квітня.

Вівторок, 13: Президент Вільсон наказав озброїти американські торговельні кораблі на морях.

Субота, 17: РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ. Цар зрікся престолу. В повідомленні з Петрограду, датованому 15 березня, сказано: По тридневних боях, революцію переведено з повним успіхом. У битвах, які відбулися на вулицях міста, впало около 500 осіб. Між убитими має бути також міністер внутрішніх справ. Цар зрікся престолу в користь свого сина. Брат царя, великий князь Михайло, наставлений регентом. Цар утік з Петрограду насамперед до Царського Села, опісля на фронт. На чолі революції станула Дума. Вона веліла арештувати членів кабінету міністрів та поклікала до життя новий кабінет, зложений з її членів. Революція охопила також другі міста Росії.

Четвер, 22: Росія має стати республікою. Брат царя, Михайло Александрович, підписав у своїй резиденції та в приязності членів Думи свою резигнацію з царського престолу. На західному фронті почався відворот німецьких військ.

Субота, 24: Нове російське правительство видало наказ арештувати царя. Президент Вільсон скликає надзвичайну сесію Конгресу.

Вівторок, 27: Президент Вільсон зарядив мобілізацію. Російський нарід домагається миру.

Субота, 31: ПООДИНОКІ НАРОДИ В РОСІЇ ДОМАГАЮТЬСЯ САМОУПРАВИ. Телеграми з Києва і Полтави доносять, що українське населення розпочало рух за відокремлення України від Росії. На вулицях міст прийшло до демонстрацій і масових походів. Учасники підносили оклики: „Проч з московською неволею!”. Лотиський Народний Комітет в Ризі домагається якнайширшої самоуправи.

В російському Туркестані кипить. Нове російське правительство одержало з усіх сторін всті, які доносять про безпеку повного розкладу російської держави.

Квітень 1917

Четвер, 5: ВІЙНА З НІМЕЧЧИНОЮ. Дня 2-го квітня президент Вільсон виголосив на спільній сесії Конгресу промову, жадаючи від Конгресу проголошення воєнного стану між ЗДА і Німеччиною.

Вівторок, 10: Дня 6-го квітня о год. 12:15 вполудне президент Вільсон підписав схвалену Конгресом воєнну резолюцію. Росії загрожує домашня війна — робітники проти теперішнього правительства.

Четвер, 12: Австрія зірвала взаємини із ЗДА. Російське правительство заявилося проти здобування чужих земель.

Субота, 14: Надії на скорий кінець війни.

Четвер, 19: Великий наступ альянтів на заході.

Четвер, 26: УКРАЇНСЬКА МОВА В ШКОЛАХ НА УКРАЇНІ. На заході триває найстрашніша битва. Поголоски про недалеке уступлення німецького цісаря.

Субота, 28: РОСІЙСЬКІ УКРАЇНЦІ ДОМАГАЮТЬСЯ АВТОНОМІЇ. Петроградський кореспондент жидівського часопису в Нью Йорку „Форвертс” доносить, що на Народнім Конгресі українців опрокинено закиди, неначе б українці домагалися відокремлення від Росії. Жаданням українців є утворення федеративної республіки, в якій поодинокі народи мали б свою автономію.

Травень, 1917

Четвер, 3: Росія бажає загального миру, але не думає заключати його окремо. Жовнірам в російській армії признано широку свободу.

Субота, 5: В Росії проголошено свободу товариств і зборів. Англіїці почали велику битву на лінії Гіндербурга.

Вівторок, 8: **Побіда** радикальних елементів в Росії. Російське правительтво за утворення жидівської республіки в Палестині. Росія домагається загального миру без здобутків і відшкодувань.

Четвер, 10: В Росії рада жовніврів і робітників здобула повну контролю над правительством.

Субота, 12: Перший відділ американських військ на боєвм фронті у Франції. В Росії створено коаліційний кабінет міністрів.

Субота, 19: **РОСІЙСЬКІ УКРАЇНЦІ ДОМАГАЮТЬСЯ У КРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, ЗЛУЧЕНОЇ З РОСІЄЮ НА ФЕДЕРАЛЬНИХ ОСНОВАХ.** У величезному повідомленні під цим заголовком подається:

Дня 30 березня князь Львов прийняв у себе українську делегацію, яка складалася з представників петроградських українських організацій. Делегати Лотоцький, Корчинський, Славинський, студент Чечель і члени ради робітничих і жовніврських депутатів Гайдар і Лобода представили слідуючі найважливіші домагання, здійснення яких вони вважають за конечне ще перед скликанням конституційних зборів: 1. Назначення в українській губернії осіб, познайомлених з Україною і її мовою; 2. Назначення губернських українських комісарів; 3. Засновання при тимчасовім правительстві осібногo відділу для українських справ. У спеціальних галузях поставлені такі домагання: 1. У міністерстві справедливости — негайне введення в життя всіх судових постанов щодо української мови в усіх случаях зносин з місцевим населенням; 2. В міністерстві народної просвіти — введення української мови в народних школах і допущення її в середні научні заведення; українізація учительських шкіл і відкриття нових з програмами, приновреними до місцевих потреб корінного населення, введення в них українських курсів і кафедр, у першій мірі в київськiм університеті... 3. В справах духовенства —

видання пояснень, що тепер духовенство не повинно стіснятися в приміненню рідної мови в проповіді і негайне усунення тих осіб, які незаконно загарбали в свої руки власть церковної православної адміністрації в Галичині та привернення греко-католицькій церкві її прав. Незалежно від того, в цілі привернення грубо потоптаних старим режимом загально-людського і міжнародного права, необхідно і безпроволочно привернути в зайнятих російськими військами частинах Галичини і Буковини весь устрій місцевого політичного й суспільного життя та національні права, яким користувалося українське населення, і освободити зі засланя та з-під арешту всіх буковинських і галицьких українців, яких переслідувано на основі ненависти правительства до української культури. Прем'єр кн. Львов заявив делегації, що правительтво не має жадних основних незгідностей із заявленими українськими потребами і що йому бракує тільки вказівок правительству в справі здійснення укр. національних потреб. В результаті розмов з міністром-прем'єром і вказівок правительству для здійснення українських національних потреб у Петрограді утворилася 1-го квітня Українська Національна Рада... 7-го квітня вийшла до Петрограду депутація Української Центральної Ради, яка складається зі злучених суспільних організацій. Депутація має зажадати від тимчасового правительства, щоби воно оповістило в спеціальній деклярації засадниче признание Україні автономних прав".

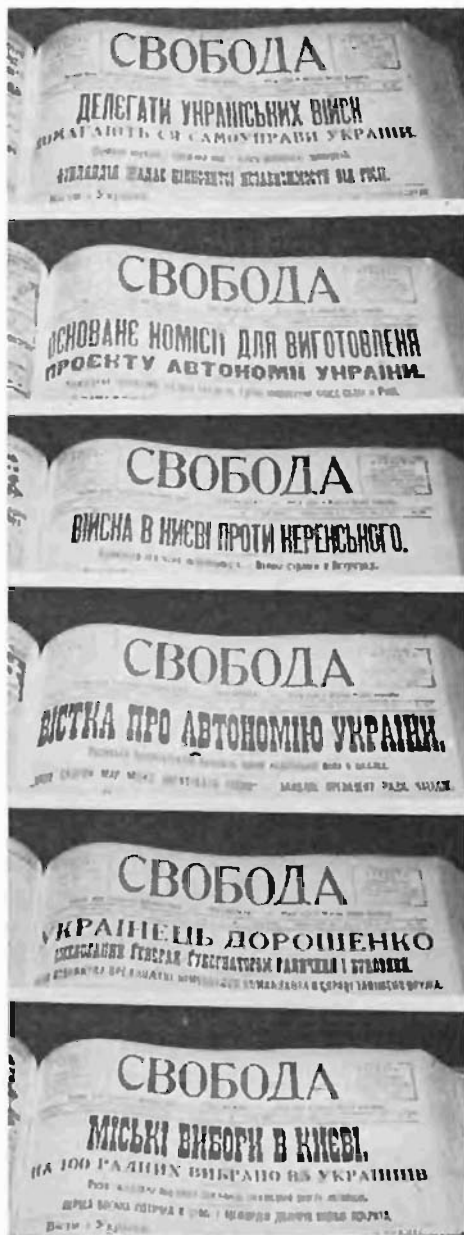
Вівторок, 22: **ВЕЛИЧАВА МАНІФЕСТАЦІЯ В КИЄВІ.** Київ, 2-го квітня. Вчора відбулася тут величава українська маніфестація. Безконечні ряди жовніврів, студентів, селян і робітників дефілювали при звуках українських гимнів, маршів і „марсилези" з українськими прапорами попри городську думу. Багато учасників маніфестації було одітих в народні строї. Напереміну з музикою співано українські пісні. В поході

звертала на себе увагу велика група українських артистів з театру Садовського, представляючи давнє козацьке військо. На таблицях виділи найбільше написи із домаганням автономії України, окремого гетьмана і федеративної республіки. Перед городською думою величезний хор, зложений з тисячів осіб, відспівав „Заповіт” Шевченка і гімн „Ще не вмерла Україна”. Поява на думським бальконі українського „батька” професора Михайла Грушевського, якого винесли туди на руках, викликала величезну радість. Від городської думи похід рушив на Софійську площу і до пам’ятника Богдана Хмельницького, в руці якого, разом з булавою повівав український національний прапор з написом: „ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА УКРАЇНА!” Під пам’ятником відбулося величаве віче. Бесідники промовляли виключно українською мовою на тему нових виглядів, що відкриваються перед Україною. Попереднього дня відбулося торжественне відкриття першої української гімназії в Києві. По виголошенню привітальних бесід діти відспівали „Ще не вмерла Україна” і „Гей не дивуйтесь”. Цього дня появилось перше число журналу „Стерно” — органу кийського українського студентства. В многих містах України почали появлятися українські газети і журнали...

Четвер, 24: ДЕЛЕГАТИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬК ДОМАГАЮТЬСЯ САМОУПРАВИ УКРАЇНИ. Одержана в Лондоні телеграма з Петрограду з 21-го травня доносить, що на конгресі жовнірських делегатів у Києві, які заступають поверх мільйона вояків-українців, ухвалено зажадати від провізоричного правительства, щоб воно проголосило принципи національної і територіяльної самоуправи України. Ухвалено, що першим кроком до здійснення цього жадання має бути створення в теперішнім кабінеті окремого міністерства для справ України...

Червень, 1917

Субота, 2: „Свобода” з цього дня

друкує на першій сторінці фотокопію першого звернення Української Центральної Ради „До Українського Народу”, датованого: Київ, Рік 1917, березня 9. Це звернення передруковано, дослівно, як важливий історичний документ:

ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому народові, всім поневоленим націям Росії.

Настав час і Твої волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятип'ятимільйоновий Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найближчій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по всіх судах і урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні.

Український Народе!

Селяне, робітники, солдати, городяни, духовенство і вся українська інтелігенція.

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом, щиро й уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні й економічні спілки, складайте гроші на Український Націоєвальный Фонд, і вибирайте своїх українських людей на всі місця — організуйтеся!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй Землі.

Народе Український!

Перед Тобою шлях до нового життя.

Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях і, в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь, Матері України, могутньою рукою твори своє нове вільне життя.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

Київ, Року 1917, березоля 9.

Вівторок, 5: ВІЙСЬКА В КИЄВІ ПРОТИ КЕРЕНСЬКОГО. Рада робітничих і солдатських депутатів перебрала в свої руки контролю над Кронштадтом, великою кріпостью, яка боронить Петрограду.

Четвер, 7: „Свобода” з цього дня друкує резолюції, прийняті на все-

українським з'їзді в Києві 21-го квітня з дальшими домаганнями автономії України, визначення її кордонів та передачі влади Центральній Раді.

Субота, 9: ВІСТКА ПРО АВТОНОМІЮ УКРАЇНИ. Російське правитель-ство признало права української мови в школах. Петроградські російські

часописи доносять, що тимчасове правительство проголосило автономію України. Границі України має визначити так званий Київський округ. Телеграми з України доносять про організацію полків українських добровольців. Дня 19-го квітня відкрився в Києві всеукраїнський національний конгрес, який являється наче завершенням цілого ряду українських з'їздів у Києві. Около 500 делегатів було при відкритті з'їзду, а ще прибувають нові. З'їзд відкрив председатель Центральної Ради проф. Грушевський. Він сказав, що завданням з'їзду є вияснити дійсний голос української землі, а на закінчення привітав воєнків українців, між якими є делегати петроградських полків, які перші почали революцію... Вибраний в склад Президії моряк Чорноморської флотії Пимененко заявив, що українські моряки готові чинно боронити свободу України... В часі вечірнього засідання другого дня з'їзду сильне враження викликала заява харківського адвоката, підпоручника Михайловського, який заявився за творенням кадрів окремого українського війська..."

Вівторок, 12: Українець Дорошенко найменований генерал-губернатором Галичини й Буковини. 20-го квітня наспіла до Києва телеграма з підписом президента кабінету кн. Львова, яка доносить, що учитель київської гімназії, український суспільний діяч Дорошенко найменований комісарем для справ Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора.

Субота, 16: Міські вибори в Києві. На 100 радних вибрано 85 українців, одно місце здобув москаль, 2 місця поляки і 12 жиди.

Четвер, 21: Українські делегати проголошують на конгресі вуглекопів незалежність України. Тимчасове правительство відкладає справу автономії України до установчих зборів.

Субота, 22: Великий Конгрес у Києві. Українці жадають безпроволочного проголошення повної автономії України. 20-го червня почався в Києві Конгрес, який має радити над

способами і шляхами безпроволочно-го досягнення повної автономії України. Між 2.000 делегатів, які беруть участь у Конгресі, знаходиться багато воєнків з бовбого фронту, помімо того, що міністер війни Керенський під гострими карами заборонив їм брати участь у Конгресі. В склад Виконавчого Комітету Української Центральної Ради входять: М. Грушевський — голова, С. Єфремов і В. Винниченко — заступники, Барановський, Крижановський, Стасюк, Запорожець, Коваль, Весоловський, Христюк, Бойко, Одинець, Прокопович, Ніковський, Вілинський, Колос, пані Мирна і Черняхівська-Старицька — члени. Галицького митрополита графа Шептицького звільнено з ув'язнення і він є в дорозі до Галичини.

Вівторок, 26: КОНГРЕС ВІЙСЬКОВИХ ДЕЛЕГАТИВ В КИЄВІ ДОМАГАЄТЬСЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ. Кореспонденти з Петрограду доносять, що на Українським Конгресі Військових Делегатів ухвалено вівзвати Українську Центральну Раду, щоб вона зірвала зносини з російським тимчасовим правительством в Петрограді і приступила сейчас до творення Незалежної Української Держави. Міністер війни Керенський, говорячи на всеросійським конгресі робітничих і солдатських рад в Петрограді, звернувся з гарячою просьбою до українських і фінляндських демократів, щоб вони не розривали союзу з Росією в боротьбі за спільне щастя і свободу. У Росії щораз більше шириться анархія.

Четвер, 28: Росії грозить друга революція. Правительство ухвалило знести Думу і Державну Раду.

Субота: 30: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕС РІШИВ СТВОРИТИ ВЛАСНЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО. Українські війська жадають незалежної України.. Кореспондент „Шикаго Трибюн” Джеймс О'Доннел Беннет доносить зі Стокгольму: „По цілій Україні відбуваються масові народні віча, на яких видвигається домагання цілком незалежної України. Всі віча відбуваються під охороною українських

висимість України. В багатьох містах Росії почалася сильна агітація проти автономії України. Москалі кажуть, що ця автономію проголосила тільки горстка політиків, яка сприяє німцям та хоче захопити владу в свої руки.

Вівторок, 17: Українська Центральна Рада 12-го липня вибрала комітет для точного виготовлення статутів для автономії України. На 100 членів, які входять в склад комітету, є 29 жидів, москалів, поляків та інших. Відношення українців до російського правительства є даліше наскрізь вороже. Російський міністер залізниць Н. В. Некрасов, який тількищо повернувся з Києва, інформує, що Український Народний Конгрес не бажає собі розділу України від Росії. Тим часом, російські війська в Галичині почали успішний наступ.

Четвер, 19: **ПОВІДА УКРАЇНЦІВ!** З Петрограду 15-го липня інформують, що спір між Україною і Росією майже поладований. Чотирьох міністрів-кадетів уступило з російського правительства по гострій перепалці над справами, що відносяться до України. Уступлення міністрів відбувалося після заяви, що Терещенко і Церетелі поїхали на Україну і підписали умову, що українські урядовці є тепер відповідальні лише перед українським конгресом. Кадетські міністри обстоювали, що Терещенко і Церетелі були вислані на Україну тільки на те, щоби перевірити положення, але не були уповноважені підписувати угоду в імені правительства.

Вівторок, 24: **КЕРЕНСЬКИЙ ДИКТАТОРОМ.** З Петрограду інформують, що 21-го липня відбулося дуже бурхливе засідання російського кабінету, яке довело до уступлення князя Львова та призначення на пост президента кабінету міністрів Александра Ф. Керенського. Дня 23-го липня делегати робітничих, селянських і солдатських рад з цілої Росії ухвалили, по цілоденній нараді надати правительству Керенського, яке одержало назву „Правительство народної безпеки“, необмежену повновласть в

цілі привернення ладу на фронті і внутрі держави.

Субота, 28: Загальний відворот російських військ на фронті. Тернопіль, Бучач, Товмач, Отинія, Надвірна і Делятин в руках союзних військ. Три російські армії втратили майже всю артилерію.

Провізоричне правительство ручить, що установчі збори узгляднять вповні домагання українців. 30-го червня у телеграмі з Петрограду через Лондон подається, що Українська Центральна Рада проголосила автономію російських губерній, які творять Україну. Провізоричне російське правительство збентежене і переллкане вприводу такої події, бо воно сподівалося, що розв'язання питання про автономію різних частин держави буде передане установчим зборам. Воно видало до українців відозву, щоби вони залишили рух, який стремить до автономії і незалежності України та здержалися зі своїми домаганнями до скликання установчих зборів 13-го жовтня. Воно дає українцям запоруку, що установчі збори вповні узгляднять їхні домагання...

Від мови до автономії

Можна б уважати, що в кінцем червня закінчився перший етап тієї справи Великої Української Революції, що спалахнула досить несміливою іскрою після упадку царату в березні 1917-го року та спонтанно і стихійно розгорілася в справжній вулкан вже з кінцем червня того пам'ятного року. В коротенькій хроніці, обмеженій переважно до заголовків, що ними „Свобода” з того часу інформувала своїх читачів про ці події, не віддзеркалено навіть малої частини того могутнього зриву, що ним пробуджена українська нація посягала по свою волю. Під цими бо заголовками та в дальших інформаціях сторінки „Свободи” з того часу заповнені безліччю повідомлень „З України” про могутні демонстрації і походи, про з'їзди і вимоги в багатьох містах і місцевостях України. В цих з'їздах і демонстраціях брали участь найширші маси народу та дослівно всі його верстви. Навряд чи можна б подибати в історії не тільки України, але й світу, паралелю того й такого могутнього та в кожному відношенні революційного зриву до волі віками поневоленого народу. На ніщо не здалися всі народобивчорусифікаційні заходи білих царів, бо

моряк Чорноморської фльоти, який під час демонстрації в Одесі виступив перед багатотисячну масу народу й окликком „Дайш Україні!” викликав такий спонтанний відгук та спів Шевченкового „Заповіту” і „Ще не вмерла”, як і демонстрація Центральної Ради з „батьком” Грушевським у Києві.

Сьогодні, з перспективи 50 років, ті з нас, що ані не брали участі в тих подіях самі, ані їх не пам'ятають, можуть по різному відчувати й оцінювати великі події того часу. Але інтересно, як їх оцінювали й відчували тоді, в тому часі, наші попередники на американській землі. В цьому відношенні на окрему увагу заслуговує редакційна стаття-коментар у „Свободі” з 3-го липня 1917, яка рівночасно дає й підсумки найважливіших подій того етапу Великої Української Національної Революції. Для характеристики передруковуємо ту статтю в цілості:

Автономія України

(„Свобода”, вівторок, 3-го липня 1917)

Останні телеграми з Росії принесли радісну вістку: автономія України проголошена.

Не проголосило її ані російське провізоричне правительство, ані всеросійський конгрес, але самі українці — проти волі і погроз зі сторони російського правительства.

Щоби виробити собі хоч приблизно образ розвитку тих важливих подій, ми мусимо пригадати собі вісти, які наспили з Росії в останніх кількох днях. І хоч ці вісти не зовсім повні, а деякі з них лише менше або більше зрозумілі, то все таки їх зіставлення дасть нам досить вірний образ послідних подій на Україні, які становлять дуже важну добу в історії нашого народу, коли не цілої Росії, а може й цілого світу.

Сейчас після вибуху революції українці в Росії приступили до zorganizовання живої і сильної політичної акції, якої головною ціллю було здобуття свободи українському народові. Через три місяці відбувалися віча по всіх містах України. На всіх конгресах лунав клич: автономія України і федеративна республіка російська.

Однак минало три місяці, а російське правительство й ті, в чий руках спочивала керма російської держави, остава-

ли все глухі на жадання українського народу. Терпеливість українського народу чим раз більше вичерпувалася.

Вже телеграма з 17-го жовтня будила здогад, що між українцями а російським провізоричним правительством прийде до боротьби. Телеграма принесла була вістку, що українці домагаться вже під теперішню пору признання повної автономії України і права вислання своїх окремих делегатів на маючуся відбутися мирову конференцію. У відповідь на се домагання російське правительство заявило, що перед скликанням установчих зборів жадна провінція не одержить автономії.

Телеграма з 20-го червня принесла вістку, що міністер війни Керенський заборонив українським військовим делегатам брати участь в українським конгресі. Рівночасно принесла телеграма вістку, що в Києві розпочався конгрес, який має радити над способами і дорогами для безпроволочного осягнення повної автономії України.

Дня 22-го червня надійшла вістка, що російське правительство заборонило відбуття українського військового конгресу. Помимо заборони, український конгрес зійшовся і розпочав наради, взиваючи Українську Центральну Раду, щоби вона зовсім зірвала зносини з провізоричним російським правительством і приступила до творення незалежної української держави.

Як доносить телеграма з 25-го червня, по цілій Україні відбуваються масові народні віча, на яких ставиться жадання незалежної України. Віча відбуваються під охороною українських жовнів, яких нарід закликає, щоби не вертали на босвий фронт, доки справа України не буде якслід полагоджена і забезпечена.

Дня 26-го червня Українська Центральна Рада подала до відома українському конгресові, що вона противиться відірванню України від Росії, але жадає безпроволочного признання Україні повної автономії.

Напруження між українцями і російським правительством зростає.

Дня 27-го червня представник російського правительства в Києві відносить ся телефонічно до президента кабінету ки. Львова з домаганнями, аби сповнити негайно жадання українців. Ки. Львов відкинув рішучі домагання українців заявляючи, що положення на Україні не є небезпечне.

На українським конгресі дня 28-го червня прийнято до відома відмову російського провізоричного правительства щодо автономії України і ухвалено приступити до утворення свого власного правительства. Рівночасно український

конгрес висказав надію, що воно буде затверджене на установчих зборах.

Телеграма з 30-го червня доносить, що Українська Центральна Рада (правдоподібно має бути всеукраїнський конгрес) проголосила автономію України.

Того самого дня російське правительство, перелякане і збентежене подією на Україні, видає до українців зазив з просьбою, щоби вони залишили рух за автономією і незалежністю України та чекали на скликання установчих зборів. Російське правительство обіцяє і дає навіть запоруку, що установчі збори вповні узгляднять всі домагання українців.

В тій самій зв'язі зі справою проголошення автономії України стоїть також резолюція всеросійського конгресу в Петрограді (з 30-го червня), який домагається автономії для всіх народностей в Росії і жадає від російського правительства, щоби воно безпроволочно проголосило тимчасові закони, які запевнять всім народам в Росії право рішати про свою політичну будучність і свободу та організувати її після власної влдоби.

Кидуючи загальний погляд на всі пережиті російськими українцями події і вловлюючи важливіші напрями, по яких ті події наступали, ми скажемо, що початкова несміливість, непевність і неясність українських домагань поступенно, з розвитком революційного розгару, прибирала яснї, точнї, рішучі і сталі форми, за якими щораз сильніше роздавалися кличі не тільки просьби, але навіть виразної грозьби, яка стала тим небезпечнішою для Росії, що тут стало в опозиції Українське військо. Українські погрози роблять своє і своєю силою заставляють прихильніше прикладати російське вухо до українських жалів. Напруження між Україною і Росією є тепер — можна сказати — в найвищім степені і дальше нехтування українських жадань безуслівно похпнуло б Україну до кривавої розправи. Мабуть зрозуміли се москалі і негайно збираються вдовольяти чужі потреби. Варто б ще на закінчення зазначити сей доволі важний факт, що недержавні російські народи не хочуть ждати установчих зборів, але жадають вже тепер основного порішення їх прав, чим дають доказ певного недовір'я московському народові, який мабуть схоче їх ошукати. У визвольнім русі всіх недержавних народів ведуть тепер перед українці, що є прекрасною для нас запорукою певного осягнення повної гарантії їх свобідного будучого життя — чи то в рямах широкої автономії, чи то — коли б обставини змінилися — у формі самостійної держави.

На другому етапі революції

Як оцінювати події на підставі повідомлень у „Свободі”, з початком липня 1917-го року виразно зарисовується вже другий етап Великої Української Національної Революції, що починає й поширюватись і поглиблюватись. Вражає, думаємо, незвичайно важливий факт, що ця Велика Українська Національна Революція була справді, в першу чергу і підкреслено національна і щойно описана вона почала поширюватись та прибирати рівночасно й соціальний характер. Іншими словами, в першу чергу національні спонуки, справа національної рівноправності й автономії були тими головними ідеями й ідеалами, що розбурхали українську національну стихію та спонукали її до величезного революційного зриву. Щойно тоді, як національна воля перестала бути в теорії проблемою, як на овиді вже показалися ясні промені сходячого сонця національної волі, як автономія а то й незалежність України почала прибирати конкретні й реальні форми, тоді вже, в цьому другому етапі Української Національної Революції, починає чітко виступати та займати своє місце й соціальна програма. Дальша хроніка подій, зареєстрованих на сторінках „Свободи”, це погверджує. Подаємо її знову переважно тільки із заголовків друкованих вісток та повідомлень.

Липень, 1917

Четвер, 5: УКРАЇНСЬКИЙ КАБІНЕТ НАЙМЕНОВАНИЙ НА КОНГРЕСІ В КИЄВІ. Створено також міністерство війни й закордонних справ. У повідомленні з Петрограду з 3-го липня сказано, що Всеукраїнський Конгрес, який заступає мешканців України, відбуває далі свої наради в Києві та покликав до життя кабінет міністрів України. В кабінеті створено також міністерство війни та міністерство для заграничних справ. Російські соціалістичні газети дуже гостро критикують Українську Центральну Раду, яка проголосила окреме правительство для України. Також конгрес

козаків, який відбувся в Петрограді, заявив, що автономія, проголошена мешканцями України, становить небезпеку для російської держави та що він дасть провізоричному російському правительству поміч у всякій акції проти України.

У цьому своєму виданні „Свобода” друкує вже довші інформації про становище та вимоги українських політичних партій: народної, соціал-демократичної, соціалістів-революціонерів та радикально-демократичної партії. В програмах усіх цих партій на першому місці є основна вимога автономії для України і щойно в дальшому видвигається домагання різних соціальних реформ.

Субота, 7: ВВЕСЬ МОСКОВСЬКИЙ НАРІД ПРОГЛОШЕННЯ АУТОНОМІЇ УКРАЇНИ. В повідомленні із Стокгольму подається: Постанова українського конгресу військових делегатів, який під теперішню пору відбуває наради в Києві, як також постанова Центрального Комітету З'єдиненої України, щоби утворити з українських земель автономну республіку, не оглядаючись на російське провізоричне правительтво в Росії, стрінулася з гострою критикою „Речи”, органу кадетів. „Реч” критикус цей намір українців, називаючи його ще одним пляном німців в цілі розчленовання Росії. Помимо того всього стало фактом, що Українська Центральна Рада проголосила незалежність України від Росії. Всі українські справи мають бути поладжені на установчих зборах. Однак вже теперішні кроки українців зустрічаються з неохотою і осудом не лише російського правительства, але й всього російського народу.

Вівторок, 10: Російське провізоричне правительтво постановило вислати на Україну комісію, щоби на місці перевірити положення та ввійти в переговори з мешканцями України. В склад комісії мають ввійти представники всіх партій. Комісія має за завдання вплинути, щоби Центральна Рада відкликала проголошену неза-

висимість України. В багатьох містах Росії почалася сильна агітація проти автономії України. Москалі кажуть, що ця автономію проголосила тільки горстка політиків, яка сприяє німцям та хоче захопити владу в свої руки.

Вівторок, 17: Українська Центральна Рада 12-го липня вибрала комітет для точного виготовлення статутів для автономії України. На 100 членів, які входять в склад комітету, є 29 жидів, москалів, поляків та інших. Відношення українців до російського правительства є дальше наскрізь вороже. Російський міністер залізниць Н. В. Некрасов, який тількищо повернувся з Києва, інформує, що Український Народний Конгрес не бажає собі розділу України від Росії. Тим часом, російські війська в Галичині почали успішний наступ.

Четвер, 19: **ПОБІДА УКРАЇНЦІВ!** З Петрограду 15-го липня інформують, що спір між Україною і Росією майже поладований. Чотирьох міністрів-кадетів уступило з російського правительства по гострій перепалці над справами, що відносяться до України. Уступлення міністрів відбувалося після заяви, що Терещенко і Церетелі поїхали на Україну і підписали умову, що українські урядовці є тепер відповідальні лише перед українським конгресом. Кадетські міністри обстоювали, що Терещенко і Церетелі були вислані на Україну тільки на те, щоби перевірити положення, але не були уповноважені підписувати угоду в імені правительства.

Вівторок, 24: **КЕРЕНСЬКИЙ ДИКТАТОРОМ.** З Петрограду інформують, що 21-го липня відбулося дуже бурхливе засідання російського кабінету, яке довело до уступлення князя Львова та призначення на пост президента кабінету міністрів Александра Ф. Керенського. Дня 23-го липня делегати робітничих, селянських і солдатських рад з цілої Росії ухвалили, по цілоденній нараді надати правительству Керенського, яке одержало назву „Правительство народної безпеки“, необмежену повновласть в

цілі привернення ладу на фронті і внутрі держави.

Субота, 28: Загальний відворот російських військ на фронті. Тернопіль, Бучач, Товмач, Отинія, Надвірна і Делятин в руках союзних військ. Три російські армії втратили майже всю артилерію.

Серпень, 1917

Субота, 4: **НАЙМЕНОВАНО ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРОВІЗОРИЧНОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА.** Пресове Бюро Української Центральної Ради — згідно з повідомленням з Петрограду 1-го серпня — подає, що Україна вже має автономію та що найменовано перше провізоричне правительство. В склад цього правительства ввійшли: Винниченко, Стещенко, Мартос, Садовський, Барановський, Єфремов і Стасюк. Російські війська даліше відступають на цілому фронті.

Четвер, 9: Українська делегація в Петрограді. 6-го серпня до Петрограду прибули представники Української Центральної Ради: В. Винниченко, А. Барановський і Б. М. Рефес. Представники Ради ведуть переговори з тимчасовим правительством в справі автономії України. В Харкові відбувся губерніяльний селянський з'їзд, на якому винесено резолюцію про скасування раз на завжди особистої власності на землю та про користування землею тільки тими, які будуть її обробляти. В Росії створено новий „ратунковий кабінет“, у якому мають перевагу не-соціалісти.

Субота, 11: **В СКЛАД УКРАЇНИ МАЄ ВВІЙТИ ДЕСЯТЬ ГУБЕРНІЙ.** Великі демонстрації в Києві. Дня 9-го серпня заступник президента кабінету в Петрограді, Некрасов, прийняв делегацію Української Центральної Ради, яка заявила, що бажанням Центральної Ради є, аби в склад України ввійшли такі губернії: Київ, Полтава, Поділля, Волинь, Чернігів, Харків, Катеринослав, Херсон, Таврія і Бесарабія. До найбільших суперечностей дійшло в справі Бесарабії, яка має тільки 19% українського населення. Українські делегати обстоюють, що Бесарабія однак оточена українськими губерніями. Остаточно прийшло до згоди, що в спірних губерніях справа має бути вирішена при допомозі плебісциту. Тим часом у Києві Центральна Рада відкрила недозволений Керенським український військовий з'їзд в присутності понад тисячу учасників, які прибули з

фронту. Для з'їзду силоміць забрано міський театр. Перед з'їздом відбувся ряд маніфестацій і мітингів, на яких агенти Центральної Ради заставляли жовнірів клястися, що без автономії України вони не вернуться на фронт. Вилізши на дзвіницю Софійського собору та задзвонивши в дзвони, представники Центральної Ради говорили воякам, що Свята Софія вітає свободну Україну. На міській Думі повіяв український прапор.

Вівторок, 14: **ПЕРША БОЄВА СУТИЧКА МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ І РОСІЙСЬКИМИ ВОЯКАМИ.** З Петрограду 10-го серпня повідомляють що частина новоутвореного українського полку, який переїздив через залізничну стацію в Києві на боєвий фронт, почала стріляти на російських кірасієрів, які стерегли стації. Кірасієри відповіли стрілами. Виявилась битва, в якій по обидвох сторонах були вбиті і ранені. Коли Український полк від'їхав і відтак прибув до Новгороду Волинського, вислано проти нього цілий полк кірасієрів і боротьба розпочалася на ново. Кірасієрам прийшли на поміч також машинні кріси. Українські жовніри мусіли остаточно піддатися. До Києва привезено 14 убитих і коло 50 поранених. Один з відпочинкових полків в Житомирі на Волині рішив назвати себе „українським полком імені гетьмана Петра Сагайдачного“. Полк відходить на фронт. По цілій Україні шириться рух за незалежність. Збори офіцерів і жовнірів-українців вінницького гарнізону в числі двох тисяч душ постановили признати український генеральний комітет при Центральній Раді за найвищу для себе військову владь а Центральну Раду вивести в найвищу інстанцію України; активно піддержувати постанови першого київського військового з'їзду в справі організації української армії і підчинення її українському генеральному комітетові при Центральній Раді.

Четвер, 16: **УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА СКЛИКУЄ ДО КИЄВА КОНГРЕС ДЕЛЕГАТІВ УСІХ НАРОДНОСТЕЙ.** Покликано до жит-

Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради 1917 року. Сидять зліва: І. Стешенко, Х. Барановський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра. Стоять: П. Христюк, М. Стасюк і Б. Мартос.

тя окреме міністерство для жидівських справ на Україні. В повідомленні з Петрограду з 13-го серпня подається, що Українська Центральна Рада ухвалила скликати до Києва на день 28-го серпня конгрес всіх народностей в Росії в справі політичної реорганізації Росії на підставі федеративної республіки. Українська Центральна Рада зорганізувала по всіх містах і місточках України цілий ряд „протипогромних легіонів” для боротьби з темними силами, які ведуть агітацію за погромами. Каблева телеграма з Києва до ньюйоркської жидівської часописи „Туг” доносить, що Український Конгрес вибрав жидасоціяліста на міністра для жидівських справ на Україні. Каблеграма з Києва звучить: Члени Українського Конгресу вибрали члена жидівської соціалістичної партії, Зільберфарба, на міністра для жидівських справ на Україні. Також призначено урядово жидівський язик як одну з мов урядових на Україні. Всі документи на Україні будуть також оголошувані

рівночасно в мові жидівській і російській... Газета від себе додає, що „це перший раз в історії, аби якийсь правительством оснувало окреме міністерство для береження жидівських інтересів”.

Вівторок, 21: ГОЛОВНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ ДЛІЯ УКРАЇНИ. Українське правительством складається з сімох головних секретарів. З Петрограду 18-го серпня повідомляється, що російське провізоричне правительством затвердило створення Головного Секретаріату для України, який буде адміністраційним тілом аж доки Установчі Збори не порішать цілої справи про самоуправу. Головний Секретаріат складатиметься з таких головних секретарів: для фінансів, жліборобства, просвіти, торгівлі і промислу, внутрішніх справ, праці для національно-стевих справ.

Вересень, 1917

Субота, 1: ГОЛОВНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ УКРАЇНИ УСТУПИВ. УКРАЇНЦІ СКЛИКУЮТЬ УСТАНОВЧІ ЗБОРИ. Цю вістку подала „Свобода”

як першу офіційну каблеграму Української Центральної Ради в Києві до „Свободи” в Джерзі Ситі, зазначивши при цьому, що „передрук дозволений тільки за згодою редакції”. Цю першу безпосередню каблеграму УЦРади до „Свободи” наводимо вцілості: „Київ, 27 серпня. Нове, напів-буржуазійне російське правительство рішилося надати автономію Україні, ограничуючи її території до губерній: Київ, Волинь, Поділля, Полтава і часть губернії Чернігів. Російське правительство відмовилося іменувати окремих українських секретарів для військових справ, поживи, справедливости і для пошт та телеграфів. Такі рішення правительства не вдоволили жадань України. Тому назначено комісію для скликання установчих зборів України в її етнографічних границях. Ухвалено скликати до Києва на день 8-го вересня б. р. конгрес представників усіх національностей, які стремлять до федеративного устрою російської держави. Відразу ухвалено не брати участи в конференції в Москві, на яку Українська Центральна Рада одержала запрошення вислати п'ятьох делегатів. Головний Секретаріят України проголосив свою резигнацію”.

Урочистість проголошення Першого Універсалу

Вістку про проголошення Першого Універсалу Української Центральної Ради 23-го червня 1917 р. принесла „Свобода” у власній кореспонденції з Києва щойно 1-го вересня т. р. Вістка говорить сама за себе й тому подаємо її в більших уривках:

Київ, В Троїцькім Народнім Домі в присутності делегатів всеукраїнського військового з'їзду відбулося торжественне проголошення універсалу Української Центральної Ради до Українського Народу. На сцені — члени генерального військового комітету, деякі члени президії військового з'їзду і група членів Центральної Ради. Перед сценою — українські прапори. Відкриває зібрання член президії військового з'їзду Гаврилюк. Він

говорить: „Ми зібралися тут для прощального побачення перед від'їздом. На з'їзді ми всі почули зміст документу великого значення. Універсал Центральної Ради — це перший крок до здійснення наших ідеалів. Можливо, що декого він налякає. Але ми знаємо, що ціль універсалу — внести спокій, організованість в цілій державі, серед усіх народів Росії. Від себе і президії я кажу Вам велике Спасибі за Ваші мудрі ухвали, за Ваше щире відношення до української справи. Як хтонебудь з Вас поїде на село, нехай розкаже, що тут бачив і чув, та, головню, нехай розкаже про універсал, про наш перший крок по шляху до здійснення наших національних ідеалів”. Далі звертається до зібраних на з'їзді М. С. Грушевський. Він заявляє, що тепер промовляє не в імені Центральної Ради, а особисто, від себе. „Як братам і дітям своїм говорю я Вам: передайте від мене поклін українському війську і скажіть, що старий батько Грушевський духом з ним і для нього в цю хвилину немає нічого дорожчого від українського народу. Де б я не був, я буду духом з ним і волю свого народу — чого б вона від мене не вимагала — я сповню”.

Відповіддю на ці слова були бурхливі оклики: „Слава Грушевському!”.

В імені генерального комітету виголосив промову С. В. Петлюра, соц. дем. Він говорив. „Позвольте привітати Вас в імені генерального комітету і звернутися до Вас перед Вашим від'їздом з посліднім словом. Товариші! Вже дійсно минула срамотна година, про яку говорив Тарас Шевченко, і настала прекрасна хвилина: оживає наша Мати-Україна! Тепер відбувається процес збирання землі української і її синів, зв'язаних прекрасною струною національної волі. Ми бажаємо свободи своєму народові. Ту свободу кують всі українські з'їзди, і Ваш в тім числі, для того, щоби були об'єднані в одну струю і могли встоятись перед ударами, які на нас сипалися, сипляться і, головню, посипляться завтра, коли всім буде відо-

мий наш крок. Генеральний комітет всі свої сили віддає на те, щоби наші постанови дійсно ввійшли в життя. Бажаємо Вам успіху, бо Ваша праця — наша праця. Не забувайте прекрасних історичних хвилин, які мали місце на з'їзді. Не забувайте, що многі з нас, дорослих людей, плакали, слухаючи універсалу. Це сльози, якими не треба встидатися і скривати. Нехай живе український народ, нехай живе його творча сила!"

Опісля виголосив промову М. Грушевський, починаючи її: „Збори українських воїнів, ввесь український нарід сказав своє слово — і поручив Центральній Раді творити нове життя на Україні. Тепер Ви почули слово, його сказала Центральна Рада, виконуючи волю народних мас: від тепер самі будемо творити своє життя!...” Були ще й інші промови та безнастанні оклики: „Слава Українській землі, слава!” Змісту самого універсалу з'їзд вислухав, як молитви, вставши з місць.

Бурхливий вересень

Вересень 1917-го року, після згаданої вже вістки в першому числі „Свободи” з того місяця про димісію Генерального Секретаріату та про скликання Установчих Зборів, проходив у великій мірі під знаком повідомлень про бурхливі події в самій Росії на передодні большевицької революції. Друкуючи спізнені у воєнних обставинах вісті і повідомлення про величезний, спонтанний підйом і зрив українського народу до свого власного, автономного життя на своїй землі, нові вістки в „Свободі” впродовж вересня вже виразно та з нескриваною тривогою заповідають нові події в Росії. Важлива подробиця: підготовка большевицької революції починає поступово поширюватись на Україну й вона тісно зв'язана із повідомленням про антижидівські погроми. Наприклад, уже на початку вересня повідомляють з Чернігова, що там українська міліція має повні руки роботи, побороюючи „агітаторів проти правительства”, які на вулицях міст під

час ночі порозвішували заклики до повстання проти правительства, до жидівських погромів, обвинувачуючи жидів в тому, що вони ховають і нагромаджують харчі, яких бракує щораз більше відчувая населення. Даліше, з усіх повідомлень виразно виходить, що тоді, як підготовка большевицького перевороту в Росії приходить під знаком „нової революції”, то в Україні вона має виразно чужий московський характер та такий же виразний характер антиукраїнської контрреволюції.

Уже 4-го вересня „Свобода”, разом з повідомленням про те, що німці здобули Ригу та що Російські війська даліше відступають на цілому фронті, подає вістку, що „російське правительство зарядило реквізицію всього збіжжя на Україні”. Дня 11-го вересня подано велику вістку, що „справа України викликала нову кризу в Російськй кабінеті” та що Керенський усунув ген. Корнілова з посту головнокомандуючого російськими військами, проголосивши в Петрограді воєнний стан. 13-го вересня подано величезну вістку про те, що „Росії грозить домашня війна” що ген. Корнілов зі своїми військами з кількох сторін машерує на Петроград, а 15 вересня повідомлено, що Центральна Рада та український представник в Російському правительстві склали заяви з підтримкою для Керенського. В „Свободі” з 18-го вересня надруковано маніфест російського провізоричного правительства із формальним проголошенням Росії республікою та про „здавлення ворогобні ген. Корнілова”, якого мали заарештувати в Могилеві. У четвер, 27-го вересня, вже подано вістку про те, що „большевики приготувляються до отвертої боротьби проти правительства”. 29-го вересня повідомлено про те, що 22-го вересня почався в Києві Конгрес, в якому беруть участь представники 40 різних національностей Росії та головним предметом нарад і рішень якого є „справа якнайшвидшого встановлення самоуправи для всіх народностей в Росії на підставі федератив-

ного устрою держави". 27-го вересня відкрито в Москві „демократичний конгрес", на якому „большевики мають значну перевагу".

Київ — Осередок Самостійницького Руху

„Свобода" з 9-го жовтня друкує друге з черги спеціально переслане їй каблеграмою з Києва повідомлення Пресового Бюро Української Центральної Ради (із допискою, що передрук дозволений тільки за згодою „Свободи") про „Конгрес Народностей в Києві". В повідомленні дослівно сказано:

„Київ, 29-го вересня. Конгрес всіх народностей Росії, скликаний Українською Центральною Радою на день 21-го вересня, покінчив свої наради вчора, то є 28-го вересня. Конгрес заявився за утворенням федеративної республіки, основаної на підставі автономії всіх народностей Росії. Треба передовсім піднести, що настрої на конгресі був дуже піднесений. Конгрес, жадаючи, щоби будуча російська держава перемінилася на федеративну демократичну республіку, ухвалив, щоби провізоричне російське правительтво покликало до життя „Раду Народностей". Постійним осідком цієї Ради, яка мала б уважати, щоби ухвали цього Конгресу були переведені, буде місто Київ. У Конгресі брали участь представники таких народностей: Білоруси (7 делегатів), грузини 2, естонці (4), лотиші (10), жиди (11), литовці (9), козаки (10), поляки (6), великороси (3), татари (10), турки (5), румуни (6), українці (18) та інші. Представників польської народности приймала Українська Центральна Рада тільки як гостей, бо всі польські партії в Росії заявилися за невисомою польського державою".

Провесна в Галичині

За перших дев'ять місяців того історичного 1917-го року в „Свободі" є тільки дуже скупі і цілком на другому місці вістки з Галичини, зокрема такі, які вказували б на можливість

тих подій, що заіснували рік пізніше. Щойно 31-го вересня швайцарська преса — а за нею „Свобода" — подала вістку про найменування „радника двору", д-ра Горбачевського з Праги першим міністром-українцем в австрійському кабінеті та про ентузіязм з цього приводу серед галицьких українців. На провесну в Західній Україні вказують у повідомленнях в „Свободі" з того часу національні маніфестації із співами „Ще не вмерла Україна" під час привітань митрополита Шептицького з його поворотом з російського заслання.

На шляху до самостійности

Три кінцеві місяці 1917-го року — жовтень, листопад і грудень — на які припадає прихід до влади в Росії большевиків та їх інтервенція в Україні, належать до найбільш бурхливих у світовій історії і в тому часі Україна вже виразно і недвозначно вступас на шлях повної державної незалежности. Вже самі заголовки повідомлень у „Свободі" з того часу дають бодай деяке уявлення і віддзеркалення тих подій і тієї доби. Знову зазначусмо, що в цій хроніці подаємо дагу появи „Свободи", а не події.

Жовтень, 1917

Четвер, 4: Українці на Демократичному Конгресі в Петрограді домагаються автономії та покінчення війни. Величко, представник України на Демократичнім Конгресі в Петрограді, виголосив 2-го жовтня промову, в якій висловив домагання автономії для України і також покінчення війни. Він заявив, що ставить ці домагання в імені трьох мільйонів хоробрих українських воєнків, які не залишаться на фронті, якщо не буде вирішена справа автономії України.

Субота, 6: Росії дальше грозить криза. На Конгресі большевики по другім голосуванні здобули перевагу. Литовці і лотиші спільно домагаються незалежної держави. Австрія в кожній хвилині готова Розпочати мирові переговори.

Вівторок, 9: Большевики скликають всеросійський конгрес делегатів усіх солдатських і робітничих рад. Троцький, провідник большевиків, погрожує домашньою війною. Троцький говорив в імені Леніна, головного провідника большевиків.

Вівторок, 16-го „Свобода” друкує проголошений ще в березні в Україні заклик Української Центральної Ради „до українців на чужині”, щоб вони верталися та допомогли „здобувати Україні волю”.

Четвер, 18: „Свобода” друкує проголошений в Україні 30-го липня заклик генерального секретаря в справах військових Симона Петлори до народу і вояків: „Рятуйте Україну!”

Вівторок, 23: Москва стала осідком російського правительства, відкрито провізоричний російський парламент.

Субота, 27: Большевики ухвалили створити своє власне правительтво в Росії.

Листопад, 1917

Субота, 3: З Петрограду повідомляють, що російське провізоричне правительтво видало 1-го листопада „гострі репресійні зарядження проти

двох бунтівничих провінцій” України і Фінляндії „з причини змагаючогося там руху за самостійністю”. Фінляндію поставлено під судову владу головного команданта північного фронту, а Україні відмовлено урядових субсидій на адміністрацію.

Четвер, 8: Згідно з повідомленням з Петрограду, російське провізоричне правительтво признало повну автономію Фінляндії .

Субота, 10: БОЛЬШЕВИКИ ЗДОБУЛИ ВЛАСТЬ, усунули провізоричне правительтво і розв'язали парламент. З Лондону 8-го листопада інформують, що большевики здобули контролю над Петроградом та видали проклямацію, в якій заповідають, що нове правительтво зробить пропозицію в справі безпроблемного закінчення миру. По стороні большевиків станули війська петроградського гарнізону, роблячи можливим переворот без пролиття крові. Лев Троцький, президент ексекютивного комітету петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, оголосив заяву, в якій сказано, що провізоричне правительтво вже не існує та що деякі його члени арештовані. Провізоричний парламент розв'язано.

Вівторок, 13: Большевики утворили новий кабінет — Николай Ленін президентом кабінету. Керенський маршує на Петроград. У повідомленні з Петрограду 9-го листопада подається, що всеросійський конгрес робітничих і солдатських депутатів іменував новий кабінет, зложений з большевиків, у склад якого увійшли: Ленін — президент кабінету, Троцький — міністер закордонних справ, Риков — внутрішні справи, Сворцов — фінанси, Мілютин — рільництво, Шляпников — праця, Овсяников, Кириленко і Бібенко — армія і фльота, Ногін — торгівля, Луначарський — освіта, Опоков — справедливість, Теодорович — пожива, Авілов — пошта і телеграф, Рязанов — залізниця, Джугашвілі — справи національностей.

Четвер, 15: Київ в руках козаків. Козаки ув'язнили членів українського парламенту. Криваві початки громадянської війни в Петрограді і Москві.

Субота, 17: Петроград у вогні! В інших містах Росії анархія і погроми проти жидів. Жертви в людях в Москві 2.600 убитих, на вулицях Петрограду згинуло 2.000 осіб.

Вівторок, 20: САМОСТІЙНА УКРАЇНА. Правительством большевиків проголосило право самовизначення народів в Росії. Цілковита перемога большевиків в Петрограді і Москві. Лондон, 18-го листопада — Кореспонденційне Бюро Ройтера доносить: **УКРАЇНСЬКІ УСТАНОВЧІ ЗБОРИ ПРОГОЛОСИЛИ НЕЗАВИСИМІСТЬ УКРАЇНИ.** Власть в Києві перейшла нагло в руки українців.

Четвер, 22-го: **УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКА ОПУСКАЮТЬ БОЄВІЙ ФРОНТ.** У спізненій телеграмі з Петрограду доносять, що головний військовий командант київського округу і тимчасовий губернатор разом зі своїми штабами опустили свої становища, на їх місце найменовано українських комісарів і ці potwierдили незалежність України. 360.000 українського війська відкликано з боєвого фронту.

Субота, 24: **УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ЗДОБУЛА ЦІЛКОВИТУ ПОЛІТИЧНУ І ВІЙСЬКОВУ ВЛАСТЬ НА УКРАЇНІ.** 150.000 українського війська вислано проти ген. Каледіна, отамана донських козаків. З Петрограду каблеграмою з 21-го листопада подають, що в Києві, після кількадечної битви, штаб утік з міста і Українська Центральна Рада здобула повну військову і політичну власть на всій Україні. В Росії продовжується кривава домашня війна.

Вівторок, 27: Рада большевиків видала зарядження в справі демобілізації армії. Кавказ проголосив незалежність та утворив свій власний парламент.

Четвер, 29: **УСТАНОВЧІ ЗБОРИ УКРАЇНИ** назначила Українська Центральна Рада на день 9-го січня. В склад Української Республіки входять 9 українських губерній. На Україні проголошено знесення земельної власности.

Грудень 1917

Субота, 1: Завіщення зброї на цілм російськїм фронті. Альянти признають, що російська армія безсила без українців. „Свобода“ з цього дня друкує довше повідомлення з Парижу, в яких обвинувачується українців, зокрема проф. М. Грушевського в його симпатіях до німців та добачується „німецьку інтригу“ в українському незалежницькому русі.

Вівторок, 4: Україна за загальним миром, але противиться мировій тактиці большевиків. У Берестю Литовськїм розпочалися мирові переговори. Сибір створив своє власне правительство з осідком в Омську.

Четвер, 6: **УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКА МАЄ ОБИМАТИ ВСІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ.** Українізація Чорноморської фльоти. Окрема комісія для українського фронту.

Четвер, 13: Засідання Установчих Зборів Росії почалося 10-го грудня. Правительство большевиків проголосило удержавлення земельної власности. Приамурська область і Владивосток проголосили незалежність.

Вівторок, 18: Українці віднесли поби́ду над військами большевиків в Києві і Одесі. Правительство большевиків і німецькі союзники підписали договір про завіщення зброї. Телеграма з Лондону з 15-го грудня подає, що в Києві українці роззброїли війська большевиків і післали їх додому. В однім лише случаю большевики ставили спротив і прийшло до битви, в якій впало багато жертв. Бюро Ройтера доносить з Петрограду, що там одержано повідомлення з Одеси про те, що війська большевиків напали були на арсенал, де була зібрана місцевка Українська Рада. Управа Ради закликала на поміч українські війська, які стоять залогою в Одесі. Українські війська вдарили на большевиків і перемогли їх у боротьбі на вулицях міста. По обидвох сторонах були жертви. По цій боротьбі моряки Чорноморської флотії поділилися на дві часті. Більшість перейшла на сторону українців.

Четвер, 20: ПРАВИТЕЛЬСТВО БОЛЬШЕВИКІВ ВИСЛАЛО УЛЬТИМАТ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ В КИЄВІ. ГРОЗИТЬ УКРАЇНІ ВІЙНОЮ. Вістки, які наспіли з Петрограду до Лондону 18-го грудня, подають, що кабінет російських большевицьких народних комісарів вислав ультимат до Української Центральної Ради, в якому признає незалежність України, але домагається безпроволочного выяснення становища Ради супроти правительства большевиків. Українська Центральна Рада видала проклямацію, в якій заявляє, що не признає народних комісарів за правительство цілої російської держави, бо части Росії вже мають свої власні правительства. З Петрограду 19-го грудня подають, що правительство большевиків вислало того дня знову ультимат Україні, в яким домагаються, щоби українці протягом 48 годин перестали давати поміч козацьким ворохобникам ген. Каледіна. В противному случаю большевики грозять проголошенням війни Україні. Урядовий звіт больше-

вицького воєнного комітету доносить, що большевицькі війська вже маршують на Київ.

Субота, 22: УКРАЇНА ДЕМОКРАТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ: Українська Центральна Рада дала відмовну відповідь на ультимат большевиків. Українські війська розоружили і про-

гнали большевиків з Київщини і Чернігівщини. Центральна Рада признала в маніфесті вивласнення земельних посілостей. Українці заклали союз з донськими козаками, з якими злучилися також козаки терські і кубанські. **УКРАЇНСЬКІ УСТАНОВЧІ ЗБОРИ ВІДБУДУТЬСЯ 22-ГО СІЧНЯ 1918 РОКУ**, а вибори послів до Установчих Зборів визначено на 9-го січня.

Вівторок, 25: УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКА БОРНЯТЬ ГРАНИЦЬ УКРАЇНИ. Чорноморська флота перейшла на сторону українського правительства. Українська Центральна Рада вислала ультимат російському правительству большевиків, заповідаючи вжиття сили, якщо не будуть негайно звільнені заарештовані в Петрограді члени українського революційного штабу.

Четвер, 27: Українці відкликали з Петрограду своїх послів. Большевики роблять заходи, щоб мирно поладити спір з українцями. На Україні видано приказ до загальної мобілізації. Харків в руках большевиків.

Субота, 29: ПРЕДСТАВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА МИРОВИХ ПЕРЕГОВОРАХ В БЕРЕСТО ЛИТОВСЬКИМ. Українські війська зайняли головні квартири 4-ої, 8-ої й 11-ої армій.

Ясне становище

На цьому закінчується коротенька хроніка подій, що попередили й довели до здійснення українських мрій — проголошення самостійної, ні від кого незалежної, соборної і народоправної Української Народної Республіки. Жаль і шкода, що навіть в довшій статті немає можливости й місця подати цю хроніку обширніше і точніше не „з перспективи історії”, але за газетними повідомленнями так, як їх тоді реєстровано і коментовано, бо це й є найвірнішим віддзеркаленням доби й не тільки її подій, але й настроїв та почувань радощів і смутків.

Прочитуючи сьогодні ці довгі колонки дрібного письма, що ним за-

повнені сторінки „Свободи” з 1917-го року, відчувається всю велич тієї доби і на підставі так речевих інформацій, як і цих вражень, що вони викликають, можна прийти до деяких важливих і безсумнівних заключень:

1. Рік 1917-ий був на правду і в кожному відношенні роком Великої Української Національної Революції, яка двигнула наріз із самого дна неволі й пригноблення на вершини національного підйому та повного зриву до волі й незалежности.

2. Большевицька революція в Росії була цілком чужою справою для України й українців, а інтервенція большевиків на Україні була виразною і явною агресією сусідньої держави, скерованою однаково, як проти українського народу, так і проти встановленого ним власного правління та власної державної системи.

3. Вважаємо, що свідомої чи несвідомої помилки допускаються ті українські політики чи навіть історики, які з різних міркувань поменшують історичну вагу й далекосяглість цієї власне Великої Української Національної Революції, що виявилася в 1917-му році. Наше враження, що від часу визвольного зриву й походу Богдана Хмельницького в нашій історії по сьогоднішній день не було такого могутнього зриву, як в 1917-18 роках.

4. Ми маємо всі підстави і всі причини на те, щоби зберігати й дорожити як найбільшою цінністю незрівняною спадщиною цієї Великої Української Національної Революції. Очевидно, що були тоді й помилки, були недомагання, але вони бліднуть в порівнянні з успіхами і здобутками національного й державного відродження в тій добі.

5. Мавши на увазі тільки саму хроніку подій 1917-го року, як і те, що стало їх завершенням в 1918-му році, ми не бачимо нічого більш конструктивного й заохочуючого для виховання нових генерацій в ентузіазмі і завязаттю здійснити і завершити спадщину тієї великої доби, доби здійснених мрій.

СІМНАДЦЯТОГО РОКУ

I

*І знов весна... Вже нарік двадцять літ
Минеться з гасу, як весняним шумом
Невтишим гулом у серця хлоп'ягі
І в вікна шкільних заль в Народнім Домі
Прорвався так негадано, неждано
Світ березня сімнадцятого року.*

*Щось коїлось, творилося навколо:
По місті вечор п'яно бушував
І голови п'яніли гімназістам
Од вістей неймовірних, слів таємних
Про те, що діялось далеко там...*

*Котрогось дня ми ринули зі школи,
Мов рій бджолиний вулицями міста —
Навмань отак — без поклику й намови —
Туди, де Юр у небо утинався,
Де площа святоюрська хвилювала
Безмежним морем прапорів й голів.*

*П'яніші за весняне соєце й вітер
Лунали там слова про Україну,
Про волю славу, воскресення, зрим —
І ми із жовтосиніми стяжками
Ішли походом і „славу” кризали
І вперше... вперше замість „Ще не вмерла”
Виводили, співали: „Вже воскресла”!*

*І з того дня ми ізгор відцурались
І гудзиків і марок поштових
Далеких Конго, Джави ги Китаю —
І в скарбівню хлоп'ягу заховали,
Мов скарб найкращий, стяжку паперову
Із надписом „Воскресла Україна!”*

II

*То згодом квітень радістю зайнявся,
Як дядько мій із Києва прийхав —
Із світлої столиці України.*

*Не визнати, словами не сказати,
Як розцвітали юні думи й серце
Від дядькових барвистих слів
Про дні захоплені, години слави...
Як огі жевріли і милувались
Гостинцем любим — грішми України
Й листівкою з Софією Святою,
Що їх мені він з Києва привіз.*

*І в школі між юнагим товариством
Потому тільки й мова йшла про все те,
Що я дізнався в дні оті від дядька —
І всі побожно й заздро позирали
На той гостинень незвичайний дуже.
Із Києва привезений самого...*

*І хог не раз, не раз іще займався
Золотоверхий полум'ям пориву,
То в серці завжди сяйвом непогасним
Горять найтершій ті скарби хлоп'ягї,
Що їх в дарунку молодості наший
Отой бурхливий березень приніс!*

Львів, 1936.

ВІДГОМІН

Великої Української Національної Революції на Далекому Сході

Четвертий УНІВЕРСАЛ Української Центральної Ради.

Народе України! Твоєю силою, волею і словом стала на землі Українській Вільна Народня Республіка. Справдалась колишня давня мрія батьків твоїх—борцїв за волю і правду трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України—чотири роки лютої війни знесилили наш край і людність: фабрики товарів не виробляють, заводи спиваються, залізницї розжитані, гроші в ціні падають, хліба зменшується, насуває голод, по краю розплодились юрби грабінників і владів, особливо, коли в фронті посунуло військо, стачивши криваву ріаню, заколот і руйну на нашій землі.

Через все се не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці Збори, призначені на певний день, не могли вібратися, щоб прийти в патях рук тимчасову північну революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і організувати нове правительство. А тим часом петроградське правительство „народніх комісарів“, щоб повернути під свою владу Вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і валила на нашу землі свої війська красногвардейців—большовиків, які грабують хліб у наших селян і без високої плати вивозять його в Росію, не жалючи навіть верна наготовленого на васів, збивають іслоняних людей і сіють скарів бевладдя, владиттво і бовтничество.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всі заходи, щоб не допустити сеї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не лишло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу в нашом народом і Республікою. Крім того, те саме петроградське правительство „народніх комісарів“ починає втягати мир і кльче на нову війну, називаючи її до того ще „священною“. Знов полється кров, знов нещасний трудовий народ повинен владити своє життя.

На ґрунті бевладдя, веспкою в житті, на недостатку продуктів росто невдоволення серед деякої частини людности; тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбавають несвідомих людей до старих порадиїв: сі темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдику ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна нещадно боротись в усіма контр-революційними силами, в всякого хто вкликатиме до повстання проти Самостійної Української Народньої Республіки, до повороту старого ладу, того варата, як за державну владу.

Всі демократичні свободи, проголошені третім Універсалом, Українська Народня Республіка підтверджує і в'окрема проголошує: в Самостійній Народній Українській Республіці всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, призиваєм на ними законом 9-го січня.

Все, що вичисленого в сім Універсалі, не встигнемо зробити ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях певно, довершать, справлять і до останнього порядку привоудуть Українські Установчі Збори. Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як найшплийніше, вжити всіх вадходів, щоб підрахунок голосів закінчено як найскоріше, щоб на кілька тижнів вібралась наша Установчі Збори—кайвищий господарь і впорядчик землі нашої, і вкріпний свободу, лад і добробут конститущію нашої невалежної Української Народньої Республіки, на добро всього трудящого народу, вільної і теперь і на будуче.

Сьому ж найвишому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок в Народніх Республікахи бувшої Російської Держави. До того ж часу всіх громадян Самостійної Української Народньої Республіки вкличемо непохитно стояти на сторожі добуті волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянської, робітничої Самостійної Республіки Української.

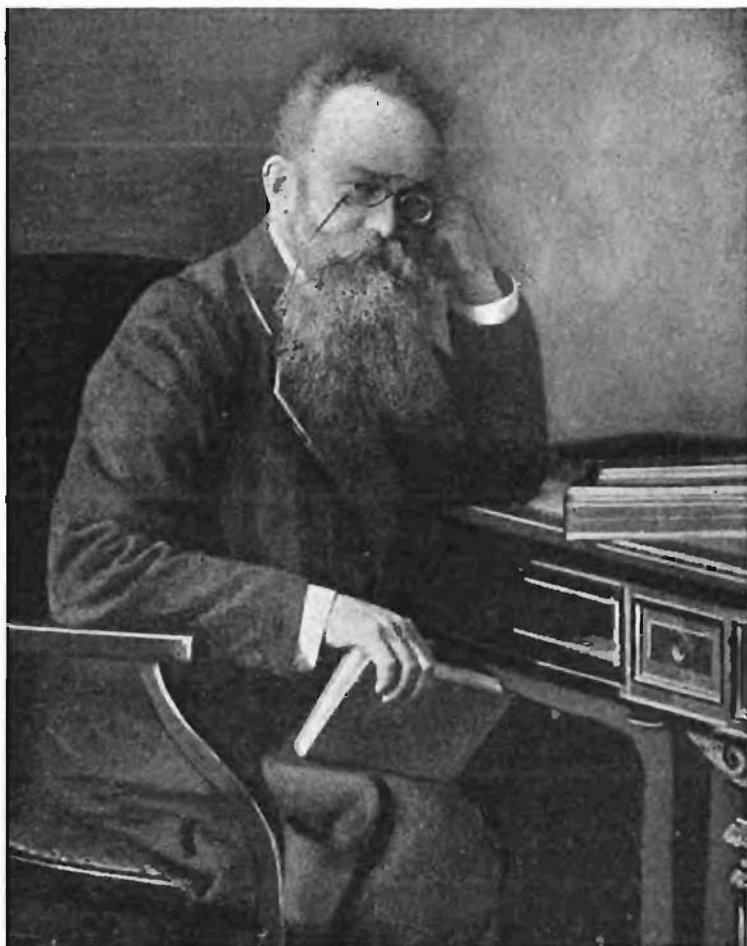
В Каїві Січня (января) 12 дня 1918 року.

Українська Центральна Рада.

Тіло-випуск. Іосифа Кереть. Тах. 119.

Видання газети „Українець на Зеленому Клинї“.

Фрагменти листівки із текстом Четвертого Універсалу Української Центральної Ради, надрукованої виданням газети „Українець на Зеленому Клинї“ у Владивостоці в 1918 році.

МИХАЙЛО

ГРУШЕВСЬКИЙ

Життя і діяльність

Володимир Дорошенко

1. Молоді роки

Народився Михайло Грушевський у Холмі 29 вересня 1866 року в сім'ї педагога.

Батьки його походили з старих українських родів на Чигиринщині: батько Сергій — із козацько-священничого, а мати Глафира — із священничого роду Опок-Опоцкевичів.

Сергій Федорович Грушевський (1833-1901) був тоді вчителем у Холмській Духовній Семінарії. В 1869 році він перенісся на Кавказ, до міста Владикавказу, на високу посаду директора народних шкіл.

В сім'ї Сергія і Глафири Грушевських панували українські традиції, і завдяки цьому, всі їх діти виховалися свідомими українцями та стали щирими працівниками на українській національній ниві.

Та найславніший з усієї родини став старший син — Михайло.

Середню освіту здобув Михайло Грушевський у кляси́чній гімназії в Тифлісі (Тбілісі) в роках 1880-1886.

Вже в гімназії майбутній український учений почував себе свідомим сином рідного краю. Він докладно познайомився не тільки з українським письменством, але й основно простудіював усі доступні йому тоді друковані праці з українознавства, передовсім із історії України...

Скінчивши блискуче гімназію, Михайло Грушевський вступив на історично-філологічний факультет Київського Університету. Тут молодий студент із головою впірнув у студії рідної історії під проводом такого визначного нашого вченого, як проф. Володимир Антонович. Завдяки цій своїй пильності, хистові і знанню він став улюбленим учнем Антоновича.

Ще на студентській лавці написав Михайло Грушевський велику наукову працю (звичайно по московськи): „Історія Київської Землі від Ярослава

Стаття друкується скорочено за статтею у збірнику: Михайло Грушевський: „Вибрані праці”. Нью Йорк, 1960.

Мудрого до кінця XIV-го віку”, за яку одержав від університету золоту медалью.

Ця солідна монографія появилася друком у 1891 році, коли молодому вченому було всього 25 років.

Скінчивши з відзначенням університет, Грушевський незабаром здобув науковий ступінь магістра історії, оборонивши в 1894 році дисертацію про „Барське Староство”.

Саме в тому часі галицькі українці здобули від австрійського уряду низку національних концесій, а в тому й катедру історії України на Львівському Університеті, і шукали для неї відповідного викладача.

Вони запрошували Антоновича, але той, покликуючися на свій похилий вік, відмовився, а порадив галицьким землякам спровадити на цю катедру його найкращого учня — Михайла Грушевського, що вони і вчинили.

2. У Галичині

Грушевський прийняв запросини і, прибувши восени 1894 року до Львова, розпочав виклади, що лягли в основу його великої історії України-Руси. Її написання він уважав за свою повинність, за діло свого життя.

Крім викладів на університеті, Грушевський зараз же увімкнувся в працю незадовго перед тим (р. 1892-го) перетвореного на наукове „Товариство ім. Шевченка”, стаючи на чолі його історично-філософічної секції, а в 1895 році був обраний і редактором „Записок” — наукового органу Товариства.

21 листопада 1897-го року Загальні Збори НТШ, оцінюючи наукові заслуги й енергію молодого професора, вибирають його на голову Товариства.

На цьому високому й великоважаемому та незвичайно відповідальному становищі перебував Грушевський аж до літа 1913-го року, розбудовуючи Товариство в справжню Українську Академію Наук...

Цілих 20 років працював Грушевський у Галичині, віддаючи їй усе своє знання, всі свої сили й енергію, щоб

допомогти її культурному й політичному розвитку. . . Грушевський не обмежувався чистою науковою діяльністю. Побіч неї займався він також широкою культурно-освітньою і громадською діяльністю. Співпрацював у місцевій пресі, виголошував публічні доповіді, заснував перший український, на європейську міру закросний, літературний журнал-місячник „Літературно Науковий Вістник” (1898), що має в історії української літератури й культури величезні заслуги, а рік пізніше — „Українсько-Руську Видавничу Спілку”, перше на всю широку Україну книжкове видавництво, заслужене не в меншій мірі, як „Літ. Наук. Вістник”. І Вістник” і Спілка видатно спричинилися до пожвавлення українського видавничого руху.

В тому ж часі Грушевський, разом із гуртом поступових галицьких діячів, брав діяльну участь у заснуванні „Української Націонал-Демократичної Партії” (1899 р.), що відіграла великоважну роллю в національно-політичному житті Західної України. До цієї партії втягнув був Грушевський і Івана Франка, але обидва вони невдовзі покинули її ряди, не погоджуючися з тією політичною лінією, яку почала вести її верхівка на чолі з д-ром Костем Левицьким, і віддалися головно науковій і літературній діяльності.

А скоро тільки настала змога вільнішого розвитку для українства в межах російської держави, Грушевський розгортає свою невсипущу діяльність і на Наддніпрянщині. Вже від 1904-го року починає він працювати в цьому напрямі, переносючи за Збруч здобутки науки, культури й політичної думки, осягнені в Західній Україні при співпраці також наддніпрянських патріотів.

Маючи саме на увазі широкі кола українського громадянства в Росії, видає Грушевський у Петербурзі в 1904 році свій „Нарис історії українського народу” російською мовою. Склався цей нарис із його викладів у „Вільній Російській Школі Суспіль-

них Наук” у Парижі в квітні-травні 1903 року, куди запросили його її поступові основники на чолі з істориком і соціологом, нашим земляком із Харківщини, проф. Максимом Ковалевським, ученим, добре відомим в європейському науковому світі. Нарис цей мав три видання — 1904, 1906 і 1913 рр.

Від 1905 року Грушевський бере щораз діяльнішу участь у культурно-науковому та громадсько-політичному житті Східної України. За його участю і впливами організується тоді на Наддніпрянщині Українська Демократична Партія, на взір галицької Націонал-Демократичної Партії. ,

Ця участь стає особливо активною з постановлянням російського парламенту — „Державної Думи”, де (в 1-ій і 2-ій Думах) були окремі українські посольські громади (клуби), що їх створили свідомі депутати українці.

Грушевський стоїть із цими громадами в тісному зв'язку, керуючи їх діяльністю, та бере дуже близьку участь у журналі „Украинский Вестник”, що виходив у Петербурзі в 1906 році російською мовою для ознайомлення ширших кругів українського й російського громадянства з українським рухом. Цей журнал рівночасно був і органом українських думських послів. В кожній його книжці появлялися статті Грушевського на актуальні теми української справи в Росії. Крім того, містить він у тому часі (1905-1906 рр.) статті на такі теми і в поступових російських газетах, головно в щоденнику „Син Отечества” в Петербурзі.

З цих його статей склалася чимала книжка, що вийшла в 1907 р. у Петербурзі під загальним наголовком „Освобождение России и украинский вопрос”.

Пізніше бере Грушевський таку саму живу участь у другому подібному українському журналі, „Украинская Жизнь”, що почав виходити в 1912 році в Москві російською мовою за редакцією С. Петлюри і продержався аж до революції 1917 року.

В 1907 році переносить Грушевський до Києва „Літературно-Науковий Вістник“, а також друкує тут чимало книжок „Української Видавничої Спілки“, засновує під фірмою редакції ЛНВ тут, а згодом і в Харкові та Катеринодарі українські книгарні, що були філіями книгарні НТШ, а що найважливіше, його заходом постає в 1908 р. в Києві, за зразком НТШ, „Українське Наукове Товариство“, перша справді українська наукова установа на Наддніпрянщині, ним самим очолена.

Крім того, видає тут популярний часопис для народу „Село“ (1909-1911 рр.), а по його забороні царською адміністрацією, „Засів“, що теж незабаром став жертвою адміністраційної сваволі (1912).

Рівночасно він далі керує львівським Науковим Товариством ім. Шевченка й стежить за культурним і політичним життям Галичини, критично оцінюючи політику її провідників. Його статті на теми галицької політики, поміщені в Літ. Наук. Вістнику, вийшли в 1911 р. окремою книжкою під наголовком „Наша Політика“...

Перша світова війна захопила Грушевського з родиною в Карпатах, у Криворівні, де він мав свою віллу і де звичайно перебував улітку на феріях. Як багато інших діячів того часу, він ніяк не сподівався наглого вибуху війни й був цілком невідготований до міжнародного катаклізму. Тим часом вернутися до Львова не було ніякої можливості, бо австрійський уряд спинив усяку комунікацію в краю для цивільної людности. Ні залізницею, що була віддана виключно до вжитку війська, ні кіньми, бо й коней і фірманів забрали до війська, дістатися з далекої Криворівні до Галицької столиці було неможливо. Однак перебувати в горах, забитих дошками від світу, було для Грушевського не тільки непріємно, але й дуже небезпечно, з огляду на обох національних ворогів України — поляків і москалів.

З цього прикрого положення вирятував Грушевського і його сім'ю „Союз Визволення України“, що добився від австрійського генерального штабу вивезення їх до Відня. Військова влада відставила Грушевського з дружиною й дочкою автотомом із Криворівні на залізницю до Ворохти, звідки вони без жадних пригод прибули до наддунайської столиці.

Ідучи до Відня, Грушевський гадав, що мабуть війна вже кінчається, або й скінчилася й має зібратися міжнародний Міровий Конгрес для впорядкування відносин в Європі, а його викликають для участі в нарадах цього Конгресу, як знавця східноєвропейських справ, передусім російсько-українських. Та у Відні він побачив, що до кінця війни ще далеко і результатів її ще годі передбачити. Почував він себе там осамітненим, бо не був прихильником австро-німецької орієнтації, що її майже поголовно поділяло галицько-українське громадянство і українські політики, які перебували у Відні — і галичани, і наддніпрянські емігранти, зорганізовані в „Союзі Визволення України“. Особисто всіх їх він знав, але не годився з їх поглядами й надіями. Щоб зорієнтуватися в ситуації, виїхав до Італії, де стрінувся з деякими знайомими російськими діячами та обговорював із ними становище України по війні.

В результаті цих розмов Грушевський, журачися долею України, рішив вернутися до Києва, куди й прибув через Румунію в листопаді 1914 року.

3. Діяльність на Україні

Перед виїздом він відбув конференцію з президією Союзу й обіцяв по приїзді держати з Союзом зв'язок, листуючися з його діячами через нейтральні країни. В листах мав уживати задля конспірації умовлених виразів.

Та не так сталося, як жадалося. Скоро тільки Грушевський прибув до Києва, військова влада його арешту-

вала. Просидівши (без книжок) кілька місяців в одиночці в Лук'янівській в'язниці, він помандрував на за-слання, спочатку до Симбірська, опісля до Казані, а врешті, завдяки заходам Російської Академії Наук, де у Грушевського були приятелі між поступовими академіками (як от академік Федір Корш, Ол. Шахматов та інші), до Москви. Тут, маючи під руками архіви й бібліотеки, Грушевський міг далеко успішніше займатися науковою працею, якої не покидав і на засланні...

З вибухом революції 1917 р. Грушевський вертається до Києва, куди прибуває 27 березня, і відтоді керує тут українським визвольним рухом, стаючи на чолі заснованої 17 березня, ще перед його приїздом, Української Центральної Ради, що тоді ж вибрала його поза очі на голову.

Всі пізніші події проходять від того часу при його найближчій участі. Так, під його проводом відбувся в Києві 16 квітня З'їзд ТУП-а (Товариства Українських Поступовців), таємного об'єднання всіх українських демократичних угруповань, заснованого перед війною, коли царський уряд заборонив українські поступові політичні партії.

Цей з'їзд намітив політичну лінію, що її мали держатися українці в часі революції. Грушевський відіграв на з'їзді провідну роль.

Також Всеукраїнський Національний Конгрес, що радив у Києві 17-21 квітня, ушанував Грушевського, вибираючи його своїм почесним головою.

Тут не місце спинятися на історії того часу. Вона, крім численних спогадів, присвячених їй, має вже своїх дослідників — проф. Дмитра Дорошенка, проф. Іс. Мазепу й ін. по-українськи, й проф. Решетаря та Армстронґа по-англійськи. Також не місце розглядати точка за точкою всю діяльність Михайла Грушевського, як голови Центральної Ради. Але не можна не згадати, що саме йому, як історикові, завдячує відновлена укра-

їнська державність такі важливі свої атрибути, як герб — тризуб, жовто-блакитний прапор і гроші.

Поділ України на Землі-Області також був його ідеєю, як і утворення „Союзу Народів”, що опинилися в російським ярмі, для оборони своїх прав перед зазіханнями москалів.

Цей Союз відбув свій Конгрес у Києві 21-28 вересня 1917 року і між іншими ухвалив домагатися створення окремої „Ради Національностей”, що мала б узяти участь у вирішенні національних проблем на терені колишньої царської імперії. На цьому з'їзді були заступники оцих національностей: білорусинів, бурятів, грузинів, донських козаків, естонців, жидів, лотишів, литовців і молдаван.

На цьому місці слід спростувати байку, що Грушевський ніби то був проти створення Української Армії. У протилежність до Володимира Винниченка й інших тодішніх соціалістичних провідників, Грушевський добре розумів потребу власної української збройної сили і про це не лише говорив, але й писав у тодішній українській пресі та у збірці своїх статей „На порозі Нової України”. Він навіть приготував відповідний закон, що його мав подати Центральної Раді. На жаль, грізні події, що настали на Україні у зв'язку з наступом московських большевиків, а опісля з приходом німців, не давали змоги провести плянований закон у життя¹⁾

Взагалі, оцінюючи діяльність М. Грушевського, як Голови Центральної Ради, не слід забувати, що Центральна Рада діяла надто короткий час і в умовах гострої боротьби з внутрішніми і зовнішніми ворогами, серед розбурханого революцією океану пристрастей, отже, не могла організувати українську державу на всі сто відсотків, і то майже з нічого.

Кінець 1917-го й початок 1918 р. проходив саме серед важкої бороть-

1) Оці думки Грушевського про потребу української армії пригадав був д-р Микола Андрусак у „Літопису Чевоні Калини” 1935 р., ч. 3, ст. 7-8.

би з російськими більшовиками, піддержуваними збройно московською салдатнею, що ринула з фронту, та російським і жидівським населенням по містах.

Та не зважаючи на це, Грушевський не заломився, а енергійно працював і як голова Центральної Ради, і як науковець і письменник, хоч не раз життя його висіло на волосочку.

Під час наступу Муравйова мало не згинув і він сам, і його сім'я. Ворог умисне збомбардував його будинок, і тоді ледве врятувалися його дружина й донька серед пожежі дому, що валився. В цій пожежі згнили величезні скарби, що їх прибирав був Грушевський: увесь його архів і бібліотека з рідкими стародруками, збірки колосальної музейної вартости старих українських ікон, килимів, вишивок і старовинних меблів та начиння, виробів зі скла, тощо. Впали жертвою вогню і всі матеріали Грушевського до історії України, всі його виписки, начерки, замітки й таке інше, що їх він громадив протягом усього свого життя, ще з гімназійних і студентських часів.

При виїзді з Києва вночі з 8 на 9 лютого 1918 р. перед наступом орд Муравйова, Грушевський тільки чудом залишився живий, коли його авто, де зіпсувалася гальма, гнало з гори з цілим розгоном.

З відбиттям Києва українським військом і німцями (1-2. III.) Грушевський вернувся до Києва й далі кермував Центральною Радою аж до її розгону 29 квітня 1918 року.

Саме на цім останнім засіданні вибрано Грушевського Президентом Української Народної Республіки, але йому не судилося кермувати нею в характері Президента.

За гетьмана Грушевський, очевидно, зійшов із політичної сцени й навіть жив в укрітті на Звіринці, побоюючись за своє життя. На нього був навіть замах, на щастя невдалий.

Але й за Директорії не вернувся він до колишньої активної політики і впливу. Він стояв за відновлення Центральної Ради, але Директорія на

це не погодилася, бо, мовляв, народ проти Центральної Ради за те, що вона закликала німців. По короткім урядуванні Директорії в Києві Грушевському довелося покинути Україну на довгий час. Перед наступом більшовиків він виїхав із Києва до Кам'янка Подільського, де між іншим редагував популярний часопис для народу „Життя Поділля”.

Але коли фронт наблизився й до столиці Поділля, Грушевський через Галичину виїхав на захід.

У Галичині він спинився на короткий відпочинок у Станиславові, що був тоді столицею Західної Области УНР. Приїзд колишнього Президента УНР проминув майже непомітно, без ніяких урочистостей. Та й сам Грушевський держався майже інкогніто.

Із Станиславова Грушевський через Будапешт виїхав до Відня. І тут зараз же по приїзді розгорнув живу діяльність: бере активну участь у застудуванні Українського Вільного Університету, засновує Український Соціологічний Інститут, де, крім своїх праць, видає низку праць своїх співробітників.

Крім наукової праці, займається й публіцистикою, друкуючи статті на актуальні теми української політики в редагованому ним органі лівого відламу Української Партії Соціалістів-Революціонерів „Борітеся — Поборете”, підготовляючи ґрунт для повороту на Україну.

Повний енергії й охоти працювати серед свого народу, почував себе Грушевський на еміграції несвійсько і врешті вернувся, очевидно, з дозволу совєтського уряду, на Україну.

Більшовики ставляли за умову повороту не втручатися в політику. Грушевський цю умову прийняв, але не дав совєтському урядові жадних обіцянок на його користь, крім однієї, що не виступатиме прилюдно проти совєтської влади. І Грушевський ніде і ніколи не виступав хоч би з найстриманішою заявою про свою піддержку совєтського уряду й ладу, ні

в словах, ні на письмі, не зважаючи на спроби большевиків намовити його до цього.

Очевидно, лишаючись за кордоном, Грушевський міг був вести не тільки наукову, але й політичну й культурно-національну роботу. Міг здійснити свій голос проти гноблення України московськими большевиками, але в тодішніх обставинах урядові і громадські кола Європи й Америки не багато звертали б уваги на його протести й інтервенції. І хоч би Грушевський став навіть професором Оксфордського Університету, як це йому пропонували, все ж таки за кордоном він не міг би зробити тієї роботи, що її зробив на Україні. Продуктивність його наукової праці за кордоном ніколи не могла б набути таких розмірів, що їх досягнула на Україні в 1924-1931 роках. Ось що говорять про цю його працю проф. Наталія Полонська-Василенко: „Можна сказати без перебільшення, що поворот Грушевського був у житті Академії Наук найбільшою подією. Він став „персона грата” в Академії і тому, що в уряді було багато колишніх „боротьбістів”, що мали давні зв’язки з М. Грушевським, він мав виключне становище в Академії. Всі академіки мали при своїй катедрі одну-дві комісії, а Грушевський мав цілий цикл їх, що розробляли всю історію України, аж до первісного громадянства. Вони об’єднувалися під назвою „Історичні установи”, для них було відведено окремий двохповерховий будинок”.

Грушевський мав свій окремий бюджет і створив такі видавничі можливості, що їх ніхто не мав в Академії. За допомогою Держвидав-у він видав не лише окремі монографії та збірники, а й низку періодичних видань: „Україна”, „Первісне Громадянство”, „За сто літ”, тощо.

І зовсім справедливо говорить інж. Ф. Пігідо в своїй цікавій статті про Грушевського в „Українських Вістях” (Н. Ульм 1952, ч. 95), що „всі ці багаточисленні видання стали трибуною, цілком незалежною від офіцій-

ної доктрини марксизму. Історія, краєзнавство, етнографія, фольклор, мовознавство, літературознавство, соціологія — все це в умовах окупаційного режиму використано як провідні канали, як легальні форми поширення й поглиблення української національної свідомості. Величезний авторитет Михайла Грушевського як серед найширших шарів українського народу, так і в урядових колах, давав йому майже необмежені можливості легальної наукової праці. Михайло Грушевський був єдиним духовним репрезентантом української нації і мав належну можливість вимагати від тодішнього советського уряду додержання взятих на себе зобов’язань: забезпечити декляровану державними актами й обіцяну йому свободу національно - культурного розвитку в Україні. Десятки тисяч патріотів-культурників, науковців, письменників, мистців, надхненних прикладом М. Грушевського, прикриваючись його авторитетом, максимально використали, майже протягом десятих років, легальні можливості боротьби за українську культуру й тим поширили й закріпили відроджену в 1917-20 роках національну свідомість серед найширших шарів українського народу.

Присутність Михайла Сергійовича в Україні в ті тяжкі роки врятувала український нарід від духового занепаду і поруч з іншими чинниками породила ту відпорну національну силу, що її не спромоглися зламати большевики ні в роки колективізації й лиховісного 33 року, ні в наступних роках червоної реакції”.

4. Заслання і смерть

В 1929-30 рр. згинули тисячі українських науковців і культурників, але тоді ще Грушевського не чіпали. Всім бо було відомо, що М. Грушевський і С. Єфремов стояли від себе здалека. Але вже в 1931 році київська урядова газета „Пролетарська Правда” виступила й проти Грушевського та його школи, закидаючи їм

антимарксистську методу, ворожу „єдино-науковій” методі Маркса-Леніна.

У зв'язку з нагінкою „Пролетарської Правди” почалися публічні диспути-суди над М. Грушевським і його школою, де мусіли виступати працівники Академії й папложити великого історика і його твори.

Большевики навіть випустили дві чи три книжки журналу „Україна”, що його заснував і вів Грушевський, як орган Історичної Секції Академії, зі статтями проти його основника й довголітнього редактора. Мусіли їх писати чи підписувати співробітники Академії.

А незабаром, 5-го березня 1931 р. Грушевський на наказ НКВД мусів виїхати до Москви. Приїхавши в супроводі доньки в Москву, він 9-го березня захворів, а на другий день агенти НКВД арештували його й, викупавши в холодній ванні, повезли на допит до Харкова, але за пару днів слідство припинили й порадили їхати в Москву.

В Москві жив Грушевський із сім'єю в тяжких матеріальних, а тому й харчових і мешканевих умовах. Щоб не перешкоджати собі в праці, Грушевські попереділювали кімнату, де мешкали, простиралами, як це робили ми в таборах на скитальщині (Див. О. М., Останні роки життя Мих. Грушевського. „Наші Дні”, Львів, 1943, ч. 3). Та хоч у яких тяжких умовах доводилося працювати старому історикові, він не покидав праці, але йому не дозволяли друкувати її по українському, тому він мусів містити свої твори по-російськи у виданнях Всесоюзної Академії Наук, як перезвали большевики колишню царську Академію.

Та й на засланні не мав Грушевський спокою від НКВД: він раз-по-раз мусів був зголошуватися на регістрацію та на обов'язковій при цьому допити. Від часу до часу, завжди несподівано, приходив до нього до хати агент НКВД. Викликали його навіть до Центрального Комітету большевицької партії на розмови з самим Кагановичем, що вважався за спеція-

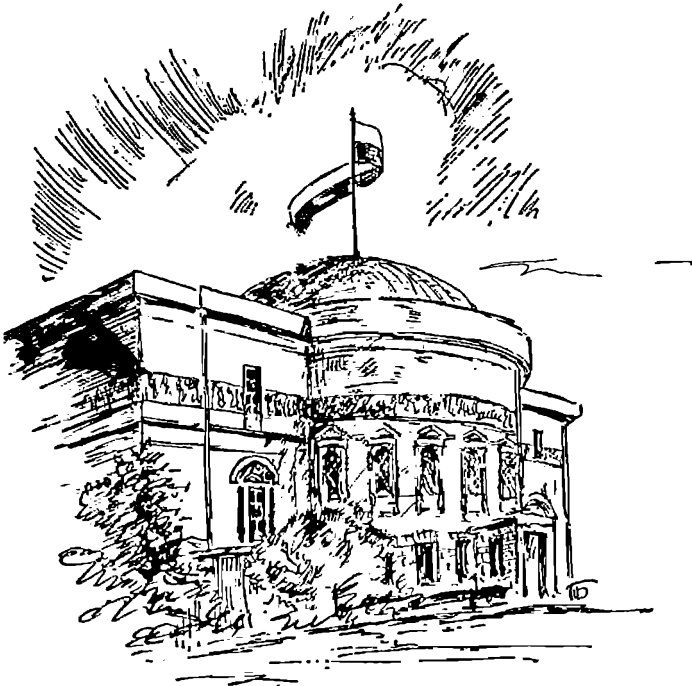
ліста від українських справ. Від Грушевського вимагали якоїсь важливої заяви, що від неї залежала дальша його доля, проте він цієї заяви не склав.

Нічого дивуватися, що в результаті всіх цих переживань і злиднів Грушевський захворів. Передусім почали слабнути очі. Вкінці в половині жовтня 1934 р. його, цілком хворого, дозволено було вивезти на лікування на Кавказ, до Кисловодська. Тут у санаторії раптом появляється у нього на карку карбункул. Для операції відвозять його до хірургічного відділу міської лікарні. Тут відмовлено дружині Грушевського, Марії Сильвестрівні, запросити на операцію відомого їй лікаря, що перебував тоді в Кисловодську. Керівник відділу д-р Хургін сал зробив поспішну операцію. Після цієї операції Грушевському погіршало. Запрошений на 24 листопада М. Грушевського спеціаліст, оглянувши хворого, ствердив, що стан його безнадійний. 25 листопада в 5-ій годині вечора Михайло Грушевський покинув нас навіки.

Варто тут занотувати, що советська влада не дозволила спроводити з-за кордону даже важливого ліку, якого не було в Советах, а який міг помогти хворому.

Вбивши Грушевського, большевики наостанку відіграли справжню комедію. Тіло покійного перевезли до Києва й тут улаштували парадний похорон.

Але НКВД пильно стежило, щоб похорон не перетворився в українську національну маніфестацію. А незабаром після цього показового похорону Москва розпочала завзяту боротьбу з пам'яттю великого українського історика, що триває й до сьогодні. В зв'язку з великими ювілеями Франка большевики ще й посилили її, намагаючися сфальшованими словами Франка поборювати його устами „фальшиві історичні концепції Грушевського”, тобто його тезу про окремий історичний розвиток українського народу, незалежний від московського.

На
порозі нової
України

Михайло Грушевський

Подані тут під спільним заголовком „На порозі нової України” статті Михайла Грушевського, були писані ним уже як головою Української Центральної Ради і потім — з квітня 1918 року як президентом Української Народної Республіки, значить, провідною в українській державі особою і тому ж їх треба трактувати як експозе тогочасної української політики. Особливо книжкою були видані ці статті з іншими 1918 р. н. н. „На порозі нової України. Гадки і мрії” і звітти ж вони передруковані. Статті „Велика хвиля” і „Чи Україна тільки для українців?” належать до тієї самої категорії писань М. Грушевського, що й статті із збірки „На порозі нової України”. Були друковані ці статті разом з іншими в часописі „Нова Рада” з 25 березня 1917 до 15 квітня 1918 р. і були передруковані в брошурі „Вільна Україна”, Нью Йорк, 1918 р.

Очищення огнем

Останні тижні внесли дуже багато в роз’яснення політичної ситуації, хоч перериви в телеграфічних і поштових зносинах, у діяльності преси і т. ін. дуже обмежують той матеріал, яким ми розпоряджаємося безпосередньо. І в тім, наприклад, і боротьба великоросійських большевиків з Українською Республікою за сей час розкрила дуже значно свій власний підклад, свої підстави, свій дійсний зміст. Піднята нібито в інтересах перемоги крайніх демократичних і соціалістичних гасел, а властиво — демагогічних кличів, над розважнішою, бо обрахованою на реальні наслідки, роботою Української Центральної Ради та її правительства, вона все більше стає ясною в своїх реальних мотивах і завданнях, що зовсім не мають нічого спільного ні з соціалістичними, ні з демократичними завданнями.

З повною очевидністю виступає мотив боротьби національної, в самій грубій і неприкрашеній формі, принаймні в поглядах і висловах рядової маси. Для неї завдання сього походу — „бити хохлів”, що по 250-літнім поневоленні наважились підняти голову й скинути з себе московську кормигу. Інтелігентніші проводирі большевиків не виявляють так щиро дійсних національних мотивів, але з їх тактики виступає так само ясно се завдання: повернути назад у московську службу збунтованих українських підданих, а для того зни-

щити культурні центри України, інтелігентні сили українські. Українців ловлять, арештують, розстрілюють тільки за те, що вони українці.

Се продовження, під брехливими демагогічними большевицькими гаслами, того самого завдання на винищення українства, яке собі була поставила царська згряя жандармів і поспіпаків з початком світової війни. І в слід їй летять і тепер тихі побажання успіху від московської буржуазії: промисловців, фінансистів і — дуже багатьох інших, як летіли вслід жандармським подвигам давніших літ від усіх тих, що про око людське умивали руки від участі в них, або навіть робили більш або менш ефектні жести благородного обурення, а в серці молили Бога, щоб тим жандармам, поліцаям і всяким іншим опрічникам удалося їх „брудна робота” — по викоріненню українського „сепаратизму”.

Московська буржуазія всяких сортів сподівається, що сим большевицьким „товаришам” справді вдасться „вбити хохла”, і большевизм перше, ніж згинуть самому, підриже і кине під ноги московському капіталізові назад Україну з її хлібцем, сахарцем, вуглем і іншими добрими речами. За се, вступивши в володіння по большевикам усією їх спадщиною, вона радо пробачить большевикам розстріляння Кремля і всяких інших московських святощів, аби тільки було вря-

товане для Москви володіння „полуднем”.

В сій погоні за утікачем з московської неволі — „хоклом”, в запалі боротьби з ним, большевицькі проводирі без церемонії викинули старі гасла „права самовизначення народів аж до повного відділення” й перешли в „федералістів”, — дуже оригінальних „федералістів”, які своїм завданням поставили „об’єднання демократії”, великоросійської й української, і, очевидно, — всякої іншої з колишньої Російської імперії.

Не знаю, як витримас й переживе федералістична ідея сей тяжкий удар, який задають їй Леніни і Троцькі, називаючи себе федералістами. Дуже трудно буде комусь, принаймні якийсь час, називати себе федералістом, коли федералістами Леніни і Троцькі вважають себе, а під сим „федералізмом” лежить у дійсності самий поганий, терористичний централізм.

Старий московський централізм виступає тут ще раз перед нами — під маскою большевизму. Пів року тому він виступив під фірмою правлячих російських соціалістів - революціонерів, Керенського і Ко, котрі „про okazji” теж у програмі федералізм, а в дійсності всю енергію своєї внутрішньої політики всадили в боротьбу з дійсним федералізмом бувших недержавних народів Російської імперії. Вони вшали, а на місце їх виступили ще більш рішучі „федералісти” большевицькі, які для врятування російської влади не спиняються перед руйнуванням і різнею.

Їх рішучість у сім напрямі без сумніву оцінили відповідно і московські промислові круги, які вже два місяці тому заявляли з повною отвертістю, що признають усяку власть, яка задержить у своїх руках непокірні провінції Росії (Україну, розуміється, в першу чергу), і так само — шановні союзники заклопотані тим, щоб було з кого взяти все вложено в Російську державу їх буржуазією.

Роля їх у поході на Україну буде, правдоподібно, незадовго освітлена вповні. Але вже тепер стає ясно, як близько стояли вони до всього, що гальмувало мир, що підтримувало анархію, що могло спинити транспорт і будучий товарообмін — вивіз збіжжя до центральних держав, а з другого боку — підтинало самоозначення народів і охороняло ідею „сдиної неділимості”.

Українське правительство ні під якими погромами, ні під якими улещуваннями чи обіцянками не давало вирвати у себе обіцянки, котрої не могло прийняти на себе дійсно — ухилитись від миру і зв’язаного з ним товарообміну з центральними державами. За се всі ті наймлені сили, котрими союзники розпоряджали на нащій території, були звернені на саботаж нашої оборони проти большевиків. А коли большевики опанували Київ, їх панування, як оповіщають большевицькі газети, було зараз признане союзниками.

Так вирисовується вже тепер у головних контурах обстановка сеї катастрофи, котру мусіла перейти наша Україна на порозі нового життя, того великого огненного очищення, в котрім, видко, мусіли згоріти різні старі упередження, пережиті традиції й погляди, щоб не заважити в новім поході. Добре, чи зле се, не можна тепер того оцінити, але з реальними фактами прийдеться порахуватись.

Досі, хоч з різними тривогами й небезпеками, наша українська справа плила в попутнім вітрі загальної революції. Тільки тепер усі сили — і революційні і контрреволюційні, всі заінтересовані в цілості російської фірми і просто ворожі українству елементи змобілізувались і повстали, щоб дати генеральну битву нашому національному життю.

Українство кінець кінцем її виграс, се ми знаємо. Але втрати її будуть великі, се ми бачимо. І розстрілюються в ній не тільки люди, а й ідеї. Руйнуються не тільки міста, а й тра-

диції. Багато згоріло вже в сім великим огні, і ще згорить. Люди вийдуть із нього нові, й новими очима глянуть на світ.

Горять, між іншим, культурні, економічні і всякі інші зв'язки народу українського з народом великоруським. Історія сих двох „братніх народів” вступає, видима річ, в ту стадію, в яку вже раніше вступила історія двох інших слов'янських братів — українського і польського.

Раніше український народ мав діло

з бюрократією й правительством, від котрого в якійсь мірі ще могло відмахуватись великоруське громадянство. Тепер ми, самим очевидним способом, маємо боротьбу самих народів — великоруського й українського.

Один наступає, другий борониться. Історія сих двох „братніх народів” вступила в стадію, про котру оповідає біблійна історія перших братів:

І спитав Бог: Каїне, де твій брат Авель?

4 лютого [1918] під Сарнами.

В огні й бурі

Україна пережила, з великою небезпекою для свого існування, страшну пробу в огні й бурі. Перейшла через глибоке провалля, яке розкрилось раптом на вступі нового її життя. Властиво, не можна навіть казати, що перейшла. Переходить, се вірніше. І всі, кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні приложити всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вповні, стати твердо на новім ґрунті і забезпечити від можливого повторення таких страшних проб. Занадто багато й одної такої.

Правда, можливість такої грізної проби ввесь час висіла над Україною під час її визволення. Перший акт її самоозначення, великодушній всеукраїнський з'їзд уже пройшов під загрозою розгону „шттками революційної армії”. Ми встигли вже забути сей маленький, але характеристичний інцидент, як забували скоро потім усі ті інші конфлікти й інциденти, які загрожували українському поході до волі й державности. Коли ці інциденти минали більше чи менше щасливо, не довівши до катастрофи, потім, оглядаючись на пройдене, ми мали навіть враження — особливо ті, що дальше стояли від осередків нашого життя, — що українська справа йде гладко, розгортається дуже плянково. Але в дійсності вона ввесь час ішла від інциденту до інциденту і багато разів стояла під загрозою

катастрофи. Під час Корнилівщини і під час большевицького повстання, не згадуючи епізодів менш критичних, як конфлікт з правительством з приводу організації ген. секретаріату, з приводу інструкції, з приводу українських установчих зборів і таке інше. І кожний такий інцидент ставав тим небезпечнішим, що за той час, так би сказати, зростала та українська ставка, яка стояла на законі, і можлива катастрофа грозила загинуть все більших і більших національних і соціальних досягнень, окуплених усе більшими й більшими жертвами й зусиллями.

Тепер наш національно-політичний рахунок дійшов до особливо високих позицій. Боротьба йде за закріплення самостійности й незалежности Української республіки, за зібрання українських земель, за забезпечення основних соціальних реформ. Програма загрожує такими страшними утратами, що від самої думки про них спинається серце. А тим часом не можна відмахуватись від сих мислей, не можна присипляти себе заспокоєнням, що якось то воно буде, якось зробиться само собою.

В великих болях родяться великі діла. Всі теперішні силкування провідних українських політиків, щоб народина нового життя пройшли якомога безболісно, без гострих розривів, без кривавих конфліктів, — були даремні. Наша українська рево-

люція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусіла марширувати з конвульсійними рухами і киданнями революції російської, хаотичної і страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь.

Мусимо йти, бо спинити походу не можна. Мусимо перейти через цей страшний огонь і знищення. Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цім моменті: самостійність і незалежність нашого народу.

Мусимо згромадитись коло сеї мети всі, скільки нас є свідомих і відданих інтересам нашої батьківщини. Збиратися в тісну й компактну фалангу, відложивши всі партійні й групові різниці, всі міркування про партійні вигоди й інтереси. Все мусить бути підпорядковане вимогам моменту, —

перед ними мусить відступити все інше. Вони такі великі, що кожна сила, кожна одиниця тепер на рахунок. Всяке ухилення від роботи, від відповідальности, від сповнення того обов'язку, який накладається моментом, — являється дезертирством негідним громадянина. Всяка самочинність, ухилення від громадської чи національної дисципліни являється недопустимим злочином.

Помилки нам потомство пробачить. Становище занадто трудне, а досвід і приготування наше мале. Це не наша вина, коли ми чогось не зуміємо. Але відчутти вагу моменту, потребу координації й організації, підпорядкування всіх своїх сил вимогам сеї хвилі — се наш обов'язок і ухилення від нього не пробачить нам потомство. Це та вина, яка не може бути пробачена.

Кінець московської орієнтації

Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, „що згоріло в моїм кабінеті!“, — се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває, справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства.

Вона була підірвана російською революцією, що ослабила той московський примус, який тяжив за старого режиму над Україною. Але тільки ослабила, а не знищила. Навіть для лівих груп нашого громадянства, те, що було страчене в примусовості сього зв'язку, було до певної міри зрівноважене ідеями „спільного революційного фронту“ українсько-російського, здобутками спільної революції і спільними інтересами революційної демократії. Провідники українського життя довго стояли під владою сих гасел і я сам не відрікаюся їх. Тільки коли російська керма, після угоди з Україною, перейшла до революційних соціалістичних кругів і вони в відносинах до України виявили себе твердоголовими централі-

стами і об'єдинителями, нездібними чого небудь навчитися від революції, се сильно захитало такий пієтизм для спільної революції. Ну, а війна большевиків з Україною рішуче поставила хрест над сею ідеологією, розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чіхнінебудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально. Вона, так би сказати, зняла з Московщини права „особо благоприємливої“ нації й дала почуття права кермуватися в своїх відносинах до неї сдино добром українського народу, а не якимсь інтересам спільної революції, спільної культури, спільної отчини, чи що.

Я вважаю таке визволення від „песього обов'язку“ супроти Московщини незвичайно важним і цінним. Роздумуючи над сим моментом, я думаю, що марно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіжці, коли вона принесла, чи закріпила духове визволення нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи

морального закріплення. Я скажу різко, але справжніми словами: се духове холопство, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом. Російські белетристи закріпили в художній формі тип такого холопа, і я ще раз вибачаюсь за грубе слово: таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глибоку і непобориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло в одних частях менше, в інших більше — супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу.

Початки її лежали в мотивах самих не ідеальних: користи й страху. Заходи кола московської милостині для церков і монастирів, царського „жалування” для козацького війська були першим початком. За сим, по з’єднанню України з Московією, пішли вислужування перед московським правительством для своєї приватної користи — для маєткових надань, для жалування. Ще далі — забігання коло урядів у козацьким війську, яким фактично стало розпоряджатись московське правительтво, а потім, з заведенням московського урядування, вся та неуголима „охота до урядів, а особливо до жалування”, яка всю українську інтелігенцію перетворила в одну масу кандидатів на царські посади, затопила Петербург хмарою землячків-поганців, описаних Шевченком у його „Сні”, і покоління українського громадянства стала виховувати в переконанню, що зміст і завдання життя се „служба”, „царська служба”, щастя чоловіка — се вислужитися, найгірше нещастя — необачним учинком, нельояльністю „хахломанством” чи „українофільством” загородити собі дорогу до всього, зіпсувати свою службу кар’єру.

В тім же напрямі впливав інший невисокої моральної якості мотив —

страх. Від перших своїх стріч з українською людністю московське правительтво тероризувало її незвичайно. Карна система на Україні від початків історичного життя у всі часи не визначалася суворістю. Чужоземні карні кодекси, які містили в собі суворі кари на тілі, калічення, кару смерти в різних нелюдських формах, — візантійські, середньовічні німецькі — не приймались українським життям. Кара смерти практикувалася рідко, звичайно заступалася в’язницею або вигнанням, і такі кари московські, як „нещадне биття” батогами або палицями за найрізніші, зовсім несерйозні провини, калічення, засилання в Сибір з відібранням маєтку „на государя” — для української людности були чимсь жахливим невимовно. Можливість впасти в руки московської адміністрації й підпасти цим карам лякала українців незвичайно. А такі факти московської кари „за зраду” почались вживатись незвичайно широко і робили на українську людність враження незвичайно гнітюче.

Спомини „Історія Русів” про ці московські кари й екекуції в Україні в першій половині XVIII в. віддають сі почуття страху й огиди перед московським „таинством”, яким було перейняте українське громадянство. З покоління в покоління виховуючися в панічнім страху перед сим терором, психологічно незрозумілим і органічно противним українській природі, українська людність тратила кінець кінцем усяку психічну відпорність перед ним і виявляла незвичайну податливість на вимоги московської політики, за котрими стояла ся система кар. І от поставлене перед вибором між московським катуванням і московським жалуванням, українське громадянство й виробляє у себе сей ганебний тип „самовідреченого” служальця, хама московського, який не тільки служить до самозабуття, готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці, але й підводить під се ідеологічні підстави.

Виступають українські ідеологи монархізму, від різних Шельменків до геніяльного Гоголя, одного з найяскравіших показників — при всій геніальній інтуїції — сей громадсько-політичної деморалізації українського громадянства, „роздвоєння” його душі. У Гоголя воно веде свій початок ще з дитячих літ (як показує його листування) — з виховання в поняттях тодішньої служальської української старшини. Він і вмирає жертвою сього психологічного надлому. Але менш тонкі духові організми живуть, процвітають, плодяться і множаться, заповняють українську землю і володіють нею

Інші розпинаються за єдинство руського народу і Російської держави, доводять, що всякі традиції української політичної окремішності давно пережились, і трудно відроджувати їх — се робота реакційна, не демократична, бо розвій демократизму і освіти, поступу взагалі веде Україну до європеїзму через російську культуру, тільки через неї, і всяке ухилення від неї є гріхом проти культури взагалі. Доказують, що російська культура так глибоко ввійшла в українське

життя, в українську плоть і кров, що Тургенєв і Пушкін для українця є такими ж близькими, національними письменниками, як Шевченко, і російська літературна мова українцям ближча, ніж „видумана” українська, і т. д.

Всіми сими парадоксами й натяганнями, повторюваними так довго, що їм починали справді вірити ті, котрі їх повторювали, замазувано, масковано, заслонювано ту велику історичну, культурну, психологічну, всяку, яку хочете межу, яка від віків розділяла Україну від Московщини, український нарід від московського. Не добачати її могли тільки люди в шорах, засліплені й оглушені тими фальшивими, століттями повторюваними фразами. Реальні факти на кожному кроці говорили про глибоку синтезу сих двох близьких по крові, а відмінних духом народів, і мабуть аж нинішнє „велике потрясення”, сей кривавий напад большевиків на „хліб” і огонь руїни знищить ті шори, ті пов’язки, котрі лежали на очах українських громадян і не давали їм орієнтуватися в реальних фактах

Наша західня орієнтація

В одній з ненадрукованих статей, які згоріли в моїм кабінеті, містився написаний два роки тому для задуманого Горьким збірника української літератури огляд українського питання з історичного становища (друга копія повинна бути в петербурзькій редакції сих збірників, коли не згоріла й там). В сім огляді, спиняючись на різних відмінах, які глибоко відрізняють український нарід від великоруського, я між іншим вказував на те, що в порівнянні з народом великоруським український є народом західньої культури, одним із найбагатших східними, орієнтальними впливами, але все таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західнім, тим часом, як великоруський, хоч і європеїзований,

стоїть вповні у владі орієнтального духу й стихії. Я постараясь відновити з пам’яті те, що писав у тій статті про історичний процес, який держав українця в тіснім зв’язку з Заходом, його життям і культурою.

Полишаючи на боці ті факти й дані, які вказують на тісні зв’язки нашої України з германською й кельтською культурою Подунав’я ще в часах передісторичних, ми маємо перед собою масовий наплив скандинавського елементу, в добі формування Київської держави, потім у часах її розцвіту, в добі Ярослава, і за його синів і внуків — незвичайно широкі династичні зв’язки з німецькими князівствами і всякими іншими державами, які стояли в сфері німецької культури. Поруч з тим розвивалися

зносини культурні й торговельні, і в міру того, як слабли зносини чорноморські — з балканськими країнами, Візантією, Малою Азією, в XII і XIII віці, зносини з німецькими землями набирали все більше значення.

Коли ж з упадком Києва, при кінці XII в., центр тяжкості переходить у нас на Галицько-волинську державу, се означає повну перевагу західних впливів над тою комбінацією впливів візантійських і східних, котрі переважали в періоді формування Київської держави. Тим часом, як Московщина далі жила спадщиною Київської держави, все більше розміщуючи її елементами фінськими, татарськими, монгольськими, — Західня Україна, в котрій з XII в. зосередилось українське життя, входить повні в круг західно-європейського життя. Галицько-волинська держава XIII-XIV в. не ввійшла формально в систему імперії, як Чехія скажім, але весь круг політичних і культурних інтересів її орієнтувався на Захід.

В її головніших містах з'являються великі західні колонії, особливо німецькі, які служать живими посередниками з Заходом, провідниками західних впливів. Се почалося ще з галицько-волинських князів, далі скріплюється й росте з переходом сих земель під владу Польщі. З кінцем XIV в. Львів, наприклад, се чисто німецьке місто (говорячи про саме привілейоване місто, а не про його передмістя) і таким був він увесь XVI, а тим часом він у сім часі — культурний центр України, „метрополія“ механіків (ремесників). Сі „механіки“ і у Львові, і по інших містах України організовані в цехи на західно-європейський взірць, і подорож до західно-європейських міст вимагається обов'язково для стажу майстра того чи іншого ремесла. Поруч того розвиваються безпосередні торговельні і всякі інші культурні зв'язки.

Таким чином зв'язана тісно і безпосередньо з Західною Європою, Німеччиною в першу голову, а дальше — з Італією також, Україна перей-

шла, з деяким тільки опізненням, добу італійсько-німецького відродження (ренесансу), німецької реформації й католицької реакції, яка всім тягарем своїм упала на українські землі з кінцем XVI в. Тим часом, як Московщина все більш розгублювала спадщину, одержану від Київської держави, і все глибше поринала в східних, вірніше — середньо і північно-азійських впливах, Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом. У нього черпала культурні засоби, у нього брала взірці для своєї культури.

Правда, вони не запозичались невілично. Вони переходили через призму присвоєння і перетворення. Старі східні й візантійські традиції, вірніше — та оригінальна комбінація, яку втворила українська творчість часів Київської держави, не зіставалась і тепер пасивною. Вона брала участь у переробленню нових західних здобутків і впливів, приносила до них свої оригінальні нюанси. В сім на погляд західно-європейської людини власне лежить оригінальність і чар українського мистецтва XVII—XVIII в., народного мистецтва, яке вросло з нього, і взагалі української культури, що західні елементи і впливи на ній вона стрічає в новім одягу, в новій комбінації, яка дає зовсім нову закраску, нову красу цим елементам західної культури. Але в кожному разі, коли українську культуру й мистецтво епохи передкиївської можна назвати східними, бо переважають у них східні елементи, а культуру й мистецтво київської візантійськими, — не в тім розумінні, що се було чисте запозичення, а в тім, що певна течія вибивалась особливо яскраво й надавала свою переважну закраску, — го культуру й мистецтво XVII—XVIII вв., до самого кінця Гетьманщини, треба назвати західними. Головно німецькими, почасти італійськими й французькими, що проходили і безпосередньо і посередньо через польську верству.

Вроцлав і Гданськ, два історичні ринки українського експорту (зруйнованого тільки силоміць російським правительством в XVIII в.) були головними посередниками й джерелами тих західних, німецьких впливів. Поруч них стичність розвивалася широко, в різних інших пунктах і моментах. Починаючи від заграничних, головню німецьких — університетів, куди так учащали українські спудеї до кінця Гетьманщини, і кінчаючи тими ярмарками, куди йшли гурти українських волів, транспорту спирту, коноплі, лою і т. ін. і звідки вивозилося все, почавши від бакалії й аптеки й кінчаючи книжкою, гравюрою, малюнком. Побут і життя старої України з сього погляду не простудійовані добре, але чи в пам'ятках українського мистецтва й побуту XVIII в, чи в записках і листуванні тодішніх людей, ми на кожному кроці стрічаємося з тісними зв'язками з Заходом. Тільки з кінцем XVIII в., з упадком Гетьманщини (я кажу тут не про момент скасування гетьманства, а про упадок автономного устрою і установ українських і повну нівеляцію їх у 1780-их рр.) вони слабнуть і упадають під натиском примусового російщення українського життя і українське життя й культура вступають у період російський, великоруський.

Російська торговельна і митова політика приложила всі старання, не спиняючись ні перед чим, щоб розірвати й зруйнувати торговельні зв'яз-

ки з її історично сформованими західними ринками, щоб знищити взагалі українську торгівлю, віддати український торг у руки купецтва московського й притягнути Україну економічно до півночі, до великоруських центрів — Петербурга й Москви. Російська політика національна приложила руку до того, щоб розірвати родинні й усякі інші зв'язки української інтелігенції з закордонними західними країнами й пошкунти її до Великої Росії, ослабити або й доценту знищити всяке культурне життя на Україні, друкарство, літературну продукцію, не дати розвинути там вищій школі нових типів на місце старої пережитої, схолястичної, а притягнути українську молодіж до російських шкіл, закладаних у Петербурзі й Москві, до діяльності в тутешніх установах, до російської служби. В сій справі давались спеціальні інструкції російським представникам на Україні, рекомендуючи їм орудувати в сім напрямі „і лисячим хвостом і вовчим зубом”, пускаючи в рух підкупство, тепер, всякого роду натиск, що хочете — і дійсно результат був досягнений. Україна XIX в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя. Все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинено на великоруський ґрунт, на потік і розграблення.

Чи Україна тільки для українців?

З різних сторін до мене звертаються з тривожними запитаннями, чи се за нашою згодою і відомістю виголошуються по різних містах такі слова, що Україна тільки для українців, а „кацапам” звідси треба забиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки українці, а іншим людям робити тут нічого. Сі розмови дуже неприємно вражають навіть дуже прихильних для українства людей, а деякі люди поступові, ідейні

з не-українців, які по своєму старалися для краю, беруть собі такі розмови до серця і справді збираються з України перебиратися до інших сторін. Не маючи змоги окремо відповідати на такі запитання і заспокоювати затривожених, я ще раз беруся за перо, щоб сією дорогою відповісти з усією рішучістю — Ні!

Ні я, ні мої товариші, організовані українці, не згоджувались з такими поглядами, не мали ніяких таких

гадок, навпаки, — завсіди проти них виступали і виступатимуть, бо вони незгідні ні з нашими принципами, ні з інтересами України.

Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людности, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе.

Всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був — великорос, жид, поляк, чех. А хто хоче тільки жити з праці народної, бути паразитом, поїдателем солодких кусків, — той нам непотрібен, без різниці, чи він не-українець чи українець.

Виклики про Україну для українців відзивалися не від нинішнього дня. Але вони походили від окремих людей, або від дрібних гуртків, які зіставалися поза межами організованого поступового українства. А організоване українське громадянство заявлялося проти них.

Десять літ тому наш визначніший письменник В. Винниченко їдко висміяв тих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти кацапів і веліли їм забиратися до Московщини. В сій іронії був глибокий зміст. Поки Росія була в'язницею народів, Україна зробилася тісною камерою сієї в'язниці, й її арештанти, збиті силоміць до купи, позбавлені свободи й ініціативи, не маючи виходу з свого неможливого становища, зривали серце на своїх товаришах, шукаючи між ними ще слабших, ще більш обділених злого недолею. На сім ґрунті виростав шовінізм, антисемітизм, і всякі інші викривлення громадської думки. Але в просторій хаті широкої автономії України, котру будемо на міцних підвалинах російської революції, повинно знайти місце всім корисним, активним робітникам, перейнятим бажанням добра громадянству, без різниці їх національності, партійних поглядів й ідеології.

Різні вихватки, незгідні з сими нашими принципами, походять часом від людей, рознервованих пережитим українським лихоліттям, нагінками правительства і неприхильністю російського і зросійщеного громадянства. Не хочу тим оправдувати їх, але все таки добаваю в тім деякі „лагодячі обставини”, коли масою тут діло з людьми, які давніше справді терпіли за своє українство. Але се, мабуть, бувас дуже-дуже рідко. Скільки можу судити, далеко частіше вихвачуються з такими шовіністичними гаслами люди, які дуже тихо сиділи під час попередніх нагінки на українство і стали виявляти незвичайну прудкість, тільки, коли запахло в повітрі печеним.

Вони дійсно виявляють велику готовість спихати „кацапів” і займати їх місце з „присвоєним содержанием, отоплением, освещением” й всіми іншими онерами. Але ся готовість їх не викликає ніякого співчуття в кругах організованого українства.

Ми, навпаки, хочемо задержувати на місцях всіх старих корисних, ідейних робітників, щирих прихильників свободи і демократизму, готових приновитися до потреб нового життя українського народу і цілої України. Коли ми виводимо свідомих українців на провідні місця, то тільки для того власне, щоб дати новий напрям, нову орієнтацію діяльності сих установ і організацій в умовах визвольного українського життя...

Потреби української національної роботи — організаційної, літературної й політичної — такі великі тепер, що старасмося відставляти від неї як найменше сил, і тому завсіди готові залишити кожне місце в руках людини нам созвучної, суголосної, що стоїть на ґрунті інтересів краю й його людности, признання прав і потреб української більшости, при забезпеченні прав меншостей. Чим більше буде таких певних і суголосних, солідарних з нами людей з не-українців, тим легша буде робота українців і тому вони можуть їх тільки вітати тут на Україні.

ВОЯКИ

Пам'яті Василя Тютюнника

*Хай нерухомо ми стоїм,
Чекаючи страшного знаку.
Так сотня, крізь гарматній дим,
Готується зустріть атаку,
Просвердлюючи зором даль
І наморошуючи вухо,
Аж заговорить дика сталь
І завирує завірюха.*

*Уста затиснуті — горять,
Зачіплені — скрегозуть зуби,
Та в пурпуровім гасі згуби
Рука не змузиться карати!
Набряклий м'язень не тремтить:
Так в кулеметі пружно-звинна,
Чекає на останню мить
Замком затиснена пружина.*

С Л О В О

про

ПЕТЛЮРУ

Ми́кола Лівуцький

„Справа здобуття української держави — це справа цілої нації української, а не якоїсь кляси її чи партії...”

Так говорив Симон Петлюра.

Ким був Петлюра для України і її народу? Я хочу процитувати відомі вже, певно, для українців слова росіянина, члена російської Академії Наук Корша, який надзвичайно прихильно ставився до української національної справи. Задовго до революційних подій, в році 1915-му, академік Корш говорив: „Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не вся правда. Петлюра — безконечно вищий за те, що про нього думають. Він — з породи вождів, людина з того дала, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями. Живе він у несприятливих умовах і

не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги нас? А коли зміниться, буде він вождем народу українського Така його доля...”

Чому, власне, Петлюрі доля судила очолити визвольну боротьбу українського народу? Збігом обставин, випадково? Думаю, що це сталося зовсім природно і впливало як із безумовно геніальної індивідуальності Петлюри, так і з його діяльності перед і після Української Національної Революції 1917 року. Брак часу не дозволяє зупинитися над деякими даними з біографії Петлюри, але це необхідно, щоб дати яснішу відповідь на поставлене вище питання. Тому — дуже коротко:

Юнак Петлюра очолює український гурток в Полтавській семінарії, далі він член-основоположник Революційної Української Партії, що першою з новітніх українських партій поставила в свою програму гасло: самостійна Україна шляхом політично - націо-

нальної боротьби, а не лише культурницькою працею. Далі він з більшістю членів РУП створює Українську Соціалістично - Демократичну Робітничу Партію, в рядах якої залишається до лютого 1919 року. Він не пішов з меншістю РУП до створеної трохи раніше Народної Української Партії, на мій погляд, очевидно розуміючи, що національно - державне визволення українського народу тісно зв'язане з його соціальним визволенням, бо ж українські народні маси в тих часах — це, здебільшого, незаможні селяни, ремісники, робітники, а великі та середні землевласники, фабриканти і взагалі т. зв. вищі верстви в Україні були майже цілковито зрусіфіковані або спольонізовані.

Від часу вступу до РУП Петлюра щодалі більше посвячується публіцистично - журналістичній праці, залишаючись при ній аж до революції 1917 року, але не покидаючи діяльності в нелегальному, підпільному українському політично-національному русі.

Після революції Петлюра майже від самого її початку стає до військової праці, прибувши як делегат на 1-ий Всеукраїнський Військовий З'їзд, що відбувся 22-го травня 1917 року в Києві, і, будучи обраним там на голову Генерального Військового Комітету та стаючи трохи згодом першим українським міністром військових справ в уряді Української Центральної Ради. Вийшовши з уряду, Петлюра формує Слобідський Кіш Чорних і Червоних Гайдамаків і стає його комендантом. Це була найбездатніша українська військова одиниця, що боронила Україну від першої навали московських більшовиків в кінці 1917 і на початку 1918 років та вславилася здобуттям київського арсеналу, де засіли більшовицькі частини.

Відійшовши після перевороту гетьмана Павла Скоропадського від державної та військової діяльності, Петлюра стає до громадської праці, як голова Всеукраїнського Земського Союзу, але незабаром по тому його арештовують за гостре опозиційне наставлення до курсу політики геть-

манського періоду й військової німецької влади в Україні та за його зв'язки з представниками Антанти, здебто Франції й Англії. Через кілька днів після виходу з в'язниці Петлюра, як член Директорії і, особливо, як Головний Отаман Військ Української Народної Республіки, фактично очолює протигетьманське повстання, що вибухає, як відповідь на проголошення гетьманським урядом федерації з Росією. Через місяць після вибуху цього всенародного повстання, 14-го грудня 1918 року, переможні війська Петлюри стрункими лавами входять до столиці України, Києва. Першою військовою частиною, що пішла на заклик Петлюри в повстання, були Січові Стрільці під командуванням полковника Євгена Коновальця.

Кілька місяців пізніше Петлюра, не перестаючи бути Головним Отаманом, стає й Головою Директорії Української Народної Республіки, здебто головою української держави. В роках 1919 і 1920 вся державна і військова влада концентрувалася в руках Петлюри. Він очолював військо і керував внутрішньою та зовнішньою українською політикою. То були грізні часи, коли поразки й перемоги чергувалися і коли борцям за волю України треба було діяти у невимовно тяжких обставинах. Україна боролася проти Москви червоної, проти Москви білоцарської, проти поляків, не мавши підтримки байдужого тоді до нашої боротьби Заходу. І в цій боротьбі, справді, в „огні і бурі революції”, в хуртовині визвольної війни — виростала, набирала величі постать національного Вождя Петлюри.

За цей час чотири рази входив Петлюра із своїм військом до столиці України, визволяючи її від напасників. Втретє — це було восени 1919 року, коли об'єднані, соборні Армії УНР та УГА переможно йшли на Київ і здобули його, правда, лише на дуже короткий час.

Та не можна було встоятися проти страшної сили ворога: в листопаді 1919 року Головний Отаман разом з рештками українського війська мусів

Симон Петлюра
Голова Генерального Військового Комітету в 1917 р.
і Головний Отаман Військ УНР з 1918 року

покинути українську державну територію — але з боями до самого кінця, не скапітулювавши, не схилившись перед ворогом.

Отже, відповідаючи на питання — чому Петлюра, а не хто інший став вождем нації, можна було б подати багато причин. Назвімо кілька:

Він вийшов з народніх мас, знав їх їх психологію і розумів їх потреби, а

вони, ці маси, довіряли Петлюрі, бачили в ньому свого вибранця, свого оборонця і представника.

— Його кипуча енергія, вміння орієнтуватися в найрізномодніших державних справах, його відданість справі і безперервна праця й боротьба на передових позиціях.

— Його безмежна віра в слушність нашої національної справи і в остаточ-

ну перемогу українських національно-державних прагнень, а також його віра в український народ. Вже на еміграції він писав: „В урочистих актах законодатних, у війні за волю і в повстаннях міцно виявляв наш нарід свою волю непохитну жити незалежним державним життям. Боротьба за це нашого народу не припиняється і не припиниться. Нехай вона буде довга й уперта, нехай вона бере нові і нові жертви, але Україна незалежна — хоче чи не хоче того Європа — таки буде”.

— Та обставина, що Петлюра зв'язав себе з військом, з військовою роботою. Він був душею, організатором і провідником українського війська. А це зумовлює його величезну популярність не тільки серед самих вояків, але й серед широких народних мас. Легенда збройної боротьби за волю, що в нас нерозривно зв'язана з ім'ям Головного Отамана, це найбільша рушійна сила кожного народу, що бореться за своє визволення. Це розумів сам Головний Отаман, коли писав у своєму, як його потім названо, заповіті: „Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої — так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій. Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відграватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого”.

25-го травня 1926 року на вулиці Парижу підісланий злочинець по людські жорстоко забив нашого Головного Отамана. Чому?

Петлюра не переставав боротися, працювати для визволення України після відходу на чужину. Він далі очолює на еміграції Державний Центр Української Народної Республіки, керує працею тепер уже екзильного, але єдинозаконного, в протиставу до узурпаторського, накинутаго Москвою „радянського” уряду. Він невтомно підготовляв звільнен-

ня України від ворожої окупації. Хай про це свідчать його власні слова: „... під натиском переважаючих сил ворога та з огляду на несприятливу міжнародну ситуацію, ми відійшли на другу лінію наших бойових позицій, де й провадимо підготовчу працю для досягнення чергової мети нашої боротьби. Ми уважаємо себе ні морально, ні ідейно не розбитими...” Або таке: „... я знаю, що в остаточному моменті справа самостійности України вирішуватись буде підрахунком організованих сил нашої нації, як політичних, так і військових. Коли це питання буде вирішуватись за мого життя і за мою участь, то я все робитиму, щоб до цього моменту українська армія мала десятки тисяч гармат і сотні тисяч рушниць”.

А водночас зростала, міцнішала в Україні як національна свідомість, так і величезна популярність Петлюри серед народних мас. Власне цим тривожилися московські большевики. Ця популярність була навіть і серед українських комуністів, яких не дарма обвинувачували за петлюрівський ухил. В Україні зростало петлюрівство. Це стверджує ніхто інший, як довгорічний голова уряду УСРС Чубар, роблячи це, може, й не без утаємного вдоволення (чого ми і досі ствердити не можемо). В промові на з'їзді українського комсомолу, видрукованій у газеті „Пролетарська Правда” в березні 1926 р., себто за два з половиною місяці перед смертю Петлюри, Чубар каже: „В своїй буденній праці ви не уявляєте собі, товарищі, що поруч із радянським урядом робітників і селян є за кордоном ще другий „уряд” УНР Симона Петлюри — „уряд” без території, без людей. Але цей „уряд” готується за допомогою Чемберлена (тодішній міністер закордонних справ Британії — М. Л.) знову спробувати зруйнувати наше будівництво, пошкодити трудящому народові йти мирним шляхом до соціалізму. Щоб остаточно знищити цю небезпеку, ми мусимо... стежити за тим, щоб у нас тут не було прихильників нової боротьби з на-

ми, прихильників спілки з буржуазією. Хай це не здається вам якоюсь абстракцією, але є у нас ще й досі люди, що схиляються до петлюрівщини, до дрібнобуржуазного устрою, що провадять підпільну боротьбу. Вони заявляють себе оборонцями національної республіки, ніби незалежної від Росії, а наділі — незалежної від диктатури пролетаріату”.

Після смерті Петлюри Україна під московсько-більшевицькою окупацією вкрилась національною жалобою. Не маю часу, щоб навести незалежні факти, які підтверджують це моє твердження. Один приклад: У Києві в соборі св. Софії відбулася панахида по Головному Отамані, закамфльована назовні, як панахида по Іванові Франкові. Цю панахиду влаштувала Спілка Української Молоді (СУМ), що існувала при таємній організації СВУ (Спілка Визволення України). Члени СУМ'у роздавали присутнім на панахиді вірш про Петлюру, що його написав молодий студент Борис Матушевський. В 1930 році, коли діячі СВУ і СУМ'у, розгромлених ГПУ, засіли на лавах підсудних показового процесу в Харкові, прокурор запитався підсудного Бориса Матушевського, навіщо він написав вірш на честь Петлюри. Той гордо відповів: „Бо я вважав Петлюру українським національним героєм”. Це чула по радіо вся Україна, а цей процес, що мав скомпромітувати Петлюру й Українську Народну Республіку в очах населення України, мав зовсім протилежні наслідки.

Петлюра був небезпечним для більшевицької Москви. Бо в 1920-х роках, коли буйним цвітом розквітло національне відродження українців, якби Петлюрі пощастило повернутися на Україну і кинути гасло до всенационального повстання, за ним пішов би тоді весь український народ. Ось тому то Москва й вислала убивцю, щоб знищити людину, яка стала символом боротьби за волю України.

Треба усвідомити епохальне, безмежно важливе значення доби Петлюри й УНР для справи визволення Укра-

Микола Лущицький

їни Петлюра не переміг. Але ж чи інші народи, які боролися за своє визволення, досягли протягом кількох років свою мету? Нічого подібного! Греція, Італія, Болгарія й інші країни боролися довгими десятиліттями, а може й століттями. А Петлюра розпочав боротьбу по двосотлітній неволі, без такої підготовки, як то, наприклад, було у чехів в умовах більш-менш лагідного парламентарного режиму.

Смію ствердити, що якби не було Петлюри і доби Української Народної Республіки, то не було б далі можливості вести нашу національно-державну акцію або нашу пропаганду в західному світі; не могли б після того поставати організації, які ставили собі метою відновлення української самостійної держави; не могла б діяти УПА, ставлячи собі за завдання боротьбу за українську державу; і не мали б ми можливості провадити нашу теперішню визвольну акцію. Так само, як не було б Петлюри і петлюрівства, якби двісті років перед тим не було Мазепи й мазепинства!

Іду ще далі і тверджу, що без Петлюри і його доби УНР не було б в Україні в 20-х роках і донині навіть тої зфальшованої держави, підміни держави у формі УССР, яку настановила Москва; не було б отих петлюрівських „ухилів” у самій Комуністичній Партії України чи в її комсомолі; не було б сьогодні тих, що знаменують собою, ли б о н ь, кінець отої облудної „відлиги” і початок — не дай Боже — нового терору в Україні.

В цьому значення Петлюри. Він сам був цього свідомий, говорячи в промові у Старокопчанщині 26-го листопада 1919 року: „В тому тяжкому стані, в якому перебуває українська армія в цю хвилину, може декому закрадається думка, — чи не пора, мовляв, нам сказати: „не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно”? Немає більшої помилки, коли б хто з нас так думав. Чи ми своєю боротьбою здобули для України щонебудь?! Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна! Ніхто не хотів її визнати, як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдино боротьбою, упертою і безкомпромісовою, ми показали світові, що Україна є, що її нарід живе і бореться за своє право, за свою свободу і державну незалежність. Признаймося без гордоців і без зайвої скромності, що за час дволітньої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої права, за право самостійно, ні від кого незалежно порядкувати на своїй землі”.

На моє непохитне переконання, коли ми говоримо про славної пам’яті Петлюру, ми не говоримо про минуле: ми говоримо про сучасне і майбутнє України. Його гасла, його ідеї є безперечно актуальними і на сьогоднішній день. За браком часу — коротко про ідеї Петлюри.

— Петлюра був фанатичним українським державником, вважаючи, що

без самостійної української держави українська нація буде йти до загибуні. Чи ми цього сьогодні не відчуваємо, коли український народ перебуває під загрозою пропагованого Московою „злиття націй”?

— Петлюра був незаперечним сорборником. Це його гасло — через Київ на Львів! Водночас він уважав найстрашнішим нашим ворогом Москову, яка загрожує самому існуванню української нації. З цього його друге гасло — чолом до півночі! Чи ж ми сьогодні не спостерігаємо всі, що „соборна неволя” під Московою, без забезпечення соборности власною, самостійною державою, ставить увесь народ український під небезпеку отого московського „злиття націй”?!

— Петлюра був прихильником демократичного Заходу і відкидав орієнтацію на імперіалістичну Німеччину. Звичайно, це аж ніяк не може викликати в нас якоїсь ворожості до сучасної демократичної Німеччини. Але ані кайзерівська мілітаристична Німеччина, ані тим більше гітлерівська не давали нічого позитивного для української справи. І це добре для української визвольної справи в її міжнародному аспекті, що Петлюра очолював у листопаді 1918 року повстання, яке було скероване не тільки проти гетьманської федерації з Росією, але й, фактично, проти кайзерівсько-німецьких протекторів тодішнього режиму в Україні.

— Петлюра був за всебічні права для меншостей в Україні, зокрема для жидівської меншости. І які б наклепи не ширили про Петлюру наші вороги, він залишиться для історії, як оборонець прав національних меншостей, зокрема жидівського населення в Україні.

— Петлюра був демократом і вважав, що незалежна українська держава мусить мати демократичний устрій. Чи це не є актуальне на сьогодні, коли демократії перемогли і перемагають скрізь у світі і коли український народ на Батьківщині прагне позбутися тоталітарно-диктатор-

ського режиму московських большевиків?

— Петлюра був за повні соціальні права і свободи і за забезпечення економічного добробуту для широких мас селянства і робітництва, відкидаючи всякі привілеї для поміщичтва і капіталістів. Чи ж сьогодні знайдеться якась українська політична течія, яка була б проти того, що майбутня українська держава має бути справді народною державою, Шевченківською державою „без холопа і без пана“?!

— Виходячи з вище наведених передумов, Петлюра був прихильником відбудови народоправної Української Народної Республіки, як випробуваної вже форми нашої державности, яка відповідає потребам і прагненням українського народу.. Він каже: „Консолідація сил нації для одної великої цілі — відбудування самостійної Народної Республіки мусить бути одною з чергових і невідкладних задач...” Або: „Коло гасла Українська Народна Республіка, Українська Незалежна Держава об'єдналися всі справді активні сили нації в її боротьбі за незалежність”.

Консолідація всіх активних національних сил — це те, що є актуальним і нині. До неї кликав Петлюра, кажучи: „Перемагають організовані і не розпорошені. Не роз'єднаними, не розпорошеними ми їх (наші завдання) можемо здійснити, а збитими до купи, зв'язаними єдністю зусиль і підпорядкованими вищим вимогам національної справи”.

Повторюю: Петлюра і його велика ідея визволення України є актуальними сьогодні. Вони будуть такими і в майбутньому. Я маю відомості, що саме тепер в Україні, особливо серед української молоді, відживає легенда петлюристства, легенда визвольної боротьби й пієтет до особи Петлюри. І це зрозуміло! Притиснені до стіни, московські комуністичні мжновладці почали, після смерті Сталіна, акцію т. зв. регабілітації замордованих ними ж комуністичних та культурних діячів, в тому числі

й українських (хоч ще далеко не всіх). Але Петлюра, так само, як і великий наш Гетьман Іван Мазепа, далі викляті большевицькою Москвою.

На саму акцію отої регабілітації там дивляться, як на комедію, бож чи цим щось допоможесться замученим жертвам?! Але вона стала небезпечною для большевицького режиму. Бо молодь українська хоче знати правду, і то лише правду і всю правду. Коли ніби регабілітується українських культурних і комуністичних діячів, яким свого часу закидалося „петлюрівський ухил”, то українська молодь на Батьківщині ставить собі природне питання: Хто ж цей Петлюра?! Чому ж не „регабілітують” і його, коли регабілітується тих, які мали „петлюрівський ухил“?! І якщо неправдою виявляються колишні закиди до тих, яких сьогодні регабілітують, то, очевидно, такою ж безсоромною неправдою є й ті всі наклепи, очорнювання й прокльони, що їх Москва кидає на Петлюру і що саме в останні часи посилюються, себто посилюється кампанія проти УНР, проти діячів Центральної Ради і Директорії УНР, а насамперед проти Петлюри, — правдоподібно в зв'язку з приготуванням до святкувань 50-их роковин „жовтневої революції” в Москві і початку московсько-большевицької агресії проти України. Так само, як обливають болотом і сучасних діячів українського визволення, приналежних до найрізноманітніших українських політичних угруповань.

Петлюра не потребує регабілітації. Він увійде до української історії, як великий борець за визволення, як український національний герой. Але якщо вже говорити про „регабілітацію”, взявши це слово в лапку, то Петлюру вже давно зрегабілізувала і ще зрегабілізує історія й український народ. Я певен, що ім'я й ідеї Петлюри будуть опромінювати майбутніх українських патріотів, які, за його словами, завершать нескінчене, переможно завершать українську визвольну боротьбу.

Початок віднови Української Державності

проф. Роман Смаль-Стоцький

Святкуємо вікопомну річницю Української Нації: півстоліття відновлення української державності, що розпочалася Першим Універсалом Центральної Ради.

Це наш обов'язок застановитися у вільній Америці над цією подією і змалювати широке міжнародне політичне тло, на якому вона розвивалась. Вона була в дійсності, щонайменше, завершенням політичного процесу попереднього півстоліття.

Та безпосереднім корінням цього акту й всіх наступних подій були чин Січових Стрільців і діяльність Союзу Визволення України під час першої світової війни. Січові Стрільці й Союз Визволення України створили вступ-пролог до цієї нової доби нашої історії, вони, як історичні факти, її попередили.

Історія стверджує факти, інтерпретує їх і оцінює.

Так, годиться теж, а властиво є конечністю нашої історії і її дослідів, хоч спробувати зінтерпретувати-по-

яснити й оцінити ці історичні факти на тлі тодішніх міжнародних подій і показати їх місце у тій фазі визвольної боротьби української нації, що почалася з вибухом першої світової війни.

Тоді ж і ясним стає зв'язок УССтрілецтва з працею Союзу Визволення України, ясними стають і мотиви їх співпраці й сталого зв'язку під час війни. Ці дві акції творили нероздільну цілість.

Перша справа того тла, що вимагає з'ясування, був стан української справи, або, як тоді це ще називали, „українського питання”, перед першою світовою війною.

На Придніпрянській Україні, по великих надіях на Першу Думу і царський маніфест, по українській фракції в Думі і клубі автономістів, прийшло велике розчарування — столипінська чорна реакція. Тільки по земствах і в кооперації, по студентських громадах жевріло свідоме українство (єдиний український щоденник, кийв-

ська „Рада” ледве дихав, і то дякуючи жертвенності Євгена Харламповича Чикаленка, добродія Наукового Товариства ім. Шевченка), проявляючись у різних партіях, як Товариство Українських Поступовців, Революційна Українська Партія, Українська Народна Партія самостійника М. Міхновського та соціал-демократичні гуртки. Але були там і поважні, як на ті часи, успіхи: записка царської Академії Наук проти переслідування української мови, поява першого повного „Кобзаря” Т. Шевченка, переклад Євангелії на українську мову і наш театр.

Західна Україна — Галичина була, безумовно, нашим П'ємонтом, і в усіх ділянках — преса, кооперація, освіта, Січі, Соколи, „Дністер”, „Карпатія” і т. д. — був наявний щорічний поступ і осяги. Хоч ми залишалися нацією без університету до першої світової війни, але ми мали Наукове Товариство ім. Шевченка, цю нашу першу соборну українську Академію Наук, створену соборницькими зусиллями.

У Буковині українці досягнули найвищий ступінь політичних прав, бо вона була, в дійсності, поділена на українську і румунську частини, і українці наділи досягнули повне самоврядування.

Також і церковні наші справи були вже впорядковані поза Росією. На престолі Галицької Митрополії засідав Андрей Шептицький, а православні українці на Буковині дістали свого владику Т. Тимінського.

Найсумніший, майже безнадійний стан українства був тоді в Карпатській Україні під мядярами. Там, нарівні із Словацькою та Хорватією, йшла повна, дика мадяризація.

Так, не зважаючи на сотнями тисяч рублів фінансоване Росією московофільство, з орієнтацією на тодішні, здавалося, непереможні її реалітети, українство було політичною силою, що зростала з року на рік в австро-угорській імперії і через своїх послів у соймах Галичини та Буковини і в австрійському парламенті мало доступ до форуму міжнародної політи-

Проф. Р. Смаль-Стоцький

ки, хоч Україна, як нація, була викреслена з мапи Європи, політично і етнографічно, і заступлена терміном Little Russia, Petite Russie, Klein-Russland. В Австрії ми саме зводили боротьбу за перехід від терміну Ruthenen на Ukrainian, від „русинів” до українців.

Але з'ясовую теж, що, попри всі негативні явища московофільства та агресивного польського, мадярського, румунського і московського імперіалізмів, всі землі України були об'єднані в Соборну Україну „Кобзарем” і культом Тараса Шевченка; „Мойсеєм” Франка й полум'ям Лесі Українки; з'ясовую теж, що вже появились німецька граматика української мови Степана Смаль-Стоцького і Федора Гартнера, „Ucraina Incedenta” Юліяна Бачинського і томи монументальної „Історії України-Руси” Грушевського, що мали таке значення для нашої національної свідомості й відродження, як „Історія словено-болгарська народу і царів святих болгарських та подій і життя болгар” отця Паїсія Хілендарського — для болгар або історія Чехії Палацького — для чехів.

Ми всі відчували той процес росту, безустанного скріплювання, дужіння, — і водночас усі, навіть ми, молоді

студенти, відчували, що цей процес поставлений у такі міжнародні політичні обставини, такі рямки, що логічно мусять привести до вибуху європейської війни і до революції в Росії. Тому різні організаційні заходи від більше як десятиліття були пов'язані з ідеєю формації української збройної сили на випадок вибуху війни, а це тим більше, що всі бачили в Галичині діяльність Юзефа Пілсудського із його „Стшельцем”, по всіх гімназіях і школах. Тому наш політичний провід уважав наші Січі і Соколи за кадри майбутньої української армії.

Одним словом, Шевченкове „Борітеся — поборете” та Франкове „Лиш боротись значить жить”, ці гасла були тоді нашими реалітетами в усіх ділянках нашого життя перед першою світовою війною, а задушевною мрією була віра, що вибух європейської війни принесе кінець російської імперії так, як балканські війни стали остаточно кінцем процесу розкладу Оттоманської Турецької Імперії. Ми вірили, що так, як постали в тому процесі розкладу вільна Греція, Румунія, Сербія, Болгарія, Албанія, — так тепер прийшла черга на розклад Росії, і що постануть самостійна Україна, Кавказ, Фінляндія, Балтика та інші національні держави. Це були наші настрої і політичні мрії та цілі.

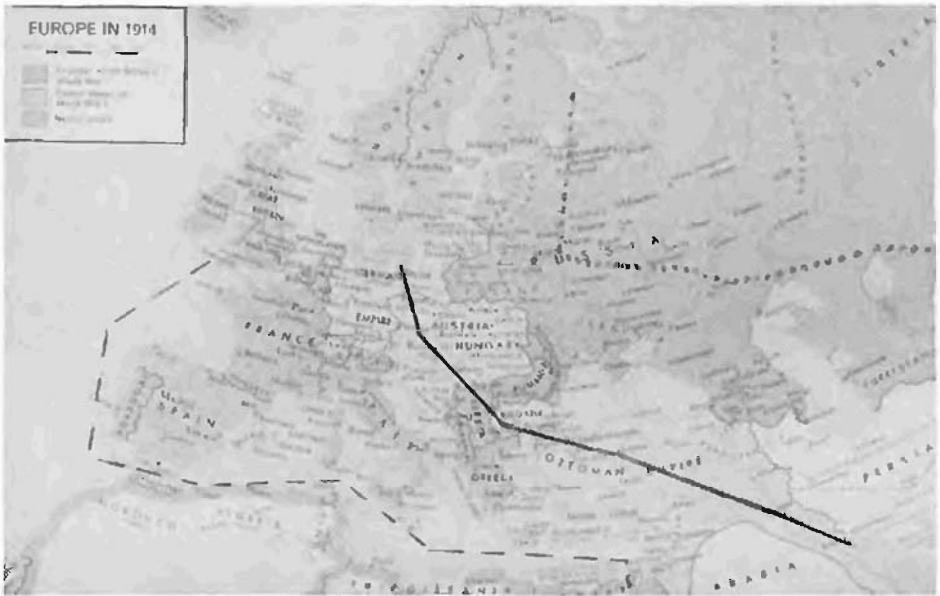
Доповню ще ці настрої і міркування ствердженням, що факт існування нашої еміграції в Америці і Канаді, подивугідна еміграція за океан наших священників до її осередків, організація громадського життя тієї еміграції, в першій черзі в Америці, по дорож Митрополита Андрея Шептицького до Нового Світу і організація єпископств в Америці і Канаді, — всі ці факти виривали наші міркування з вузьких європейських рямків і вчили нас думати „трохи ширше”; а це тим більше, що „Свобода” знайомила нас з іншими поглядами на міжнародні справи. Шевченківський ідеал „нового й праведного закону Вашингтона” для України скеровував наше „Борітеся — поборете” лицем до да-

лекої Америки, до нашої заокеанської еміграції, де, ми чували, у стейті Мінесота є навіть містечко „Мазепа”, і ми прислухалися з увагою до тих голосів із-за океану. Зв'язок краю із заокеанською еміграцією був дуже живий, і це не випадок, що отець А. Гончаренко опублікував свої спомини в Коломиї... Так ми всі стихійно бачили в українцях-американцях наших майбутніх союзників у грядучих подіях.

Тепер представлю другу справу — тодішнє міжнародне тло передвоєнної доби, щоб вияснити й ствердити, що вибір союзника для України у майбутній європейській війні був у великій мірі для нас передрішений самими фактами міжнародного положення та довголітньої політики царату. Нашим смертельним ворогом була Росія, а її вороги були нашими союзниками.

Перед першою світовою війною ми жили у кінцевій стадії епохи європейських імперіалізмів, що розділили були поміж себе весь світ і боролися за ринки сировини та ринки збуту для їх промислів. Водночас промислова революція в Європі, що розпочалась в Англії винаходами машин, тих залізних робітників — вступила з фази вугілля і пари, сталі і заліза — у фазу нафти, бензини, електрики, автомобіля, і вкінці, перед світовою війною, появилися вже перші літаки. Ця фаза охопила Австрію і почати європейську Росію. Ця фаза створила на українських землях промисловий і малоземельний пролетаріят, що його інтереси пов'язав з українською національною ідеєю Іван Франко.

Вирішальним політичним чинником при формуванні передвоєнної системи союзів в Європі стала Німеччина. Перемігши Австрію в 1866 році під Садова-Кеніггрецом та Францію під Седаном у 1870 році, Бісмарк об'єднав її у Другий Райх. Від Франції дістала Німеччина не тільки Ельзас-Льотрингію, а ще й 5 бiльйонів франків золота (бiльйон золотих доларів) відшкодування, що їх інвестувала в експансію свого промислу, розбудову технічних наук, залізниця, армії,

МАПА ЄВРОПИ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

- Знаки ————— Німецький проєкт Берлін-Багдад-Базра.
 Знаки - - - - - Бритійська імперіяльна морська артилерія.
 Знаки ..... Немосковські колоніяльні народи Російської Імперії, що мали творити пасмо вільних держав.

фльоти і банків. Бісмарк не хотів, по перемозі, підірвати престижу Австрії, австрійських німців, він хотів їх, католиків, елементувати тільки з Райху, щоб протестантській Пруссії залевнити перевагу. Австрії він визначив функцію бути авангардом Німеччини на схід — уздовж Дунаю. Тому дав був їй місце молодшого партнера, “junior partner” в „Драйбунді” 1882-го року, що до нього була включена і Італія, а тасмні династичні зв’язки вели до румунських Гогенцоллернів, до болгарських Сакс-Кобург-Гота і Греції.

Поволі первісна концепція Бісмарка перед другою світовою війною була розбудована на концепцію проф. Фридриха Навманна „Мітельєвропа” — зорганізувати під проводом Німеччини могутню економічну спільноту всієї Середньої Європи, Балканів і Туреччини, сполучити її залізничною артерією-хребтом Берлін-Відень-Будапешт - Софія - Константинополь-Баг-

дад-Базра до Перської затоки. Так Німеччина хотіла для своїх товарів відкрити ринок Азії з найчисленнішими масами покупців Індії, Китаю, Японії. Ось такою концепцією німці хотіли визволити свою торгівлю з-під контролю британської фльоти, що загрожувала їм своїми ескадрами в Північному морі, фортифікаціями Гібральтару і Мальти, повною військовою контролею Суезу, почерез які йшла британська імперіяльна артерія до Азії, що наділі, морями сполучала всі британські колонії в одну цілість.

Не забуваймо, що до першої світової війни Британія була домінуючою потугою над усіма морями, фунт — не долар — був світовою валютою, а центром світового капіталу був Лондон, не Воллстріт.

Ця німецька концепція загрожувала не лише Великобританії та Франції, але в першу чергу Росії, царській імперії і її інтересам. Франція, що, сплативши Німеччині контрибуцію,

скоро станула на ноги, відбудувала свою імперію, наново розбагатіла і була охоплена жадою помсти за Седан та бажанням відібрати назад Ельзас-Льотрингю і повернути границю Райну. Матеріальні засоби на реванш Франція мала, але фізично-моральних не доставало, бо зматеріалювання життя французів виявляло, у висліді, постійне зменшення уродин та розклад сім'ї. Тому, природно, Франція, звернувши свої очі на Схід, на царську Росію, на її маси неграмотних та напівграмотних, рішила укласти з нею союз, допомогти Росії великими позичками розбудувати армію, військовий промисл і комунікаційні шляхи для наступної війни.

Росія радо пішла на цей союз, бо хотіла визволитися від економічного натиску та політичної загрози Німеччини, і пізніше держалась Франції, бо здійснення німецької концепції Берлін-Багдад-Базра зліквідувало б усі її мрії про Дарданелли і Царгород, про панування над Балканами і про розподіл Австро-Угорщини, про здійснення панславистичних мрій і інтеграцію австро-угорських слов'ян: чехів, словаків, поляків, українців, хорватів і словінців — в царську імперію.

Та не лише німецька концепція Берлін-Багдад і скріплення Туреччини загрожували Росії, але й ліберальні тенденції в Австрії, що випросила була в 1907 році загальне голосування, яке дозволяло українцям і полякам вільно розвиватися. До того ж відомий був факт, що престолонаслідник Франц Фердинанд оточив себе професорами і політиками, які мріяли про реорганізацію старих коронних країв у модерні національні провінції. Вони мріяли перетворити австро-угорську монархію на свого рода монархічну Швайцарію, з вирішенням національних питань. Цей факт російські імперіялісти уважали за пряму загрозу для російської імперії, де „обрусіння” всіх іногородців було цілком імперіяльній політиці, а в першу чергу знищення українства в Росії і в Австрії. Це вияснило убивство Франца Фердинанда 1914 року

сербською терористичною організацією „Чорна Рука”, за якою діяла російська розвідка. Це убивство стало безпосередньою причиною вибуху першої світової війни.

Так, як бачимо, в причинах російської агресії крилась теж українська справа, бо інтереси російського імперіялізму і царизму вимагали знищення української нації і її Іммонту під Австрією. Це була незмінна ціль російського імперіялізму, яку сучасний московський комунізм так завзято старається тепер виконати такими методами, що їх навіть варварський російський царат не міг собі дозволити.

Не забуваймо, що від 1907 року противенства Росії і Англії вигладилися компромісом у Персії — сучасному Ірані. — Його розподілом на „сфери впливів”. Англія приступила до Антант Кордіяль Франції і Росії, і Антанта стала велитенською мілітарною потугою на морі і суходолі. Так осередні держави, в першу чергу Німеччина, були оточені Антантою із заходу і сходу, півдня і півночі.

Вибух війни — це третя справа. Він поставив усі держави і недержавні нації перед іспитом історії. Англійський історик-філософ Тойнбі вчить, що історія складається з challenge and response — народи і їх лідери дістають виклики-визови і мусять давати на них відповіді актами волі. Ті відповіді рішають про долю народів. Вся історія постійно пливе, а її творять ці реакції-відповіді на виклики історії-долі.

І ми, українці поза Росією, як і в цілості нація, дістали були виклик-визов історії, по котрому боці тих двох союзів стати. По котрому боці були інтереси української нації, як цілості? Наша відповідь, як я згадав, була передіришена обставинами-фактами. Наша відповідь була:

а) Відома еунунціяція — відозва українського парламентарного проводу в австрійському парламенті, що проголосила конечність оборони Центральних Держав.

б) Створення Союзу Визволення України емігрантами з Наддніпрян-

ської України, що проголосили себе речниками поневоленої Москвою України і стали по стороні Центральних Держав.

в) Формація Українських Січових Стрільців і їх збройна участь у війні.

Стверджую, що всі ці три факти, це три аспекти одної дії, що творила цілість, і вона була нашою відповіддю тому викликові історії, викликові царської Росії.

Поворот проф. Михайла Грушевського до Києва оправдувався тоді тактично тим, що він тим самим не хотів дати Москві виправдання за розгром українства; тому, поповороті, він і виголосив відому прикру заяву. Проте, на нашу думку, Грушевський своїм поворотом змарнував нагоду стати українським Масариком.

Проаналізуємо тепер ці три аспекти з точки зору тих політичних сил, що формують і творять історію. Пам'ятаймо, що закордонна політика — це шавіниця сил на геополітичних основах. Їх є три роди:

- а) сила ключових ідей — сила концепцій, ідеології,
- б) сила економічна, зв'язана з миром і плянуванням,
- в) сила військова — значить зброя. Вона найбільш промовиста і успішна, але коштує життя. Трагічною істиною є те, що тільки нації, які не бояться вмирати, — живуть.

Тому в цій нашій відповіді викликові-визову історії мушу на перше місце поставити УСС-ів, як зародок нашої національної армії, тієї військової сили нації. Тільки нація, що явно й славно підносить свої прапори, під ними бореться і несе жертви крові, тільки така нація має права, має голос у міжнародній політиці. Тільки збройна сила могла поставити національну справу якогось народу на порядок денний історії під час світової війни.

Цього вчить переконливо історія всіх поневолених народів. Міжнародна справедливість — прекрасна мрія, але вона здійснюється тільки тоді,

коли підтримується військовою силою. Жидівський революціонер В. Жаботинський якось сказав мені у Варшаві під час відвідин: „Настав дуло револьвера між очі дипломата, і він негайно зрозуміє всю справу і буде симпатизувати твоїй проблемі”. Дула Українських Січових Стрільців поставили українську справу на порядок дня проблем першої світової війни, вони зробили з української справи міжнародну проблему.

За тим чином УСС-ів стояли два наші політичні центри, що, признаймося, навіть суперничали і змагались між собою. Так, був тихий конфлікт між лідерами нашої парламентарної репрезентації, передусім між Костем Лівичьким і Васильком, з одного боку, та Союзом Визволення України, з другого. Цей конфлікт сягав глибоко і за ним була прихована конкуренція поміж Німеччиною і Австрією щодо вирішальних впливів на Сході Європи після розвалу Росії. Австрійські політики зв'язували свої пляни з архикнязем Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним), а німецькі робили ставку на Союз Визволення України, зокрема на декларацію Олександра Скорописа-Йолтуховського та на платформу СВУ щодо створення української монархії з німецьким кандидатом на престол.

Правда, член СВУ Андрій Жук уважав ті заяви за особисті тактичні кроки Скорописа-Йолтуховського, а співробітник СВУ Петро Бендзя, есдек, відмежувався від тих монархічних плянів.

Думаю, що вислідом цього конфлікту були акції Костя Левицького, а передусім Миколи Василька, що довели до сумнівних ходів Миколи Залізняка, есера. Та ця криза відбувалася лише на верхах. Більшість галицько-буковинських діячів і інтелігенції стала по стороні СВУ. М. Василькові і його співробітникам закидали, що вони хочуть реалізувати програму австрофільську-мінімальну: чим більше українських земель притягнути до Австрії. Натомість СВУ і УСС прийняли максимальну програму-

му: самостійності і соборності української держави, парламентарної, демократичної.

Яку концепцію — конструктивну ідею висунула була дипломатія СВУ для війни і її цілей, що вкінці заважила на політиці Центральних Держав, в першу чергу Німеччини і довела до Берестя Литовського? Ми, емісари СВУ в Німеччині і Центральних Державах, у різних меморіялах, викладах, дискусіях, візитах по редакціях і у різних діячів втілювали ідею самостійності України і розчленування царської імперії у німецьку концепцію Берлін-Багдад-Базра.

Наша аргументація була строго логічна: на випадок перемоги і здійснення тієї „Міттельєвропи” з чотирма чи шістьма залізничними рейками від Берліну до Базри, вся ця залізнична сітка була б стало zagrożена в точці Дарданел-Царгороду. Росія змогла б її щодня перервати. Тому забезпечення тієї точки в проєкті Берлін-Багдад вимагає розчленування російської імперії на національні держави, вимагає, в першу чергу, створення самостійної України, що є геополітичною відскочною російського імперіалізму на південь, Царгород, на Балкани, Туреччину і Кавказ. Створення пасма окраїнних держав, від Фінляндії почерез Балтику (на яку німці зазіхали), Польщу, Білорусь, Україну, Кавказ, Туркестан — означало б забезпечення точки Царгороду і всього проєкту Берлін-Багдад. Це основно вирішило б справу, навіть збільшило б економічну і політичну могутність „Міттельєвропи”, бо Україна до війни годувала своїм збіжжям Середню Європу, зокрема Німеччину.

Ми мали трохи щастя, бо українсько-німецькі зв'язки були опрацьовані. Ми мали цінні факти зв'язків Капніста з Прусією і її міністром Герцбергом (1791р.), ми покликалися на думки І. Г. Коля (I. G. Kohl, "Reisen in Russland und Polen. II. Die Ukraine — Kleinrussland, Dresden, 1841): „Немає для мене сумніву, що як колись це величезне тіло російської держави знову розкладеться, то

Україна (Мала Русь) буде одною частиною, що усамостійниться. Вже тепер видно ясно ті шви, де то тіло трісне. Українці (малороси) творять дуже чисельний і окремий народ, з окремою мовою і власними історичними традиціями”. Ми використовували пораду, що її давав Прусії її амбасадор у Лондоні фон Бунзен під час Кримської війни 1854 р.: „Тепер розходиться, щоб зробити те, що Фридрих Великий, а навіть Наполеон зробити не могли, а саме, або заломити перевагу Росії, або Росію відсунути до її природних границь” (“Deutsche Revue” 1882 —); нарешті ми мали концепцію Бісмарка щодо відновлення старої Київської Русі-України для стримання російського імперіалізму (пропаговану колись Едвардом Гартманом у „Геґенварті” 1887 і 1888 рр.). В додаток про козацьку добу німці мали прегарне видання: I. Ch. Engel: Geschichte der Ukraine und der Kosaken, Halle, 1796.

Ми мали також щирих друзів поміж науковцями, зокрема в особах проф. Павла Рорбаха та визначного публіциста Акселя Шміта. Тому великий везир Талаат Паша, з початком 1915 року, вже публічно заявив емісарові СВУ Маріянові Меленевському в Константинополі, що ціллю Туреччини у війні є створення самостійної української держави. Ця сенсаційна вістка облетіла всі столиці воюючих держав і невральні країни.

Така була політична ідея-концепція СВУ і, як творча сила, вона мала для української справи поважні успіхи. Проте, і Андрій Жук і Олександр Скоропис-Йолтуховський уважали, що тільки скріплення УСС'ів, які боролися на фронті під українськими прапорами, зробить українців дійсним політичним чинником по стороні Центральних Держав. Але, де були поповнення — резерви для УСС'ів? Галичина і Буковина були окуповані і царат переводив там систематичний погром українства. Резерви, навіть понад півмільйонові, були у формі російсь-

ких полонених-українців по таборах. Але ця маса була майже на 70 відсотків неписьменна, хоч стихійно українська.

Так, логічно, виринув плян таборової праці СВУ. Треба було дістати від Австрії і Німеччини сегреговані українські табори, треба було zorganizувати „просвітні виділи” із західноукраїнських професорів, учителів, письменників, журналістів. Треба було створити таборову пресу, театр, шкільництво, треба було по таборах впровадити виборну владу і створити українські республіки, треба було неписьменні українські жертви російського імперіялізму перевиховати на письменних, національно свідомих громадян-патріотів, які рішилися би піти на фронт, як УСС'и, окремими дивізіями.

Не місце тут представляти всю, дійсно велетенську працю в таборах СВУ в Австрії — у Фрайштаті, що пізніше дав Сіру Дивізію, в Німеччині у Вецлярі, Зальцведелі, Рапштаті і Ганноверському Мюндені, з яких вийшли Сині Дивізії. В цій праці брали участь також кадри свідомих українців: учителів, землемірів, лікарів і високих царських урядовців, з наших воєнно-полонених, що їх СВУ повіднаходив або що самі зголосилися до таборової праці СВУ.

Центрاليا СВУ у Відні була центром ідеологічної співпраці СВУ із УСС'ами. Чолові їх діячі відвідували Центрاليا. Офіційний орган СВУ, „Вістник”, у кожному числі вміщував репортажі з боїв УСС'ів на фронті, а поети Б. Лепкий, В. Пачовський, П. Карманський у таборах прославляли віршами чин УСС'ів.

Визначні успіхи УСС'ів на фронті давали СВУ переконливий матеріал при дипломатичних переговорах, інтервенціях і політичних акціях, в яких економічний потенціал України мав вирішальне значення.

Вістки про дії УСС'ів і СВУ дуже швидко, бо вже в 1915 році, дісталися через Румунію на Україну. СВУ зв'язався через Швецію з Київським Центром, і Є. Голцінський двічі приїз-

див від київської „Молодої Громади” до Німеччини, через Фінляндію і Швецію. Він об'їздив табори і повертався тією самою дорогою. „Новое Время” било у великий дзвін на тривогу, розносячи вістки про діяльність СВУ по всій Росії та Україні. Українці на Східньому фронті не були самі, там боролись і польські легіони і фінський батальйон, а грузини, литовці туркестанці лагодились до бою.

Відомості про таборову та політичну працю СВУ і про УСС поширювали за російським фронтом, по цілій Росії також і емісари СВУ — заслужені і енергійні таборові діячі, свідомі українці, що їх, на жадання СВУ, німецький уряд через комісії Червоного Хреста вимінював як „хворих” за хворих німецьких вояків, що попали в російський полон. Між ними була низка волиняків з Гвардійського Волинського полку, що їх, як „виздоровілих”, знову швидко включали в той полк. Тому ми не уважали це за припадок, коли наспіла вістка, що 12 березня 1917 року в Петрограді саме цей полк, як перший, відмовився стріляти на робітників під час демонстрацій. І так розпочався був розвал царської влади...

Вкінці в російській імперії вибухав революція. Я поставив був тезу в своїх працях, яку прийняли деякі американські історики, а саме: в дійсності почалися в Росії дві революції: одна на терені етнографічно московському, що в першу чергу була політичною і соціальною революцією, а друга на теренах немосковських, де в першу чергу проходила революція національна, антиросійська, антиколоніальна, антиімперіялістична, що лише в другій черзі була соціальною революцією. Це стосується до першої фази революції.

Причин революції в Росії була ціла низка: перестарілий режим царської автократії, земельне питання, питання соціальне й робітниче, питання національне, впливи лібералізму і соціалізму, релігійна криза синодального православ'я, нарешті деморалізація, викликана невдачами

і анексію Персії. Так увесь Близький на фронті. Але всі ці питання, з нашої точки зору, містилися в собі національний аспект, і його в повній ширині видвигнув у проблеми світової війни чин УСС'ів і СВУ.

В першій фазі революції осередком став зразу М. Грушевський. Події перейшли скорим темпом: створення Центральної Ради і її універсали, включно з проголошенням самостійності, мир у Бересті Литовському, поворот України на політичну мапу Європи і поворот в Україну Скорописа-Йолтуховського, Синіх і Сірої Дивізії УСС'ів, перейшли революцію в Австро-Угорщині, проголошення ЗУНР, вкінці їх соборність — і початок катастрофи. А на це була ціла низка причин, передусім притаманна українцям — бунтарська вдача і отаманія.

Скажу тільки: чин УСС'ів і СВУ та його дивізій відновив дух шевченківського козака, але не стало нам часу, щоб появився великого формату воляк на зразок Маннергайма, де Голля, МекАртура, Кемаль Паші, що став би авторитетом під час революції для збереження УСС'ів і дивізій СВУ, для мобілізації нової армії. Суспільність не розуміла, що найбільш успішним чинником кожної нації в закордонній політиці є дисциплінована військова сила. Проект Ліги Націй і Міжнародного Трибуналу, ідеї розроблення задурманили партії. Пізніше розчарування було гірке.

Я подав факти, дав їх інтерпретацію на тлі міжнародних подій, тепер даю коротку їх оцінку:

Без чинів УСС'ів і СВУ не була б поставлена українська справа, як міжнародна проблема, на порядку денній першої світової війни. Ці чини причинилися до викликання революції в Росії і проголошення УНР. Ці чини довели до Берестейського миру і повернули ім'я „Україна” на політичну мапу Європи. Ці чини сполучилизували в міжнародній політиці всю національну проблему Східної Європи, справу самовизначення всіх Росією поневоленних народів і, разом

із війнами УНР проти московсько-комуністичного імперіялізму, вони посередньо причинилися до першого розчленування імперії і закріплення самостійності Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви і Польщі, ба навіть до федеральної структури советської конституції. Що вона є московським ошуканством міжнародної публічної opinio — це інша справа, які попередне гасло „вплоть до отделенія”...

Ці чини і досі змушують Москву вдержувати фікцію Української Радянської Соціалістичної Республіки, навіть примусили Москву впровадити її в Об'єднані Нації.

При оцінці всіх наслідків чинів УСС і СВУ, слід теж пам'ятати, що вони не лише причинилися до революції в Росії, але й ударили всі її повосинні пляни дальшого поширення російського імперіялізму на Сході. Згідно з договором Росії з Францією і Англією з березня 1915 р. і травня 1916 р., Росія мала, по перемозі, дістати Константинополь, Босфор і Дарданелли, великі простори турецької Вірменії (що її плянували вірмени поширити у „Велику Вірменію”, з доступом до Середземного моря) і Північний Курдистан Свята Земля — Палестина, не зважаючи на обіцяну нейтралізацію, входила в дійсності у сферу впливів Росії, що в додатку, окремим договором із Англією, приготувляла Схід став би колонією Росії, і мрія Тютчева про границю імперії від Невви до Нілу, від Волги до Евфрату, із включенням Константинополя і Дарданелл — була б майже здійснена.

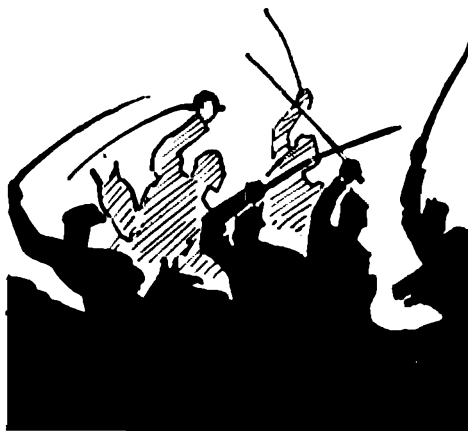
З перспективи півстоліття можемо сказати: українська нація на шляху своєї національної революції до повної віднові української державности програла кілька битв, досягнула кілька великих перемог, — але війна з московським імперіялізмом продовжується.

Всі імперії по другій світовій війні розвалилися на наших очах, а тепер зближається черга на останню — Советську імперію — стару російську тюрму народів!

У горнилі революції

Іван
Кегрин

В горнилі української революції 1917-21 рр. кристалізувалась українська державницька думка. В горнилі української революції перероджувалась психіка нашого народу. В горнилі української революції формувался світогляд новітнього українця. В горнилі революції відроджувалась нація, приспана століттями неволі. Насправді — широким поняттям української революції можна охопити весь той визвольний рух, який розпочався в березні - квітні 1917 року і завершився формально кінцем регулярної Армії УНР в листопаді 1920 року, — але фактично існує по нинішній день.

Очевидно, ніщо в історії народів не діється „з пустки”. Тому й українська революція 1917-го року мала за собою підбудову в попередніх епохах державности княжого й козацького часів, у відродженні українського письменства, у творчості Шевченка з її могутнім впливом на все тодішнє українство, у початкових партіях Наддніпрянщини (РУП) і Галичини (УРД, УНДП, УСДП), у зв'язках з російськими лібералами та революціонерами на спільному тоді фронті боротьби проти царського режиму. Але на широкі народні маси весь той підготовчий передреволюційний процес мав лише дуже обмежений вплив, бо насправді той процес охоплював тільки невеликий гурт інтелігентської верхівки. А революція мусіла охопити весь народ, бо ж вона стосувалася докорінних інтересів всього народу.

Революція висувала щодня нові велетенські проблеми і щораз нові конкретні завдання. Вона вимагала від керівників тієї державницької підготовки, якої вони не могли бути здобути за умовин царського режиму, вимагали від народних мас тієї національно-державної свідомості і зрілості, якої вони не могли мати в часі, коли від молдаванина до фіна все мовчало. Відсіль і в українській революції були прояви величні і мізерні. Відсіль в українській революції були найсвітліші моменти здвигу до висот і жалюгідні моменти заломання та упадку. Відсіль і наша революція в 1917-му році закінчилась політичною прогрою, бо вона не мала тих чинників, які були потрібні, щоб одночасно 1) здобути волю від ворога, який понад 200 років володів в Україні, скувавши її могутнім військово-поліційним й бюрократичним апаратом; 2) здобути бодай мінімальні соціальні свободи, що їх не мало українське село та кволе українське робітництво; 3) в ході революційного хаосу й на руїнах російської державної адміністрації завести лад і впорядковані відносини в рідній молодій державі і 4) виграти війну проти червоних та білих москалів.

П'ятдесят років, що минули від українського революційного зриву, дають уже достатню історичну перспективу, щоб розмежувати аксіомні істини про нашу революцію від історичних фальшів та дискусійних тверджень, ширених під кутом партійних та гурткових поглядів. Такою першою недискусійною правдою є те, що — як уже згадано — напередодні революції не було в Україні ані достатніх провідних кадрів, підготованих до керівництва державою, ані середніх інтелігентських кадрів, що заступили б негайно російський бюрократичний апарат, ані перейнятих українською державницькою ідеєю народних мас. Недискусійною правдою є, що почалась українська революція від того гасла автономії, яка була мрією за царського режиму. Не

можна було протягом ночі визволитися з того психологічного підложжя, яке диктувало передреволюційним українським патріотам співпрацювати з російськими демократами проти царського режиму — і відсіль тяжіла в першому періоді української революції віра в російську демократію та можливість співпраці з нею й осягнення у тій співпраці широкій національно-політичній і культурній автономії. Неможливо було теж протягом ночі створити українську державу на території, де стояли ще багатотисячні російські військові гарнізони й де весь адміністративний апарат був у ворожих руках.

Такою самою незаперечною правдою є, що українська революція була не тільки національно-політичною, але й соціальною, бо український нарід був народом селянським, і селянської нужди не можна було розмежувати від дійсности, не можна було „відкласти на потім” селянських вимог, що виринули зразу, автоматично, з вибухом революції. На такому тлі й в таких відносинах треба визнати за рідке в історії народів чудо, що впродовж несповна десятиох місяців від часу заснування Української Центральної Ради 17 березня 1917 і першої спонтанної могутньої стотисячної української маніфестації на вулицях зрусіфікованого Києва, що його москалі називали „матір'ю городов русских”, пройдено велетенський шлях до 4-го Універсалу, що проголошував самостійну, ні від кого незалежну українську державу.

Очевидно, що були промахи, були кардинальні гріхи, праджерелом яких був брак досвіду. Але відкіля було його дістати?! Не штука сьогодні закидати тодішнім діячам Центральної Ради аматорство й імпровізування, але штука була знайти тоді, в березні-квітні 1917 року, взагалі провідників для українського визвольного руху. Ніхто їх не призначав, ніхто їх не покликував, вони самі мусіли голоситись і ті, які зголосились, несли на собі й тягар революції і керували нею так, як знали й уміли. Вони

дозрівали під час революції, вчилися на власних помилках, виростали до висот справжніх державних мужів, — інші не могли визволитися з тенет пересічності, а ще інші розгубились в ході революційних подій, зійшли на манівці і зникли зі сторінок історії. Але це теж прикметна риса всіх революцій. Прикметною рисою всіх революцій є теж те, що горнеться до них передусім — молодь. Тому природно і зрозуміло, що в українській революції таку велику роллю відіграла молодь, і природно теж, що вона, вихована на поступових ідеях, що були анатомою в очах царського режиму, звала себе соціалістичною і прагнула здійснення для українського народу також соціальних реформ.

Суперечка за те, чи „національне” мало йти перед „соціальним”, чи навпаки — це з перспективи 50-ти років суперечка цілком анахронічна, неістотна. Тоді вирішувала її дійсність — такою була власне українська революція, і чи це комусь сьогодні подобається, чи ні — іншою українська революція бути не могла, бо не було тих інших прерогатив, не було тих інших „імponderабілів”, які могли б були українську революцію зробити — іншою. Творці української революції теж були свідомі труднощів з'єднати гармонійно українське „національне” з „соціальним”, будувати українську демократичну державу й зберегти соціальні гасла в таких межах, щоб вони не сприяли анархії. Тому й писав Винниченко „Поміж двох сил”. Але як можна було перевиховати народні маси впродовж місяців після понад 200-літнього денационалізаційного й деморалізаційного чаду?! Як можна було впоїти ім впродовж місяців віру в те, що треба мати терпець і дати час рідному народові для ступневого здійснювання соціальних реформ, що треба спершу солідарно й здисципліновано підтримати той провід, що треба піти до рідного війська і боронити молоду рідну державу проти ворога — як можна було впродовж тижнів впоїти

*Полк. Євген Коновалець
Командант Січових Стрільців*

в нарід віру, що взагалі потрібна рідна держава?!

Отож на події 1917-1921 р.р. слід дивитися не тільки, як на відродження й будівництво новітньої української держави, а власне як на революцію, що зрушила з окупаційного сну всі верстви українського народу, хвилювала їх, перетоплювала їхню думку, творила з них новітню націю. В підході до української революції треба виходити з тих фактичних первнів, на яких вона постала, і з тих фактичних даних, умовин, відносин, в яких вона народилась і проходила. Тільки тоді оцінка всіх тодішніх часів буде справедлива. Це не значить, що треба все, що сталося в той час, згори й „гуртом” виправдувати. Але треба й для промахів знаходити причину, чому вони сталися. Очевидно, що коли б Центральна Рада складалася з синедріону державних мужів, то вона виглядала б краще. Очевидно, що коли б уже на весні 1917 року був у нас другий

Хмельницький, який мав геніяльний талант притягнути до війська також маси — „чернь” в XVII сторіччі — мав геніяльний організаторський і полковницький талант, то було б багато краще, бо був би повністю використаний ентузіазм Військових З'їздів. Але не можна оцінювати минулого міркуванням „що би було, як би було”. Минуле треба оцінювати як органічний твір часу й умовин.

**

Зрозуміли це ті галичани, які з власної волі чи неволі побували в Україні вже перед революцією і бачили тамошню дійсність, дотримували кроку революційним подіям — від самого їх зараня. Взагалі ж, як відомо, було мінімально таких галичан, які їздили в Україну і знали її з автопсії за царських часів. Головною причиною цього були російські паспортні труднощі, але чималою виною була й провінційна галицька психіка, неохоча до подорожування: адже й на Захід їздили з Галичини тільки одиниці, а подорож до Відня була вже неначе атестатом вищости даної людини. Галичани почували себе українцями - соборниками: адже вже „Головна Руська Рада” 2 травня 1848 року стверджувала гордо, що „... ми русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю галицьку замешкує”. — Галичани виховувались на літературі наддніпрянських, чи пак всеукраїнських класиків і культ Шевченка досяг свого апогею у Львові 28-го червня 1914 року у величавому святі в 100-річчя його народин. Проте, галичани знали Наддніпрянську Україну куди менше, як наддніпрянці знали Галичину, бо цілий ряд найвидатніших наддніпрянських діячів — меценатів, письменників, політичних емігрантів — приїздили до Галичини або їздили через Галичину на Захід, ставали добродіями центральних галицьких культурно - наукових уста-

нов, зберігали з Львовом тісні взаємини.

Під час вибуху революції, весною 1917 року були в Росії, як державі, три категорії галичан: ті, що їх російська адміністрація вивезла з Галичини при відвороті російських військ у першій світовій війні (митрополит Шептицький, д-р Дмитро Левицький, д-р Степан Федак, Микола Заячківський і чимало інших, із Львова й провінції), — ті т.зв. москвофіли, чи пак „старорусини”, які трохи з сентименту до Росії, а трохи зі страху перед репресіями збоку австрійських властей за співпрацю з російською окупаційною владою в Галичині, виїхали під час евакуації російської адміністрації, — і полонені з австрійської армії, чи то Українські Січові Стрільці, чи вояки різних австрійських полків. З вибухом революції велика більшість їх скерувалась до Києва, що був наче магнетом з могутньою притягальною силою. Тільки одиниці, головню вивезені „закладники”, старалися негайно вернутися до своїх родин у Галичині. Більшість залишилась в Україні, включившись усією душею в революційний вир.

Пізнавши на власній шкурі російську дійсність та Україну — більшість згаданих так званих старорусинів - москвофілів визволились з чад передвоснної російської пропаганди і стали свідомими українцями. З-посеред старших громадян — „закладників” д-р Дмитро Левицький, приїхавши з місця заслання у Ташкенті до Києва, став одним із засновників і головою Галицько - Буковинського Комітету, який перейняв опіку й правне оформлювання всіх галичан та буковинців, що зголошувались до нього, і який був ініціатором формування Галицько - Буковинського Куреня Січових Стрільців, що їх першим командантом став сот. О. Лисенко, а від січня 1918 р. Євген Коновалець.

Формація Січових Стрільців, складова частина Армії УНР, якої ніяк не можна плутати з формацією Україн-

ських Січових Стрільців, складовою частиною спершу австрійської армії, а згодом УГА, — була найбільшою кузнею дійсного соборницького світогляду й соборницької психіки галичан. В корпусі Січових Стрільців у 1919 р. було вже 35 - 40% наддніпрянців; шефом штабу був пізніший генерал Марко Безручко, а його заступником пізніший генерал В. Змієнко — обидва наддніпрянці. Служба у військовій формації галичан і наддніпрянців неначе перетоплювала дві окремі психіки, створені впродовж сторіч в духових кліматах і політичних структурах різних займанницьких держав в одну психіку новітнього українця. Поодинокі галичани, колишні полонені, служили і в інших формаціях наддніпрянського війська — і всі вони перейшли через той сам процес зміни світогляду й психіки, так само, як галичани, що працювали в різних державних установах у Києві та поза ним. Вони розуміли й відчували проблеми Наддніпрянської України, національні та соціальні, і тому виразно уявляли суть і завдання української революції. Вони розумом і серцем припали до Наддніпрянської України не як до тієї країни мрій галичан, а як до актуальної і реальної батьківщини. Тому вони не квапилися вертатися до Галичини, яку почали розцінювати, як тільки провінцію України. Наддніпрянська Україна заімпонувала всім отим молодим галичанам своєю величиною, захопила своєю природою, зворушила історичними традиціями, прив'язаними до самих назв міст і рік. Молоді галичани, що перейшли через російський полон, полюбили ширину, розмах, полет, що їх знайшли в Наддніпрянщині і що їх не мали в Галичині. Вони збагнули там основи української політичної проблематики: центр України лежить над Дніпром і майбутність України є майбутністю передусім Наддніпрянщини; Галичина була українським П'ємонттом, як пристановище для розвитку української політичної думки й української культури, тіль-

*Володимир Винниченко,
голова Генерального Секретаріату
Української Центральної Ради*

ки тоді, коли їх не можна було плекати за царського режиму, — як та частина української землі, звідкіля можна було ширити українську вільну ідею. Але й тільки того. Політична думка галицьких українців буквально до 1-го листопада 1918 року не вийшла поза ідеал України, як коронного краю під скіпером Габсбургів, і до того самого 1-го листопада 1918 року галицька політика трималася — за ядерним окресленням д-ра Лонгіна Цегельського в його, виданих уже після його смерті в Америці споминах — „австрійської клямки”. Галичани, які опинилися в російській неволі, а після того в Наддніпрянській Україні, і які раніше безкритично приймали ту „австрійську клямку”, як річ самозрозумілу, в новій атмосфері й під впливом подуву революції змінили ту свою настанову. На політику Габсбургів і на вартість тієї „австрійської клямки” вони почали дивитися таким самим критичним і негативним поглядом, як дивилися чехи й серби, ба навіть поляки, які — поза краківськими консервативними „станьчиками”, що про-

голосили супроти Габсбургів „При тобі, пане, стоїмо і стоятимемо”, — тільки як на засіб для досягнення такої сили, щоб могли відбудувати нею самостійну Польщу.

Тому ті молоді галичани в Наддніпрянщині не були вже більше захоплені галицьким політичним провідом і тому вони розуміли, що для міжнародного світу не може бути „галицької проблеми”, а може бути тільки „українська проблема”, і не може втриматися поміж Польщею й Росією галицька держава без української держави — над Дніпром. Це була та психіка і те розумування, що продиктували Стрілецькій Раді 13-го листопада 1918 р. у Білій Церкві відкинути пропозицію делегатів Української Національної Ради з Станіславова, д-ра Осипа Назарука й Миколи Шухевича, поспішити з допомогою українським борцям у Львові, та залишитись в Україні й активно взяти участь у будові української держави над Дніпром під політичним гаслом „через Київ до Львова”.

Залишаючи на боці все ще не погаслу полеміку про мудрість чи шкідливість повстання проти Гетьманату Скоропадського, як проблему, що не належить до цієї теми, треба в ім'я історичної правди ствердити, що ідейним мотивом згаданого рішення Стрілецької Ради було переконання, що після проголошення Гетьманом федералістичної грамоти з 14-го листопада 1918 р., покликання ним до влади антиукраїнського уряду Гербеля з безкарною гульбою російських білогвардійських офіцерів на вулицях Києва й усіх інших міст України та каральних загонів по українських селах — українська держава довго не вдержиться, а й сама ідея української державности буде скомпромітована. Може таке міркування було неправильне; може Гетьманат, що був у добрих стосунках з антибольшевицькими білими генералами, створив би проти червоної Москви сильніший фронт, як зумів створити Уряд УНР, — може гетьманська Українська Держава могла б дов-

ше втриматися проти воєнного походу червоної Москви, як вдержалась Українська Народна Республіка. А може, після від'їзду з України півмільйонової німецької армії, яка все одно була б від'їхала, бож революція в Німеччині сталася без зв'язку з подіями в Україні, кволі війська Гетьманщини (німці не дозволили перевести загальної рекрутації і проєкт створення регулярної армії залишився на папері) поставили б спротив новій червоній офензиві ще слабший і коротший, як його ставила Армія УНР?! Хто нині може відповісти на всі ці питання, що виринають у ході безплідних міркувань „що було б, як би було”.

Фактом є, що тоді, в листопаді 1918 року, Стрілецька Рада у Білій Церкві довго й основно обмірковувала всі „за” і „проти”. Головним аргументом проти переїзду під Львів було: центром української державности є Київ, а не Львів, — разом з Наддніпрянщиною впаде також Галичина; як що СС підуть на Львів, а Україна стане базою для відбудови Росії, згідно з логікою грамоти гетьмана Павла Скоропадського, то тимчасова перемога у Львові нічого не принесе, бо поміж Польщею і Росією Галичина втриматися не зможе. У цьому й полягала соборницька політична думка Січових Стрільців, галичан, бо тоді, в Білій Церкві, членами Окремого Загону Січових Стрільців були виключно галичани. І, видно, те становище було в даних умовах таке переконливе, що сам названий угорі делегат галицької Української Національної Ради д-р Осип Назарук залишився в Білій Церкві і став автором відозви, що закликала до повстання проти Гетьманату, і міністром у першому уряді Директорії.

Після Берестейського миру, коли в Україну вмаршували австро-німецькі війська, прибув до Єлисаветграда також полк Українських Січових Стрільців. Хоч це була суто галицька формація, УСС-и не відсепаровувались від населення, а поводитися так само, як на Карпатській Укра-

їні чи на Волині: негайно включались у місцеве життя та нав'язували з мешканцями найтісніші й найприятніші зв'язки. В усіх споминах колишніх Усуусів говорить про якнайприхильніше відношення до них збоку місцевих українців, а також про загальний глибокий жаль, що супроводив їх, коли вони виїздили. Усі колишні Українські Січові Стрільці зберегли якнайкращі спомини з того періоду своєї військової служби, і хоч вони, перебуваючи в Надніпрянській Україні від 27 лютого до початку жовтня 1918 р. не переживали того революційного крутежу, що в ньому перебувала Україна від перших днів революції по Берестейський мир і після упадку Гетьманату, вони таки пізнали з автопсії Надніпрянську Україну, пізнали її природу, людей, жили в її атмосфері. І стали також дійсними соборниками своїм світоглядом, психікою, спільністю думок і почувань.

Те саме було б з усією українською старшиною і всім рядовим військом Української Галицької Армії, яка перейшла на землі Надніпрянщини 16-18 липня 1919 р. при відступі через Збруч. Свідомість, що вони йдуть в Україну, була великою розвагою для всіх вояків у сумній хвилині, коли вони мусіли покидати свою вузку батьківщину, витиснені з неї польським ворожим окупантом. Гасло „через Київ до Львова” стало політичною програмою і для всього галицького проводу. Сама доля спонукала перевести акт соборности з 22 січня 1919 року в діло — в ділянці психіки й світогляду і, очевидно, в ділянці єдиної української політики. Так не сталося, і по нинішній день ідуть дискусії на тему причин розбрату, що виявився в цілому ряді конкретних актів військового та політичного характеру. Зятківська угода УГА з командуванням денікінської армії з 17 листопада 1919 р. і угода Ревкому червоної УГА з 12-ою советською армією 12 лютого 1920 у Києві, — це були галицькі військові акти, що ставили перед

*Д-р Євген Петрушевич,
Диктатор Західньо-Української
Народної Республіки*

доконаний факт надніпрянське командування та Директорію. Постійне напруження між обома політичними верхівками, що досягло найвищого ступня в так званому кам'янецькому періоді, від липня до 16 листопада 1919 р., з другого боку старання Директорії добитися порозуміння і союзу з Польщею хоч би за ціну, на яку галицький провід не міг погодитись, старання, що закінчились Варшавською конвенцією з 20 квітня 1920 року — це були найяскравіші зовнішні історичні вирази обоюдної сепаратизму — в ділянках політики і психології.

Головною причиною тієї взаємної распри було взаємне нерозуміння. Коли Галичани, які перебували в Україні від перших днів революції, розуміли її і не бачили, не відчували найменшої різниці між собою і надніпрянцями, трактуючи себе і всіх як українців, то галицький політичний провід, з'явившись в Надніпрянській Україні аж у 2-ій половині липня 1919 року, знайшов її зовсім ін-

шою, аніж сподівався. Сябто: це прийшли виховані в атмосфері австрійського легалізму, правопорядку, дисципліни адвокати й інші інтелігенти, з психікою, яку формували вузька територія Галичини й її маломістечкові відносини. Можна казати, що це ж були віденські парламентаристи, але вже пізніший період 1920-23, коли так звана Диктатура Президента Євгена Петрушевича вела міжнародний процес з свого віденського центру за Східню Галичину, той уже пізніший період доказав, що наші галицькі провідники з-перед першої світової війни і під час короткого тривання Західньо-Української Народної Республіки не мали майже ніяких зв'язків із світом на захід від Відня, не знали його, не мали зв'язків у Парижі, Лондоні, Вашингтоні. Очевидно, галицький політичний і військовий провід перейшов у Наддніпрянську Україну з найкращою волею і найбільшими сподіваннями на співпрацю. Але він від самого початку і до самого кінця не розумів, що прийшов на терен революції, і не міг з тим фактом погодитись. І в цьому була найбільша трагедія.

Другою головною причиною галицько-наддніпрянської распри в часі перебування УГА і галицького політичного проводу в Україні було те, що хоч формально існувала одна Директорія з д-ром Євгеном Петрушевичом, як одним з її членів, і хоч формально існувала одна Українська Паризька Делегація, насправді залишилися окремі два політичні проводи з двома окремими політиками. Голова галицької делегації у Парижі д-р Василь Панейко (спершу формально заст. голови спільної делегації) стояв завжди на становищі існування Західньо-Української Народної Республіки, а не Области, і на цьому тлі були гострі суперечки між галицькими й наддніпрянськими делегатами, як і всередині самої галицької делегації, бо д-р Михайло Лозинський здебільша не погоджувався

з д-ром В. Панейком і д-ром Стефаном Томашівським. Після того, як пропав архів уряду ЗУНР і віденської Диктатури д-ра Євгена Петрушевича, нема документарних доказів впливу, що його мали на галицький політичний провід листи й звіти д-ра Василя Панейка з Парижу до того проводу в Кам'янці Подільському.

Однак, з книжечки д-ра Василя Панейка, виданої в р. 1922 у Відні п. н. „З'єдинені Штати Східньої Європи” видно, що він ставився недовірливо до можливості існування самостійної української держави і був прихильником федерації з Московщиною. Він не був москвофілом передвоєнного зразка, — навпаки, був активним членом Націонал-демократичної партії, глибоким українським патріотом, але тією своєю книжкою став неначе засновником концепції українського політичного русофільства: на той його світогляд неминуче вплинув факт, що він ніколи в Наддніпрянській Україні не був і не знав її ненависти до Московщини, що жевріла в українських патріотів ще за царських часів і вибухла непогаслим — по нинішній день — полум'ям з вибухом революції; ця ненависть охопила й ту тонку верхівку української інтелігенції, що співпрацювала колись з російськими ліберальними колами за царського режиму й мала спершу надії на можливість співпраці з нею після упадку царату, а коли ті надії розвіялись, то у психологічній реакції концепція федерації з Московщиною стала для неї ще більш несприйнятливою, ненависною. Особливо, — після проголошення IV Універсалу та після проголошення згаданої федераційної декларації Гетьмана.

Отож вояцтва Української Галицької Армії не можна винуватити в актах Зятківської угоди з білим ген-Денікіном та Вінницької угоди з большевиками. Винне було не війсьсько, а політичний провід. До того ж не слід забувати, що єдиними штабовими старшинами в УГА були австрійські німці, люди надзвичайно

чесні, щиро віддані українській справі, проте — чужі психікою тодішнім відносинам в Україні. Коли самі українські інтелігенти родом з Галичини, виховані в інших відносинах і в іншій атмосфері, не могли зрозуміти української революції, то як могли зрозуміти її австрійські німці?! Наприклад, австрійські штабові старшини не могли ніяк зрозуміти партизанської війни й тактики. Коли з виїздом д-ра Євгена Петрушевича з Кам'янця Подільського до Відня в половині листопада 1919 року Українська Галицька Армія залишилась зовсім без політичного проводу, то не слід дивуватися, що наче автоматично той провід перейшов до старшинських кол, звиклих до існування двох політичних центрів і — фактично — двох командувань.

**

Ще й нині, через 50 років після вибуху української революції, існують одиниці, які дивляться на себе, як на наддніпрянців або на галичан, а не як на українців, синів однієї нації. Ще нині є одиниці, які плачуть племінний сепаратизм, прикметний народам, що не дозріли до нації, перейнятої державницьким ідеалом, без здійснення якого нація не може мати повної можливості політичного, культурного й економічного розвитку. Ще нині є одиниці, що не визнають гасла „через Київ до Львова”, себто не визнають тези, яка є фундаментом української політичної думки: що центром українських земель є земля над Дніпром, а не над Дністром, і що не може існувати ніякої іншої української обласної держави, якщо нема держави над Дніпром. І те саме по боці наддніпрянців: ще нині є одиниці, які ставляться до галичан з висока і які навіть у своїх писаннях знецінюють формацію Січових Стрільців та їх командний склад, тільки тому, що це були в основі галичани.

Але славити Господа — все це тільки одиниці. Ніякі поважні українські громадяни з будь-якої з областей

великої і широкої України від Праги по Дін не визнають уже територіальних меж, що ділили б поняття українства. Славити Бога, і світогляд і психіка українців вирівнялись, а коли є винятки з цього правила, то тільки тому, що з кожного правила бувають винятки. Відновляти нині, через 50 років після вибуху української революції, яка по втраті української державности за історичної Гетьманщини відновила ту державність у новітній демократичній формі, створила в її обороні новітню українську армію, боролася за ту державність і породила нову світлу традицію української державности — відновляти нині цілком анахронічний обласний сепаратизм — це — за словами славетного французького дипломата з часів Наполеона й Віденського конгресу — „щось більше за злочин, бо — глупота”.

У 50-ліття вибуху української революції та в наступних двох роках, що будуть роковинами української державности, завданням українців у вільному світі якнайширше розглянути той період історії України — у статтях, збірниках, поважних окремих творах. Не бронзувати, але й тим паче не очорнювати. Мати завжди на увазі, що це був революційний зрив після понад двох сот років неволі, оплаканої, оспіваної та схарактеризованої мистецьким словом Тараса Шевченка Безумовно, на помилках, зроблених в роках 1917-21, треба вчитися, щоб їх не повторити, коли виб'є нова хвилина для нового державницького здвигу. Коли це станеться — нікому не відомо, але відомо, що навіть не збережеться тюрма народів, нова російська імперія, охрепчена облудною фірмою Союзу Советських Соціалістичних Республік.

Як довго триватиме нинішній територіальний стан в Європі — нікому не відомо. Але нема, мабуть, і серед найбільших прихильників політики „співіснування” таких короткозорих мужів, які виключали б нові палатні революції в ході боротьби за владу в Кремлі, поглиблення во-

рожих настроїв проти комуністичної влади в народах ССРСР, непередбачені вибухи, можливість різних несподіванок, у роді господарського заломання, радикальну зміну міжнародної кон'юктури, в якій „співіснування стане безваргісним анахронізмом. Коли це станеться, то українська визвольна проблема буде вже збагачена на одно велике добро: на дійсну соборність духа всього українського народу.

Ялтинський договір приніс Україні велике лихо, бо він санкціонував західнім світом приналежність України до комуністичної російської імперії і зліквідував західньоукраїнський центр вільної української політичної думки й вільної української науки. Але нема ні одного історичного акту, що мав би тільки хибити, а ніяких позитивних прикмет, що приносив би тільки зло, а ніякого добра. При всіх глибоких тінях Ялтинського договору є й один світлий промінь: примушено галичан, наддніпрянців, буковинців, закарпатців, волиняків і холмщаків перетопити остаточно свої окреміші психіки в одну українську. В Україні не існує ніяких обласних сепаратизмів. Це велике благословлення. Це є одною з заповорок, що вже більше не повториться те явище внутрішньої незгоди, що було в роках нашої визвольної війни і революції і чимало заважило на їх невдачах. І широкий чужинський світ шанувати може тільки ту націю, яка одностайна. Тому він з недовірям дивиться на Конго чи Нігерію, які, діставши свою державу, не можуть визволитись з плеїдної ворожнечі. А в новітній свідомій своїх цілей національній громаді поза рідною батьківщиною не може бути кількох політичних центрів, не може бути такої міжпартійної распри, яка розпорощує сили і підриває авторитет кожного національно-політичного проводу. Українська громада у вільному світі вже багато дечого навчилася. Вона виявила великі творчі організаційні та культурні здібності. В теорії вона признає усі ці прав-

ди. Вона не дійшла ще до того ступня мужности, щоб перевести в життя таке політичне організаційне з'єднання, що його треба і можна перевести. І вона ще не зрозуміла, що геттоїстичні політичні партії, сперті насправді не на програмі, а на обласному походженні своїх членів — це сутній анахронізм, незрозумілий, смішний і нісенітний в очах земляків в Україні й без найменшої майбутности в державній Україні.

У 50-ті роковини української революції ми не маємо прославляти революцію, як цілю, як дію „саму для себе“, за к а н т і в с ь к и м „an und fuer sich“. Ціллю українців не є революція, а є відбудова дійсної і народоправної української держави, спертої на традиціях української державности — від княжої доби, почерез державність історичної Гетьманщини, добу Української Народної Республіки і добу Української Держави за гетьмана Павла Скоропадського, бо всі ті епохи були частинами історії державної України. Прославляючи українську революцію, ми прославляємо її тривкі, творчі діла, вічні, непроминальні.

Тридцять років тому автор цих рядків писав у „Ділі“ з 27 березня 1937 року у статті „Роковини української революції“ таке: „Щоденна газета не має претенсії заступати наукові дослідження вчених істориків. Але щоденна газета має обов'язок виховувати маси. З цієї місією перед очима пригадуємо в 20-ті роковини української революції, що бере початок між 20 березня і 1 квітня 1917 року (заснування Центральної Ради і стотисячна маніфестація на вулицях Києва), що це був зрив народу після довгої неволі, зрив, в якому нарід перетворювався в свідому своїх цілей націю. З роковин української революції можемо тільки черпати глибоку віру та глибоке переконання, що нема такої сили, яка змогла б у ХХ сторіччі свідому націю завернути назад на рівень етнічної маси“.

Ці слова можна повторити й тепер.

ПРОБУДЖЕННЯ

НАЦІТ

Др. Володимир Галань

При кінці травня 1916 року українські галицькі полки австрійської армії брали участь у великому прориві італійського фронту в Альпах — на площині Ляваоне — Фольгарія — і дійшли до лінії полонин історичного міста Асіяґо — Арсієро. На даху розбитої італійської фортеці усталили старшини з далековидами і телефонами — сполученими з сотнями батарей, щоб почати барабанний вогонь та зачопити два стратегічні пункти Асіяґо-Арсієро й останнє гірське пасмо, що є входом до Льомбардії. Незабаром появилася 8-10 італійських літаків, які прямували на цю фортецю, і замість бомб розкинули тисячі листочок, зокрема в українській мові, що закликали українських вояків тікати з фронту та вертатися на захист Галичини, якій грозить російська інвазія. Це було вперше, коли ми почули, що чехи зорганізували свій визвольний комітет і вперше українською мовою зверталися до наших вояків.

Під натиском москалів австрійська

команда була змушена припинити дальші наступи, і мою частину, складену з вісьмох батарей, перенесено на російський фронт до Стоянова і там приділено до кавалерійської дивізії для підсилення німецькому командантові фронту ген. Фалькенгайнові з осідком в Горохові.

По короткому моєму побуті на фронті біля Луцька, москалі прорвали кіннотою фронт 10-го червня 1916, розбили цілу австрійську дивізію, і мій командант полк Шлезінґер і я попали, обидва ранені, в полон і на підводі їхали під охороною кубанського козака.

Не знаю, чому пригадалась мені кубанська пісня „Засвістали козаченьки” і я зачав муркотати її під носом. Кубанець під'їхав ближче конем і здивовано спитав: „Пан, а ти откудава?” — „Я українець з Галичини,” — відповідаю. — „Как же его — австрієц — офіцер — українець?” На його лиці видно здивовання, якесь замішання та радісна усмішка. Не чекаючи на мою

відповідь, спитав чистою українською мовою: „А ви щонебудь кушали сьогодні?“ — Ні, — відповів я. — Козак почвалав конем і за хвилину передав мені великий кусень хліба і сала. Полк Шлезінгер прислухувався нашій розмові і спитав мене: — Хто цей вояк? — Я сказав: українець, кубанець, козак. — Як же це так — каже полковник — українець в російській армії?

Нас привезли до табору в Дарниці біля Києва, де зібрали вже більший гурт з різних австрійських полків, і нам вдалось нав'язати зносини з таборовими старшинами — свідомими українцями, котрі хотіли задержати нас на Україні, „бо ви можете пригодитись“.

На жаль ці пляни перервала команда табору, коли одного вечора увесь табір залакували у вагони і вислали на Москву, а відтам до малого містечка Болхів, приблизно 70 верст від Орла.

Коли наш транспорт, поверх 300 старшин різних національностей, прибув до Болхова, привітав нас російський прапорщик — з вибитим оком — Шевченко. Зі списком в руках він питав: „Господа, скільки здесь поляков, чехов, сербов?“ — і вичислив усі національності, крім української. Очевидно до загальної суми бракувало ще 20 українських старшин, які не підносили рук. „А іщо які національності здесь?“ — Ми піднесли руки. — „А ви какой національності?“ — „Ми українці“.

В ту мить підноситься з-за стола полковник, військовий командант округи та заявляє на цілий голос: — „Господа, я тоже малорос.“

На залі, зокрема серед поляків і чехів, було велике здивовання, що такий високий старшина російської армії признається до нас як брат по крові, бо ж вони були переконані, що „українство, — це чужа вигадка“.

Життя в Болхові йшло тихо, спокійно. Одного ранку 1917 р. прибіг наш старшина та доніс, що у вікні одної крамниці в місті є фото цар-

ської родини, але всі мають виколені очі. **Революція!**

Мешканці Болхова зібралися перед станицею „Охрани“ з жаданням здати зброю, але командант станиці заявив, що про революцію нічого не знає і зброї не здасть. Люди розійшлися, а за кілька днів прийшла відомість з Орла про революцію. Охранники здали зброю, скинули царські відзнаки, начепили революційні і далі повнили службу, якби ніякої революції не було.

Становище полонених було покищо без змін.

До нас доходили відомості з Києва про організування Центральної Ради, українського війська, але все це було таке туманне, що ніяк не можна було знати, що діється в Україні. Коли прийшли до нас перші видання з Києва, ми їх розхапали і всі 20 українських старшин зголосились на службу до українського війська в розпорядження Центральної Ради.

Скоро ми переконалися, що всі великі заяви про свободу народів — „вплоть до отделения“ — були лише пустим звуком. На наше зголошення до українського війська уряд Керенського відповів загостреним надзором над нашим табором, хоч чехи, поляки та серби вже могли формувати свої військові відділи.

Російська преса, яку ми одержували з Москви („Русское Слово“), подавала досить точні відомості з подій з „Малоросії“, а відтак восени 1917 р змінили цю рубрику на „вісті з України“. Тон їх кореспондента Яблонівського був спершу насмішкуватим, але коли в Росії прийшла вже большевицька анархія, а в Україні був повний громадський порядок, то в честь України поспіпались похвали про політичний розум українського народу.

Тисячі українських селян вертали-ся на Україну. Це нас, українців-старшин хвилювало, і ми слали телеграму за телеграмою, аж врешті одержали листа від самого проф. Грушевського, що одинока поміч, яку він нам може дати, це післати нам

трохи грошей; він радив нам перебратись в російські уніформи і тікати до Орла, де зукраїнізована вже бригада дасть нам усю поміч. Дозволу на виїзд на Україну російський уряд не дасть, тому легальний виїзд неможливий.

Ми підготовляли втечу. Спершу втік суддя зі Сколього Бекеш, відтак на Різдво 1918 р наша група з чотирьох. Помічним для нас був вартовий з Курщини, дуже свідомий українець, хоч і неписьменний. Він страшенно кпив собі з кацапів і радів, як дитина, коли ми читали йому вісті з України. Цей вартовий, якого ім'я я призабув, купив нам шинелі і шапки та найняв сани, щоб довести нас до Орла.

Діставшись до Орла, ми попали на якусь большевицьку облаву, сховалися в приватному домі та нав'язали зв'язок з українським військовим комітетом в артилерійських казармах.

Дуже симпатичний хорунжий, фармацевт, прийняв нас в порожніх уже казармах, — приготував вечерю і знамениту горілку власного виробу та дав військовій посвідки, як членам різних російських полків, які верталися з кавказького фронту.

Я мав посвідку якогось полку з Кам'яниці Подільського і очевидно міг подорожувати безплатно на всіх залізницях.

Питанням було, як дістатися до поїзду. Хорунжий повідомив нас, що з цих казарм вислано на Україну кілька батарей, а тепер стягають рештки вояків з околиці, щоб їх вислати до Києва. Ми раділи, бо, переїхавши до Харкова, ми будемо вже у вільній українській державі і активно будемо помагати в її розбудові.

На залізничній станції в Орлі маса солдатів з різних фронтів. Хто захопив якийсь вагон, почувався щасливим. Мій товариш, польовий духівник, і я попали до вагону циганів, які чомусь їхали в Україну. Не було це надто по-лицарськи їхати в Україну з циганами, але в тодішніх обставинах не можна було вибирати.

Ідемо до Полтави. В Полтаві вже

*Автор статті Володимир Галан
як старшина артилерії
в австрійській Армії*

большевики. По вулицях ходять вихудлі коні якогось „невтрального“ кінного полку. Добираємось до Романа — теж в большевицьких руках. Хочемо дібратись до Києва — поїзди на лінії Ромен - Ромадан не курсують. Ідемо до Гадяча, до нашого знайомого судді Бекеша, який мав там бути представником Центральної Ради.

Положення Гадяча таке чудове, що в мене вирвався оклик: „От місце, де я хотів би поселитись напостійно“. Зі станції в Гадячі ми пішли в місто, а по дорозі розпитувались, де тут находиться земська управа, бо там мало бути приміщення представника Центральної Ради Бекеша. До нас підійшли тихцем два молоді студенти і спокійним голосом сказали: „Ви, мабуть, галичани, шукаєте представника Центральної Ради Бекеша. Гадяч зайнятий большевиками, а Бекеш скривається. Не говоріть по-українськи та йдіть за нами.“

Через малу фіртку ми увійшли в дім, де привітала нас дуже щиро старша міщанка — мама двох студентів та просила розгоститися. Нам стало ніяково, бо, скинувши солдатські шинелі, ми мали на собі гарні уніформи австрійських старшин, отець, як польовий капелян в ранзі капітана, а я як четар артилерії. Уніформи не зробили між нами ніякого поділу, бо ми були всі українці. Розмови йшли про большевицьку інвазію України. Всі приявні були свято переконані, що влада Центральної Ради повернеться, а до того часу вони переховують нас на полтавських хуторах. Знаючи про небезпеку на випадок нашого викриття большевиками, — я рішився їхати до Києва, а о. капелян мав залишатися з огляду на недугу.

Господиня приготувала смачний полтавський обід, а студенти залросили сліпця-бандуриста, щоб проспівав нам козацькі думи.

На станції прийшла ще раз ревізія і перевірка документів, і я виїхав до Ромна, щоб дібратись до Києва.

В Ромні довідався, що поїзди до Києва не йдуть, і треба їхати на станцію Ромадан. Але і там поїзди до Києва не йшли, і треба було пробиватись через Кременчук, Фастів до Вінниці, бо там мали одного товариша, який оженився і учителював.

Станція Ромен і Ромадан мали вже большевицькі частини, і там вперше я побачив „червоного командира”. Я стояв біля дверей і, бачачи, як цей червоний командир ішов до дверей, моментально схопив двері і відчинив. Командир засалютував, вклонився і відповів „спасібо, товарищ”. Цей вчинок відвернув від мене увагу солдатів, які перевіряли клунки подорожніх.

Вістей з Києва не було ніяких і мені прийшлося їхати на Кременчук. В товарнім вагоні було кілька австрійських полонених, які продирались на захід.

Перед Кременчуком поїзд здержали большевики, відчепили льокомотиву

і дали драла назад на станцію Ромен.

Станцію Кременчук зайняли вільні козаки, дали нам льокомотиву і ми поїхали на Фастів.

Станція Фастів була переповнена військовими втікачами з різних фронтів, але вартову службу повнив якийсь гвардійський корпус. Ресторан був битком набитий людьми, і за 10 копійок можна було одержати велику миску борщу з м'ясом. Харчів було всюди повно, і здавалось, що тисячі цих людей ніяк не можуть впоратись з харчами. Таке було величезне багатство країни.

Пішла чутка, що якісь частини йдуть на Фастів, і негайно зміцнено сторожу, але поголоска виявилась неправдивою, і все пішло спокійним руслом.

В ресторані хтось мене штуркнув, і я побачив о. капеляна, який після мене залишив Гадяч і дібрався до Фастова. Ми рішили їхати до Вінниці, бо тут нічого не можна було дізнатись.

Але і у Вінниці нічого путнього. Йдучи зі станції до міста, ми побачили біля дороги кілька людських груп у військових шинелях. Це були українські вояки, які обороняли Вінницю. Місто було вже в большевицьких руках.

Не було іншого виходу, тільки з масою австрійських і німецьких полонених вертатися додому до Галичини.

Доїхавши до Жмеринки товарним поїздом, ми рушили пішки до містечка Підволочиська вздовж залізничного шляху.

Російський фронт цілком розвалився, але австрійці та німці не посувались вперед. На фронті, де ми мали перейти австрійську лінію, стояла німецька кіннота, а командант ескадрони, молодий з моноклем лейтенант прийняв нас дуже чемно з військовими почестями та автом відставив до команди у Волочиськах.

По двох місяцях скитання в революційній анархії ми опинились наче в новому світі, з приверненими людськими цінностями, військовою кар-

ністю та державною відповідальністю.

Турбувало нас, що у Львові ніхто не знав нічого про події в Україні. Не було ніякого зв'язку. А американські українці, котрі могли відіграти велику роль у відбудові української держави, цього не зробили, бо до них ніхто не звернувся. Край не розумів значення Америки в міжнароднім житті.

Пишу ці спомини в надії, що недалеке майбутнє знайде нас в кращому

положенні, що порозуміння між краєм, європейською та американською імміграціями буде тісніше, і що кожна українська вітка виконає свої державницькі завдання багато краще, як в 1917 році. Хай Український День, проголошений в Америці в 1917 році, і 100.000 допомоги Центральній Раді стануть основою дійсно реальної співпраці не тільки з боку економічного, але головне політичного і військового.

Сергій КУШНІРЕНКО

ВДАРИЛО СОНЦЕ

*Вдарило сонце по нивах — запалило
І побігли хвилі мідні.
Стужавіла земля та й закурило
Та й зашуміло гонами лагідно...*

*Село Котюжені... Навколо — степ.
Під лісом простягнулась залізниця.
Маленька станція не раз присниться
І все минуле — в споминах росте.*

*„Одеса — Київ”,
„Київ — Одеса” —
Мзались тудою експреси...
Вершники — друзі на конях,
Дзвонять копита, дзвонять...*

*Так, як сьогодні подільський Еол
Дме і на хмарах грає,
Біжить, доганяє поволі
Аж ген, де лягла залізниця
Й зутинка, що сниться,
Де мзались експреси
„Київ — Одеса”...*

Український військовий рух в 1917 році

Володимир Кедровський
Полковник Армії УНР

Початок війни 1914 року приніс рішучий удар українському національному рухові, що по революції 1905 р. почав все більше набувати характеру не лише культурно-національного, але й політичного руху. Одночасно з проголошенням війни царський уряд наказав припинити всі українські газети, журнали і взагалі українське друковане слово. Одночасно замкнено „Просвіти” і розв’язано всі організації, які мали хоч би найменше українське національне забарвлення.

У відповідь на ці заходи уряду свідомі українці поширили підпільну пропаганду за відродження українського народу, з особливою активністю повівши її у війську, де було найбільше скупчено молодшого українського елементу. Цій пропаганді багато сприяли невдачі на фронті, які виявляли нездібність царського уряду організувати навіть постачання армії.

Тяжкі поразки на фронті, а також економічна руїна, що привела деякі місцевості та особливо великі міста, майже до голоду, спричинилися до поспішного зросту революційних настроїв серед народних мас і в армії. Голодові бунти в Петрограді та в інших містах імперії уряд намагався приборкувати силами поліції, а то й козаків, але й вони не виявляли своєї „відданности” цареві та його урядові й відмовлялися вживати зброї проти бунтарів.

На початку березня 1917 року в Петрограді після п’ятиденних боїв між голодними бунтарями з одного боку, царською поліцією й жандармами з другого, частини військової

залоги допомогли революційним масам здобути перемогу. Це сталося 12 березня, коли частина гвардійського Волинського полку, що складалася з українців, вийшла на вулиці столиці під проводом прапорщика Авраменка й розігнала поліцію й жандармів. З Петрограду революційні заворушення поширилися на інші міста імперії, а також на армію. Це змусило царя зректися престолу.

Про участь українських військовиків у революції 1917 року в Петрограді проф. М. С. Грушевський пише так:

„Нагілка на українство дійшла найбільшого загострення, коли в Шевченківські дні вибухли революційні розрухи в Петербурзі. Українська петербурзька громада відіграла в них чималу ролью.

Українські революціонери, які знайшли дорогу в учебну команду одного з запасових гвардійських полків, дали перший початок революційному вибухові, а в розвою його українські солдати та робітники петербурзькі відіграли роль дуже велику, першорядну. І коли вість про упадок царизму рознеслася по всій Росії й Україні, українські організації приймали її як благовісник нового, певнішого розкріпощення України”. (М. Грушевський. Ілюстрована Історія України, стор. 542. Відень-Київ 1921).

Завдання влити український національний рух у певні, зорганізовані форми, надати йому одностайний напрям взяла на себе організація Українських Поступовців — ТУП. Про це проф. М. Грушевський пише так:

„Вийшовши з свого потаємного існування, (ТУП) узяв ініціативу до створення національного органу в Києві в перших днях марта. За порозумінням з різними київськими групами і гуртами такий орган і зав'язано, під назвою Українська Центральна Рада, з представників партійних груп, кооперативів, робітників, військових, культурних і професійних організацій, для організування українського громадянства, незалежно від партійних і групових різниць, задля

осягнення широкої національно-територіальної автономії в Російській Федеративній Республіці. (Там же, стор. 543.)

Формально було засновано Центральну Раду 17 березня (н. ст.), і вона негайно видала свою першу відову, в якій закликала всі верстви українського народу додержувати спокою, але разом з тим гуртуватись у політичних, культурних, економічних та інших національних організаціях, бо „тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити крапцу долю на своїй землі”.

З самого початку революції спонтанно поставали на Україні революційні загальноросійські організації „совети”, а одночасно й українські національні „ради”. Популярність Центральної Ради, як провідного центру зорганізованого українства, зростала надзвичайно швидко, особливо в селянських та військових особах.

Уже в перших днях революції на зборах, що відбулися в київському клубі „Родина” вояки зорганізували Український Військовий Клуб імени Гетьмана Полуботка, який започаткував формування полку з тих українців-вояків, що перебували в Києві на етапному пункті. Найбільш діяльними членами Військового Клубу були: хорунжий Микола Міхновський, хор. Павелко, хор. О. Макарецько, полк. Глинський, урядовець Корольчук та ін.

Скликані 22 березня 1917 року Управою Клубу збори вояків київської залогої проголосили себе Установчою Військовою Радою, що створила Український Військовий Організаційний Комітет, в склад якого ввійшли майже всі організатори Клубу імени Гетьмана Полуботка. Цей Комітет ухвалив зорганізувати всеукраїнський військовий центр. 28 березня скликані цим Комітетом збори українців-вояків міста Києва постановили творити „українську національну армію з усіма родами зброї”, поклавши в її основу Перший український Полк імени Гетьмана Богдана

Хмельницького, що вже фактично існував в Києві. За переведення цієї постанови в життя всі українські військові організації, як у центрі, так і на периферії, боролися з Тимчасовим Урядом та з російськими командуванням аж до часу проголошення Третього Універсалу.

Отже збори ухвалили:

1. З усіх тилових частин виділити солдатів і офіцерів українців для формування українських полків по звичайному військовому статуту полків піших, кінних, гарматних бригад, інженерних команд фльоти й авіації з українською урядовою мовою.

2. Щодо фронтних частин: всіх українців солдатів і офіцерів згуртувати по змозі в окремі національні групи, спроквола, як то зазначено в попередньому пункті.

3. Уважаючи на те, що землю українську починають захоплювати в свої руки чужинці в справах спекуляційних, просимо Українську Центральну Раду вжити заходів, щоб народні добра не продавалися й не віддавалися в оренду чужинцям на довгий час. До видання нових законів стежити за цим через спеціальних комісарів.

4. Ці ухвали подаємо до відома УВР і УЦР й просимо зробити відповідні офіційні заходи перед Тимчасовим Урядом, аби якнайскорше було переведено ці ухвали в життя.

Отже, з цього бачимо, що українці-воєнки хотіли zorganizувати свою національну армію так, „щоб не порушувати безздатності російської армії“. Це було імперативом, бо проти України й почасти на українській території стояли могутні армії осереднених держав.

Ця постанова викликала шалену агітацію всіх русоцентристів і заходи Тимчасового Уряду та всеросійських революційних організацій, щоб припинити спроби творення української армії. Вони не спіяли навіть пе-

ред уживанням військової сили і воєнно-судовими розправами проти провідників українізації армії, а в деяких випадках навіть проти окремих військових частин.

Вся російська преса, а також загальноросійські революційні організації включно до „советських робочих солдатських депутатів“, почали таврувати домагання українізувати армію, як злочин проти революції, проти заповітів демократії, проти інтересів працюючого люду й навіть як зраду російської держави. Така агітація тривала ввесь 1917 рік.

Відзначення „Свята Свободи“, що відбулося в Києві 29 березня, здивувало й настрашило ворогів українського відродження, коли вони побачили в лавах маніфестантів численні жовто-блакитні прапори з написами: „Хай живе вільна Україна!“ І це було у Києві, де до революції не було чути на вулицях українського слова. Вже в цій маніфестації українці-воєнки йшли окремою колоною під національними прапорами.

Не гаючи часу, УЦРада урядила в Києві 1-го квітня національну українську маніфестацію, щоб перевірити свої сили і показати населенню столиці українську зорганізованість та однастайність. Ця маніфестація стала величезним національним святом, що піднесло на душі всіх українських людей, розкиданих на широких просторах російської імперії, а передусім всіх українців у російській армії й фльоті.

До Українського Організаційного Військового Комітету спонтанно почали надходити повідомлення з армій та різних запасних частин, про творення українських військових рад і комітетів, про організацію національних військових з'єднань. Цей рух захопив навіть українців на турецькому фронті, в Сибіру, Туркестані, Фінляндії.

29 квітня появилася така постанова загальноросійського Комітету Депутатів Військової Округи з приводу організації Першого Українського полку в Києві:

Президія й учасники Третього Українського Військового З'їзду, що відбувся у Києві в жовтні 1917 року. Посередині Симон Петлюра і голова Української Національної Ради Михайло Грушевський.

„Ставлячись у принципі з повним почуттям до піднесення питання товаришами-солдатами про організацію українських відділів, Комітет ухвалив: а) З огляду на те, що поповнення армії не може терпіти найменшої затримки, визнати, що зібраних у Києві солдатів-українців, як і всі групи солдатів-українців, які б могли далі утворитися, треба відіслати на фронт в загальному порядку для комплектування військових частин; б) звернутися до Київської Української Ради (росіяни не визнавали Центральної Ради за всеукраїнський орган — В. К.) з проханням вжити всіх заходів, щоб схилити 3.000 українців негайно відправитися до армії в загальному порядку”.

Отже формування в Києві української військової частини було небажаним для російських революційних організацій.

В той саме час у Києві стояли значні російські військові сили між ними два кінних панцерних полки у повному складі.

У відповідь на напади та погрози ворогів українського військового руху, що тоді в своїх руках мали ще не здеморалізовану російську армію, Центральна Рада ухвалила таку примирливу постанову:

Усіх товаришів українців військових УЦР зважає в інтересах волі демократії й української свободи виконувати свої військові зобов'язування вірно й непохитно. А товаришів солдатів, зібраних у Києві, зважається, щоб, після виділення з них кадрів для формування першого українського охочого полку, поступили згідно з зазивом”.

Цей заклик Центральної Ради не спинив дальшого розвитку українізації війська, до Організаційного Військового Комітету продовжували на-

пливати численні запитання в тій справі та повідомлення про утворення „революційним порядком” національних з'єднань.

14 квітня у приміщенні Центральної Ради з участю членів Українського Організаційного Військового Комітету відбулися збори представників військових делегацій з фронту, а також представників кивіської залоги, на яких ухвалено:

„З огляду на те, що єднання на національному ґрунті є непереможною організаційною силою, скликати з'їзд представників української нації від військових частин, де б вони не стояли”.

Крім того, проголошено програму з'їзду і порядок обрання делегатів на з'їзд від українізованих з'єднань армії та запілля, а також кількість представників від кожної української частини. Разом з тим ухвалено порядок з'їзду, в якому накреслено п'ять точок, між іншими такі:

А) Боротьба з дезертирством; Б) підтримка дисципліни та полагодження непорозумінь останніх днів; Відозва до селян українців у харчовій справі...

На з'їзд, який відбувся в днях 5-8 травня (ст. ст.) 1917 року, прибуло понад 700 делегатів, що представляли 1,580.702 zorganizованих українських вояків на фронтах і в запіллі.

З'їзд проходив в атмосфері національного поєднання й високого піднесення, що робило його могутньою демонстрацією озброєного народу. Російська преса називала його делегатів „ловіністами” і „вузькими націоналістами”, що „забули інтереси демократії, не дбають про збереження єдиного революційного фронту” і т. д.

Одночасно з'їзд викликав переляк серед „обшерусскої” демократії, і вона звернулася до нього від імені Всеросійського Виконавчого Комітету Совету Рабочих Солдатських Депутатів — найвищого всеросійського революційного органу, що контролював Тимчасовий Російський уряд. В

своїй телеграмі Виконавчий Ком. закликав українців не приймати рішучих постанов у справі націоналізації армії, поки ця справа не обговорить Всеросійський З'їзд Представників Советів Рабочих і Солдатських Депутатів, що мав розпочати свою працю 14 червня (ст. ст.) Ця телеграма викликала обурення всіх учасників з'їзду, і українські вояки цілковито знехтували заклик „всеросійської революційної демократії”.

Як відповідь на цю телеграму З'їзд ухвалив постанову, в якій між іншим сказано:

В інтересах припинення національних конфліктів на Україні й на фронтах... Український Військовий З'їзд вважає необхідним: 1) Вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Солдатських і Рабочих Депутатів негайного оголошення національно-територіальної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав українського народу і всього краю.

Першим кроком до реального здійснення цього акту З'їзд вважає необхідним негайно призначити при Тимчасовому Правительстві міністра в справах України і

2) Підтримуючи вимогу Українського Національного Конгресу 7-8-го квітня, представлену Українською Центральною Радою Тимчасовому Правительству, на яку ще до цього часу не одержано відповіді, Український Військовий З'їзд в цій справі вважає необхідним негайно заснувати на Україні обласний орган, який би мав працювати разом з представником Центрального Правительства на Україні — Комісаром на всі губернії, заселені українською людністю.

Переходячи до справи організації української армії, З'їзд ухвалив.

Український Військовий З'їзд визнав потрібним якомога скоріше взятися до боротьби з підупадом духовної й реальної сили армії. Одним із дійсних могутніх засобів для піднесення духа, для зміцнен-

ня військових частин в одне суцільне тіло, З'їзд визнає негайну націоналізацію армії на національно-територіальному принципі. Зокрема З'їзд проголошує потребу української національної армії.

В цій справі З'їзд визнає: а) в існуючих військових частинах всі вояки, як офіцери так і солдати, повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) у військових частинах на фронті виділення повинно провадитись поволі, в залежності від тактичних та інших військових обставин, постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті; в) щогдо фльоти, то З'їзд уважає, за тими самими мотивами, можливими і необхідними: в Балтійській флотії укомплектувати декотрі з кораблів виключно командами української національності; щогдо фльоти Чорноморської, то, вважаючи на те, що вона тепер складається в переважній більшості з українців, поповнювати її далі виключно українцями.

Далі З'їзд постановив:

Утворити тимчасовий Український Військовий Генеральний Комітет при Українській Центральній Раді, який має відати українськими військовими справами і працювати в тісному контакті з Російським Генеральним Штабом.

Директива переводити українізацію армії, не порушуючи безздатності, була продиктована тим, що на фронтах проти України стояли німецькі та австро-угорські війська, які, в разі перемоги над російською армією, окупували б перш за все Україну, і невідомо було, як імперська Австрія та Німеччина поставилася б до створення української держави і що вони принесли б на Україну. Оця директива в дальшому ході українізації армії весь час тяжіла над працею Генерального Комітету.

До складу Першого Українського Генерального Комітету обрано: одно-

го генерал-майора, чотирьох підполковників, двох підпоручників, чотирьох прапорщиків (усіх з дійової армії), одного військового лікаря, двох військових урядовців, трьох підофіцерів і одного матроса.

Разом з іншими в склад Комітету входили: С. В. Петлюра, В. К. Винниченко, М. Міхновський, генерал-майор М. Іванів, полковник О. М. Пилькевич, полковник В. Павленко.

Першим добровільно вийшов зі складу Комітету поручник М. І. Міхновський, не погодившись з тактикою Генерального Комітету, а особливо голови президії Комітету С. В. Петлюри, якого обрали самі члени. М. Міхновський уважає, що тактика поспішної революційної українізації могла зашкодити безздатності армії. Так само вийшов зі складу Комітету В. Винниченко, склавши заяву, що він переобтяжений працею в Генеральному Секретаріаті, як його прем'єр.

Отже, з визначніших лідерів, що проводили Першим Всеукраїнським Військовим З'їздом, залишився в Комітеті тільки С. Петлюра, що робило його найбільш достойним кандидатом на голову Президії, яким він залишився і в другому складі Комітету, а також у третьому складі аж до часу, коли утворено Військовий Генеральний Секретаріат, а пізніше військове міністерство.

На місце В. Винниченка та М. Міхновського кооптовано до Комітету пор. Миколу Левицького, командувача кінно-гірської батареї, та лікаря Д. Одрину.

Після кількох днів кипучої праці Комітет вислав своїх представників до Петрограду з такими вимогами:

1. Оповістити в приказі до всіх військових частин і установ фронту, тилу й фльоти про заснування та існування Українського Військового Генерального Комітету при Київській Центральній Раді, як органу, що відає всіма українськими військовими організаційними установами й питаннями та до якого в цій справі повинні звертатися українські військовики.

2. Зажати від усіх військових частин армії й флоту поіменні списки генералів, штаб і обер-офіцерів українців; відомості про солдатів-українців загальним числом в кожній частині й ці відомості безпосередньо переслати в Генеральний Комітет.

3. Негайно зробити розпорядження про перевід із запасових частин, що знаходяться в Центральній Росії: одної дивізії важкої артилерії, укомплектованої українцями (всякого гатунку зброї), одної польової батареї, а гірську запасову батарею, що перебуває нині в Києві, вважати українською. Всі частини спеціального призначення, що знаходяться в Києві, як погонні, залізничні та ін., українзувати, а вироблення плану й порядку переходу їх передати Українському Генеральному Комітету.

4. Надати Українському Генеральному Комітету право поповнити некомплект у Першому запасовому полку імені Богдана Хмельницького, а також і в інших частинах, що знаходяться у Києві і творяться для відправлення в призначені на фронт 3 корпуси, і вимагати, щоб було поповнено їх тилловими українськими частинами розпорядженням УВГК.

5. Якнайскорше виділити в тиллових і запасових частинах солдатів українців в окремі сотні, курені, команди, з умовою залишення їх покищо на тих же самих місцях і в тих же самих частинах, де вони тепер знаходяться”.

Ці і ще деякі менші домагання до ручила Урядові в Петрограді спеціальна делегація 20 травня (2 червня) 1917 року. Але, після двотижневого оббивання порогів у петроградських правлячих і громадських центрах, після цілого ряду засідань у різних комісіях, делегація повернулася до Києва з порожніми руками.

Відповідні домагання настирливо повторював Генеральний Комітет кілька разів, а російський уряд та

вище командування все ухилялися від ясної відповіді. Найбільше, що пощастило, це добитися того, що певні корпуси й дивізії на фронті визначено для поповнення їх українцями. Це називалося українізацією армії.

Центральна Рада, Генеральний Комітет і Всеукраїнська Рада Військових Депутатів розуміли, що це не була дійсна українізація, бо основна маса українізованих запасових маршових команд не мала українського старшинського складу. Вони вливалися на фронтах в окремі полки, в яких командний склад залишався незмінним, і лише припадково в так званих українізованих частинах траплялися окремі національно свідомі старшини. Таким чином мільйони українців-воjakів були розкипані на всіх фронтах та в різних запасових частинах не лише на Україні, але й в цілій російській імперії.

Нічого більшого не можна було досягнути, не порушивши боєздатности фронту, до того ж української свідомої старшини було дуже мало, а старшин вищих ранг майже неможливо було затьгнути в українізовані частини. Навіть ті, що називали себе „малоросами”, вважали українізацію „несвочасною” й шкідливою для єдности російської армії.

Російське командування призначало для українізації частини на найбільш активних ділянках фронтів, частини з різних причин мало боєздатні або розгромлені в боях. Так, наприклад, сталося з 34-им корпусом, який після наступу 1-го линия був розгромлений та, що не міг зібрати докупи своїх дивізій. Тоді генерал Л. Корнілов наказав корпусному командирові генералові П. Скоропадському українзувати свій корпус і привести його до бойової готовости.

Разом з тим в наступі російської армії в напрямі на Тернопіль 1-го листопада особливо визначилися 6-й, 17-й і 41-й корпуси, куди було найбільше направлено українських воjakів. Ті корпуси були призначені російським командуванням для українізації, і тому їх часом називали укра-

їнськими корпусами, хоч усі командування в них, а особливо штаби, були російські.

Наступ 1-го липня розпочався успішно. З ентузіазмом йшли вперед українці-вояки цих трьох корпусів. Перші висліди наступу, здавалося, забезпечили усій операції повний успіх. Російський революційний уряд, російська преса святкували, бо їм здавалося, що перемога російської революції була й на зовнішньому фронті забезпечена. Полки, які першими пішли в наступ „навіки” вкрили себе й усю революційну армію славою. Всі три корпуси названо „полками 1-го липня” й відзначено революційними „прапорами слави”.

Та було тут одне „але”. Полки йшли в наступ з розгорнутими червоними прапорами, поруч яких повівали українські прапори. Ці прапори свідчили про те, що йшли в наступ українські полки, а червоні прапори — про те, що це йшли убій вояки в ім'я Росії. Тож виходило, що українці-герої вмирали „во славу руського оружя”, що підтвердив воєнний міністер Керенський, коли відмовився прийняти домагання Ген. Комітету й видати наказ по армії, яким би було нарешті проголошено офіційно ці корпуси українськими.

До Києва наспіло повідомлення, що ставка Верховного Головнокомандувача й військове міністерство відмовилися визнати ці корпуси українськими, і одночасно повідомлено, що для українзації будуть призначені інші корпуси, бо „слава цих українізованих корпусів належить усій російській армії”. Ця відомість тяжко й деморалізуючо вплинула на всіх українців-вояків і одночасно пригасила ентузіазм серед української військової маси йти на фронт.

Щоб остаточно з'ясувати справу з українзацією армії, для безпосередніх розмов з верховним головнокомандувачем О. Керенським в початках вересня до ставки виїхав голова Генерального Комітету С. Петлюра в супроводі заступника його Володирича Кедровського і комісара від Ко-

мітету на Південно-Західньому фронті Петра Скріпчинського. До них приєднався представник Генерального Комітету при Ставці Головнокомандувача в Могилеві Віктор Павленко. Українська делегація подала докладно вироблений плян дальшої українзації армії.

Після майже цілорічної наради з Керенським та його військовими до радниками, український плян був схвалений, а переведення його в життя мало перейти до начальника Головного Штабу армії генерала Н. Духоніна, якому Керенський обіцяв дати відповідні інструкції. Після того С. Петлюра і П. Скріпчинський виїхали до Києва, а над вечір В. Кедровський та В. Павленко були прийняті генералом М. Духоніним.

Ген. М. Духонін заявив, що плян Генерального Комітету може бути прийнятий лише з деякими невеликими поправками, і він дасть наказ про негайне переведення його в життя, але для цього мусить мати зарядження воєнного міністра, бо справа українзації є більше політичною, як військовою. Тут же з'ясовано, що Керенський виїхав до Петрограду, не залишивши ніякого зарядження Духонінові в справі українзації. Керенський ухилився від побачення з представниками Генерального Комітету.

Тим часом відбувалася в Петрограді Всеросійська Демократична Народа, що поставилася негативно до всіх українських домагань. Довелося стримати висилку на фронт українських маршових команд, бо стало остаточно зрозумілим, що способом дотеперішньої українзації ми не зформуємо своїх військових частин.

Для Генерального Комітету й Центральної Ради було зрозумілим, що, не маючи українського старшинського складу й залишаючи окремі українізовані частини в російській армії, з російською старшиною, годі було уважати українізовані полки, дивізії й корпуси за українські. Вважалося, що це — лише підготовка для утворення української армії, коли для того

прийде слухний час по закінченні війни з осередними державами. Основним нашим завданням з початку революції 1917 року було згрупувати в певних частинах російської армії й на самій Україні в запасових частинах по можливості всіх українців і перевести серед них національно овідомлюючу працю.

Отже, коли большевики захопили владу в Петрограді й розпочали війну проти України, українізовані частини були розпоршені на всіх фронтах і по цілій Російській імперії, а Україна була захаращена російськими збольшевиченими військами, що повели зсередини наступ на війська Центральної Ради. Українізовані частини, що намагалися пробитися на Україну, в дорозі роззброювано і грабовано. Часами між українськими й большевицькими частинами зав'язувалися бої.

Військовий секретар С. Петлюра вживав енергійних заходів, щоб зберегти Південно-Західній та Румунський фронти, об'єднавши їх в один український фронт. Після того, як большевики захопили в Могилеві ставку вищого командування російської армії і там засів большевицький верховний головнокомандувач прапорщик А. Криленко, С. Петлюрі пощастило переконати командувача румунського фронту генерала Щербачова зорганізувати український фронт, взявши під своє командування також і Південно-Західній фронт. Генерал Щербачов почав енергійно організувати український фронт. Та коли Центральної Гада проголосила Третій Універсал, Українську Народну Республіку, він відмовився від створення українського фронту.

Це приспішило дезорганізацію двох фронтів, на яких кілька українізованих корпусів, дивізій і полків становили меншість супроти далеко переважаючих російських військ. До того почалося формування окремих російських добровольчих відділів, до яких масово пішли офіцери-росіяни цих фронтів, зокрема ті, що були в українізованих частинах. Це ще

більше погіршило бойовий і моральний стан українізованих з'єднань.

Про втечу з українізованих частин офіцерів пише в календарі „Червоної Калини” за 1929 рік виконуючий обов'язки начальника штабу 1-ої дивізії українізованого корпусу генерала Скоропадського полковник М. Середя так:

„Верховна команда, що дала дозвіл на українізацію корпусу, мала на меті затримати в частинах давній старшинський склад, 90 процентів якого були росіяни. На наше щастя, ці старшини, довідавшись про українізацію корпусу, виявили рішучу ініціативу аби наживати п'ятами з Межибозького району. Вони так жахалися українізації, що, від'їжджаючи з корпусу, вживали всіх заходів, аби в їхніх документах не було слова „український”.

Далі полковник М. Середя пише:

До втечі російського офіцера з українізованих частин прилучилося ще одне лихо, що позначилося на всіх українізованих військах, а саме оголошена большевиками демобілізація. Як відбилося це на Першому українському корпусі, полк. М. Середя пише:

„Несподівані події не дали генералові Гандзюкові (якому гсп. Скоропадський передав командування — В. К.) розвернути бойові сили корпусу: большевики оголосили демобілізацію старої російської армії. Наше козацтво примусило теж оголосити часткову демобілізацію, яка викликала серед козаків охоту поділити військове майно. Розпочалася апархія.

„Друга українська дивізія ген. Клименка, що була кинута під Вінницю на 11-й гвардійський корпус, при наближенні цього корпусу розбіглася. Перша українська дивізія була зосереджена на ст. Фастів, як заслона проти II-го гвардійського корпусу, який насувався на Київ”.

Отже, лише окремі з'єднання, де була українська патріотична старшина й до певної міри національно свідоме козацтво, вступали в бойові сутички з окремими ешелонами II-го

гвардійського корпусу; деякі з тих ешелонів були обезбронні і це за-тримувало просування большевицького корпусу на Київ.

Ставлення Тимчасового Уряду, російського військового командування та взагалі всього російського суспільства до українізації армії гасило ентузіазм серед українських військових мас. Спонтанний національно - революційний порив, що вже в часи бунту Корнілова досягнув свого вершка, почав спадати, чому сприяла ще шалена агітація російської „революційної демократії”, зокрема большевиків. Масова втеча російського й „малоросійського” старшинства з українізованих частин ослаблювала їх боєздатність і викликала дезорганізацію. Коли большевики, захопивши владу в Петрограді, розпочали свій наступ на Україну, то українізовані частини з-поза України не могли дістатися на українські землі. Їм не давали залізничних вагонів, а ті ешелони, що їх українці захоплювали силою, спрямовувано в різних напрямках, аби не на Україну, або загонялося в „тупики”, звідки годі було вирватися на головні магістралі, і там їх обеззброювали переважаючі сили большевиків.

В часи захоплення большевиками влади українізовані з'єднання були розкидані на всіх фронтах і на всіх просторах Російської імперії. Найменше їх було на Україні, бо російський революційний уряд, командування та різні революційні організації всіма силами перешкоджали переходу їх в Україну й тримали на фронтах для війни проти осередніх держав. З приходом большевиків до влади поширилася анархія в російській армії, а українізовані частини, зберігаючи певний військовий лад, намагалися пробитися на Україну. Це приводило до завзятих і кривавих сутичок українізованих частин з російськими військами.

Під час наступу большевицьких частин під проводом „главковерха” А. Криленка на Головну Ставку російської армії, тільки українізовані части-

ни, що самочинно зорганізувались у I-ій Фінляндській дивізії, як український Гайдамацький полк у кількості близько двох тисяч вояків, стали на оборону Ставки й відбили три атаки. Але переважаюча сила большевицьких військ та неутралітет російських військ, що мали охороняти Ставку, змусили українські війська вийти з Могиліова й прориватися в Україну. На своєму шляху гайдамаки звели кілька завзятих боїв з різними комуністичними частинами, розбивши переважаючі і краще озброєні їх сили. Та тяжкі переходи і постійні сутички значно зменшили сили гайдамаків, і тому до Києва прибули лише рештки змученої, колісь високої бойової вартости військової частини. Тут вони, не відпочиваючи й не маючи змоги переорганізуватися, вплилися в ряди оборонців столиці.

З тяжкими боями, змучені, обшарпані, втративши зброю, прибували до Києва й інші українізовані з'єднання.

Добре зорганізованою військовою силою вирушили з Турецького фронту, з району Трапезунда, до Києва українські частини армії. Їх супроводили збольшевичені російські частини, які тягнулися „додому” грабуючи по дорозі населення, руйнуючи добробут кавказьких народів. У Києві українська військова влада очікувала на українські частини з району Трапезунда. Але сталося трагічне непорозуміння: грузини, прийнявши їх за регулярну комуністичну армію, намагалися стримати їх на річці Мугані, де прийшло до завзятих боїв. Коли справа виявилася, грузини вирішили перепустити їх через свою територію, але українські війська були вже розпоршені й змучені. Тож до Києва добилися лише окремі озброєні відділи.

Добре зорганізованою частиною прибув до Києва з північного крила Західного фронту Гайдамацький полк імені кошового Костя Гордієнка під командою полковника генерального штабу Всеволода Петрова. Йому довелося пробиватися на Україну непролазними болотами та лісами

Полісся, щоб оминати переважаючі большевицькі частини, що купчилися вздовж залізниць, на битих шляхах, особливо там, де були військові склади. Большевики українських старшин розстрілювали, а солдатів замикали до в'язниць або садовили в спеціальні табори, де виморювали голодом.

Загравши з Центральною Радою й нібито бажаючи порозумітися з нею, большевики одночасно готувалися до воєнного походу проти України. У першій половині листопада Головна Ставка російської армії в Могилеві видала наказ „Всім, всім” приблизно такого змісту:

„З огляду на задирилу поведінку Центральної Ради постає небезпека, що вона відкличе з фронту українізовані частини. Наказується такі частини розформувати, а вояків повертати до їх попередніх частин. В разі опору роззброювати та розформувати силою. Українських провідників доставляти до штабу фронту в Могилеві”.

Разом з тим большевики, щоб забезпечити себе проти виступу українців Петроградської залози, почали формувати два українські полки з різних частин гвардії. Вони також заявили, що повертають на Україну всі українські старовинні клейноди та військові прапори, які зберігалися в петроградських музеях. Цих прапорів і клейнод на Україну большевики не повернули, а натомість вислали ті два полки, розагитовані проти Центральної Ради, з своїми спеціальними агентами, що фактично перебрали на себе політичний провід. В критичний час наступу муравйовських військ на Київ ці полки проголосили неутралітет, а полк імені Тараса Шевченка захопив Арсенал у користь большевиків.

Отже, тоді, як в Україну прибували окремими групами змучені фізично й морально українські вояки, розагитовані большевиками частини колишньої російської армії грабували українське населення, насилували жінок, палили села й вбивали кожного ук-

раїнця, якого запідозрювали в націоналізмі. Їм пособляли в цьому російські революційні організації та російські шовіністи. Все це не могло сприяти тому, щоб значні сили українців вояків могли скупчитися навколо Центральної Ради для оборони України від комуністичних московських та інтернаціональних військ, в більшості під проводом російських та латиських офіцерів.

А проте, перебуваючи в жалюгідному стані, українські військові з'єднання стали до кривавої боротьби з російською черв. армією, добре озброєною, величезними запасами бойових припасів і, порівнюючи, спокійним запліллям. Ці рештки українізованих частин колишньої російської армії хоробро билися проти переважаючих сил противника.

Головними оборонними силами Києва були Січові Стрільці, Вільні Козаки міста Києва, Вільні Козаки Катеринославщини, а пізніше Слобідський Кіш: Чорні та Червоні Гайдамаки, зорганізовані на Полтавщині С. Петлюрою, Київська Юнацька Школа, Студентський Курінь, Курінь імені Т. Шевченка, рештки Першого Українського Корпусу Скоропадського, частини Першого Полку гетьмана Богдана Хмельницького, Кінний полк імені Кошового Костя Гордієнка та ще деякі дрібні військові з'єднання.

Всі ці рештки колись двомільйонного українізованого вояцтва відійшли з Центральною Радою та Урядом в напрямі на Шепетівку. Там у короткому часі зорганізовано регулярні частини, які повели наступ проти большевицьких армій, щоб звільнити Україну від московсько-большевицької окупації.

Багато причин склалося на те, що двомільйонове зорганізоване вояцтво, яке не раз виявило свою відданість українській справі й визначалося хоробрістю, не скупчилося навколо Центральної Ради і не стало в обороні столиці Києва. До цього найбільше спричинилося:

1. Облудне становище російського

військового командування та революційного уряду, які стримували українізацію та перешкождали пляномірному переведенню її в життя, використовуючи українців-воjakів, як хоробрих та дисциплінованих воїнів в інтересах імперії.

2. Брак твердої державницької української ідеології серед військових українських мас, що й на українізацію армії дивилися радше, як на засіб забезпечення соціальних здобутків революції.

3. Брак старшинського складу, особливо вищих ранг, бо з проголошенням Третього Універсалу Української Народної Республіки відбулася масова втеча офіцерів колишньої царської армії, що вклучилися були в українізовані частини. Ця масова втеча викликала анархію в українізованих частинах, які без командного проводу розпорозувалися і гинули в кривавій боротьбі з червоною армією.

4. Занадто довга затримка українізованих частин на зовнішніх фронтах війни, звідки їм довелося відходити в часи повного розвалу російської армії, що відбивалося й на них деморалізуючо.

5. В додаток до всього зазначеного вгорі, в Києві дійшло до уступлення С. Петлюри зі становища військового секретаря й заміни його Миколою Поршем. С. Петлюра уступив зі становища, з одного боку, не поділяючи наміру Центральної Ради почати мирові переговори з Німеччиною, та з другого боку його, змученого тяжкою працею, доконали інтриги М. Порша та Микити Шаповала, які домагалися становища військового секретаря. В критичний час наступу большевиків несподівано для українських військових частин на чолі їх став невідомий Микола Порш, що перед призначенням на місце С. Петлюри нічого спільного з військовими справами не мав. Українці - воjки були позбавлені свого лідера, якого знали, любили і за яким йшли з самих початків українізації армії.

6. Ставши військовим секретарем,

Микола Порш призначив комендантом Києва і фактично начальником оборони столиці інженера Ковенка, що також ніякого відношення до війська перед тим не мав, а був лише „отаманом” нерегулярного з'єднання Вільні Козаки міста Києва. Ковенко ловів оборону наперекір основним правилам військової тактики — не перемішувати на бойових ділянках воjakів різних частин, призначав на деякі ділянки по два або й три командувачі. Це привело до того, що з Києва почали тікати й ті кадрові старшини, які щиро хотіли служити українській справі.

Симон Петлюра, їдучи на Полтавщину для формування регулярної військової частини, яку він назвав Гайдамацьким Кошем Слобожанщини, запросив з собою кілька старшин, яким Порш і Ковенко не призначили ніяких функцій. Це були визначний російський знавець артилерії, генерал Дельвіг, полковник артилерії Афанасьєв, сотник Генерального Штабу Кільчевський, сотник Генерального Штабу Олександр Удовиченко. Останній був призначений начальником штабу Гайдамацького Коша. Крім того приєдналося до Коша ще декілька добрих старшин, що спільними силами в короткому часі створили високої якості бойову частину Червоних та Чорних Гайдамаків.

Прибувши до Києва, Гайдамацький Кіш відбив у большевиків Арсенал і вклучився в оборону столиці. Не зважаючи на те, що головні сили червоної армії під командою полковника Муравйова зустрінули міцний опір українських окремих, треба зазначити, дрібних з'єднань, решток колишніх великих українізованих частин російської армії, не зважаючи на героїчні бої, що їх ці з'єднання провели на головному напрямі наступу російської комуністичної армії від Брянська, через Бахмач, Крути й т. д. — Київ був окупований ворожими військами. Оборонці столиці, що ще зберегли свою боєздатність, відступили в напрямі на Житомир, прикриваючи Центральну Раду та Уряд УНР.

Хлоп'ячими очима

В. С-ко

У цих кількох коротких спогадах хочу представити 1917 рік — рік Української Національної Революції — і пізніші події так, як сприймав їх і переживав хлопець - підліток почасти в Харкові, а почасти на хуторі і у великому селі недалеко цього міста.

Людська пам'ять — річ химерна і недосконала. З відстані сучасних днів годі пригадати в точності дати подій, що відбувалися 50 років тому, імена людей, місцевості. Тож автор, дивлячись на ту минувшину „хлоп'ячими очима”, коли брали його сумніви, часом заглядав і до відповідних літературних джерел.

Ці спогади зовсім не претендують на історичність в стисломому значенні цього слова, — це лише окремі образи - фрагменти, які зберігаються й донині в закутках авторової пам'яті, хоч можливо і в децю здеформованому вигляді.

**

Заснували Харків у 1655-56 роках українські козаки - переселенці з Правобережної України, і довгими роками був він твердиною, що опиралася нападам кримських і ногайських татар. Історики твердять, що названо його так на честь засновника міста козака Харка-Харитона. Пізніше був Харків полковим містом Харківського полку, а у XVIII столітті став торговельним містом, центром Слобідсько-Української губернії, де жив наш славний філософ Григорій Сковорода і де все своє життя провів Квітка-Основ'яненко. В 1805 році стараннями В. Каразіна тут постав перший університет і бурхливо почало розвиватися українське культурне життя. В першій половині XIX стол. на українській літературній ниві працювали тут поети-романтики П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, М. Петренко, О. Корсун, М. Костомаров, А. Метлинський та ін., а в другій поло-

вині XIX стол. поети Л. Щоголів, В. Александров . . .

Харків тих часів, про які я згадую, мав понад 200.000 людности, і називали його не зовсім справедливо „купецьким містом”, бо було там також понад 1200 промислових заводів, зокрема таких велетнів, як паротягобудівний завод і завод сільськогосподарських машин Гельферіх-Саде, були оперовий, оперетковий і драматичний театри, декілька жіночих і мужеських гімназій, духовна семінарія, музеї, технологічний, медичний, ветеринарний, геодезичний інститути, виходили газети та журнали. Розвиток Харкова був тісно пов'язаний з розбудовою в Донбасі і на Криворіжжі вугільної і залізорудної промисловости.

**
*

З Харковом у мене зв'язані спогади про таких його визначних громадян, як Дмитро Іванович Багалій, що його часто ще малим хлопцем я зустрічав, ідучи ранком до школи. Невисокий на зріст, з сивою борідкою, він іноді спинав мене і заводив розмову. Либонь, багато цікавого не міг я сказати цьому славному історикові.

Д.І. Багалій мав власний двоповерховий будинок на Технологічній вулиці, в якому мешкав мій приятель О., і я часто в цьому будинку бував. А моя старша сестра приятелювала з Багалівою донькою. Мій батько, що був з професором у добрих відносинах, розповідав, як одного разу, досліджуючи козацькі підземні ходи під Покровським монастирем у Харкові, проф. Багалій натрапив на зотлілий труп татарина з стрілами і луком при боці, який відразу ж розвіявся, коли свіже повітря виповнило підземний хід. Після того я з особливою повагою ставився до старенького професора, і навіть прочитав з батькової бібліотеки його „Історію Слобожанщини”.

У сусідстві з нашим маленьким будиночком було кладовище, за яким місто закінчувалось і простягалась

дорога на село Шишківку. На тому кладовищі лобили ми, діти, відчитувати написи на чавунних плитах, що вкривали могили старих харків'ян, померлих у XIX і XVIII століттях, заглядати крізь барвисті вітражі у таємничий присмерк старовинних гробовців, бавитися поміж гробками в „козаків і розбійників”. Там весняними й літніми вечорами підготовляли ми наші шкільні завдання. На головній алеї кладовища вночі горіли кольорові електричні ляппочки на пам'ятнику - погрудді Марка Кропивницького, а в бічній алеї в тузі підносили руки догори мармуровий ангел над могилою оперового співака, брата Христі Алчевської . . .

За кладовищем через пустир розлягався гіподром — місце кінських перегонів, що його під час війни перетворили на табір воєнополонених. Там, за дротами, сиділи й походжали біля бараків австрійські, німецькі і турецькі полонені. Найбільше австрійських. Ми підходили до дротів, передавали їм паліроси, махорку, і так познайомилися з кількома галичанами. Це була моя перша зустріч з представниками Західної України.

Гнат Хоткевич, що в своїй друкарні на Старомосковській вулиці пізніше видавав газету, здається, „Українське Слово”, вистарався якось собі з того табору одного галичанина, який працював у нього в друкарні. З глибокою пошаною згадував мені вже тут, в Америці, цей колишній вояк УГА, п. Володимир Кушнір, довголітній складач у друкарні „Свободи”, про свого шефа Гната Хоткевича, також мого вчителя.

**
*

У 1916-му році вчився я в 3-ій харківській казюній гімназії, що містилася на Гоголівській вулиці навпроти костюлу. Це була справді „казюнна” гімназія, і її збудований ще десь за Олександра І-го будинок виглядав похмуро й непривтно в тій вузькій

вулиці. Довгі, темні коридори, освітлювані і вдень тьмавими, тоді ще „вугільними” жарівками, були помальовані на сіру барву і здавались безконечними. За партами перед учительською катедрою сиділо нас сорок п'ять учнів, що представляли в мініятурі соціальний склад тогочасного Харкова: діти купців, дрібних і середніх урядовців, лікарів, адвокатів, інженерів, кілька „кухарчинних дітей”, дітей кваліфікованих робітників і — ні одної селянської дитини з першого покоління. Жидів, згідно з так званою процентовою нормою, було троє.

Такою ж „казьонною” була й наука, яку дехто з молодих учителів старався відсвіжити „новими ідеями”. Ліберальний історик, наприклад, відбігаючи від шкільної програми, говорив нам про „романтика Мазепу”, про українську державу часів гетьмана Хмельницького, в симпатичному світлі змальовував повстання декабристів на Сенатській площі в Петербурзі.

В інших середніх школах вчителі дозволяли собі навіть дискутувати з учнями на „революційні теми”, ніби в академічному тоні. Найбільш ліберальною школою вважалась тоді у нас „Школа трудящихся женщин”, де вчилися спільно дівчата й хлопці, які, замість гімназійної уніформи з блискучими гудзиками та крилатих кашкетів з гербами, ходили в синіх беретках і блузах. За це при зустрічах ми їх нащадно били.

Після того, як затихав на коридорі в руді „Чаплі”, як називали ми нашого довготелесого надзирателя, останній дзвінок і, прямуючи додому, ми гурмою вибігали на гімназійльне подвір'я, на брамі появлялись „пшеки” — учні евакуйованої з Варшави польської гімназії. Тут же на брамі зчинялась бої, і з не одного носа проливалась слов'янська кров. „Чапля” з поміччю учнів старших клас, уже басовитих парубків, які носили книжки не в ранцях на спині, як ми, а під пахвою, як університетські студенти, розміряли нас дошкульними штовханцями.

Присутність у Харкові „пшеків” у кашкетах з вузькими крисами, переповнені раненими шпиталі-лазарети, численні військовики на вулицях і медичні сестри з червоними хрестами на грудях — все це раз-у-раз нагадувало нам про війну. А вдома також війна була головною темою розмов. У ідальні на стіні висіла у нас велика мапа європейських країн, на якій кольоровими прапорами позначав батько становище на фронтах — німецькому, австрійському, румунському і турецькому. Із кожного з тих фронтів час від часу приходили з печаткою польової пошти листи від чотирьох дядьків, материних братів — новоспечених підпоручників і поручників, ще недавніх безвусих студентів. Лише один з них, найстарший, Сергій, був штабс-капітаном, і про нього казали, що він — герой.

**

Газетні інформації під час обіду жваво всі обговорювали. При цьому не обходилося без комічних моментів. Якимось, коли мова зайшла за царя Микола, якого кілька днів перед тим нагороджено георгіївським хрестом за „перебування в зоні можливого артилерійського обстрілу” — старша сестра, одчайдушна лібералка, обурено вигукнула: „Кольку нагородили орденом!? Яке свинство!” Почувши таку нещанобливу репліку, молодша сестричка, консерватистка і монархістка, гірко заплакала. Батько, толерантний до політичних переконань своїх дітей, мовчки посміхнувся у свої довгі вуса.

А вістки з фронтів прибирали щораз тривожнішого характеру. Після переможного наступу в Галичині — розгром в Пруссії, відступ з Карпат і — затяжна, безвиглядна „окопна війна”.

Дядьки, приїжджаючи на відпустку, розповідали про моральний розклад воляцтва, про „братання” з німцями і австрійцями, про випадки непослуху старшинам, летючки, поши-

рювані революційними організаціями на передових позиціях.

Взимку 1916 року в Харкові, у казармах на Москалівці, спалахнули заворушення. Мої товариші, які мешкали в тій дільниці, розповідали про стрілянину, про вбитих і поранених. І тоді вперше бачив я страйкарів-робітників, як виходили вони з паротягобудівного заводу.

**

На хуторі під слободою М., де ми проводили у діда літні вакації, також відчувався неспокій.

Якийсь матрос, збивши набакир „безкозирку“, ходив від хати до хати і голосно ляв царя і „зрадників-міністрів“. Колись всемогутнього Йосипа Сидору, кремезного чоловіка, що виконував на хуторі функції представника влади і що міг, як казала бабуся, узявшись одною рукою за полудрабок, спинити пару волів, — цей матрос уже не боявся. Підхмелений самогоном, ставав він навпроти Сидори, широко розставивши ноги в матроських „кльошах“, і зухвало питався: „Ну, і що ти мені зробиш!“ Сидора мовчки плював йому під ноги і відходив.

На широких соняшникових плянтаціях „мужицької поміщиці“ Щербаненчихи влаштували собі потаємні сховища військові дезертири. Число їх щораз більшало. Удень вони пересиджували в соняшниках, пиячили, а ночами ходили відвідувати дівчат по довколишніх хуторах. Кружляли чутки про грабунки, убивства...

Темної липневої ночі підпалили дідову садибу. Казали, що вчинив це з помсти один із дезертирів, посварившись з дідовим сторожем Данилом, що доглядав його великий сад. Він підкрався з поля, хлопнув із бляшаної баньки гасу на повітку, кинув запаленого сірника і втік. Загуготіло полум'я, перекинулось з повітки на стайню, на комору...

Мене, сонного, винесли в сад, і звідтіля, прокинувшись, я спостерігав по-

жежу, з жахом дивився, як кидалися в огонь мої голуби і спалахували білими іскрами. Бачив, як побіг Данило в комору рятувати своє добро, а передусім „машину Зінгера“ — посаг своєї малої доньки Маруські, і як вискочив звідтіля, охоплений язичками вогню, і як качався по траві. А потім кинулася в комору його жінка Векла, але вискочити вже не встигла: стеля завалилась, і в небо бухнули величезним червоним снопом полум'я і дим. Ще довго після того дзвенів у моїх вухах її несамовитий крик: „А рятуйте мою душу!“

Коли згасала пожежа, я чув у передсвітанкових сутінях посвистування. Це, мабуть, збиралися нас дезертири грабувати, але дід кілька разів стрелив у гущину дерев із мисливської рушниці — і посвистування стихло.

Мій старший брат повіз попеченого, в обгорілому лахмітті Данила за десять кілометрів до лікарні. Вернувшись увечері, розповідав, як кричав нещасний в дорозі, як скоплювався з воза і качався в піску. Він помер на третій день після пожежі. А з Векли залишився тільки череп — якийсь дивно поменшений, блискучий, ніби дитячий...

Дідова хата, на щастя, не згоріла.

**

Я не пам'ятаю, хто перший сказав слово „революція“. Але в моїй пам'яті перші її дні зв'язані з червоним кольтором, що його пізніше цілковито присвоїли собі, як ознаку революційності, большевики. Так само, як присвоїли слово „товариш“. Під червоними, чи пак малиновими прапорами колись ішли в бій запорожці, червону барву бачимо на церковних корогвах, святкових ризах священиків, на писанках.

Отож зарясніли на вулицях червоні, а поміж ними де-не-де й жовто-блакитні жетони, банти та опаски на грудях і руках усіх, хто вігав революцію, хто радів поваленню царату. Ко-

лихалися в процесіях червоні прапори, лунали співи „Марсельези”, „Ви жертвою впали”, „Варшав'янки”... В ті дні „Інтернаціоналу” ніде я не чув. Наша молодь на Україні не знає, що в 1917 році в усій Російській імперії число партійних большевиків не сягало й десяти тисяч, отже було їх у вісім разів менше як священиків; один большевик — на 16 000 населення. І були це ще не ті большевики, якими звикли ми їх бачити пізніше. Вони, в переважній більшості російські та жидівські інтелігенти, тільки прикривали свою партію назвою „робітничої”.

У перших же днях революції усунули з нашої гімназії директора Гусаковського, старого царського чиновника, і на його місце прийшов учитель латинської мови Межлаук, що мав двох неодружених синів, також латиністів. Удома всі рони і навіть їхній старий слуга говорили по-латині. Незабаром ми довідалися, що старий Межлаук і його сини — большевики, а їхній „буржуйський” будинок в стилі „модерн” за ажурними штахетами в найкращій ділянці міста був довгий час підпільною большевицькою квартирою. Один з синів Межлаука, Валерій, у 1918 році заляв собі руки кров'ю, як член „Харківського губерніяльного штабу для боротьби з контрреволюцією”, а в кінці 1930-их років дослужився до посту голови Держплану ССРСР, був членом ЦК ВКП/б і в 1938 році, як еффімічно висловлюються тепер советські історики, „впав жертвою культу особи”. Старий Гусаковський, мабуть, не дожив до безславного кінця свого сина, ката українського народу.

**
*

У селі, де я народився, революція „йшла на майдані коло церкви”, як писав колись Тичина. Власне двох церков: одну називали „білою”, а другу — „червоною”, за їх кольором. Ясного недільного дня, ніби на помах невидимої диригентської палич-

ки, висипали на майдан парубки в незнати звідки взятих синіх і червоних шараварах, у смушевих шапках, подекуди навіть у зелених і червоних чоботях. Ніби стократ помножена трупа театру Садовського, весела, з піснями шикувалась в колону упереміш з завітчаними, закосиченими дівчатами. Появились вершники на конях із заплетеними в гривах синьо-жовтими стяжками. На воротах і при хвіртках, посиравшись на тини, стояли старі діди й баби з малими дітьми, і усміхались до натовпу.

Тут же на майдані відправлено молебінь, після чого всі з прапорами й корогвами рушили походом по головній вулиці зі співом Шевченкового „Заповіту”.

Казали, що цю барвисту маніфестацію підготували місцеві вчителі, семінаристи і студенти. Але яких політичних партій — не знаю.

За селом процесія зупинилась, і почався „мітинг”. Тяжко було мені орієнтуватися в змісті промов, але на тлі весняної романтики, закликів творити нове життя у „своїй Україні”, загального піднесеного настрою — прикро вражали злісні вигуки і вже знайомі гасла ненависти, що ними згодом потягнули за собою большевики не одного з учасників тієї радісної маніфестації.

Уночі, коли мешканці села вгомонились і поснули, коли замовкли по „кутках” дівочі співи, за старим сосновим бором спроквола, ніби роззираючись, підвелася і враз розмахнулася на півнеба густочервона заграва: то горіла садиба Щербаненчихи. Стоячи на ганку, ми дивились на цю зловісну заграву, і ніхто з нас не думав тоді, що це — символ грядучої доби.

**
*

На Миколаївській площі в Харкові, перед великим домом „Дворянського Собранія”, де в наступних роках розташується Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет з його голо-

вою Петровським, демонстрація мала інший характер, як у селі. Мені, хлопцеві, може й сподобалося б це велике згромадження народу, якби не червоні полотнища з написаними на них тими ж гаслами ненависти, закликани до вбивства, якби не верески курсисток, підсилювані вигуками студентів у розстібнутих „косоворотках”, що вимахували руками, вимагаючи розправи. Над ким? Царем? Але його вже не було. І не було вже царату з традиційними „городовими” у чорних шинелях, отих „фараонів”, яких ми, гімназисти, любили дражнити при кожній нагоді. То над ким же розправа? Над поміщиками? Офіцерами? Моїми дядьками? Чи буржуями? Алеж і наш новий директор Межлаук, большевик, живе в буржуйському домі. А може вони хочуть учинити розправу над моїм дідом за те, що має чудесний сад, чи над Сидорою за те, що його воли найкращі на всіх довколишніх хуторах?

Я не здавав собі тоді справи з того, що „безкровна лютнева революція”, як її називали — це був тільки початок.

Продираючись поміж людей, я почув крізь галас і вигуки відгомін пісні, що її співав гурт молодих людей із синьо-жовтими прапорами: „Вже воскресла Україна”. Це були теж студенти і курсистки, робітники — ніби такі самі люди, але близькі їй рідні.

**

Восени 1917 року, коли переводилися вибори до Всеросійських Установчих Зборів, з несподіваною, наочною силою виявилось, по чьому боці були симпатії більшості населення України. В ті дні всі паркани, телефонні стовпи і стіни домів у Харкові були позаліплювані передвиборчими „списками”. Ми, дітлахи, які, з огляду на вік, не мали права голосу, дуже близько брали до серця справу виборів, хвилювались, бігали по вулицях з лютючками, і щасливо відхнули на повні груди, коли в газетах проголо-

сили, що „наша взяла”: бльок українських партій здобув тоді по всій Україні близько трьох четвертин голосів. А проте, роздаючи на вулицях лютючки, я не знав, яка, власне, різниця поміж партіями українських соціал-демократів, соціалістів - революціонерів і Селянською Спількою. Голвне: це були „наші”, українські!

**

У Харкові почали виходити українські газети „Рух”, „Боротьба”. На Чоботарській вулиці в „Клубі Прикажчиків”, куди ми часто бігали, щодня відбувалися сходи, на яких виступали в гарячих дискусіях представники різних українських партій. Відбулися також збори учнів старших клас середніх шкіл, що, як казав мені брат, закінчилися бійкою між українцями і чорносотенцями. На тих зборах групу учнів нашої гімназії очолював Михайло Ветухів, що вчився в одній класі з моїм братом.

В гімназії ми вже мали нові предмети: українську мову і історію України. Для „малоросів”, як уперто називав нас „Чалля”, ці предмети не становили труднощів. Навпаки, навіть учителі інших дисциплін іноді зверталися до нас з проською, щоб ми переклали їм на українську мову таке чи інше російське слово. Але здебільшого це були підступні питання: „Ну, скажі, как по-українські називається театр? Неужелі і его слово существует в вашем языке?” Часто ми не знали, що відповісти на такого роду схи́дні питання, і тоді вчитель - москаль докірливо хитав головою: „Вот види, я же говоріл, что українській язык очень бедний”.

Наша класа поділилась на українців і русских, на прибічників Центральної Ради, російського Тимчасового Уряду і Советів Рабочих і Солдатских Депутатів. З того, що говорили нам наші противники, ми могли здогадуватися, яких переконань були їхні батьки: україножери - монархісти, ліберали - єдинонеділимці, при-

хильники лівих течій, також єдиноне-
длімці... Пам'ятаю з класи лише
одного большевика, сина сторожа у-
ніверситетського музею, старша сес-
тра якого була завязаною українською
есерівкою. В дискусіях з прихильни-
ками Тимчасового Уряду, оборонця-
ми Керенського, побивали ми їх най-
важчим аргументом: „Що ваш Керен-
ський, нещасний крикун - адвокатик!
От Грушевський це справді професор!
І историк!” — І вони перед цим аргу-
ментом замовкали, бо, мабуть, і їм, ді-
тям інтелігентних батьків, імпонувала
постать цього вченого з довгою сиво-
ю бородою.

Нас, українців, була меншість. Але
ми демонстративно, на кожному кроці
підкреслювали свою українську націо-
нальність, вважали, що ми — госпо-
дарі, хоч по-українськи говорили зле-

**
*

Влада в Харкові змінювалась кіль-
ка разів. Перший період панування
большевиків, що захопили місто десь
у січні 1918 року, залишився в моїй
пам'яті, як період загального страху
і пригноблення. Тоді перестала пра-
цювати електривня, і ми сиділи веча-
рами при „каганцях”, зникли на ба-
зарі продукти першої потреби, вули-
цями проносилися, лякаючи перехо-
жих, вантажні авта, переповнені п'я-
ними матросами, латишами і зболь-
шевиченими робітниками. Лютувала
на Чернишевській вулиці ЧеКа...

Пам'ятаю, як недалеко гімназії, на
Мироносицькому сквері, коли з кіль-
кома товаришами вертався я додому,
вибивали червоногвардійці групу з-
нархистів, що засіла в наріжному домі
колишнього фабриканта. Облягши
цей дім, вони з трьох сторін обстрілю-
вали його з кулеметів і легкої гарма-
ти. Дім розлітався на очах, а анар-
хісти, появляючись і зникаючи у вік-
нах, відстрілювалися з пістолів. Бій
тривав яких півгодини. А потім трупи
анархистів повитягали з руїн і поски-
дали на купу на пішоході. І накрили

їхнім чорним, пошматованим кулями
прапором.

**
*

Австрійське військо з'явилося в
Харкові напровесні того ж року. Див-
но було бачити після обдертих, об-
шарпаних, зарослих червоногвардій-
ців, які повтікали з міста без бою,
стрункі ряди вояків, що в своїх зеле-
навих уніформах, з незнайомою піс-
нею, маршували вулицями спокійно
і впевнено, наче у себе в Австрії. Од-
на їхня частина розташувалася в ко-
мерційній школі у сусідстві з нашим
домочком, і ми, діти, негайно побігли
знайомитися з „австріяками”. На пре-
велике диво, відразу ж порозумілися
з одним із них, бо заговорив він з на-
ми... по-українськи.

Пізніше цей „австріяк” не раз від-
відував нашу родину.

Яким неймовірним контрастом бу-
ло це австрійське військо в порівнян-
ні з „визволителями”, що з тієї ж кра-
їни і з Німеччини прийшли на Укра-
їну в 1941 році!

**
*

Про те, що вже немає Центральної
Ради, а на її місце прийшов гетьман,
довідався я вперше від батька. Він
мені сказав, що гетьман — царський
генерал - ад'ютант — походить зі ста-
ровинного українського роду і є на-
щадком останнього українського геть-
мана Івана Скоропадського. Батько
йому очевидно симпатизував, хоч сум-
нівався, що новий правитель Укра-
їни розуміє те, чого хоче в революції
український народ, зокрема селянство
і робітництво.

Мій старший дядько відразу поста-
вився до Скоропадського з неприяз-
ню, заявляючи, що нічого доброго не
дасть Україні царський аристократ. А
мені тоді здавалось, що найкращим
гетьманом був би Багалій. Пізніше
казали, що професор був не від того,
щоб узяти в руки гетьманські клей-
ноди.

У місті появилася „державна варта” — гетьманська поліція, що дуже нагадувала колишніх „городових”, а на селі — колишніх „стражників”. На базарах з’явилося подостатку всякого роду продуктів: селяни, виходило б, з довір’ям поставилися до нової влади. Цінн на все спали. „Тепер так як було за царя”, казала бабуся. Появилися знову українські гроші — шаги, гривні, карбованці. А що найголовніше — в Харкові постала перша українська гімназія, де всі предмети викладалося українською мовою. В тій гімназії викладали найкращі харківські україністи О. Синявський, О. Сумцов, Х. Алчевська, Г. Хоткевич та ін. — і батько казав, що такими силами можна було б обсадити цілий університет.

Дискусії серед шкільних товаришів припинилися: „ліві” в дискусії боялись вступати, а „праві” вважали, що Скоропадський „наш”.

Прикрий спогад залишився у мене з літніх вакацій 1918 року, які я провів з двоюрідним братом під Грайвороном, на цукроварні далекого материного свояка. Цю цукроварню нова влада повернула її колишньому власникові, що за большевиків переховувався в Харкові, і він з вигодами розташувався там у великому домі зі своєю родиною.

Ходячи по цукроварні і говорячи з робітниками, переважно місцевими українськими селянами, я чув, як нарікали вони на новий режим, ляляли гетьмана, поміщиків, а дехто навіть одверто висловлював симпатії большевикам.

Одного ранку, вибравшись з двоюрідним братом у густий липовий парк при цукроварні, натрапили ми на огидну сцену. За кущами, на пошипаній жовтим піском алеї, лежав напівголий чоловік, а над ним, ритмічно вимахуючи в повітрі нагасм, схилявся хтось у військовій уніформі. Ми тихенько підкралися і крізь кущі спостерігали цю дикую екзекуцію.

Згодом ми довідалися, що це „каральний загін” розправлявся з „агі-

*Полковник
Петро Волбочан*

татором”, робітником, який дозволив собі вилаяти управителя цукроварні. Цей загін складався з білогвардійських офіцерів, які іронічно називали себе „гетьманцями”. Увечері того ж дня ми попросили, щоб нас відвезли на залізничну станцію в Грайвороні.

У Харкові атмосфера згущувалася з кожним днем. Говорили про селянські повстання, про те, що в місті посилюють свою діяльність українські й большевицькі підпільні організації.

**

Восени 1918 року вибухла революція в Німеччині і Австро - Угорщині. Австрійці залишили Харків. Гетьма-

на не стало, зникла „варта”. Москва проголосила Україні війну. Десь би-лися з большевниками „петлорівці”. Слово „петлорівець” не було у нас популярне — це вже пізніше популя-ризували його в своїй пропагандивній літературі большевики, називаючи ним свідомих українців - самостійни-ків.

Червоних, які зайняли Харків, ви-били з боєм болбочанівці, Запорізь-кий Корпус під командою полк. Бол-бочана. Напередодні під селом Коротичем, в лісі, вони розгромили боль-шевицьку дивізію „червоноштанців”. Історія цієї назви така. Большевицька команда захопила в Харкові цейх-гавз — склад військового майна, в якому ще з царських часів лежали гусарські уніформи. Дивізію одягне-но в ті блискучі уніформи, і болбоча-нівці в бою під Коротичем брали на „мушку” червоні гусарські штани. Большевики в паніці тікали, скидаю-чи з себе оте „прокляте царське на-сліддя”.

З Коротичем в'яжуться у мене теплі спогади про материного діда, а мого прадіда, отця Порфірія, священника тамошньої церкви. Ота крейдою побі-лена церковця, а біля її дверей ко-зацька гармата, прадідова пасіка і йо-го затишний садок вже тоді вигляда-ли архаїчно. Ми дуже любили їздити до о. Порфірія і його старенької пані-матки на мед і черешні.

**

Ми сиділи в клясі, слухаючи лекцію нашого улюбленого вчителя Віктора Андрійовича Оберемка. Враз заторох-котіли десь кулемети, вибухнула грана-та, одна - друга . . . Хтось, гулаючи чобітьми, пробіг попри вікна гімназії. Протупотіли ще чийсь сквалливі кро-ки і — запала тиша.

Учитель, наказавши нам сидіти ти-хо, вийшов з кляси і за кілька хвилин вернувся. „В місті йдуть бої, — ска-зав він, намагаючись бути спокійним. — До вікон не підходьте!” І, щоб за-побігти паніці, повів свою лекцію далі.

За якусь годину з'явився „Чапля” і заявив, щоб ми не розходились, що до нас прийдуть і заберуть додому батьки.

Мене повів додому старший брат, учень 8-ої кляси.

Нікого не зустрівши, ми перейшли через сквер і вийшли на Пушкінську вулицю. І тут на розі Пушкінської і Чернишевської побачили болбочанів-ців. У шапках із довгими шликами сиділи вони з рушницями наготові довкола кулемета, курили і роззира-лися на всі сторони. Брат привітався з ними і почав розмову.

— Валяйте, валяйте, хлопці додо-му, — перебив його, мабуть, їхній старшина, — війна ще не скінчилась, якась куля може вас зачепити.

Ми пішли прискореним кроком.

На розі Каплунівської і Пушкінсь-кої вулиць, недалеко дому, де меш-кав Микола Міхновський, лежала на-вznak людина в чорній шкірянці, ши-роко розкинувши руки. Біля неї ва-лявся револьвер. Брат озирнувся, схо-пив револьвер, і ми побігли.

Наступного дня він і кілька його товаришів, гімназистів старших кляс і студентів, „пішли до Болбочана”. З ними пішов і майбутній поет Михайло Йогансен, але за кілька днів вернув-ся.

**

На Театральній площі в домі, де в 20-их роках відбуватимуться плу-жанські вечірки*), розмістився вій-ськовий суд. Головним суддею при-значено мого старшого дядька Сергія. Мабуть, не уявляв він тоді, що, перей-шовши довгу епопею війни, опинить-ся на еміграції в Празі, викладатиме в Українському Вільному Університе-ті, а в 1928 році віде до Бразилії і там закінчить свої дні.

Я щодня бігав до того суду, носячи в загорнених у хустці каструльках о-бід дядькові, подовгу висиджував з

*) Плуґ — советська українська ор-ганізація селянських письменників.

вартівими, що збавляли час, гуляючи в карти. На судові процеси мене не пускали. Але завжди зі страхом дивився я, коли проводили до судової залі заарештованих.

**
*

У січні 1919 року, в люті морози, коли вийшов я надвір, обгорнувши голову кавказьким башликом, і холодне повітря забивало віддих, військовий суд виїздив на захід. Востаннє бачив я тоді українських воєнків, коли йшли і їхали вони на конях Катеринославською вулицею. Зникли останні ряди, прогуркотіли колеса гармат...

А наступного дня знову ввійшли в Харків червоні. Вони посувалися рідкими розстрільними, їхали на санях, устелених соломкою, хунали на перемерзлі пальці, і над кіньми вставала біла, густа пара. Місто завмерло.

Незабаром почався „червоний терор”. Обидві харківські тюрми були переповнені в'язнями. В оточеному колючим дротом чотириповерховому будинку на Чайківській вулиці, над глибоким яром, розташувалась ЧеКа, де лютував обер-кат Сасенко. Він виїздив із своєї діявольської резиденції в запряженій парою коней колясі, тримаючи на колінах карабін, і перехожі відвертали голови, боячись зустрітися з ним поглядом. Чорною ненавистю ненавидів Сасенко, колишній робітник цегельні, інтелігенцію, а передусім українську.

**
*

Відразу ж після приходу большевців нашу гімназію закрито. Замість гімназій зорганізовано „трудові школи”. На стінах будинків рясніли друковані на грубому сірому папері „льозунги”, накази, розпорядження. На „буржуазію” — а до неї зараховувано всіх, хто не виявляв охоти активно співпрацювати з большевиками — накладано контрибуцію. Появилися численні совєтські установи з диво-

вижними скороченими назвами і тисячами „совслужачих” на голодних пайках. Стали виходити нові газети, „Пролетарій” та ін., насичені пропагандою, фальшем, злобою до всіх, „хто не з нами”...

З особливою дошкульністю відчуло прихід нової влади село. На хуторі, де я так любив бувати, порядкували „комнезами” — п'яниці й ледарі, недавні грабіжники - дезертири, на яких сперлася совєтська влада в боротьбі з селянством. Не стало дядька Сидори — його, як куркуля, вбили комнезами, коли він з мішком пшениці приїхав на млин. „Продрозверсткою” спустошували большевики селянські комори та засіки. Село голодувало. Чудесний сад, що його посадив був власними руками дід, передано до комуни, і комунари взимку вирубали його на паливо. Вже ніколи не повезуть з того саду возами на базар густочервону „циганку”, блідожовту „антонівку”, „папірівку”, „ренет”. Не варитиме бабуся яблучної пастили, конфітури, компоту...

**
*

Влітку 1919 року прийшли до Харкова денікінці. Вони наступали з південного сходу, але несподіваним маневром частина їх зайшла з півночі, зі сторони міського парку і кладовища. В паніці повтікали чекісти з Чайківської вулиці.

З кількома хлопцями я побіг до страшного будинку над яром. По той бік колючого дроту вже метушилися люди, жінки й чоловіки — родичі заарештованих.

Мені ще довго після того привиджувалося у снах страшне видовище, яке я побачив у підвалах будинку. Між калюжами засохлої крові, серед подерттого, брудного паперу валялись якісь жовті, пожмакані клалти — це були „рукавички”, живцем здерті чекістами з рук нещасних жертв. На стінах тут і там виділи криваві відбитки пальців і присохле волосся. Моторошно було пробігати

довгими порожніми коридорами, в яких лунко відбивалися наші кроки.

Але найстрашніше було попереду. Коли ми ввійшли на третьому поверсі в якусь кімнату з великим письмовим столом і зсунутими довкола нього кріслами, мій приятель О. вхопив мене за руку і пошепки запитав: „Чуєш? Що це таке!?”

За стінами будинку виразно тріскотів кулемет.

„Тікаймо!” — закричав я.

Ми стрімголов кинулися сходами на подвір'я, де вже творилося щось неймовірне: люди сновигали в різних напрямках, падали, жінки затулялися з жаху обличчя руками. А з-поза колючого дроту, біля брами, з вантажного авто били на них з кулемета чекісти, що несподівано вернулися на місце свого злочину. Я їй досі не знаю, чому вони верталися.

Вискочивши з дверей, ми оббігли будинок довкола, пролізли з протилежного боку попід дротом і коміть-головою кинулися вниз по крутому схилу глиняного яру.

Стрільянина стихла. Чекісти відтікали.

Харківська російська „буржуазія” урочисто зустрічала денікінців, висипавши на вулиці, якими вони маршували. Букети квітів летіли під ноги коням. Захоплено верещали дами й „баршні”. Чорносотенці виходили назустріч із хлібом-сіллю.

За кілька днів під наглядом міжнародної комісії викопували з масових могил-ровів і укладали довгими рядами на подвір'ї ЧеКа жертви большевицького терору. Пам'ятаю французьких кінооператорів, що накручували на фільм це макабричне видовище сотень напіврозкладених чоловічих і жіночих трупів із зав'язаними за спиною руками.

Замість ЧеКа відразу ж розгорнула свою діяльність біла „контррозвідка”.

Всякі прояви українського організованого життя здушено. „Єдиную неділимую Росію” ніс на своєму прапорі генерал Антон Денікін. З своїми дивізіями покотився він далі на захід і північ, зайшов поза Орел і там — захлинувся.

12 грудня 1919 року до Харкова знову вступили большевицькі орди. І цим разом надовго.

*Будинок
Педагогічного
Музею,
що
був
осідком
Української
Центральної
Ради
в
1917-1918
роках*

Українізація війська

Табримо Торгієнко

Російська імперія, як держава складена з багатьох національних територій, і свідомо й несвідомо завжди й всюди підкреслювала свою єдиність та неподільність. І це гасло, покладене в основу „єдиної та невіддільної” Росії стало ще актуальнішим та провідним для армій т. зв. „білого двіження” під проводом генералів Денікіна, Врангеля, Юденіча та адмірала Колчака, які боролися за відновлення та закріплення Росії в до-революційних кордонах.

Головне призначення російської імператорської армії було боротися проти „зовнішнього” та проти „внутрішнього” ворога.

Тільки автономна Фінляндія мала „фінляндські стрілкові полки”, які по суті не були фінляндською національною армією вже хоч би тому, що склад їх не був чисто фінський.

Деякі незначні відмінності мали козацькі війська, які їх не робили чимось інакшим від загального російського війська. У виняткових обста-

винах часом творилися нерегулярні військові частини з народів Кавказу та Середньої Азії.

Поза цими незначними війнятками російська армія це була єдина централізована армія з єдиним керівництвом та, як правило, екстериторіальним поповненням. Українські вояки рідко коли служили в частинах розміщених на території України. Навпаки, багато їх було в частинах на Далекому Сході, на Півночі, понад Волгою тощо.

За три-чотири роки служби тільки дехто з вояків побував на відпустці в далекій Україні. Поза територією України вояки легко піддавалися денационалізації, що вперше виявлялася в скаліченій „салдатській” мові.

З початком війни 1914 року російська влада вперше зустрілася з фактом націоналізації війська. Українські чехи, переважно волинські, зажадали від російської влади створення чеської бригади з чехів громадян російської держави і чехів, громадян

Австро-Угорщини, які мали масово переходити в полон до Росії.

З великими труднощами російська влада погодилася на створення чехословацької бригади із громадян Російської Держави і 28 вересня 1914 року в Києві святочно посвячено прапор тієї бригади. І вже пізніше дозволено поповнювати чехословацьку бригаду полоненими із австро-угорської армії й так постав чехословацький легіон. Та це вже була революція.

Наслідком революції та багатьох обіцянок різним народам у складі російської армії появилися польські, лотиські та інші батальйони.

Українці у прифронтовій території були покликані до війська в більшій кількості, ніж інші народи положені далі на схід від фронту. В українському народі були живі традиції минулої історії, особливо козацьких часів та гайдамаччини.

Тому буде зрозуміло, що з самих початків революції, як тільки впала царська влада, українці, вояки в уніформах російської армії, почали виявляти ініціативу до створення свого власного українського війська.

Стан національної свідомости серед вояків українців розпадався на такі ступені: при команді: „Українці, вийдіть вперед на три кроки!” з цілого полкового фронту виходили одиниці, на команду „Малороси, вийдіть на три кроки вперед!” виходили десятки і аж на команду: „Хахли, вийдіть на три кроки вперед!” — виходили сотки вояків, а позад них у полку залишалися десятки росіян та інших „іпородців”, як тоді називали всіх інших не-росіян.

Отим одиницям свідомої української молоді в уніформах і належала ініціатива виділити українців із загальних російських частин у якісь частини, які можна би було назвати своїми, українськими. Ті одиниці думали про них, як про справжні українські частини, дальші десятки та сотні думали про нові частини, як про якісь свої територіяльно ближчі, земляцькі частини.

Цей територіяльний принцип творення українських військових частин і відіграв, мабуть, найбільшу роллю у створенню українського війська, бо принцип територіяльного поповнення військових одиниць був дуже популярний в народі та сприйнятливий для вищих військових чинників російського командування.

Якщо Української Держави нема, то навіщо тоді українське військо?! Загальна російська армія боронить так само й Україну, тому, з цього погляду, не треба й окремої української армії!

І тут територіяльний принцип виявив справжні дива масової української тактики та дипломатії отого простого українського дядька в шинелі в сотисячних масах, про якого ще перед тим російська мова мала вислів „хітрий малорос”.

Оглядаючись в пістолітис минуле, треба констатувати, що ініціатива в справі організації війська зародилася в Києві, де після декількох приватних нарад українців військовиків, дня 16 березня (ст. ст.) 1917 р. відбулися установчі збори для створення українського військового клубу.

Головою установчих зборів був підполк. Павло Волошин, заступником голови капітан Сахно-Устимович, секретарями підпоручник Міхновський, прапорщик Гоц, юнкер Лук'янов. На цих зборах створено український військовий клуб імени Павла Полуботка. Почесним членом клубу відразу ж обрано присутнього на зборах ген. лейт. Цицовича, начальника київського гарнізону.

На цих же зборах постановлено взяти участь в українській національній маніфестації в дні 19 березня 1917 р. В справі організації українського війська постановлено створити піхотний полк імени гетьмана Богдана Хмельницького, який буде поповнюватися добровольцями. Деталі організації цього полку мав опрацювати спеціальний український організаційний комітет. („Київская мысль” з 19 березня).

Чому український військовий клуб

названо іменем гетьмана Павла Полуботка, можна довідатися з промови підпоручника Миколи Міхновського на українському національному конгресі в Києві дня 19 березня. Він сказав: що „Гетьман Павло Полуботок, замучений Петром, вмираючи говорив: „Умираю, але на страшнім суді Бог розсудить Петра з Павлом“. Тепер цей суд наступив, заявив Міхновський. („Утро Росії“ з 24 березня). При чому кореспондент „Утра Росії“ називає Міхновського „полковником“, хоч тоді ще носили погони й можна було пізнати рангу Міхновського підпоручника. „Кієвская мисль“ з дня 9 квітня (ст. ст.) так само називає Міхновського полковником і ставить його на чолі української армії добровільців.

Протягом березня та квітня по всіх фронтах та заціллях безмежної Росії українські військовики, користаючи з революційної свободи, збиралися, гуртувалися та творили свої організації, названі переважно радами, або комітетами сотенними, полковими, дивізійними і навіть фронтовими. Виростала сила й її треба було показати!

На 5-го травня був скликаний Перший Український Військовий З'їзд. Та ще перед початком з'їзду в Києві утворився сам на власне бажання без нічийого дозволу Перший Український імени Гетьмана Богдана Хмельницького піхотний полк, до складу якого увійшло 3.574 старшин і козаків.

Де взялося стільки українських воєнків? Багато з них прибули їм самим лиш відомими стежками до Києва і там затрималися. Деяких воєнків послали на поповнення місцеві провінційні військові начальники, уважаючи що творення українського війська легалізовано.

Самочинне створення Богданівського полку викликало велике обурення серед російського громадянства в Києві й усі тодішні російські організації відбули масові віча, де висловлювалися переважно проти самочинності організації українського війська.

Українська сторона нарікала на нерозуміння українських національних інтересів російською демократією і вважала, що створення українського полку це справа цілком стихійна й викликана довгим поневоленням українського народу царизмом, тому ліпше послати на фронт полк під українським прапором, ніж послати три тисячі незадоволених агітаторів. Тим часом у Чернігові творився Полуботківський полк, який військова влада висилала на фронт, але він окремими батальйонами прибував до Києва і всякими способами затримувався у столиці й не хотів їхати на фронт і навіть робив спротив УЦРаді, яка на той час ще мусіла вести мінімальну політику боротьби за автономію України.

По запільних гарнізонах та на фронтах українці поволі зводилися в українські відділи, сотні, батальйони, які вже незабаром одержали велику оцінку за боеві заслуги від ген. Корнілова. Це все промоцувало дорогу до того, що військові чинники все більше й більше хилилися в бік українізації війська. Так у „Франкфуртер Цайтунг“ ч. 152 з дня 4 червня 1917 р. є вістка про те, що в ставці ген. Брусілова постановлено українізувати три корпуси.

Все ж таки у міжчасі ген. Ходоревича, начальника київської (української) військової округи за його лагідне ставлення до українізації війська звільнено, а на його місце призначено полк. Оберучева, російського соціал-революціонера, завзятого противника українізації війська.

Та незабаром чернігівський Полуботківський полк так засаботував розпорядження Оберучева щодо висилки полку на фронт, що сам полк. Оберучев резигнував з свого посту. Виявилось, що центральна російська влада вже більше дбала за українізацію, ніж полк. Оберучев, тому він рішив резигнувати зі свого посту. („Русское Слово“ з 12 жовтня н. ст. 1917 р.).

В травні відбувся Перший Український Військовий З'їзд, який репре-

зентував 993.400 вояків українців. В червні відбувся Другий Український З'їзд, який репрезентував 1.390.000 українських вояків. А при розмовах з російською владою в Петрограді українські представники опиралися вже й на два мільйона війська!

Створена ще на першому Українському Військовому З'їзді українська військова влада під назвою Український Військовий Генеральний Комітет, на чолі якого став Симон Петлюра, скоро набула всеукраїнського авторитету так, що українські військові частини без наказу УВГК-у не виконували наказів вищої російської військової влади.

Представниками УЦРади був при воєнному міністерстві в Петрограді Полозов, заступником воєнного міністра був українець полк. ген. штабу Якубович, представником у ставці головнокомандуючого в Могилеві був полк. Павленко. В ставці головнокомандуючого Південно-Західнім фронтом частими гостями були представники УВГК-ту.

Одеська Українська Військова Рада спішно викликала (! — знак оклику мій. Г. Г.) до себе начальника штабу Румунського фронту ген. Маркса й ультимативно зажадала негайного сформування українського полку з виборним українським командантом полку, окремим прапором та іншим. Ген. Маркс заявив, що це компетенція воєнного міністра й він скоріше подасться до димісії, ніж вимагає вимогу української ради. Тоді Рада послала спеціальну делегацію до командуючого фронтом ген. Щербачова. („Русское Слово" з 16 червня 1917).

Командуючий військами московської воєної округи полк. Верховський війнятково прихильно поставився до українізації війська, підкреслюючи особливо принцип територіяльності: „Теорія воєної справи щиро рекомендує служити землякам разом. Все за тим. Щоб використати при устрою армії любов українців до свого народу, вважаю необхідним звести їх

в українську військову частину". („Русское Слово" з 10 липня н. ст.).

Преса 1917 року просто рябіє вістками про українізаційний рух у російській армії. Москва, Казань, Теодосія, Самара, Омск, Харків, Петроград, Ташкент та всі фронти. З усіх усюдів приходять вістки про зведення їх в українські самостійні військові частини.

Українізувати цілу Чорноморську фльоту й частину Балтійської і т. д. А за тим уже роздаються голоси вперті настирливі, свідомі своєї сили: „Визнати Український Генеральний Секретаріат за законну владу на Україні", „Прилучити всіх дев'ять губерній до України і частини Курщини, Вороніжчини". „Холмщину і Підляшшя включити у склад України" і т. д. Це усвідомлений вояк громадянин забирає вже слово в політичних справах!

У днях 11 та 12 листопада н. ст. 1917 р. в Києві відбулися бої між українськими військами Української Центральної Ради з одного боку та військами штабу Київської округи з другого боку, до яких належали чехословаки, юнкери, деякі ударні частини, офіцерські відділи. Чехословаки зрадили штаб і тоді штаб зник у невідомому напрямку. Останній опір російської влади в Україні знищено і український нарід став сувереном на своїй землі.

В ставці командуючого Південно-Західнім фронтом відбулася нарада між ген. Болодченком, командуючим фронтом та представником УЦРади Борисом Мартосом в присутності представників фронтового виконавчого комітету. Нарада визнала цивільну владу в Україні — УГСекретаріат. Тим самим визнала суверенність Києва над найбільшим скупченням збройних сил на Україні.

Дальша сторінка історії українських збройних сил це вже, після проголошення третього Універсалу 21-го листопада 1917 року, історія самостійної української військової сили в самостійній українській Державі — Українській Народній Республіці.

17 березня 1917 р. два новозорганізовані курені УСС вирушили з вишколу під Миколаєвом на фронт. Одним куренем командував сот. Йосип Букшований, другим сот. Василь Дідушок, а обома куренями от. Франц Кікаль, знімчений чех. Я був тоді хорунжим і командував чотою.

Не раз ішли хлопці з коша, чи з вишколу УСС на фронт, але з яким же інакшим почуттям. Звичайно було трохи страху і трохи радості. Страху — бо на фронті не тільки стріляють, але й забивають, а радості — бо скінчилися докучливі вправи, нудні перегляди і тверда дисципліна. Тим разом це все відступило в тінь, а перед нами стала одна велика загадка: як буде виглядати війна з республіканською Росією? Чи її уряд далі буде гнати солдатів до бою, а як буде гнати, чи солдати послухають його? А що з Україною, чи спроможеться на якийсь відрух? Ми знали, що зразу у революційному зриві в Петербурзі взяли участь полки, зло-

жені переважно з українців, але чи це мало підклад також і український, чи тільки революційний? Вістки до нас доходили скупі і спізнені, бо через нейтральні держави, та все ж таки сам факт упадку царату родив надію на поправу долі України. Тож і під час маршу на залізничну станцію і під час їзди залізницею до Бережан ішли на цю тему балачки і кінчалися тим, що війна на сході вже не може довго тривати, що ми рушимо вперед і підемо на вимряні простори східньої України.

В Бережанах команда австрійського корпусу, до якого ми належали, злучила нас в один курінь. Командантом куреня став от. Кікаль, а сот. Букшований і сот. Дідушок зійшли на командантів сотень. За пару днів ми пішли в першу лінію і обсадили окопи над селом Куропатники, недалеко від Бережан, над річкою Ценівкою. Пишу — „над селом“, бо окопи були в лісі на досить високому горбі, а долом тягнулося по обох боках річ-

ки зовсім зруйноване село і тільки рештки будинків свідчили про його існування. Становища, які ми перебрали від мадярів, були прекрасно розбудовані: рови, „лисячі нори” т. зв. „фухсельохи” і землянки. Річка творила границю між двома противниками.

Була рання весна, тепла і погідна. Розлита на ліво від нас Ценівка виблискувала і до сонця і до місяця, а на плесо випливали час від часу дикі качки. Віддаль між окопами — приблизно 900 кроків, не рахуючи ровів для польових сторожей. Стрілянини майже не було, десь-колись грюкнула граната, десь-колись загарчав кулемет — і то не від нас, а на право, від мадярів, часом хтось із наших стрілив з кріса, часом свиснула російська куля, коли над нашими окопами показалася непотрібно голова. Вночі й цього не було. Тільки світло рефлекторів деколи переплило попри річку, а ствердивши спокій, ховалося знову в окопах.

Був кінець березня, докладної дати не пам'ятаю. В землянку, в якій я жив з хор. Володимиром Загульським, увійшов підстаршина, що мав нічну службу.

— Пане хорунжий — каже до мене — здоліни дали знати, що якийсь російський українець хоче щось сказати і просить, щоб стрільці зібралися в окопах.

— Так - так — відповідаю — а потім їх артилерія зачне нас гаратати.

— Мені здається, що ні. Казали, що він обіцював сповістити нас про одну важну українську річ.

— Все одно, ходім! — вирішив я і ми всі три побігли лучним ровом до окопів. Стрільців не було як здержувати, бо в окопах аж кишіло. Видно, підстаршина, або й інші розтрубили вже цю вістку.

Прийшов і сатник Букшований.

— Хлопці, ятки почала артилерія стріляти, то всі до „лисячих нор”!

А я до свого підстаршини:

— Ідіть, скажіть, що вже!

Підстаршина побіг ровом у долину і за часок крикнув:

— Вже!!

Всі завмерли: вістка чи гранати?..

Хвилинка - дві тищі, а врешті сильний голос, мов крізь голосник:

— Слухайте, що вам скажу!...

Надворі було темно, ще місяць не зійшов, то й не знати було звідки той голос несеться. Виглядало, що із-за котроїсь верби над річкою...

— Українські Січові Стрільці! Ми знаємо, що ви пішли в бій за велику ідею і хоробро змагалися за неї. Думаю, ви знаєте, що царя вже нема і Росія стала республікою. Царське ярмо зламане і український народ не дасть себе вже запрягти, не буде — як сказав великий син галицької землі — „тяглом у поїздах їх бистроїзних”. Але чи знаєте ви, що 17 березня створилась в Києві Українська Центральна Рада, яка стоятиме на сторожі прав українського народу. Немає сили завернути вже колесо історії, бо як сказав найбільший син України Тарас Шевченко — „і неситий не виоре на дні моря поля”. Радійте разом з нами новим нашим досягненням!

Замовк. А ми стояли як наврочені. Одно — звідки знає, що напроти них Стрільці, друге — як він відважився таке говорити, третє — в Києві Українська Центральна Рада! Хотілося плескати в долоні, кричати „Славно”, але як же — фронт! Виручили нас мадяри. З їх окопів блиснув рефлектор і заторохкотів кулемет. Рефлектор посвітив сюди й туди і згас, кулемет пустив кулі Бог зна куди і втих.

— То не ми! — крикнув котрийсь наш хлопець надоліні.

Знову хвилинка-дві тищі і враз — хор: „Як умру, то поховайте мене на могилі”. Звуки пісні розлилися широко і прилипили до нас виразно, ясно. А коли „Заловіт” скінчився, понеслась друга пісня, якась невідома. Аж десь у половині строфи хор. Загульський скрикнув:

— Та то „Ще не вмерла”!

Справді. Слова — гимну, та мелодія — інша, широка, але нецікава. Та, чи це важне?! Важніше, що сло-

ва українського гимну заgrimіли з російських окопів! Ніколи я тієї мелодії більше в житті не чув, але коли хтось із читачів знає її, варто було б ту пісню вивести на музичному, чи літературному вечорі.

Ми не зразу розійшлись, немов сподівалися, що ще щось буде. Але вже нічого не було. Тільки із-за протилежного горба вийшов місяць і освітив наше передпілля.

Вертаючись до землянки, почув я розмову двох стрільців:

— Що воно таке, та Центральна Рада? Уряд, парламент, комітет?!

— Все одно що, але наше!..

Добре, що мене не запитали, бо й я не був би їм пояснив, що воно таке...

В землянці я зараз сів і записав промову. Мав її між записками ще у Львові і не раз прочитував знайомим.

На другий день увечері зібралось наше „вістове” товариство в сот. Дідушка: сот. Букшований, польовий духовник о. Юліян Фацієвич, пор.-лікар д-р Кость Возвідка і я. Але тим разом віста не грали. Сот. Дідушок зразу повів розмову на вчорашню промову. Всі виявляли свою радість, що Україна піднесла голову, що створилася Українська Центральна Рада. Тоді сот. Дідушок спитав, чи не зривати б нам, себто нашому куреневі з Австрії і перейти на другий бік та стати на службу Україні. Проект не знайшов апробати в нікого з присутніх. Не йшло про вірність Австрії, але про наслідки, які наш перехід визвав би для УСС, а там і для цілого українського населення за австрійським і німецьким фронтом. Чому сот. Дідушок піддавав такий проект — до нього мені не ясно. Чи це був інстинкт самозбереження, чи надія відограти якусь роллю в Україні, чи безкорисний патріотизм?!

Більше дискусій на цю тему між старшинами не було, а принаймні я про них не чув. Зате про Українську Центральну Раду: між старшинами і між хлопцями аж гуло. Цікавило нас і те, звідки противник

довідався про нас, хто ми є? Показалося, що наші стійки вже за пару днів після приходу балакали з російськими стійками і певно котрийсь із наших проговорився, хто ми такі. Наша команда заборонила розмови але не дуже гостро, зате маляри освічували частіше передпілля наших окопів, а навіть деколи сіяли кулеметом понад берег річки. І по російському боці, виглядало, були теж протиконтактні заходи. Польові сторожі оповідали, що за річкою, крутилися якісь ніби стежі і чути було лайку.

Але розмови йшли, а навіть починалися відвідини. Солдати приносили стрільцям гарний хліб, сало, папірочки, а стрільці віддячувались ромом. Одного вечора принесли солдати цілу верегу хліба, з додатком сала і махорки, а що не було більшої кількості рому, то аж на другий день хлопці сплатили довг. Австрійський військовий хліб, т. зв. „комісник”, був уже тоді несмачний, глибкий часто, а з половиною завжди. Сала теж не було, а папіроси, хоч і були, але що шкодило покурити і російського бакуну.

Зустрічався і я зі старшинами, що правда, без хліба і сала, але з папіросами, ромом, а часом з вином.

Мої зустрічі почалися так:

Мав я нічну службу в сотні. Прибігас стрілець із польової сторожі і каже:

— Там надолині, якийсь російський старшина стоїть над річкою і просить, щоб котрийсь із наших прийшов на розмову.

— Тільки він один?!

— Так. І то перейшов уже на наш бік. Думаю: піду. Що мені може статися. Але треба обережно.

— В котрім він місці? — питаю.

— Там, де всі переходять, біля кладки.

— Добре. Ти біжи і скажи, що зараз прийду. А сам присядь за розвалену хатою, що наліво, і як я впаду на землю — стрільай!

Стрілець побіг, а за пару хвилин зійшов і я.

Бачу, якийсь невисокий старшина

стоїть за дротами і махає до мене рукою.

— Здрастуйте! Чи можете зі мною побалакати? — спитав по-московськи.

— Прошу дуже — відповідаю.

— То перейдіть до мене, за дроти, я й так по вашому боці. Зброю залишіть, я теж її не маю.

Я відіп'яв револьвер, розсунув козли і перейшов.

— Дозвольте познайомитись — засалював старшина. — Поручник Д-ук. (Не подаю повного прізвища, бо, як живе, не знаю, чи був би вдоволений.) Я представився теж і ми подали собі руку.

Посідали і почали балачку. Він по-московськи, я по-українськи.

— Вибачте, пане поручнику — кажу — ваше прізвище виглядає на волинське, або галицьке, кінчається на „ук”.

— Майте рацію. Мої предки походять з Волині. Мій батько оженився з дочкою засланця - поляка. Я почуваю себе українцем, як у нас казали — малоросом.

— То чому ви до мене не говорите по-українськи?

— Бо, на жаль, не вмю. В нас на ціле село тільки дві родини були малороси, „хахли” — як нас прозивали, а решта все — „кацапи”! — і засміявся. Я засміявся теж, бо в нас були кацапи, тільки іншого походження і з іншим наголосом.

З мадярських окопів блиснув рефлектор і потягнув світлом у наш бік. — Долів! — закомандував я, і ми оба припали до землі.

Цікава річ! Хоч яка це дуже галицька команда, Д-ук зрозумів її вмиль.

Світло перебігло понад нас сюди й туди і згасло.

Ми знову сіли і продовжували балачку. Про Українську Центральну Раду говорив він з ентузіазмом. Це ж сказала своє слово країна його предків, а тепер буде і його, бо він по війні напевно переселиться з Сибіру. Я оповідав йому про Галичину, про школи, про українські виклади в університеті, про „Січ”, „Соколів”,

про політичну боротьбу з поляками...

Так зійшла нам на приємній розмові добра година, а на прощання Д-ук просив мене ще побачитись. Ми умовились, що він буде мене викликати по імені.

Найважливішого питання — хто промовляв до нас про Українську Центральну Раду, я з розмислом не порушував, бо хотів перше запізнатися з моїм нічним розмовцем.

Минуло пару днів і Д-ук мене викликав. Я тоді спитав його про це. Д-ук сказав мені ім'я і прізвище та що промовець не з їхнього полку, а зі штабу дивізії і, кажуть, має великі неприємності, бо говорив не те, що повинен був.

— Я — казав Д-ук — не чув його промови, але оповідали мені, що він повставляв сепаратистичні цитати з українських поетів.

— Значить, це мала бути пропаганда, щоб ми перейшли!?

— Не знаю, чи аж так, на кожний спосіб, він, на думку влади, пішов задалеко.

Більше ми на цю тему не говорили.

При третій, чи четвертій зустрічі я застаю над річкою ще одного старшину.

— Познайомтесь! — якимось загадково всміхнувся Д-ук.

Я засалював і представився.

— Купчинські?! — аж відхилився назад незнайомець.

Хвилину дивився та на мене, то на Д-ука, а потім засалював:

— Бо я також стем Купчинські — сказав по-польськи.

Тепер у свою чергу я здива відхилився.

— Купчинський?

— Так, з-под Варшави. А пан з ктурих Купчинських?

— Напевно не з тих самих! — відповів я і ми всі три засміялися.

Потім посідали і розмова пішла трьома мовами, а я ще й поясняв — одному по-польськи, а другому, як умів, по-московськи. Я приніс з собою пляшку угорського вина, Д-ук хліб і добрий кусень ковбаси, тож і перекушували, а попивали по по-

рядку, бо було тільки одно горнятко. Ані нам у гадці не було розглядатися. Аж тут із-за верби вигулькнула якась висока постать, швидко перейшла кладку і зблизилася до нас. Польський Купчинський і Д-ук зірвалися, як обпарені, а я сидів і напевно не мав мудрої міни.

Передо мною стояв молодий, стрункий старшина, в елегантнім плащі і вертів мене примруженими очима.

— Бачу, панове забавляються — сказав по-московськи.

— Пане капітане, ми так, припадково — пробував зм'ягшити ситуацію Д-ук.

— Добре „припадково”! А пляшка, а ковбаса?!

А звертаючись до мене:

— Ну, що тепер буде, пане австрієць?!

— Не знаю — відповів я, щоб щось відповісти.

— Гм! — мотнув головою. — Не знаєте, а я знаю. Возьму вас у полон.

Мене зимний піт облив. Що робити? І враз ідея:

— Шкода нас усіх, пане капітане.

— Чому нас усіх?!

— Во погинемо. Я від вашого револьвера, а ви три від куль моїх стрільців. За оцею розваленою хатою мої хлопці слідять нас і мають наказ, як крикну — стріляти.

Капітан утратив трохи резон, навіть поставу трохи змінив, ніби зм'як. Хвилину мовчав, дивився то на розвалини, то на мене, а врешті:

— От хитрий! Ну, хай буде. Не зроблю вам нічого.

Будь ласка, сідайте пане капітане — запрошував поляк.

Тоді я встав, засалютював і представився.

Він чемно відсалютював.

— Капітан Суворов — сказав не без гордості.

— Суворов... Історичне прізвище. Відомий генерал!...

— Так, генерал Суворов, то наша родина — і приємно всімхнувся. Якийсь там австрійський старшинка знає про його предка.

*Поручник УСС
Роман Кучинський,
стрілецький поет і композитор*

Сів їсти не їв, але з охотою випив вина.

— Молоде — ствердив — але добре. Люблю угорські вина, а передусім токайське.

— Чи знаєте, пане капітане, що Токай, то ще українська територія — сказав я.

— Українська?! Хіба малоруська! Україна — над Дніпром, а не в Угорщині.

— Ви кажете: малороси, ми кажемо: українці. Для нас Україна — від Токаю аж за Дінець, а там і Кубань.

— Гоголю! Далі і пів Росії схочете.

— Ми не хочемо нічого, що не є наше.

— Не хочете?! — обізвався поляк. — Але кавалок Польщі пан вкраяв!

— Де?

— А Львів!?

— Помалу-помалу, пане поручнику! — вмшався капітан. — Львів, то старе малоруське місто.

Поляк стих, але здається, тільки тому, що вища ранга заговорила. Д-ук весь час мовчав, тільки деколи до мене оком кліпав, а полякові на-

певно був би притяв, якби справу Львова не вирішив був капітан.

— Ну, панове — сказав Суворов — пора попрощатися. Росію ми поділили, Львів полякам відбрали, Україну розширили да Кавказу.

Встав, а ми також.

— Але на будуче — казав ніби до всіх, а властиво до мене — не раджу сходитися, може бути клопіт. Контрольні відділи скріплені, маємо наказ унеможливити всякі контакти.

Засалютував і рушив перший, за ним поляк, а на кінці похнюплений українець - сибіряк. Він перед кладкою і за кладкою помахав до мене рукою і відійшов, розплився в місячній ночі. Більше я його не бачив.

Після того мене вже ніхто до дротів не викликав. Може інші старшини, чи стрільці зустрічалися, я про те не чув. Але одного разу, коли я мав нічну службу, прибігає до окопів стрілець із польової сторожі і каже, що якийсь російський старшина просить викликати стрільця (може підстаршину) Витковицького.

— Пощо йому? — питаю.

— Не казав.

— Ходім!

Підходжу до дротів, бачу — стоїть старшина з другого боку.

— Ви хотіли бачитися з Витковицьким?

— Так, прошу його покликати.

— Нащо вам його?

— Родинна справа. Маю йому щось переказати від його сестри.

— Ви з нею знайомі?

— Я з нею жонатий. Ми недавно в Станиславові взяли шлюб.

Казав я покликати Витковицького. Прийшов і нелепним кроком підходить до дротів.

— Ви Витковицький? — питає старшина.

— Так.

— З Станиславова?

— Так.

— Маєте сестру?

— Маю.

— Доброго здоров'я, шваг্রে! — простягнув старшина руку понад дроті. — Моє прізвище С...

Витковицький глипнув на мене, я кивнув головою і він подав руку.

— Я недавно оженився з твоєю сестрою. Вона казала запитати тебе, чи не треба тобі білля, може маєш щось до направи.

— Ні, нічого.

Я вже далі не слухав родинної розмови і залишив їх самих. Потім казали мені, що Витковицький дістав у подарунку печену гуску. Чи це жала гуска, качка, чи курка — не знало, бо не був залпрошений на бенкет.

Австрійська влада напевно довідалася про наші зустрічі, розмови, перекликування, а може й про „вимінну торгівлю”. 15 травня перевела нас під Коиюхи, як резерву за 88 полк. Там, якщо був який контакт, то хіба з російськими гранатами і шрапнелями. Згинув від гранати мій добрий друг хор. Володимир Загульський, син Миколи, дяка церкви в Розважі, Золочівського повіту, римо-католика, великого українського патріота, заступника посла до галицького сойму і посла до українського сойму в Станиславові.

29 червня 1917 р. почалася російська офензива, т. зв. Керенського. Цілу добу тривав під Конкохами гураганний вогонь ворожої артилерії, після того піхота проломилла першу лінію і окружила УСС-ів. Хто не згинув, попав у полон. А згинуло багато від артилерії, ручних гранатів і в боротьбі зблизька. Впав там тоді пор. Йосип Яримович, один з перших пластунів і один з найкращих старшин УСС. Не попали в полон тільки зафронтові частини і Гуцульська сотня, що прийхала була день перед рос. наступом і не відійшла ще до куреня. Мене врятувала відпустка, яку я дістав кілька днів перед офензивою.

Полонені УСС з Лисоні (1916 р.) і з-під Конкох (1917 р.) стали потім стрижнем Корпусу Січових Стрільців у Києві. Напевно не один з колишніх УСС-ів і не один з колишніх російських вояків, що були під Куропатниками в 1917 р., здибалися потім в рідній Армії і згадували свої зустрічі над річкою Ценівкою.

Життя Спогадів

Михайло Остроберха

Весна 1917 року була рання. Сама природа йшла назустріч людині. Небо й сонце прихилилося не лише до розхилених бруньок, а й у серце людини вливалось.

Життя в обох Гусятинах — під московський на лівому березі річки Збруч і півавстрійський на правому березі — плило тихо, спокійно, одноманітно й вузько, як і та річка. В крамничках дрімали дрібні крамарі. Тут і там переходив якийсь жид і старався „не бути”. Беззвучним і втомленим кроком переходили пішки з фронту гурти австрійської армії полонених. Старики етапної роти тягнули, йдучи на вправи, „Саловей, саловей пташечка, канарешка жалобно поють!”

У великім, маломістечковім будинку, по середині, поміж двома вулицями, навпроти головного мосту, що лучив два Гусятини, в сонці блистали великі вікна, вештались усередині людські постаті, цокотіли писальні машини і рахівниці. Там містилося

„Управління 26-го тилового Етапу Юго-Западного Фронта”.

Те, що в перших днях лютого висіло в атмосфері якоюсь загадковою непевністю, 24 - 26 лютого уже хвилювало й починало ворухити й тією етапно-гусятинською атмосферою. Урядовець канцелярії етапу, фельдфебель Євдокімов, на всі боки блимає очима, наче питається:

— Да-а! Что то происходит...

Полтавець Пусан уже в десятий раз на рахівниці чотки завертає і з-під лоба на курянина, чиновника Ліценка зоглядає, а той наче йому, як завжди, по-нашому відповідає:

— Хай йому грець! Не второпаю!...

„Делопроизводитель”, холуйська малеч, малорос Гавриіл Артёмовіч Паславський, кинувши оком по канцелярії, зауважує злосливо:

— Не маґу панять, пачему то вам работа не ідыот?

Полтавець Анохін із широкою усмішкою на устах пояснює:

— Ге! Звісно, весна!...

І на етапній службі атмосфера непевності далі невияснено важить. А ще до того забрали команданта етапу, капітана Розенберга, на фронт, якого всі любили й поважали, — а для мене був він добродієм, бо забрав мене, полоненого, на наймолодшого урядовця на етапі! — а на його місце призначили полк. Тілло; петербурзький аристократ, неприступний, хоч, казали, добряга, лише іще не звикли до нього.

Найчепурніший, ситий, із круглою борідкою, фельдфебель Шувайлов, якось наівно, з усмішкою сказав:

— Знаєте, гаспада, а я уж два дні не віжу на улиці жандарма! Не странно лі вам?...

— Да-а-а! — хтось протяжливо бовтнув.

Аж із 27-го на 28-ме лютого, уночі, стався вибух! Хтось привіз чи дістав число щоденника „Киевская Мисль”. У цьому числі на останній сторінці, петитом, була коротка новинка: „В Петербурзі йдуть бої між відділами жандармерії і юрбою повсталих. Кулемети обстрілюють повсталих із кривель будинків”.

А 1-го чи 2-го березня старого стилю підмосковський Гусятин був у революційній повені: на єдиній, головній, навпроти мосту, вулиці — повно народу! Всякого — молоді, старі, жіноцтво й мужчини, військові й цивільні, християни й жида, а між ними й полонені. Червоні прапори зачервонили небо й сонце. Марсельєза „Атречомся от старово міра” неслася із усіх-усюд, удень і вночі. А найбільше неслась вона з темних підвалів, де жили жида; там цю пісню співали на всі тони, на всі голоси, старі й молоді. Це був дивний Великдень!

Перед етапним будинком постійні віча-мітинги. Примітивна, дерев'яна пака — за трибуну правила. Говорили всі, хто хотів і хто не хотів; ляляли царя і його міністрів. Найживіші й найцікавіші промовці були жида. Різношерсті слухачі завжди приймали все з ревкими окликами радості до волі і ненависти до старого світу. Ще нині маю перед очима образ: з трибу-

ни „оре” оратор, в юрбі стоїть капітан, а біля нього молодий жид, що курить цигарку й дим пускає у лице капітанові. А той удає, що не його це „касається”, або, як наші люди перекручували — „кусається”.

На етапі, в усіх писарських кімнатах — рух, гамір: читають нові часописи з Києва — цілі сторінки забиті описами подій революції у Петербурзі, про зміну уряду; щораз падають нові прізвища, імена: царевич Алексей, Нікалай Нікалаєвич, князь Львов, Пуришкевич, Родзянко, Терещенко. І так день за днем, усе нові події, нові на верхах люди.

Полтавець Анохін кричить:

— Ач, якби не полк наших хахлів преображенців, то хто його зна, що воно було б вийшло з того!...

— Маладци! — перекрикує Євдокімов.

— А чи знаєте, — встряває „взводний” Ткаченко, — що ота сволоч наш начальник етапного участка, отой поляк полковник Кривоблоцький, тримав телеграму з Петербургу про переворот у себе на бюрку, під полотном, іще два дні, щоб ми не знали про те, що царя вже нема!

— Мабуть він і його адъютант, прапорщик Квятковський хотіли зупинити революцію! — докинув чиновник Коцура.

Революційне життя увіходило у воєнну щоденщину і кожного дня приносило щось нового. На західному фронті, московському, все втихло; Австрія й Німеччина вижидали — що з того вийде?

Австрійських полонених, що працювали при цьому етапі — а було нас до 15 вояків! — революція цікавила вельми, але як глядачів. Пильно слідкував я за прізвищами в часописах, такими як Родзянко, Терещенко, але вони нічого не говорили мені. Аж одного дня петроградець фельдшер С. Сєвачов прийшов до мене засаланий:

— Мішка! Сматрі! — і розгорнув „Киевскую Мисль”, — Вот те, у Києве сформіровалась Українская Центральная Рада з твоім Грушевським!

Читаю і, нарешті, расту.

А в Петербурзі знову зміна — до влади прийшов Александер Керенський. Цей відразу кинувся пускати революцію у тісніше, всемосковське русло. Найперше забрався до військових справ; у революційній стихії, це правда, але почав скріплювати фронт. А при тім військові частини, від роти почавши, дістали свої військові „ісполнительні камітети” — вони слідували за дисципліною, за революційністю, але й за ладом серед війська.

Прийшли зміни й на нашому етапі — забрали в нас коменданта полк. Тілло, а на його місце призначили полк. Сцепура; був це здоровий, коренистий, смагливий український тип. Привітався він з усіма урядовцями, і я рахував за відповідне признатись, при поданні руки, що я австрійський полонений. А він на це:

— О, я тоже українець!

Весна повною силою українського палу огорнула небо й землю. Жайворонки в небі, солов'ї у лозах понад Збручем і в садках такою радістю сповняли простори, що — здавалося — щастя меж не мало.

Етап якось сляк-так почав далі тягнути свою працю. Через наш етап стали щоденно переходити все більші відділи, запасні курені, на фронт. Керенський до нової офензиви приготувався; революцію від Австрії й Німеччини захищати, альянтів підкріпити, до гідного миру дійти. Кожна частина, що зупинялась, на фронт ідучи, в Гусятині, і, похарчувавшись на етапній кухні, улаштувала віче. З палкими промовама виступали промовці, торочили центральні держави, не лише рятували революцію і її здобутки, а ще й несли її до ворога, щоб усі „трудящі піднімались”. Переходили й жіночі курені.

Якось одного дня, по обіді, мали ми відпочинок до 4-ої години! — сидимо собі в хаті, де жили етапні писарі, як влітає до хати Гарасько, австрійський полонений, помічник кухаря Бойчука з Курької губернії, — і з реготом каже мені:

— А йдіть та подивіться, як москалі гуляють!

Вибіг я з хати й уже на подвір'ю почув, що в містечку кипить: гамір, лоскіт, ламання предметів, крики галайстри. Зійшовши на вулицю, я побачив, що всі старанно мальовані дерев'яні таблички-написи, орієнтаційні, — усе поламане й поторощене. Солдати з перехідного куреня і солдати нашої етапної роти ганяють і вигукують:

— Давольно буржуазії господствовать!

Спокійною ходою іде знайомий мені солдат із нашої роти, українець. Питаюся:

— Що це таке діється?

— Це лише починається! — сміючись, відповідає він. — Наш командант етапу видав наказ: стримати відпустки. А наші старики пішли пожалуватись до цих солдатів перехідного куреня, що йдуть на фронт. То вони, ось що вчинили А до того, „ісполнительний комітет” виніс постанову: негайно, разом із цим куренем підполковник Сцепуро відходить на фронт, як рядовий солдат. Етап же, тимчасово, перебирає капітан Решетило, мій командир роти.

— Та ж відпустки стримав уряд Керенського, бо офензива починається, а не підполковник Сцепуро! — кажу.

— Еге ж, ану втовкмайте це їм! . . .

Над заходом кривавилось сонце, а в етапнім уряді — пригноблений, розгублений, непевний своєї хвилини шполк. Сцепуро передавав команду етапу похилому, такому ж пригнобленому й розгубленому старикові капітанові Решетиліві. Довкола них посувались чотири солдати того ж перехідного куреня: з найженими багнетами супроводили цю функцію. Один із тих солдатів, що стояв опліч Решетила, запитався одного солдата етапної роти:

— А етот, как — харошій челаовек ілі сволоч? — і рухом голови вказав на Решетила.

— Етот, нічево себе!

— Ну, сматрі, сукін син, а то . . .

І суворими, революційними очима зміряв старого і похилого капітана,

79-літнього, що пішов служити добровільно „атчеству в апасності”.

Надходили перші смерки. На пполк. Сцепура, зірвавши йому старшинські пагони, накинули просту, солдатську шинелю, поставили його на чолі куреня, дали йому до рук високий держак, що на ньому криваво й люто повівав червоний прапор, і з „атрєчомся от старова міра” пішов він із тим куренем на фронт.

За короткий час на його місце прийшов полк. Білинський — високий, худорлявий стрункий старичок. Постійно я за нього потерпав: на час революції мав він засуворе, марсове обличчя . . .

Офензива Керенського, — не помогло, що й він поїхав був на фронт мітингувати! — заламалася. Почався карколомний, революційний відступ. Почалися тоді перші пориви до погромів — армія ж складалася з усякої мішанини московської імперії. Рушив у відступ і на етап. Увесь час ішли ми пішки. Зупинялись у містечках — як Ярмолинці, Фрампіль і ін. — аж дійли до міста Бар, на Поділлі. Невелике воно, це місто, затишне, все в садах, у зелені, з чудовим парком у старовинній фортеці. Як не помиляюсь, то ця фортеця увіходить в історію воєн наших козаків із поляками за часів гетьмана Богдана Хмельницького.

Вечорами, в той місяць молодого літа — червень, коли на небо випливав іздивований місяць і, мов закоханий у своїй красі, вдивлявся у преспокійне і глибоко замріяне, тасмне плесо ріки Бог, тоді парк гомонів густою юрбою військовиків, цивільних мужчин і жінок. А я з двома москалями, — капітан Пьотр Петровіч Солнцев із Саратова і фельдшер Сергєй Петровіч Севачов із Петербургу, — сідали на старі мури фортеці, спирали очі на безкраї простори очеретів ріки Бог і співали: „Крилець! крилець сокола дай! Полечу, злечу в рідний край”. То „Ой, у полі жито копитами збито...” Але вони воліли нашу галицьку „Крилець”, що я їх навчив. Біля нас зупинялася юрба і слухала нашого співу.

Мої ж два приятелі — що ніколи не дали мені відчутти, ще за царя, мого стану „полоненого”! — мали гідні голоси, баритон і басиче.

У Барі вперше побачив я на сцені наші історичні драми Л. Старицької-Черняхівської „Богдан Хмельницький”, „Гетьман Іван Мазепа”. Грав тут гурт артистів із якоїсь військової частини (чи не Заамурський полк, що зупинився був тут на короткий постій?). Кожен вечір зала міського театру а може було це в будинку гімназії? — була вщерть набита глядачами — місцеве населення і військові. Актори — прекрасно грали!

З Бару наш етап подався на Київщину, до Козятини. Але зупинились ми в селі Соколець, — чотири чи п'ять верств від Козятини. Канцелярія етапу розташувалася у партеровому, досить просторому, старосвітському, поміщицькому будинку. Перед ним і довкола нього сад, квітники, старі й розлогі липи та явори — все приносило тишу, спокій, якусь дивну доброту неба й сонця. Тоді ще тут не було чути отого зловіщого „Атрєчомся . . .” У старій, дерев'яній церквці ще нескаламучено відправляли Божі Служби. басом гудів дякон, а сільський дяк — не, як наші галицькі сільські дяки! — спокійно виводив кийвські напиви. А над усім, на краю села, вітрак, поскриплюючи, поважно помахував своїми дужими крилами і співи жайворонків неначе ще вище до неба зносив. Тут і суворе обличчя полк. Білинського роз'яснене було.

Україна все більше, і то з дня на день, прокидалася до життя. Сама назва її уряду — Центральна Рада, все більше проникала у свідомість населення, що, як і армія, чи пак наші воляки, все радикальніше і певніше, як Центральна Рада, охоплювали революційну дійсність. На етапі, урядовці москалі, що були в союзі з нашими малоросами, усе більше ротились, лютились на ріст українства. Наш же „тріюмвірат”, Севачов - Солнцев і я, був у льяольній згоді: в кожній політичній дискусії ми були два на одного: я — український самостійник, Се-

вачов — комуніст, Солнцев — царист. До нашого „тріюмвірату” приставали інколи: Олена Данилевська, українка, і лікарка, — прізвища не тямлю, — донка, за самостійність Дону. А москвич Корольов, прислухувавшись нашим дискусіям, підсміхався своїми вузькими очима і казав:

— Ви разгаварівайте, а ми вас всіх прижмьом, таку вашу матір!...

На схилі літа 1917 року наш етап покинув це чудове село Соколець і подався в напрямі Житомира. По дорозі прийшов наказ: на Новгород Волинський, що зветься також, по-нашому, Звягель. Але й тут довго ми не зупинялись і, на довгий постій, зупинилися у м. Корці, між Звяглем і Рівним. Тут наш етап став поволі самоліквідуватися.

В Корці застав я те, що мене цікавило: українське життя розгорталось тут на всіх ділянках. З нашої інтелігенції найдіяльніші були: Бондаревський, адвокат Багринівський, поштові урядовці Вілоцький і Огітчук, Олександр і Левко Головки. Найрухливіші були „Просвіти” й усякі кооперативи. Діяльний був тут театральний гурток — професійні актори й аматори — під добрим проводом режисера, актора театру Соловцова, Яблокова. Йшла вистава за виставою — переважно з нашої побутовщини. Театр був постійно повний глядачів. Політично — пригадую собі, над такою малою місцевістю як Корець, постійно висіла якась непевність: розмови-переговори Центральної Ради з урядом Керенського; непевність Керенського, що все наставив на те велике „учредітельное собраніє”, що його, врешті, большевики, захопивши в жовтні владу в Петрограді, й завалили. Тоді й в Україні можна було відчувати, що прийшла важка змора. В Петрограді, в Головній Ставці, засів хорунжий Криленко: його накази часто скрещувались з наказами Центральної Ради. Виходила велика суматоха. Прийшло „ізбирательное право” — виборами можна було звалювати військових начальників старшин,

а на їх місце садити звичайних солдатів.

У Корці ще було багато війська старої „усезичної” армії; населення потерпало перед погромами. Стояв я на квартирі в жидів. Тому, що вони мали довір'я до мене — як до „загранічного” — і мали надію, що в час погрому я обороню їх, то до моїх жидів приходили ще й сусіди жиди, переважно молодь. До погромів у Корці не прийшло, бо українська управа міста зі своєю міліцією і з військовою командою, — капітан Позняків, — уміли й хотіли втримати лад. Спокій і лад скріпилися, коли проголошено III і, згодом, IV Універсал. Тоді відбулася таки справді величава маніфестація українства. Участь узяли всі діячі міста, духовенство з процесіями, місцеве й дооколішніх сіл, разом із селянами. Це було наче плебісцитове затвердження волі народу.

Працював я ще на етапі: нове, молоде українське життя тримало мене при цім етапі, і я не спішився позбуватися стану „полоненого”, що його й не відчував; над то — більше перебував я у театрі, як у канцелярії етапу, куди приходив вельми точно лише — нахарчуватись. Моє знайомство поширювалося. Постійним гостем був я: у сім'ї Головків — статечні й матні селяни, в отця пароха Ціпановського (старенький раз казав: „І мій батько був католицький священик!”), що з його сином Ростиславом, капітаном царської армії, заприятинились ми, в о. пароха Прокоповича, в Бондаревського.

Політична гра Центральної Ради з большевиками, а радше з Леніним, дійшла краю: Муравйов почав наступ на Україну, на Київ. І приходить Берестейський мир. В Україну приходять німці. На такі ходи, тоді — населення Корця й дооколішнє селянство зайняло суще українську поставу: усміхнений і дотепний скептицизм, що тривав до 29-го квітня 1918 року.

Розгорнулася весна — наша, українська, коли кожна скиба землі пахне небом, сонцем і співом жайворонка та вигуком селянина: „Пааняй!”

З'їзд селян - хліборобів у Києві вибрав генерала Павла Скоропадського на Гетьмана України. Уже в перших днях цієї зміни в Україні прийшло, після політичної непевності, відруження. А далі — щире захоплення серед українського населення. Усі були певні, що прийшло устійнення ладу, порядку. В Корці, з цієї нагоди, відбулася величава маніфестація усього населення, включно з поляками й жидами. В церквах почали поминати Гетьмана в часі богослужень.

Якось прийшов до мене Ол. Головка й коротко сказав:

— Твій етап у повній ліквідації. Ти ще додому не йди, ти тут придатний. А на життя — ходи до нас; батько й мати вельми просять тебе!

Але надовго я й у добрих Головків не затримався. Нестерпно тягнуло мене вертатися до УСС, до Коша братії, бо — по отриманні листа від мого сотника Романа Сушка з Києва, я зрозумів, що вже було почало й у нас подихати новим життям!...

Бронкс, Н. Й. 25 травня 1966

Американська карта Росії з відмежованою Україною, Польщею та балтійськими державами і кавказькими державами з 1919 року

1917 РІК

на Далекому Сході

Тьан Сьіт

На великих просторах Сибіру та Далекого Сходу, включаючи Манджурію, перед початком революції 1917 року жило понад чотири мільйони українців, з яких головна маса були переселенці. Крім того там були українці-службовці імперської адміністрації, залізниць, та військові.

У пресі або в різних виданнях є чимало розкиданих відомостей про їх життя. Ніхто ще не склав бібліографії цих матеріалів. Найкращим джерелом таких відомостей є кілька далекосхідних часописів, серед яких „Харбинський Вестник”, орган управління Китайсько - Східної залізниці в Манджурії, має виняткове значення.

Це було тому, що серед його співробітників були українці, як наприклад І. Добровольський, який співчував українському рухові, але політично належав до трудової народно - соціалістичної партії, яка після революції 1917 року ставилася негативно до справ автономії та незалежності України, за-

лишаючи цю справу на вирішення Установчих Зборів Росії.

Але відомості з українського життя та статті на українські теми належали здебільшого журналістові Воловикові, який не тільки писав нотатки, рецензії на спектаклі, але робив переклади з української преси. Крім того давали до того часопису матеріали Г. Пештич, від 1910 р. — С. Кукурудза. Перед призначенням Доброловського на становище редактора, виконував ці обов'язки П. Тищенко, „щирий малорос”, як він сам себе називав.

Ми маємо нотатки та інші матеріали з цього часопису від 1903 р. до 1917 року, разом 395 позицій. Від 1917 р. цей часопис перестав виходити і його ролю виконував інший — „Вестник Манджурии”, в якому також була та сама традиція.

Крім того в нас була можливість переглянути українські журнали, що виходили у Києві та ін. місцях, як „Село”, „Засів”, „Кіевская старина” та

„Украинская жизнь”, річники яких були в бібліотеці Українського Клубу в Харбіні, яка пізніше, в 1933 р., перейшла до „Українського Національного Дому”.

Манджурія навіть під час 1-ої світової війни, була завжди в кращому положенні в порівнянні з іншими країнами в Росії, що треба завдячувати кільком факторам: в керівництві залізниці був начальником ген. Д.В. Хорват, сам хорватського походження, з родинними та мастковими зв'язками в Україні, де у нього був значний масток. Його помічником для адміністративних справ був ген. М. Е. Афанасьєв, мати якого була українка; сам він, як молодий офіцер, перебував якийсь час у форті Петровському, де був на засланні Т. Шевченко. Пам'ятки про нашого поета залишили на ген. Афанасьєва сильні враження, які збереглися на все життя, як він сам про це згадував.

Командуючим військами охорони залізниці був ген. Переверзєв і начальником штабу ген. А.В. Івашкевич, обидва з України. Останнього з них особисто мені довелося добре знати, бо він був приятелем мого дяді, полковника інженерних військ. Серед службовців залізниці було дуже багато українців, частина яких приїхала до Манджурії ще під час будови Китайсько - Східної залізниці з Туркестану, де вони брали участь в будові Закаспійської залізниці, де на чолі був тоді ген. Д. Хорват.

Так само в кінці минулого століття багато українців було на будові Сибірської залізниці, частина яких прийшла до цієї праці з лав переселенців, що рухалися з європейської частини імперії до Сибіру та на Далекий Схід.

Треба також згадати, що на заслання в Сибіру були наші українці, відомі письменники й поети, як напр. Павло Грабовський (псевдонім — Граб), що дописував до „Свободи”, Чужбинський, який залишив нам „Листи з чужини”, що були друковані в Галичині. Про дописи Грабовського згадує в своїй розвідці Л. Мишуга. В 1916 р.

в часописах „Свободі” та „Народна Воля” у ЗДА з'явилися статті Г. Семешка, що втік з Сибіру, а потім статті і спогади В.В. Білинського, О. Досвітнього та ін.

Початок революції 1917 р. був зустрінутий всюди з великим ентузіазмом та захопленням, чому сприяла наявність тисяч політичних засланих та багато тих, що після закінчення реченців заслання не могли повернутися до своїх родин, як напр. Дмитро Боровик.

Серед організацій, що були на Далекому Сході до революції, треба згадати Український Клуб в Харбіні (заснований в 1907 р.), студентську громаду в Томську, де були університет та технологічний інститут (нотатки про цю громаду зустрічаються в пресі від 1908 року), студентську громаду у Владивостоці при Орієнтальному Інституті (1909 р.). Крім того були — заборонена організація „Просвіти” у Микольську - Усурійському (1906 та 1910 рр.); Український театральний гурток у Владивостоці від 1907 р та таємна українська організація на Зеленому Кліні (Д. Боровик, М. Коблянський, Мосціпан та Рибка, 1908 - 11 рр.).

Існували також групи сибіряків обласників, які завжди турбувалися про автономічний устрій для Сибіру, звільнення його від централістичної царської адміністрації в Петербурзі, про що можна знайти велику літературу та багато спогадів і праць, що їх авторами були Сватиков, Серебряников, Якушев, Ярдинцев та ін. Серед цих сибірських організацій були також українці, які співчували рухові обласників та покладали надії на можливість вільного українського життя в автономічному Сибіру. Події революції та зокрема 1918 року показали, що ті надії мали добрий ґрунт. На жаль виступ груп, що висунули адмірала А. Колчака, зіпсували все та привели до остаточного приходу червоних в 1922 році.

Перші виступи українців після революції нотуються в Харбіні, коли в часописах з'явилася 12-го березня 1917

року відозва українською мовою про „сходини українців, що живуть у місті та на лінії залізниці для обміну думками з нагоди подій останніх днів”. Заклик був від правління „Українського Клубу”.

18-го березня був надрукований відкритий лист до українців м. Харбіну в „Харб. Вестнику” (українською мовою); про мітинг 12-го березня, був поданий окремий звіт. На тому зібранні було біля 200 осіб та обрано Українську Раду на чолі з Ф. Соболевим і секретарем І. Бровко й організовано Бюро у складі 13 осіб.

Вже в наступних днях Бюро вирішило „згідно зі закликом Студентської Української Ради вислати до Києва на Всеукраїнський З'їзд делегатів від місцевого українського населення”.

Тоді ж була вислана телеграма на адресу Предсідника Державної Думи Родзянка (українською мовою) з приводом та „щирою подякою за визволення народів Росії з вікового рабства”. Ця телеграма привела до першого конфлікту з місцевим телеграфним урядом, який відмовився прийняти український текст телеграми. Але після певних заходів в управлінні залізниці, справа була полагоджена.

Рівночасно почали відбуватися різні сходини та мітинги українців всюди, де були українські скупчення, зокрема на Зеленому Клині, по стаціях залізниці в Манджурії та Сибіру.

Досить велика збірка українки з тодішньої преси, початку 1917 р., яку нам почастило використати тільки частинно, залишилася в книгозбірні УНДому в Харбіні, але виписки з неї збереглися всі в нашій розпорядженні.

Як швидко почали поставати українські організації, можна бачити з таких фактів, як поява першого українського тижневика „Українець на Зеленому Клині”, редактор Д. Боровик (30-го квітня, 1917 р.). В „Харб. Вестнику” 28-го квітня, була надрукована велика стаття „Чого хочуть українці” з нагоди Українського З'їзду в Києві 7-го квітня.

Вже в травні відбулося зібрання членів Укр. Клубу в Харбіні для обговорення справи будови мешкання для української школи й клубу. Під час зібрання була переведена збірка для будови, що дала 3.500 карбованців. Відозва з цього приводу була надрукована в „Харб. Вестнику,” 31-го травня. Як відгук на ці заходи прийшла позика від українського купця Федорчука — 10.000 карбованців та заяви великих фірм: Братів Шевченків і жида Ш. Скидельського, що вони дадуть для будови все потрібне, як лісові матеріяли та ін., кошторис будинку був складений на 140.000 карбованців.

Треба сказати, що ці багатії свої обіцянки виконали. Обидві фірми мали великі лісові концесії в Манджурії, тартаки та ін. Скидельський мав крім того вуглеві копальні та завод фанери на Зеленому Клині. Іван Шевченко все був активний в українському житті, навіть після банкрутства фірми братів Шевченків, спричиненого конфіскацією китайцями їх прав на концесію в 1920 р. Він завжди знаходив можливість потроху допомагати „Просвіті” та був причетний до заснування тижневика „Манджурський Вістник”, перші 9 чисел якого були фінансовані ним в 1932 р., від 1933 р. він був членом його видавництва.

В Миколюську - Усурійському розвинуло широку діяльність т-во „Просвіта” та зокрема вчитель О. Ступак, який zorganizував українську вчительську спілку та був ініціатором скликання 1. Українського Далекосхідного З'їзду, який відбувся в цьому малому місті Примор'я, правдивому Зеленому Клині 11-го червня 1917 року. Відчити з цього з'їзду були друковані в українській та іншій пресі та вийшли окремою книжечкою, як „Труди Першого Спільного Всеукраїнського З'їзду... 11-14-го червня, 1917 р.”

На 16-го червня був скликаний вчительський з'їзд Далекосходу в Хабаровську. Відгуки на цей З'їзд були дуже радісні всюди та виявили велике зацікавлення серед українців,

розкиданих на всьому просторі від Владивостоку до Уралу. На відкритті З'їзду було присутніх біля 300 осіб крім учасників його-делегатів (53 особи). Яких сто осіб брали участь в дискусіях без права голосу. На відкритті були присутні також вісім галичан та буковинців з числа полонених, але на другий день праці З'їзду їх не пустило військове начальство, не дало перепусток на вихід з табору, що був біля містечка.

На З'їзді були добре представлені Примор'я, Харбін, місцеві військові частини; були також делегати з Амурської та делегат військової громади з Іркутську. З усіх делегатів живе сьогодні тільки один у вільному світі — А. Довганюк (в Австралії), який був представником Українського Клубу в Харбіні.

З боку московської адміністрації всюди, за винятком Манджурії, було вороже ставлення до українського зібрання. Вночі на 13 червня приїхали з Владивостоку посланці Владивостоцької Громади Павленко та Путенко, які привезли інформації, що Виконавчий Комітет Совдепу виступив вороже проти заходів українців згуртувати вояків в окремі чоти; українців у владивостоцькій залозі було приблизно дві третини.

Цей виступ Совдепу вимагав засудження чотирьох старшин: команданта артилерій фортеці, що розіслав телефонограму про українське військове віче, начальника стації, що дав воякам окремі вагони, командира пароплава, що перевіз українських вояків з Руського Острова та околиці до Владивостоку та голову військової секції Української Громади у Владивостоці полков. Ф. Стешка. Прибули делегати військової секції прохали З'їзд піддержати український військовий рух у Владивостоцькій фортеці.

З'їзд виніс окрему резолюцію, в якій заявив свій протест проти заходів Владивостоцького Совдепу, текст якого був пересланий Українській Центральній Раді, до Тимчасового Уряду у Петрограді та до Крайового Комісара Уряду Русанова. З'їзд також

обіцяв всі можливі заходи, щоб підтримати військову секцію Громади у справі формування українських частин В окремій телеграмі на адресу командуючого військ на Далекому Сході та Тимчасового Уряду й військового міністра писалося: „З'їзд потребує розпорядження місцевим далекосхідним властям не перешкоджати, а допомагати формуванням (українських частин, прим. І. С.) щоб не робити розладу серед війська та населення”.

В телеграмі до Совдепу крім протесту проти втручання в українські справи, З'їзд вимагав „негайно припинити всі ворожі акції, бо інакше З'їзд для переведення національних бажаюч зробіть належні заходи, які будуть потрібні”.

Ці турботи забрали значну частину часу та уваги в працях З'їзду і саме під час їх обговорювання приїхав делегат від Іркутського українського війська сотник Шевченко. Він розповів про успіхи українського вояцтва там, а також як Командуючий Іркутською Військовою Округою у своїм наказі до військових частин округи вказував інспонаціональним воякам на гарний порядок та дисципліну українських частин.

З'їзд дістав багато писемних привітів, зокрема численні були вони від селянських громад. Були також привіти зі Сибіру; Красноярська Громада писала: „вітаємо щиро українське громадянство Східного Сибіру й бажаємо усім організаціям завзяття та сил виконати свій обов'язок перед ненькою Україною і забезпечити культурно - національні права українських колоній на Сибіру”.

Також був привіт від Омської Громади із закликом взяти участь в Сибірському Всеукраїнському З'їзді, що має бути скликаний. Такий З'їзд відбувся у 1918 році.

Цікавим в цей період, середина 1917 року, було велике заінтересування справою військових формацій. Це було відгуком на декларацію в червні, зроблену Центральною Радою. Активний діяч Г. Живаго виступив з відоз-

вою про потребу створення в Маньчжурії українського куреня для захисту України, бо в той час розпочався відомий наступ російської армії з Галичини, під керівництвом ген. Брусілова, та після його розгрому австро-німецькими військами, лінія фронту почала рухатися на схід, загрожуючи Правобережжю.

Далекосхідні українські часописи друкували тоді 1. Універсал Центральної Ради та новинки про початки організації автономного устрою в Україні. Від липня 1917 року українство Далекого Сходу починає творення постійних організацій, згідно з постановами 1. З'їзду. Зокрема звертає на себе увагу рішення в Харбіні та його реалізація, яке пізніше було дуже високо оцінене в статтях О. Досвітнього що вертався в Україну разом з В. Вілинським, уже як делегати від українців Америки до Центральної Ради в Києві.

В Харбіні відбувся 16-го липня 1917 р. з'їзд делегатів різних громад в Маньчжурії. Цей З'їзд вітав проголошення Центральною Радою двох універсалів, зокрема другого, що був у згоді з Тимчасовим Урядом про автономію України. Докладну доповідь про 1. Український З'їзд Далекого Сходу зробив делегат Українського Клубу Г. Пештич, старий діяч, який почав свою громадську українську працю ще під час перебування в Петербурзі, де він писав статті до преси в українських справах та був там членом громади.

Харбінський З'їзд обрав Маньчжурську Окружну Раду, на чолі якої став д-р І. В. Мозолєвський (головний лікар штабу військ в Маньчжурії, який мав диплом Військової Медичної Академії у Петербурзі). Серед її членів був поручник П. Твардовський, ад'ютант ген. Афанасьєва, який багато причинився до організації українських частин в Маньчжурії та пізніше виїхав з однією з них до України. Він повернувся восени 1918 р., як перший український консул на Далекому Сході.

Серед постанов З'їзду звертає на себе увагу одна — про ген. Д. Л. Хор-

Полк. Федір Стешко

вата, управляючого Китайсько-Східною Залізницею, усунення якого, як реакціонера домагався большевицький совдеп у Владивостоці від Тимчасового Уряду. Зібрання прийняло резолюцію, з якої варто зачитувати кілька важливих рядків: "... приймаючи на увагу, що ген. Хорват не тільки після повалення старого уряду, але й до того відносився до українського руху доброзичливо, дякуючи чому українські організації в Харбіні і на лінії (залізниці, прим. І. С.) мали можливість існувати в тяжкі часи, коли всюди в Російській Імперії урядом було задавлено український рух, — зібрання одногolosно постановило своїм моральним обов'язком виявити ген. Хорвату своє довір'я". („Харб. Вестник" 26 липня, 1917 р.).

Владивостоцькі події в травні та червні 1917 р. також можуть бути доброю ілюстрацією ставлення москов-

ських соціалістичних партій та большевиків до українського питання. „Українець на Зеленому Клині” писав про ті події досить багато та виявляв те ставлення, яке пізніше не раз було засвідчене новими виступами московських кіл, від крайніх лівих до реакційних.

Цей часопис Д. Боровика був першою українською газетою в азійській частині імперії. Він мав дуже великий вплив на розвиток українського політичного життя на Далекому Сході зокрема. Правда, до революції була спроба видання українського часопису в Читі на Забайкальщині, про появу першого числа якого була нотатка в журналі „Село”, Київ, ч. 41, як щоденника в українській, московській та монгольській мовах п.н. „Думи”. Напрямок часопису був поступовий.

Наші пошукування за інформаціями про цей часопис не мали успіху у Харбіні, але недавно в бібліографічному покажчику періодичних видань, що його видала Академія Наук ССРСР, він згаданий з датами появи та змінами, що прийшли пізніше, але ніде немає згадок про українську та монгольську мову, про що була відомість у „Селі”.

Видавець та редактор тижневика „Українець на Зеленому Клині” Д. Боровик був студентом Одеського Університету і членом громади, та Рев. Української Партії. Ув’язнений за свою діяльність, був засланий до Туруханського Краю. Його товаришем в громаді в Одесі був М. Коблянський, також математик. Під час свого перебування на засланні він заочно підготувався до іспитів й дістав диплом вже після укінчення заслання. На початку війни Боровик приїхав до Владивостоку з призначенням як фізик до метеорологічної обсерваторії; там мені довелося з ним вперше зустрітися вліті 1918 року після мого повороту з Японії.

Його статті в тижневiku на політичні теми, про українську мову в Богослуженнях, у справах громадської праці, можуть мати значення на-

віть сьогодні, такі вони актуальні та добре написані.

Перед появою цього часопису у Владивостоці була заснована 25-го березня Українська Громада й дуже швидко мала у своєму реєстрі 600 осіб. Одночасно почалися і її перші сутички з московськими організаціями, які не хотіли визнавати українців, як окремих, а місцевий Совдеп вважав українців реакційною групою. „Союз Свободної Росії” був проти українських прав на культурно - політичну й господарську самостійність чи автономію. Найгостріші виступи були місцевих большевиків.

Вкінці березня 1917 р. у великому щоденнику „Далекая Украина”, видавцем якої був українець Д.П. Пантелеїв, з’явилась більша стаття К. Андрущенко, кол. голови студентської громади при Орієнтальному Інституті, на тему „К чому стремляється украинци”. Стаття була дуже речева й гостра. Треба зазначити, що з Д. Пантелеєвим вже в Харбіні я мав інтерв’ю про зустріч з митр. А. Шептицьким у Курську. Пантелеїв був тоді там старшиною російської армії. Інтерв’ю було видруковане в „Манджурському Вістнику”.

В ч. 3 „Українця на З.К.” був допис про перший український військовий з’їзд у Києві та про його рішення у справі негайного здійснення національно-територіальної автономії України. В іншому числі (ч. 4) згадується про звільнення зі заслання митр. А. Шептицького, завдяки заходам української Громади у Петрограді, (див. О. Лотоцького, „3 минулого” т. 3, стр. 376. Фактично персональні заходи від Громади зробив у міністра А. Керенського — проф. Лотоцький.)

У Владивостоці 1. травня відбувся великий похід вулицями міста, в якому взяли участь тисячі народу, всі з червоними прапорами та гаслами. В цьому поході окремі групи мали тільки українці, які маршували під жовто - блакитними своїми прапорами, багато з них були у військових одягах, а серед цивільних багато було в українських одягах, як жінки, дівчата

УКРАЇНЕЦЬ

== НА ЗЕЛЕНОМУ КЛИНІ. ==

(Тижневик, виходить що неділі).

Плата за оповістки:

одноразово по передавнику за рядок пенту 25 м., пошту 10 к.

Писання до друку автори підписують, призначаючи своє місце, адресу і адресу, куди треба писати, виправляються. Дрібне знищується, більшому протгом 3 місяці повертається на загляд автора його поштою. Писання до часу не сплачуються.

Адреса редакції: Владивосток, Косий провулок, 5, пом. 7. (Балачка од 3 годин до 5)

Оповістки здавати у друкарні газ. „Дал. Вост.“, ул. Петра Бєл.

До читальників.

И читать ипакше, як вы; е, як ѣ. Для згуків йі і гя по рос.-московських друкарнях немає шрифту.

Щоб орудувати якою мовою, треба впасти коло газет і книжок, пописаних тією мовою. Щоб українцям Владивостоку та околиць обвипакувати з рідною мовою, належить частіше братися за свої часописи, де в телеграмах та ув вістках мова точиться за повний всім інтересні і досить відомі з попередніх телеграм. Не пошкодить керуватися Словариком, що колись видала київська газ. „Рада“, (ціна йому 80 коп.), де перекладено 20.000 укр. слів на московську мову. Окрім читання, треба пильпувати балачки вісі мовою і нічого соромитися, як що навч по туди хвалити. Колись буде м'яшпів, люди добрі!

Од редакції — видавництва.

Починаючи друкували українського слова за-для того, щоб розслухалося воно ширше меж наших людей, посівних Зелений Клип і далі, видавництво паважалося се робити, коли виявилось, що московські тутешні дпешники зволівають містити укр. писання і не годяться дати їм яке стаде і почесне присагавповще, а про те настав для України чи не *слухний* той час, за який мріяли наші люди з давніх-давен, коли хортуна хоче і може служить їй, пригноблених і підбитих мало не 300 год. Підвється і увихнутися а під кормаги московського уряду, централізуючого і глушачого місцеві культури і вільности, одрадатися в цілізовану вільну багату і паролку Україну, що попліч із Московью, Білорусью і иншими вільними народами доходить вессвітної вгодя, просити і багачтва—се праця, до якої цдаро стає пенелачкий „Українець на Зеленому Клині“. Рушаймо ж у дорогу твердою ходю!

Лист до редакції.

Любий товаришу, милодане Редакторе-Видавцю!

Пригортаю Вас до серця, повдороллю і цілую! Хочу богати вимовити та свіже не скоплати! Яке прастя! І яка несподіванка! В тім, се все ошочі року 1905. Здається, так скоро, так безвровно! Ні, се не скоро, се не безвровно! се дванадцять год, се тисочі тисячой замучених, постріляних, се в крові взялося і вигналося величавне дерево, дуб—Державна Дума; вона згуртувала нас, спорядила і вчених і простих, робітників і господарів на здобуття волі, рівности, братерства Со війна, вібрашиш і військо людей літніх, вижила їм навіть болшчичі і вряду старого ладу царя й царят, і сталоси—салдати ополучилися в ідну душу во хсіма людьми.

Топер по перемогаі пумо творити новий вільний лад, нову державу рівних освітлених братів.

Вітаю Вас старій старого працюювєка, „політика“ в думкою подбати на Зеленому Клині за *наш* лад—народо-правство українське. Ширьтє ж свого „Українця на Зеленому Клині“! Роспуснайте газету!

„В своїй хаті своя й правда“, кавав батько Тарас.

Прощайтего, друже!

Зля Лев...

Позвчайте гроші вільній своїй державі.

Відова Державної Думи

Громадяно! Росія вижитла на новий шлях вільного життя і рівности всіх. Старий уряд, якому не дана була віра і не повичали грошей, щоб

но роспустив він їх без діла, пропав і далобі не вернеться. На те місце поставали виборні од Державної Дума за вгодою Ради Робітничих і Волицьких Заступників, Тимчасовий Уряд; сой вборожз, а не потягну людській гроші. Новий лад і нові законп вільної держави потрібують великих коштів, скорої всіх людей помічі. Війна тож вимагав силу грошей. Щоб повагодити хибя і помилва, оріхи і поправду старого порядкувани, новинцю мати чамалду калиту. Йтинуть карбованці і на чергу пастирляво вошпльчих реформ чп пореформени внутрішнього життя вряжи.

Люди добрі, позвчайте, повачайте гроші вільній своїй державі! попород усіх ті, що не на фронті буться, а вдома варобляють собі кошійку.

Се перша повинна, о авій проситися в людей народних ваступників Держави. Там більше дасте з Вашої сколачуки в пошлбу, тим швидче і легше влаштує вродній Уряд ровшариалу Державу і довольнить народний пунду. Державна Дума кличе всіх синів і дочок вільної Росії повичити грошей державі, помігти порушній темній Батьківщині випростатися од порогів, визволитися од адирстла і просвітятися.

Громадяно, купийте паперн цієї повинки!

Люди грошовиті, люди статочпії, похваляйте ви на всю громаду гарним прикладом пошочи своїй державі, же давати мізерії. За Вамз, за Вашим приводом підуть і монші. Міста-городи, слободи-села, коопоративи і всі громадські установи і вакада носіть до опільного свар-

та чоловіки. Цей виступ українців викликав великий інтерес та захоплення з боку глядачів, але також окремі постанови Совдепу, які обвинувачували українців у зраді революції та в тому, що „показали вони, мовляв, свої реакційні настрої, ігноруючи червоні - революційні прапори.”

Іншою великою подією у місті була організація українського військового віча у приміщеннях т.зв. „флотського екіпажу”, але величезна зала не могла вмістити тисячного натовпу українців і тому воно відбулося на площі серед касарняних будинків. З промовама виступали сотник К. Андрущенко та полковник Шешко, як голова військової секції Громади. Після віча вулицями міста до залізничної станції відбувся похід всіх учасників, понад три тисячі, для відпровадження сотень вояків, які мали виїхати на фронт.

На стадії біля поїзду прощав українців вояків полков. Ф. Шешко, а вояк Савченко передав їм український прапор й поїзд рушив у далеку дорогу через Сибір під спів гімну — „Ще не вмерла України”. Про наслідки цього мітингу вже була згадка раніше.

Часопис „Українець на З. К.” вміщує резолюції 2. військового З'їзду у Києві та військового об'їзник за підписами С. Петлюри та Потішка про важливість формування українських військових частин. Цікаві інформації були також про військові справи у Барнаулі в Сибіру (ч. 9). Важливі події в Україні після виступу більшовиків знайшли широкий відгомін серед українців Далекого Сходу й часопис присвячував їм багато місця.

Друкувалися також тексти універсалів Центральної Ради. Малий розмір часопису не давав однак можливості містити багато відомостей про місцеве життя. Це життя сильно коливалось, чергувалися активність й занепад й редактор Д. Боровик реагував на ці занепади гостро та сильно. Його перо не знало пощади. Зокрема він таврував більшовиків за їх спроби гальмувати українське життя, обвину-

вачував їх у реакційності, і на Далекому Сході і в Україні.

В грудневому числі знаходимо заклик за підписами В. Винниченка, З. Мартоса та О. Лотоцького. Знов статті про положення в Україні, відгуки на Третій Унітерсал та цікавий відчит про українське віче у Владивостоці, що відбулося 6 грудня 1917 р., улаштоване об'єднаним комітетом. У програмі були важливі точки, як напр. про спроби творити добру організаційну сітку наших організацій на Далекому Сході та в Сибіру, про відданість нашій справі. Всі вони свідчили про великий патріотизм організаторів та їх бажання обороняти наші права і в Україні і для поселенців Зеленого Клину та Сибіру.

Головою віча був Ткалич, дуже активний українець, що на протязі довгих років до революції мав українську крамницю, в якій продавав книжки та часописи. Це віче в своїх резолюціях заявило підтримку Українській Центральній Раді й її праці для добра України та українського народу на Батьківщині та на широких просторах Азії.

В міжчасі приїхали до Владивостоку делегати українців в Америці — В. Білинський та О. Досвітній. За підписом останнього в тижневику була видрукована статтейка — „Національне загострення”. О. Досвітній вислав з Владивостоку кілька статтів до американської „Свободи”, які й були в ній видруковані.

У Благовіщенську появився тоді революційно - політичний тижневий часопис „Українська справа на Амури”, що його видавала Українська Рада. В нашому посіданні, на жаль, тільки одиноке число — друге. Часопис друкував постанови вчительського крайового З'їзду, що відбувся у Хабаровську, знов тільки останній розділ, бо перша частина була в числі, якого бракує.

В тижневику є цікаве ствердження, а саме, що справа українського шкільництва була спробою „виявити на якому ґрунті щодо національного питання стоять наші товариші - велико-

роси: чи на ґрунті політики пригнічення національностей, на ґрунті старого, уже скинутого уряду, чи може на новому ґрунті національної свободи, на якому стоїть і тимчасовий уряд”?

Видрукований був також обширний відчит про Всеукраїнський З'їзд у Києві, 6 квітня, на якому була понад тисячу делегатів. Про те, як вступали там з промовами М. Грушевський, сотник Міхновський та про те „як делегація українців у складі Д. Дорошенка, О. Шульгина та Матушевського відбула візити до ставки головнокомандуючого армії та до військового міністра Гучкова у справі „утворення кадрів українського окремого війська” (стр. 3.). Є згадка про виступ українського письменника Павла Богацького, який повернув зі заслання на Сибіру.

Дуже цікаві є рядки передруку з часопису „Киевская мысль” про цей З'їзд. В часописі було кілька важливих статей про українське життя на Далекому Сході та зокрема про Благовіщенськ. Редактором був відомий діяч Ситницький. В його статті є наведені слова гетьмана Богдана Хмельницького, коли його армія залляла Польщу: „тим-то й була наша сила, що в нас була думка єдина”, які перед тим були видруковані о. Агапієм Гончаренком в його „Аляска Геральд” в Каліфорнії. Цікава подібність думок, розділена майже прірвою п'ятидесяти років та великим простором Тихого Океану.

В червні 1917 Харбінський Український Клуб видав свій часопис „Вісти Українського Клубу”, інформативно-го характеру, з резолюціями згаданого вище з'їзду у Києві, різними новинками та текст телеграми - привіту до Києва з Микольська, на Примор'ї, винятки з якого дозволимо собі навести: „одержавши з часописів звістку про відносини Тимчасового Уряду до автономії України з її самоврядуванням і військом, Микольськ - Уссурійська Громада та далеко - східня вчительська спілка українців протестують на заяву Уряду, що Українсь-

ка Центральна Рада не єсть виразниця української людности через те, що не обрана загальним рівним виборчим правом. Тимчасовий Уряд ще більше не може вважатися виразником Всеросійського громадянства взагалі, бо він не обраний по чотирехвостці і українського громадянства зокрема, бо між особами Уряду нема ні одного представника українських соціалістів... ми прохаємо (Центральну Раду, прим ІС) не чекати ласки, а вжити усіх заходів для здійснення наших домагань явочним порядком . . . вернути своє предвічне право, ограбоване російським урядом і тим громадянством, яке до цього часу не може зректися навіть думки панування над українською людністю”... Ця телеграма була надіслана 9 червня 1917 р.

В Хабаровську 4-го червня появилося перше число тижневого часопису — „Хвилі України”, організатором якого був Кириченко - Могила, який ще від 1910 року почав свою працю у Владивостоці. Родом із с. Чернігівка на Примор'ї, внаслідок переслідувань поліції він був примушений зникнути звіттю й займався українською агітацією по селах. В початку війни, 1914 був забраний у „салдати”... З вибухом революції залочаткував видання „Хвиль України”, хоч не знав, як це треба робити, дав гроші та енергію й часопис виходив, гостро виступаючи за права України та українців... В 1918 р. у серпні він був забраний у Хабаровську козаками отамана Калмикова, відомого розбійника реакції, й розстріляний „з обвинуваченням активної праці в революційній владі”, бо він був делегований від своєї партії (С-Р), яка й видавала „Хвилі України” до Совдепу й там боровся проти большевицьких україножерних виступів.

Зі смертю Кириченка не стало рушія в часописі „Хвилі України” й він перестав виходити. Крім нього у Хабаровську друкувався інший часопис „Ранок”, який почав з'являтися 26-го серпня 1917 р. та був органом Хабаровської Окружної Ради.

„Ранок” друкував добрі статті та новинки з місцевого життя, але більшість українських часописів в Азії того часу віддавала головну увагу подіям в Україні й тому часом з цієї преси мало можна довідатись про фактичний стан українського життя на Сибіру або на Далекому Сходові.

В ч. 2 видрукована була цікава стаття, передрук з „Нової Ради”, М. Грушевського — „Чорна пляма” про погроми в Галичині, які робила московська армія під час свого відступу після невдалої офензиви в червні 1917 р.

Звертає на себе увагу також стаття за підписом Никона, єпископа Енісейського „Українкам”, яку він починає так: „До вас, надія України, найкращий цвіте квітучої, благодатної землі. До Вас, цікаві і горді українки, я звертаю слово... ви йшли на пекельні муки у кайданах, вас розсипали і свої і чужі за любов до рідного краю... коли (у Москвові) виглядали з віконця терему свого судженого, ви гарцювали на коні на всій Божій волі, а судженого проважали у Січ...” В закінченні статті кажеється, що треба очистити рідні школи від сміття і жваво братися за діло. „Нехай згинуть вороги, а автономна Україна нехай живе, цвіте во славу вільного народу”.

Часопис дістав на редактора о. П. Гордізівського в кінці грудня 1917 р. та став ще більш виразним. О. Гордізівський пізніше був першим священиком української православної церкви у Харбіні, він видав у Хабаровську кілька книжечок для народу та в Манджурії два щоденні календарі.

В часописі з'явилась тако ж перша стаття відомого українського діяча Кийовича, кол. полоненого австрійської армії. Він брав активну участь в українському організованому житті на далекому сході та написав кілька спогадів - нарисів з того часу. Він був суджений у Читі в 1924 р. й вер-

нувся у 1930 роках до Галичини та написав передмову до нашої праці „Український Далекий Схід”, що вийшла передруком у Варшаві в 1944 р. Ми мали від нього в той час листа.

„Ранок” видрукував також інформацію про згоду Російського Уряду на автономію 7 губерній України.. З цього приводу була вміщена стаття М. Івченка „По новій дорозі”.

Треба знов повернутися до „Хвилі України”, яка в 1-ому своєму числі вмістила відомості про виступ та організацію українців вояків й старшин 7 Заамурського Прикордонного куреня і їх рішення вислати до Києва п'ять делегатів. Цікавим також є текст телеграми зі Стокгольму — привіт Центральній Раді від Української Парляментарної Фракції у Відні. Треба завважити, що під час війни через Швецію було звернення до українців в Росії про організацію Союзу Визволення України.

В Омську у військовій школі відбувся мітинг українців, який проголосив резолюцію - привіт Українській Військовій Раді, як представниці українського війська.

На стр. 4 другого числа вміщений заклик Ново-Київської Української Ради, з датою травня 1917 р., із Примор'я. Заклик дуже змістовний, можна сказати, програмовий для українців Далекого Сходу. Там є таке речення — „Знайте, що ми всі однієї Матері - України діти і тут у Зеленому Клині на Амурі, що являє з себе частину великої нашої України... (турбуємося) лагодити бажану нам самостійність України, якої бажать всі наші люди. Будемо вимагати тієї самостійности”.

Повертаємось до праці українців в Манджурії, які обранням Української Манджурської Окружної Ради перевели об'єднання чисельних громад та гуртків, що були розкидані вздовж залізниці. Цитований нами не один раз „Харбинський Вестник” вмістив нотатку про повстання Полуботківців у Києві (липень, 1917) та більшу до-

Провідні українські діячі у Владивостосці. Стоять (зліва): Орлик, Гнат Киселиця, Віталій Жук, Кость Стрельбицький, Теодосій Ковтун, Микола Новицький, Шкляренко, Лемішко, Григорій Кучеренко. Сидять (зліва): Василь Шкалчи, Кутенко, Юрій Глушко-Мова, полк. Федір Стешко, Іван Тадзаман, Олексій Макаренко, Микола Гр. Коблянський. Фото зроблене 26 січня 1920 р.

сить об'єктивну статтю про нього в наступному числі.

Манджурська Окружна Рада скликала на 9 серпня сходуни українців міста у мешканні „гарнізонного” старшинського зібрання „для виборів представників до Виконавчого Комітету по справам взаємин з іншими національними громадсько-політичними організаціями”. Треба занотувати, що Харбін мав окрім Українського Клубу також польську громаду, грузинську, вірменську та тюркотоатарську, всі з власними будинками, а також кілька жидівських організацій.

Приводом до зборів були ворожі виступи проти українців та інших національностей з боку Совдепу та правих московських організацій і партій. На жаль повного тексту звернення Ради ми не маємо, хоч він був видрукований в часописі. Там була згадана й справа Полуботківців,

що стали жертвою московської ненависти.

В ч. за 9 серпня знаходимо український текст звернення ген. секретаря в земельних справах Б. Мартоса та писаря О. Чубакова у справах чисельних заяв-прохань від українців Сибіру про бажання повернути в Україну, після того, як прийшли відомості про автономію Ук-рараїни.

Український Клуб в Харбіні в той час переводив постійну працю у справі відкриття української школи й 25 серпня з'являється оголошення про її тимчасове приміщення, поки не буде збудований дім клубу. Ця відозва говорить, що „поки діти не привчаться до української мови, навчання буде переводитися по московськи”, з повільним введенням української мови у всіх предметах. Програма була однакова зі школами, що їх вела ад-

міністрація залізниці, яка мала окремий у себе шкільний відділ.

Справа відкриття цієї школи викликала певний опір серед урядовців шкільного відділу та правих кол, свідченням чого була стаття за підписом „ДД”, який твердив, що було тільки 8 підписів для дітей. Той же часопис видрукував пізніше спростування Українського Клубу та вимогу, що ДД повинен „змінити свої русифікаторські тенденції в справі школи, якими так жорстоко давили всяку національність за часів царату”.

Школа була відкрита 17 вересня, коли був відправлений урочистий молебень настоятелем харбінської катедрі о. Л. Пекарським, який кілька днів раніше відправив у соборі панахиду за Гетьмана Мазепу, що викликало для нього поважні неприємності з єпископом. (Див. інтерв'ю з ним в „Манджурському Вістнику”, 1935 р.).

В статті від правління Українського Клубу говориться, що школа є створена за ініціативою Клубу та втримувана шкільним комітетом й відділом адміністрації залізниці, які були під контролею ген. Афанасієва. Шкільний відділ дав для школи приміщення, й деякі підручники і з огляду на те, що значна кількість учнів є дітьми залізничників, відділ обіцяв й прийняти на себе всі видатки удержання школи. В час відкриття вчителі школи удержувалися на засоби клубу. Були відкриті перші три класи.

На протязі перших двох років існування школи на засоби клубу були видані перша та друга читанки та граматика уложені С. Кукурудзою, кожна на 100 - 120 сторінок та пізніше видана також „Історія Українського Народу”, написана А. Клюком, який викладав історію в українській гімназії, що була заснована пізніше. А. Клюк був одним із колишніх полонених; про нього є згадка в книзі В. Несторовича — „Серце і буревій”. А. Клюк помер у Харбіні та був там похований. Його статті з'явилися в

Зальцбурзькому „Шляху” (1920 р.) та в ч. 9. „Літопису”, Берлін, 1924 р.

***

Обмежений розмір цієї статті позбавив нас можливості включити до неї матеріяли про політичне положення Далекého Сходу під час 1-ої світової війни та в яких умовах розвивалась революція. Важливим все ж є те, що на засланні в Сибіру зокрема, а на Далекому Сході менше, було багато політичних діячів, що належали головню до партії соціал-революціонерів та соціал-демократів й у меншій кількості большевиків. Тому у проводах майже всіх політичних та громадських рухів в революції 1917 р. брали участь ці соціалісти, спрямовуючи їх діяльність згідно із своїми ідеями і тактикою.

Треба підкреслити, що рух сибірських-обласників зустрів якраз найбільший опір з їх боку, зокрема есерів. Роля ж большевиків взагалі в 1917 році була мінімальна. Соціал-революціонери в 1918 році були головною силою, що старалася стримати сибірський незалежницький рух та своєю акцією за створення в Самарі на Уралі свого центру, з претенсіями на Всеросійський уряд були однією з причин виступу реакційних кол та висунення адм. Колчака на верховного правителя і появи большевиків там в 1920 році.

Восени 1917 року почали приїздити до Владивостоку та розгортати діяльність політичні втікачі від царського режиму, які у більшості перебували в Америці та Канаді, Між ними соціал-демократ Г. Семепко, що писав свого часу до „Свободи” та „Народної Волі” в 1915 - 16 роках. Приїхав також Н. Краснощоків — большевик, друг Л. Троцького, який створив фактично пізніше організацію контролі всіх Совдепів. Він був одним з тих, що дістали від Москви затвердження ідеї створення буферної держави — Далеко-Східньої Республіки в 1920 р., як одинокого виходу, щоб запобігти війні з Японією.

Виступ чехословацьких військ та сибіряків влітку 1918 року був надзвичайно успішний, бо большевицька влада після перевороту в жовтні 1917 року була встановлена тільки по містах, а всі села були проти них, так само, як широкі маси населення. Треба також сказати, що українці переселенці, службовці залізниць та війська зустріли саму революцію та розцвіт українського життя в самій Україні з великим захопленням і повною моральною підтримкою для Центральної Ради. В багатьох постановках зібрань вони висловлювали свою лояльність до Батьківщини, надсилали до Києва привіти та й делегатів і висилали гроші для національного фонду, а під кінець 1917 року почали рухатися військові групи на допомогу українським військовим формаціям.

Треба підкреслити, що українці Далекого Сходу та Сибіру завжди були у тісних зв'язках з Україною та навіть з українським життям в Америці й Канаді, ще довго до революції. Владивосток й Харбін діставали регулярно українську пресу та книжки й тим удержувався духовий зв'язок, допомагав також український театр, який вперше з'явився в Азії в 1901 р., коли приїхала трупа Мирославського. Постійно передплачувалися українські часописи та журнали й надсилалися пожертви, як напр. на видання української біблії та на пам'ятник Т. Шевченкові. Останнє було відгуком на заклик Полтавського Земства.

В 1917 р. українці творили 75 відсотків всього населення Примор'я та понад 40 відсотків в центральній частині Амуруччини й тисячні скупчення в багатьох місцях Сибіру та сучасного Казахстану, навіть ссла в горах Паміру, про які згадує у своїх спогадах О. Досвітній.

Нам також відомі інтересні моменти з таборового життя українських полонених з австрійської армії та УСС. На жаль дуже мало було записане та видруковане з того, а в деяких, що з'явилися, було багато виду-

Юрій Мова
Голова Секретаріату

*Юрій Мова — голова Українського
Далеко-Східнього Секретаріату.*

мок, незгідних з дійсним положенням, як напр. спогад, що був видрукований в „Неділі”, Львів, п. н. „Острії”. В романі-хроніці В. Несторовича є багато гарних сторінок з життя на Примор'ї. Була згадка про перебування в Ташкенті галичанина Трояна та його участь в тамошній громаді, яка видавала часопис „Ташкентське Слово”; про це писав омський „Український Голос”, але ми його не бачили.

І. Паславський з Перемишля, б. УСС, перебував в таборах Павлограду в Сибіру і брав участь в тамошнім українським житті й оповідав про заходи створення українського корпусу, для штабу якого вони дістали згоду кількох австрійських старшин, бо

своїх не мали досить, але виникли утруднення формального характеру. Ст. Левинський пропонував І. Паславському написати такі спогади й обіцяв видати їх, але УСС не спромоглися на це, хоч в той час в 1938 році робилися заходи про видання журналу „Ватра” у видавництві „Манджурського Вістника”.

Одною з перешкод для зібрання матеріалів та спису спогадів з часу самої революції та в 1920 роках, до 1932 р., було певне негативне ставлення всіх українців на Далекому Сході, які боялися, що такі матеріали дістануться до червоних рук, що тоді вели далеку запляновану послідовну працю над розложенням еміграційного життя, зокрема в Манджурії, де вони дістали від китайців контролю Східно-китайської залізниці, т. зв. КВЖД, в 1924 році. На Україні в 1924 році появилася книжка М. Новицького „Український Рух на Далекому Сході”, але

вона ніколи не була у продажу в Манджурії; відгуком на неї були статті Герилюка в „Новая жизнь”, советському часописі в Шангаї в часі війни, 1940 - 49 р.р. Герилюк кол. полонений з австрійської армії, працював до 1935 - 36 р. у японців в Дайрені, а опісля опинився в Шангаї в радянських видавництвах. В тих статтях багато наклепів на весь український рух Зеленого Клину, зокрема на Ю. Мову та Ф. Стешка та ін.

Один з найкращих нарисів про події революції на Далекому Сході був видрукований в календарі „Нова Україна” на 1921 р. у Владивостоці, видання Українського Далеко-Східнього Секретаріату.

Все ще не використано як слід українську пресу в Америці та Канаді, зокрема „Свободу” та „Народну Волю”, „Український Голос” й „Канадійський Фармер”, які містили статті та телеграми не тільки з України але також з Далекого Сходу.

ЧОРНЕ МОРЕ І ЙОГО НАЗВА

ЧОРНЕ МОРЕ. Розташоване між Європою та Азією, Чорне море — міжконтинентальне; в межах ССРСР воно омиває береги України, РСФСР, Грузії, а також Румунії, Болгарії і Туреччини. Найбільша глибина його — 2 245 метрів, ширина — 611 кілометрів. Площа — 413 488 квадратних кілометрів.

З найдавніших часів Чорне море було відоме мореплавцям різних країн і народів. Стародавні греки називали його „Понт Аксінський”, що означало „Негостинне море”. Порівняно з Егейським воно було холодним, бурхливим, небезпечним для тодішніх мореплавців. З розширенням торговельних відносин з народами північного Причорномор'я, а також у зв'язку з колонізацією родючих місцевостей у греків змінилося й уявлення про це море. В VI столітті до н. е. вони почали називати його „Понт Ев-

ксінський”, що означало вже „Гостинне море”. В арабських джерелах X—XI століть Чорне море називалося Руським. Під такою назвою воно зустрічається і в літописах 858 - 1 485 рр. У другій половині XV століття все узбережжя Чорного моря захопили турки, які контролювали його до останньої чверті XVIII століття.

Проти турецько-татарської агресії на Україні мужньо боролися запорізькі козаки. На своїх човнах вони нападали на турецькі міста і фортеці. Ось чому „Гостинне море” турки дедалі частіше називали „зле чорне море”. З того часу за морем збереглася назва „Чорне” Утвердженню її, як гадають, сприяло й те, що в негоду море виглядає темним, чорним.

На узбережжі Чорного моря в межах Української ССР розташовані порти — Одеса, Миколаїв, Севастополь, Керч, Ялта.

ПЕРША ОФЕНЗИВА

Української Галицької Армії

Степан Куропась

Що втраті Львова і Перемишля в листопаді 1918 р., Українська Галицька Армія була в дефензиві. В Окружних Командах не було ще ладу ні порядку, одинока Коломия зі своїм 24-им полком могла висилати похідні сотні, а то й курені, на фронт. А фронт був дуже довгий зі закаблуками Львова і Перемишля, з т. зв. Яворівською групою.

Фронтві частини, — це були не кадрові одиниці, вислані на фронт по вишколі. Це була збиранина вояків, зібрана наборзі в прифронтівій смузі. Була це піхота, зложена з кіннотчиків, артилеристів, жандармів та інших військових, різного віку, в різних одностроях. Не було в грудні 1918 р. ще поділу на бригади, групи, курені і сотні. Такий поділ існував у запасних кошах, але не на фронті.

Галицька армія мала досить зброї і умундування, бо магазини Перемишля були повні. Не було часу, поїздів ні підвод вивезти ті магазини, які відтак розкрало місцеве населен-

ня. В такому хаосі Уряд Зах. Области України звернувся про поміч до України, просячи про штабових старшин, щоб зі збиранини зробити військо. І така поміч прийшла і на відтинок Перемишля.

В мастку князя Ріттера фон Агожовича, знімченого польського шляхтича, в селі Чижках, Самбірського повіту, стояла в грудні українська військова група, яка з сотні, 120 вояків, що покинула Перемишль, дійшла до 600 вояків. Стрільці цієї великої сотні чет. Яроша жили в селі, яке складалося з двох частин, східньої — української і західньої — польської. Війтом в селі був поляк. Раз на день приходили до фільварку, де у величезній кухні російського типу варили обід. Щодня м'ясо й картоплю, бо інших харчів не було. Власник мастку Агожович втік до Відня. Стайні були повні рогатої худоби, стодоли повні паші і збіжжя, пивниці повні бараболі. Було що їсти, було досить

амуніції, були кріси, але не було скорострільів, ні гармат.

З України на фронт приділено полк. Кравчука, завданням якого було переорганізувати бойову групу, 8-му бригаду, відбити Перемишль та налагодити зв'язок між Перемишлем і Львовом, Перемишлем, Хировом і Загір'ям, щоб група Лютовиська мала свою залізничну лінію. Полк. Кравчук, поки перенісся до Крукенич, осів тим часом в селі Райтаревичах на захід від Самбора. Там зорганізував він штаб групи, яку поділив на курені, сотні та назначив для них командантів. До сотні Яроша, яка стала куренем, приділено на команданта от. Чорного родом з Козятина.

Отаман Чорний з'явився одного ранку у фільварку, де містилася канцелярія сотні, на буланому коні. Його козацька зброя й одяг, його козацький вигляд відразу піднесли бойовий дух новозорганізованого куреня. Навіть його киргизський кінь збуджував радість у стрільців. Мовляв: Велика Україна з нами і післала нам поміч. Разом з от. Чорним приїхав на малому гуцульському конику, теж в козацькій однострою, 19-літній козак Микола Корженко, родом з Ротмистрівки біля Черкас. Оба коні вільно ходили по парку замку, а от. Чорний зарядив вприви: поділ на чоти і рої. До помочі в тому вишкочі приділено зі Самбора чет. Хомицького, а хор. Потич прийшов як інтендант.

В такому стані збройних сил полк. Кравчук зарядив офензиву — першу офензиву УГАрмії, яка досі відступала. На фронті Хирів - Перемишль офензива мала виглядати так: Хирів мав бути зайнятий гуцульським куренем чет. Панькова, який був вишколений і висланий на фронт з Коломиї. Цей курінь повинен був тримати зв'язок з куренем от. Чорного, який мав зайняти Нове Місто. Станція Нижанковичі на північ на шляху Перемишль мала бути сфорсована нерегулярними частинами зі сіл Радохініці, Борагічі і Строневичі. Так звана сільська міліція ма-

інж. Степан Куронась

ла зайняти велике село Міжанець і там зачекати на зв'язок з групою от. Чорного. Зв'язковий Микола Корженко такий зв'язок на обидва боки встановив. Офензива мала бути несподіванкою для поляків, бо на латинське Різдво українські збройні сили мали бути паном шляху Перемишль - Хирів аж до Лупкова.

Як пізніше виявилось, польське командування хотіло теж своїй владі зробити „різдвяний дарунок — місто Самбір, де місцеві поляки зачали підносити голову.

Офензива мала зачатися по святі св. Миколи, 20-го грудня. Цілий день на св. Миколи падав густий мокрий сніг, перший сніг в сезоні, бо попередні сніги змітав вітер, і вони ледве прикривали землю.

Ранком о 6-ій годині вирушили всі три військові формації в напрямі до своєї цілі. Гуцульський курінь чет. Панькова зайняв і сильно держав Фельштин на шляху Хирів - Самбір. Міліція взяла без бою Міжанець, арештувала поляка війта, перевела ревізію у польського священика і в костелі (село півукраїнське) знайшла під престолом багато зброї. Таке донесення привіз Микола, домага-

гаючись інструкції, що мають робити міліціанти з арештованими. От. Чорний велів звільнити в'їта і священика і взяти двох закладників.

Середня сила от. Чорного вийшла на поля два кілометри за Чишками і, як розвіднювалося, побачила перед собою польську піхоту, яка в трьох розстрільних маршувала назустріч українцям. Курінь опинився на березі потоку, перейшов його і почав бій з польською піхотою. Був це 33-ій піхотний познанський полк в силі 500 багнетів. Бій тривав без вирішення. З українського боку було кілька легко ранених, поляки мали втрати убитими й раненими. Гуцульський курінь і міліція чекали, як скінчиться цей бій.

Та в саме полудне показалася польська кавалерія в силі 100 - 120 шабель. Не була це велика сила, але відомо, що кавалерія наганяє страху піхотинцям. — А де наші козаки? — говорили стрільці. За польською кіннотою з'явилися кулемети, які стріляли, але без втрат для нас, бо курінь був добре хоронений берегом потоку. Вистріляли всю амуніцію, ніякого постачання ще не було, почався відворот. Перша офензива не вдалася. Гуцульський курінь залишився у Фельштині, а одну сотню вислав до Райтаревич рятувати штаб групи. Польська кіннота переїхала довжелезне село Чишки і Биличі і

під Райтаревичами стрінула сотню гуцульського куреня. Курінь от. Чорного сховався по хатах і стодолах наших селян в Биличах, бо не міг довше тікати перед кіннотою. Польський 33 полк, здесяткований у боях, завернув. Польська кіннота по зустрічі зі сотнею чет. Панькова чекала на свою піхоту та, не дїждавшись, зачала відступати. По дорозі вона стрінула курінь от. Чорного, який вийшов з хат і широким фронтом заступив їм дорогу. Взято в полон 33 кіннотників разом з аптекою, медикаментами, санітарем і шістьма кіньми. Одного з них дістав вістовий Микола Корженко, два зісталися при сотні а решту вислано до Самбора. Кажуть, що на одному з них їздив чет. Матвій Стахів, командант куреня П-ої групи на північ від куреня от. Чорного.

І так скінчилася перша наша офензива. Полк. Кравчук скоро звільнився, а от. Чорний перейшов з армією на Чехо-Словаччину, там оженився з німкенєю в Дойч-габлю, вернувся на Україну, командував партизанкою, де й загинув в рідному Козятині. Микола Корженко попав в польський полон, втік звідтам, перейшов у Чехо-Словаччину і в часі українзації та „зміни віх” вернувся на Україну. Там всіх тих змінювочців стрінула одна доля — табори і смерть.

Український Національний та Державний ГЕРБ

Володимир Трембцький

Українською національною емблемою є тризуб, який має дуже давню свою історію, традицію й значення. Генезу тризуба на Україні тяжко устійнити.

Відомо є, що в грецькій мітології тризуб був символом могутности та сили над морями, морськими хвилями, що їх богом був Посейдон. Подібну функцію в стародавній римській мітологічній історії сповняв бог Нептун. За німецькими джерелами тризуб мав би нагадувати голуба, що злітає з неба, як символ Святого Духа. Французькі дослідники пояснюють тризуб, як знак свободи. Деякі з російських вчених вважають, що тризуб це сполучення двох літер „В” та „О” і є зображенням двох імен славних київських володарів: св. Володимира та св. Ольги.

Дехто інтерпретує тризуб як символ старохристиянської традиційної церкви, або „порталу”, тобто головного входу до храму, або як знак влади візантійських цесарів.

В українській мітології (переказ) тризуб був символом „охорони від злого” (Закарпаття, Гуцульщина), „доброї сили”, хоробрости, відваги. Тризуби, як пам’ятки старо - української культури, збереглися в різних видах досі по всій майже території України, маючи, в залежності від околиць — земель України, своєрідне пояснення чи значення.

Відомий тризуб також і в Скандинавії, Шотляндії й Данії (М.А. Таубе), його відкрито на старому ваярському мечі та на нагробній плиті шведського короля св. Еріка, який володів Швецією між роками 1150 - 1160 та був династично споріднений із Рюриковичами у Київській Державі.

Українські й чужоземні науковці, як: Михайло Грушевський, М. Міллер, М. Андрусак, чи П. Раулевен, А. А. Ільїн й інші догадуються, що тризуб прийшов в Україну первісно із Візантійської Імперії, через грецькі, тобто візантійські колонії Пантикапей,

Ольвію, Херсонес та інші, які знаходилися в IX - X ст. на північному бережжі Чорного (в ті часи Руського) та Озівського (Сурозького) морів, тобто на сучасному Примор'ї України між гирлом р. Дунаю та гирлом р. Дону. Саме тут, на території Босфорського чи Понтійського царства (122 - 261), витискано тризуби на місцевих монетах.

Можливо, що тризуб принесли із собою в Україну й скандинавські варяги, які допомогли староукраїнським племенам з'єднатися в один, тоді більш модерний державний організм із династією Рюриковичів, хоч в т.зв. Луговій Могилі біля Олександрівська на Запоріжжі знайдено бронзовий тризуб походження ще з III - IV століття по Христі.

В Україні, на початку її державного життя, виступав, як родова емблема Рюриковичів, двозуб,¹⁾ що його пізніше замінив тризуб.

Першу вістку про тризуб в Київській Державі маємо в болгарським літописі Манасії із XIV століття. В цьому історичному творі зображено малюнок староукраїнського лицарського відділу князя Святослава Ігоровича Завойовника (957 - 972), в час його воєнного походу на Візантію, коли він переходив із своїми воїнами через територію Болгарії, облягаючи болгарське місто Доростол 971 року. Дослідники здогадуються, що князі воїни мали списи, із тризубцями в закінченнях.

Як династичний знак, тризуб став державним гербом в X - XIII століттях. Тоді тризуби з'являються на київських староукраїнських срібних та золотих монетах — гривнях, — князя св. Володимира Великого (980 - 1015), та його наслідників: князя Святополка Окаянного (1015 - 1019), Із'яслава I (1054 - 1078), Ярослава Мудрого (1019 - 1054), Мстислава I Хороброго Тьмутороканського (987 - 1036), Святополка II Із'яславича (1093 - 1113), Великого Князя Володимира Мономаха (1113 - 1125) та інших. Не можна поминути й факту існування в цьому

Тризуб — державний герб УНР за проектом В. Кричевського

часі й двозубів за князя Всеволода I (1019 - 1093), князя Всеволода II (1139 - 1146) Ольговича.

Були тризуби також на печатках Київської княжої держави, зокрема на печатці при акті договору із греками 944 року за володіння на київському троні князя Ігоря (912 - 945). Є тризуб і на намогильній плиті французької королеви Анни (1051 - 1062)²⁾ — дружини французького короля Генрика I (1008 - 1061)³⁾ — яка була донькою Ярослава I Мудрого. Можна бачити тризуби й на старих церковних керамічних плитах храму столичного міста Києва: Десятинної Церкви (986 - 995), та в церквах Чернігова, Остера, Володимиря Волинського, а теж на стінах княжого замку в Гродні, як рівно ж на тогочасній зброї та на рукописах, та інших предметах — княжих перстнях, поясах, тощо.

1) зображений на т.зв. „дармовісах“, знайдених в Рюриковому Городищі в Новгородській землі на півночі.

2) Уроджена 1024 р., вийшла заміж за французького короля Генрика I 1051 року, померла 1075 р.

3) З династії Капетингів.

В історії Русь-України тризуб має широке всенародне значення. Він символізує найбільш блискучий на могутній період української історії, тобто час, коли староруська княжа держава була на вершці своєї могутності в Європі, коли в Україні було урядово введено та визнано, як державну, релігію християнську (988), коли члени Київської династії ввійшли в подружні зв'язки із наймогутнішими тоді родами - династіями таких держав, як: Візантія, Франція, Німеччина, Данія, Швеція, Угорщина, Польща, Норвегія та інші. Це був час, коли в Україну повним руслом плила культура й цивілізація наймогутнішої тоді європейської держави, — Візантії - Греції, як також Болгарії та багатьох держав Західної Європи, Скандинавії, чи Грузії на Кавказі, та коли усі ці культурні впливи перещефувалися саме в Україні.

Після упадку великокняжої Київської Імперії в середині XIII ст. (біля 1240), коли татарський хан підкорив собі майже всю центральну територію України, інші території Русь-України — Галицько - Волинські, сформовані в окрему для себе державу на чолі із династією Ростиславичів, після Романовичів, вживали своїх гербових родових знаків аж до початку XIV ст.; згодом виник в Галицько - Волинській Державі новий державний герб — лев, відомий на державних печатах королів Лева (1264 - 1323) та Андрія (1308 - 1323), Юрія II (1323 - 1340) та Володимир Опоцького (1372 - 78). Хоч до Волинсько - Галицької Держави належали були й частини Київської Русь (по р. Дніпро), все ж таки гербом Держави був далі лев, а не тризуб.

Упадок Галицько - Волинської Держави 1349 року та бездержавний період України аж до 1648 р., коли постала зовсім нова форма правління й соціальним виглядом держава, (аж до 1764 р.), державним гербом була постать козака, а не лев та тризуб.

Щойно із конституційною перебудовою Австро-Угорської монархії (в по-

ловині XIX століття), коли українці, як і мадяри, чехи, поляки та хорвати, створили 19 квітня 1848 р. своє національне представництво Галицьку „Головну Руську Раду”, встановлено національним гербом за історичною традицією галицької державності з XIII-XIV сторіччя золотого лева на синьому полі. Тоді теж прийнято національний синьо-жовтий прапор та національний гимн. ⁴⁾

Відродження старої державної емблеми та нав'язання до традиції Велико-Княжої (королівської) доби було великим осягом тогочасної (1848) політичної думки підавстрійських українців під Австрією.

Цей почин галицьких українців мав вплив і на конституційне встановлення державного герба Західно-Української Народної Республіки, як наслідника Галицької Держави XIII - XIV ст. Дня 3 січня 1919 року встановлено та законом оформлено герб цієї Республіки — золотого лева на синьому полі, нав'язуючи до історичних постанов першої галицької політичної презентації в Австрійській Монархії 1848 року.

На Центральних і Східних Українських Землях однак, уряд Української Народної Республіки, спираючися на основній класі українського народу — селянстві, вважав необхідним створити національний герб українського народу такий, який символізував би якраз хліборобський найчисленніший стан усього народу.

Однак, були й прихильники і серед урядових і наукових кіл встановлення герба України за історичною традицією. Для остаточного вирішення цього питання створено при українському уряді спеціальну геральдичну комісію ⁵⁾ під головуванням проф. Д. Антоновича для виготовлення проекту національного прапора та герба.

Члени геральдично - прапорної ко-

4) Печаті вищезгаданих князів з Левом, відомі на документах під датою 1316 та 1334)

5) За почином та вимогою Генерального Секретаріату Освіти.

місії висунули п'ять проєктів для майбутнього державного герба України. Перший проєкт давав під розгляд герб Київської Землі й Роду Князів Мономаховичів — Архистратига Михаїла із пишнесеним угору мечем перемоги. Другий проєкт пропонував герб Війська Запорозького — козака з мушкетом, як останній герб незалежної Української Держави з доби Козаччини. Третій проєкт був взорований більше на французькому гербі, тобто на синьому полі мала бути зображена декоративно золота літера „У” для офіційної назви країни „Україна”, або літери „УНР” для офіційної назви новоствореної держави „Української Народної Республіки”. Четвертий проєкт давав під розгляд блакитний щит із тридцятьма золотими зірками для тридцяти історичних земель України, згідно з новозапроєктованим адміністративним поділом України (за пропозицією М. Грушевського), що був затверджений згодом законом. Останній проєкт нагадував герб З'єднаних Держав Америки.

Останній проєкт проф. М. Грушевського зображав на блакитному полі щита золотий плуг, як „символ творчої мирної праці в новій Україні...”

На тему цих проєктів проф. М. Грушевський написав в листопаді 1917 р. окрему, дискусійного характеру, статтю на сторінках „Народної Волі”, висловлюючи свої думки на вище згадані та свій проєкт.

І дійсно, із усіх так би мовити неісторичних проєктів герба, герб проф. М. Грушевського заслуговував ще на найбільшу увагу та мав бути затверджений остаточно весною 1918 року.

Та все ж таки і цей проєкт не був прийнятий остаточно, а це завдяки д-рові І. Іванцеві (членові Геральдичної Комісії при Головній Команді Легіону УСС 1914-18 рр.), який зимою 1917 року — 1918 року перебував в російським полоні.

Цей, дізнавшисься про проєкт герба із плугом, негайно написав обґрунтованого науково, протестуючого листа, якого переніс через фронтową лінію до

Києва в Геральдичну Комісію при Українській Централ. Раді, хорунжий УСС Деркач. Тоді проф. Д. Антоновичеві прийшла ідея запропонувати на державний герб тризуб, як державний історичний герб Київської Держави з-перед 800 літ, доби найбільшої могутности України, в якому то часі в склад Русі-України входили всі українські (руські) землі. Таким чином тризуб став символом соборности України. Вибір тризуба на державний герб був подібним до вибору Головною Руською Радою у Львові 1848 р. за герб Західньої України знамени могутньої Галицько - Волинської Держави XIII - XIV ст.

Прийнятий в грудні 1917 року Українською Центральною Радою державний герб тризуб зайняв своє перше і почесне місце на першому державному банкноті Української Народної Республіки — 100 карбованців, виданому 24 грудня 1917 року.

Схвалено тризуб законом вперше фактично аж 18 січня 1918 року, як державну емблему на першому воєнно - морському прапорі Української Народної Республіки. Державний герб зайняв місце на блакитному полі національного прапора, при чому на середньому зубі герба було покладено хрестик, вміщення якого у гербі вимагало українське моряцтво через свою найвищу установу Українську Морську Раду.

Перший закон про український державний герб був проголошений формально 1 березня 1918 року, однак не подано тоді точного опису цієї ж української державної емблеми. Сталося це щойно 22 березня 1918 року.

Державна емблема — тризуб був вміщений в оливковий вінок, як цього бажав проф. М. Грушевський у своєму проєкті вигляду майбутнього державного герба. Оливковий вінок мав символізувати всенациональне замирення й спокій.⁶⁾

6) За словами М. Грушевського в його статті, де є згадка про оливкову галузку.

Барви для українського державного герба взято із галицького краєвого герба, схваленого 1848 року.

Як нова державна емблема, тризуб був точно оформлений за вказівками проф. М. Грушевського, українським мистцем проф. В. Кричевським. Після виготовлення герба, його передано до загального державного та народного користування: на державних печатках, українських державних банкнотах, для поштових марок, для односторонів українських збройних сухопутних, морських та повітряних сил, дипломатичної та консульської служби, виготовлення паспортів, настінних таблиць. Тризуб уведено в цілу низку українських державних службових прапорів, запроєктованих державною Геральдичною Комісією при Міністерстві Морських Справ (літом 1918 р.), зложеною з членів інших міністерств та державних установ.

З геральдичного погляду в оформленні українського морського прапора із гербом в центрі прапора, тобто через два поля, зроблено геральдичне схиблення, бо золотий тризуб, що його в прапорі репрезентує жовта барва, повинен би був бути покладений лише на блакитному полі прапора, а не через два поля.

Треба бути певним, що цей новостворений морський прапор із тризубом був би незабаром виправлений Українською Геральдичною Міністерською Комісією, коли б Українська Держава була вдержалася на довший період часу. Воєнно - критичний час в Україні не дозволив тоді відповідним державним чинникам зупинитися довше над цим питанням.

Державний герб України — тризуб, за проєктом проф. В. Кричевського у вигляді т.зв. малої форми, вживано найчастіше в Українській Державі. Його можна зустріти і на українських поштових марках (провізоріях) — Київської Поштової Округи; він відомий у філіателістичній класифікації тризубів - надруків на поштових російських марках (під назвою „Київ ІІ”). Композиція великого формату

герба - тризуба, дещо відмінного вигляду від „малого герба” (за проф. В. Кричевським), була вживана рідше. Не можна поминути й факту покладення тризуба на марках України „шагівках” за проєктом графіка Ю. Нарбута.

Зупиняючися над виглядом герба-тризуба, не можна поминути ще одного важливого факту в оформленні державної емблеми України: тризуба, який мав зайняти місце на службових прапорах України, особливо на прапорах воєнно-морської флотії, із широкораменною формою хрестика на середньому зубі герба, спираючися на традицію існування хреста в центрі малинового прапора козацької запорізької морської флотії — т.зв. „водних козаків” XVII - XVIII століттях.

Згідно з державним законом про воєнно - морський прапор України в 18 липня 1918 року стаття 1284, сказано: „Національний прапор держави складається з синьої й жовтої горизонтальних смуг, в центрі якого міститься золотий тризуб з хрестом, висота якого становить півтора раза довжини його ширини”.

Тризуб, як державний герб, був легалізований, як знамено на державних службових прапорах 18⁷⁾ липня та 17 вересня 1918 року державним законом, за підписом Гетьмана П. Скоропадського.

В законі з 18 липня 1918 року, крім опису українського воєнно - морського прапора, подано ще й опис державного герба, тобто тризуба з хрестиком на верхній частині середнього зуба герба. В законі про прапори дипломатичних представників Української Держави подано знову ж опис герба з хрестиком, як знамени, який мав бути введений у всі українські державні інституції в краю та закордоном.

Після упадку гетьманського уряду, тризуб, як державний герб, був надалі законно признаний новоствореним республіканським урядом України,

7) під числом закону 192/44.

найперше 3 січня 1919 року (число закону 10/І), за підписом Головного Отамана Військ і Фльоти УНР та Голови Директорії УНР — Симона Петлюри. Законом з 3 січня 1919 року фактично признано дотогочасний закон про герб та прапор, затверджений урядом Гетьмана Павла Скоропадського 17 вересня 1918 року. Державний герб мав далі мати хрестик на середньому зубі емблеми.

Однаке, вдруге проголошений закон про герб, як частину новоформленого воєнно - морського прапора Української Республіки 25 січня 1919 р. під числом закону 79/І, змінив дещо вигляд герба. Новим законом з 25 січня 1919 року скасовано схвалений закон про прапор та герб з 3 січня 1919 року, таким самим гербом Української Держави став тризуб, але вже без хрестика. Таким чином, привернено старий вид герба України, затверджений законом Української Республіки 22 березня 1918 року. Новий закон про герб з 25 січня 1919 р. був проголошений у „Віснику Державних Законів УНР”, у випуску п'ятому 1919 року.

Після проголошення Соборности Української Народної Республіки, тобто злуки Західньої Української Народньої Республіки із УНР 22 січня 1919 року, тризуб став гербом і для Західньої Области УНР (Галичини, Буковини й Закарпаття та був уміщений в красивий герб Західньої України. Таку композицію тризуба з гербом Галичини (левом) та гербом Київщини (Архистратигом Михаїлом), можна бачити на поштових марках та повітках Західньої Области УНР (Галицької Держави) з 1920 року, видані у Відні на замовлення тодішнього Галицького Уряду).

1919 року на розпорядження Уряду Західньої Области УНР було виготовлено серію державних поштових марок вартостями 10, 20, 50 сотиків та 1 і 10 корон, в якому по середині вміщено герб: архангела Михаїла з мечем, який перед собою держить щит із галицькою емблемою — левом. У верхній частині герба над головою ар-

Герб Міста Львова

хангела Михаїла вміщено тризуб, який домінує над Архангелом Михаїлом — знаменом Київщини (Придніпрянської України) та левом — гербом Галицької Землі.

Як державний герб, тризуб був вміщений до того часу на перших поштових марках України т.зв. шагівках (вартости 10 - 50 шагів), виданих у липні 1918 року, на розмінних державних грошових шагах, виданих 17 квітня 1918 р., згодом на банкнотах (10, 25, 50, 100, 250, 1 000) карбованців на протязі 1918 - 1919 років, та в тому приблизно часі (1918 - 1920 рр.) на банкнотах (2 5, 10, 100, 500, 1 000 та 2 000) гривень.

Тризуб зайняв почесне місце на зеленій марці вартости 20 гривень, виданій в січні 1919 р., на „тимчасових державних поштових марках”, виданих в серпні 1919 р., далі марках ЗУНР, виданих в Галичині (Станиславові) в 1919 р.,⁸⁾ на окремо виданій серії поштових марок (12 штук) 30 УНР 1919 - 20 рр. (на копорах вартостей 20, 25, 40 і 50 сотиків). Врешті, тризуб покладено на всі поштівки та поштові перекази і на першу марку за 1 гривню із серії 14-ти марок УНР вартостями 1 й 200 гривень, виданих 27 серпня 1920 р., згідно із законом із 2 травня 1920 р.

Конституційно тризуб був оформлений, як державний герб, у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою, згідно з артикулом 5-тим „Устрою Української Держави” та „Конституції Української Народної Республіки” (за редакцією д-ра Ст. Барана та І. Липи). В конституційному тексті сказано: „Державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому тлі”.

Другий раз український герб був конституційно оформлений „Правительственною Комісією по виготовленні Конституції Української Держави” 1 жовтня 1920 р. за ред. проф. О. Айхельмана. Згідно з „Проектом Конституції, основним державним законом Української Народної Республіки” — „державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому полі”.

1939 року тризуб, як державний

герб увійшов теж в склад державної емблеми новопосталої (15 березня 1939 р.) Карпатської України, яка стала самостійною республікою після розпаду Чехословацької Республіки.

За Конституцією Карпатської України точка 6 з 15 березня 1939 р. після рішення третьої соймової сесії „Державним гербом став дотогочасний красвий герб: чорний ведмідь на срібному полі в лівій частині герба та чотири сині та золоті (жовті) смуги в правому полі з тризубом св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі” на верхній синій смузі.

Тризуб, як державний герб є донині символом незалежності, соборності й могутності Української нації, є її найвищим державним знаменом та символом української державної ідеї перед зовнішнім світом.

8) із чорними надруками тризуба на австрійських державних марках.

*Козак з рушницею — герб
Української Козацької Держави*

Як злітались орли...

Лука Луцiv

В 1917 році сталося в Україні те, про що мріяли поети у своїх творчих візіях, коли писали, що „встане Україна, світ правди засвітить” (Шевченко) і що український нарід „покотить Чорним морем гомін волі і гляне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі” (Франко). сталося це впродовж одного року: в 1917 році „збудилася” Україна і революційним способом встигла вибороти собі волю, яку всьому світові об’явила 22-го січня 1918-го року.

Оце бурхливе життя тих революційних років змальоване в численних літературних творах. Щоб його змалювати в окремій праці, на це треба 6 окремої книги. В цій статті хочемо подивитися, як два наші визначні письменники змалювали ту добу, коли український нарід зі зброєю в руках здобував волю та самоозначувався перед усім світом.

Відомий прозаїк і драматург Володимир Винниченко (1880 - 1951),

який в революційних роках 1917-1918 і пізніше брав активну участь в будові української держави, написав драму на чотири дії під заголовком „Між двох сил”, яка появилася у Відні, 1919 році у Видавництві „Дзвін”, ст. 136. Під списком дієвих осіб зазначено, що в драмі дія відбувається в „одному з великих провінціальних міст на Україні в початках 1918-го року”.

Хочемо подивитися також, як такий майстер новелі, як Василь Стефаник (1871 - 1936) малював у своїх кількох перлинах визвольну війну, що їх написав і друкував в роках 1916 - 1922, а в книжковому виданні появилася вони під заголовком „Земля”, Львів, 1926.

„Життя — це література” — любив говорити Іван Франко. І навпаки, в літературі про дану добу шукаємо того життя, яке там змальоване. Сподіваємося, що в творах двох вгорі згаданих письменників знайде-

мо малюнок того життя, яке пульсувало в Україні під час революційних днів.

**

В драмі „Між двох сил” виступають аж вісім дієвих осіб робітничої родини Микити Івановича Сліпченка. Між ними є: батько родини Микита, його дружина Глиkerія, доньки Софія і Христя, сини Марко, Тихон і Арсен та зять Панаас Антонович — чоловік Христини. Крім цього в п'єсі діють ще: лідери большевиків Семянніков і Грінберг, большевики Сініцин, Подкопав і Сорокін та Микола Білянкевич — прихильник царського режиму. Як статисти виступають ще красногвардійці, селяни й робітники.

В родині Сліпченка ідеологічний поділ. Старий Сліпченко завзятий українець, в ньому пробудилась нагло українська кров. Він своїй доньці Софії, яка щойно прибула з Петербурга і з якою чотири роки не бачився, гордо відповідає; коли його просять, щоб не відходив:

„Не можу, дочко. Ми з нашою державою не бачились триста років”.

Батько йде з синами Марком та Арсеном вночі до українського війська, до вільних козаків, щоб вигнати з міста росіян - большевиків, до яких пристала і частина місцевих українців, і до яких належить і його син Тихон, який заявляє батькові, що „йде з робочими і селянами проти їхніх ворогів”. Батько відповідає цьому синові:

„А ми хто, щеня ти? Хто я такий, чортів сину ти? Га? Пан? Буржуй? А хто з мене сорок п'ять літ по заводах кров смокче? А тебе вигодував на які гроші? Якими руками вони зароблені? Так що ж ти мені варнякаш про робочих та ворогів їхніх? Я вже їх добре знаю, не вчи! „З робочими та селянами”. Так ти ж і йди з ними! А не з Семянніковими та Грінбергами”.

З большевиками йде і найстарша доня Сліпченка — Софія, яка була славною артисткою в столичному те-

атрі і тепер приїхала зі столиці, та зараз прийшли до неї большевицькі лідери Грінберг і Семянніков, щоб відібрати від неї вказівки щодо дальшої діяльності та півмільйона рублів на збройну акцію в місті.

Софія вважає, що „соціально революція це така грандіозна, величезна річ, що бути байдужим або ворожим до неї може бути людина зовсім тупа або дуже заінтересована у своєму сучасному добробуті, — в класових інтересах. Тупою я себе не вважаю, а що до класових інтересів, то мій батько — залізнодорожний робітник, мати — селянка, брати — робітники на заводі. Тільки ж я та сестра маємо освіту. Але це сталось зовсім випадково. Коли ми були дітьми, то жили в домі відомої артистки Мусалової, яка присяглась, що зробить із нас артисток”.

Софія з большевиками. Їдучи з Московщини в Україну, вона рішилася говорити тільки по-українськи, але ж відразу зустріла большевицьких лідерів, що не знали української мови, і мусіла зломити свою присягу.

Українці готувалися вигнати большевиків із міста, а Софія привезла наказ і гроші большевикам, щоб починали повстання. І так словна боротьба в першій дії між членами родини Сліпченків в другій дії перемінюється на криваву розправу. Батько проганяє сина Тихона, який обороняє большевиків, такими словами: „Мовчи! В моїй сем'ї не було зрадників і не буде! Забирайся, запроданче кацапський!” І Тихон виїшов...

Батько Сліпченко йде з двома іншими синами викидати з міста большевиків. Донька Соня вже знає, що вночі большевики наступають, і відраджує батькові і братам цієї ночі виходити з дому, але чує від батька, що він мусить іти боронити „нашу землю, нашу державу, наш темний народ од ворогів його”. Софія не виявляє батькові вістки про те, що большевики наступатимуть вночі.

Акція першої і другої дії згущена, відбувається цієї самої ночі. Під час

боїв українці переважали і були б виграли бій із більшовиками, якби не зрада полку ім. Сагайдачного, який перейшов на бік більшовиків та почав бити по українцях. „Курінь Запорожців об'явив нейтралітет. Полк Кошового Сірка — так само” — нарікає Арсен, який прибіг на хвилю додому, бо був поранений.

Це зворушило зятя Панаса, який досі байдуже ставився до українсько-російської боротьби, а займався столяркою. Він заявляє тепер:

„О, прокляті поганці! Оттак завжди, завжди на протязі всієї нашої проклятої нещасної історії. Свої вбивають, свої паршивці, (До Арсена, рішуче) — Давайте сюди вашу винтовку, патрони, все”.

Та не довелося йому воювати, бо більшовики перемогли і зловили в хаті раненого Арсена та його батька Микиту і взяли з собою. Софія безуспішно пробувала їх боронити словами. Вона пішла до більшовицької команди, щоб їх рятувати.

**

Третя дія відбувається в більшовицькій канцелярії. Красногвардійці „урядують” тільки урядовою російською мовою, а в дальшій кімнаті відбувається суд над зловленими українцями. Коли Софія прийшла, щоб рятувати батька і брата, то її вартувий питає: „А ви хто будете? Из украинцев или наших?”. Софія на цей дивний для неї запит відповідає також дивно: „І з українців, і з ваших”.

Суд відбувається таким способом, що щокілька мінут виходять підсудні з задньої кімнати до канцелярії, і більшовик Сініцин повідомляє вартувих: „Свободен! Двух провожатых! Провожатые!” Це означає, що „провожаті” мають вивести цю нещасну жертву більшовицького суду і під стінкою на подвір'ю застрілити.

Таким способом „звільнили” молодого українця гімназиста, мати якого говорить по-російськи, хочаби цим з'єднати ласку московських катів, але син гордо заявляє: „Ах, мамо!

Нехай стріляють! Я їх не боюсь. Хай живе вільна самостійна Україна!”

Сініцин відразу видає вирок після цих слів: „Е, к чорту там! Свободен, двух провожатих. Слѣдующаго!”

Софія вкінці побачилася з Грінбергом, з яким говорить вже тільки по-російськи, бо цього він вимагає, хоч ще ввечері говорив про прекрасний український язик. Після довгих торгів Грінберг обіцяє звільнити старого Сліпченка й заарештованого його сина, але одночасно по-тихо наказує варті: „молодого к стене. Панімаєте?” І так сталося. Але Грінберг вимагає за це, щоб Софія стала його коханкою. Грінберг: — Я хотів би вже сьогодні ввечері разом з вами одпраснувати щасливий кінець нашої справи?

Софія: — О, хоч у сю хвилину.

В четвертій дії Софія урядує в більшовицькому бюрі, при ній її брат більшовик Тихон. Вона приймає делегації. Представник однієї делегації не може зрозуміти, чому Софія говорить по-українськи. Він їй заявляє: „Да то, что украинцев мы выгнали. Ну-с, стало быть, с етим делом кончено. А выходит, они промежду нас остались. Нам это без внимания”.

Софія: — Це ви про мене?

Робітник: — Нас ета самая самостійная Україна и так зарезала. Довольно уж.

Софія: Так вам що ж хочеться? Чим я вам зашкодила?

Робітник: (До робітників). Да ничего. Идем-те товарищи. Поищем настоящих товарищей, а тут (маха рукою, повертається й демонстративно виходить, за ним останні).

Софія: Це вже, здається, третій такий випадок.

Тихон: (Понуро). Буде й двадцять третій, коли ти зо всіма будеш говорити тільки по-українськи. Для чого цей націоналізм?

Софія: Вони в Українській Республіці, а не в Росії, повинні знати нашу мову.

Софія бачить, як її партійні товариші ставляться до України, але вона не витягає з цього консеквенцій, далі працює для большевиків, а її брат Тихон навіть вимагає, щоб говорила по-російськи, щоб здобути довір'я до себе збоку росіян. Не знати, чим було б це скінчилося, аж нагло — большевики довідалися, що гайдамаки їх оточують. Наказують поспішну евакуацію, жалкують, що „не розстріляли всіх буржуїв і хаклів”. Це підслухала Софія. Вона чула, що її про втечу не будуть повідомляти.

Софія прийняла ще делегацію селян, які домагалися якоїсь дійсної влади:

„А то всі старші, а порядку нема. Та ще оці красно... красногвардійонці, чи як їх там? Чи не можна їх повиганяти к чортової матері, у їхню Расею. Та ж то чисто грабують народ. Забирають хліб, сало, хапають птицю всяку. То кажуть, у Расею. Ну, то їдь собі у свою Расею, та й хапай там. Чи вже скоро прийдуть ті гайдамаки, скажіть пожалуста? Говорять люди, що ті вже повиганяють цих гвардійонців. Кажуть ті гайдамаки ніби то з наших таки людей, не кацапня...”

Софія бачить, чого бажають селяни і чує, як ставляться до України большевики. Большевик Сорокин заявляє Софії:

„Називаю націоналізмом все, що раз'єднює один народ. Никакої вашей України не було, нет и не будет. Все это буржуазно-интеллигентная сантиментальная чепуха, с которой я буду бороться беспощадно. Слышите, товарищ? Без-по-щадно. Это нам слишком дорого стоить”.

Софія: Ето називається „самоопределением вплоть до отделения”?

Сорокін: Да, вот это самое. До свиданья.

З'являється ще раз Грінберг і вимагає, щоб Софія виконала свою обіцянку, а коли вона не хоче, шантажує її тим, що має документи, що

її батько був отаманом вільних козаків і розстрілював большевиків. Грінберг виявляє любов Софії. Найближчого дня вони мають зустрітися. Грінберг вийшов. З'являється Тихон і читає листа від батька, який пише йому і Софії, що вони зрадники України. „Востанне кричу вам з намученого серця: киньте, покайтесь, а не покастесь, то проклинаю вас своїм батьківським, невмиручим прокляттям. Не діти ви мені, а вороги люті. Своєю старою рукою застрілю зрадників, братовбивців і ворогів свого народу”.

Надходять українці. Чути постріли. Большевики тікають через вікна, бо через двері вже не можна. Софію називають зрадницею їхньої справи. Сорокин грозить Софії: „Но погодите вы хохлы проклятые. Мы придем опять. И тогда мы вам уж покажем самостоятельность”. Тихон кличе Софію до втечі з большевиками, але вона гнівно відповідає, що „не піде з негодяями і ворогами свого народу”. І так її застали в большевицькій канцелярії батько й швагер, які з вільними козаками виганяють большевиків.

Батько Сліпченко: — Панове товариство! — Я вас прошу вийти й повартувати на дверях. Ми будемо судити зрадника України... (До Софії): — Ти — зрадниця. Ти продала свою націю. Ти вбила свого брата. Ти руйнувала з кацапньою наш край. Ти разом з нашими віковими національними ворогами запроваджувала свою націю знов у неволю. Чуєш ти це все? Ти — злочинниця. Що ти за це заслужила? Кажі сама. Ну, кажі сама: що?

Софія заявляє: — Я не зраджувала свою націю. Батько пропонує їй, щоб на письмі написала, що одрікається „бувших приятелів большевиків”. Тоді українці зможуть її помилувати. Але вона заявляє, що „не може бути зрадницею”.

Батько: — Ти не можеш бути зрадницею кацапні? значить ти таки

ними? А Україні ти можеш?.. Так що ж з нею балакати після цього?.. Чули?

З'явилася й мати Софії, але вона не слухає намов рідної неньки і не зрікається большевизму...

Залишають Софію самотньо в кімнаті, щоб надумалася. У вікні з'являється Тихон з повідомленням, що Грінберг чекає на неї з кіньми, щоб негайно втікала. Софія просить в брата револьвера і не втікає, коли надходять до кімнати батько й мати та Панас — вона стріляється...

Драма кінчається такою ремаркою: „За вікном криваво, ясно пала пожежа, і все ближче чути спів козаків „Як злетілись орли чайку рятувати“ та радісні крики народу „Ура! Слава! Слава!“

**

Оце закінчення свідчило б про те, що Винниченко тоді, коли писав цю драму, був проти большевиків, яких вигнали вільні козаки, і нарід „радісними криками, виявляв здоволення з цього факту. Між большевиками є тільки двоє українців: Софія та її брат Тихон. Решта большевиків, — це не-українці: Семянников, Грінберг, Сініцин, Подкопасьв, Сорокін. Не-українцями є і обидва красногвардійці та вартовий. Всі вони російські шовіністи, які мріють про єдину неділиму Рассею і ненавидять українців. Між ними слухняним манекеном є Тихон.

Софія мріяла про волю України згідно з большевицькою ідеологією про „волю для всіх“. Але за кілька днів побачила, як ставилися большевики до України. Та вона все таки не відреклась від большевизму, хоч бачила, чим він є для України. Вона була „між двох сил“, вона в 1918 році зробила те, що зробив Микола Хвильовий в 1933-му році, коли застрілювався над партійною легітимізацією. Це саме зробив галицький комуніст Микола Стронський у Львові, який працював у большевицькій консуляті. Вони воліли вмерти, ніж відкинути ту брехливу ідеологію, яка

обманула Україну, щоб над нею запанувати. Большевики здійснили те, чого боявся Тарас Шевченко, коли писав, що „не однаково йому, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окрадену збудять“.

Софія так приспана отими „злыми людьми“, що вона навіть не реагує на те, як большевик Подкопасьв нищить портрет Т. Шевченка. Вона нібито протестує, але коли її протест не був узгляднений, вона не зриває з большевиками, для яких навіть Шевченко є „контрреволюціонером“. Подкопасьв. (Дивиться на портрет Шевченка): — А чому, ета контрреволюціонная икона висит здесь до сих пор? Убратъ ее к чорту оттуда! (Рушницею сильно б'є по рамі й збиває портрет на землю. Протикає багнетом лице, настромляє, крутить і одкидає в куток). Ета хохлацкая морда мне надоела, наконец. Везді торчит.

Софія Товаріщ!..

Грінберг: (Глянувши на Софію). Подкопасьв, зачем ви? Ведь это Шевченко.

Подкопасьв: Да, канечно Шевченко, чорт би его... (Помітивши щось на товаришах). А? Что? В чем дело?... С национализмом, з еггми Шевченками, автономиями, федерациями, самостийностями и прочей буржуазной дрянью буду бороться безпощадно.

Сорокін підхопив Подкопасьва під стан і, сміючись, веде в кімнату. Подкопасьв ображено заявляє, що він знав, що це Шевченко. „Важность какая. И везде прикажу снять эту мерзость со стен“.

Грінберг старається ось як виправдати Подкопасьва перед Софією:

„Але ж, товаришко, це ж людина військова, неосвічена, бувший капітан. Невже ви гадаєте, що ми всі поділяємо його погляди? Але ж ви самі добре знаєте, що іменно ми проголосили принцип, полного самоопределения вплоть до отделения“. Федеративная Советская Республика. Ми перші вітали Українську Республіку. І тепер, розуміється тим паче“.

**

Винниченко показує родинну сцену у Сліпченків ще в першій дії:

Софія: Та невже большевики тут такі вороги національного відродження?

Тихон: (хвилюючись). Та що він (цеб то його брат Марко — Л. Л.) бреше? Хто ворог? Це ж тільки брехні! І що він... Це просто мерзость говорить подобня вєщи.

Сліпченко. (Входить).

Марко. О! як захвилювався, аж на рідній большевицькій мові забалакав...

Тихон: Да с тобой... с тобой... кнумом надо розговаривать.

Сліпченко: (Спалахнувши). Хто сміє поганити мою хату мовою ворогів наших? Це що таке?!

Тихон: Ви сами поганите її своїм шовінізмом, людожерством.

Сліпченко: Як ти казав? (ступає до нього).

Марко. (Схоплює рушницю й підбігає з нею, замахнувшись до Тихона). Мовчи, гад, прихвостень кацапський! Мовчи!

Глиkerія Хвед. (Увійшла): Ох, Боже мій! Батьку! Та що ж це таке?! Та діти ж рідні! Брати ж вони!

Марко: Який він мені брат?

Тихон: Действительно, не брат, а хуліган...

Ця сцена кінчається тим, що батько Сліпченко виганяє свого сина Тихона, кажучи: „Забирайся, запроданче кацапський!” Батько з сином Арсеном відходять з рушницями, щоб „боронити нашу землю, нашу державу, наш темний народ од ворогів його”.

**

Повища сцена з кінця першої дії. Що сталося при кінці четвертої дії, ми вже знаємо. Перемогли українці. На сцені з'являються всі особи, крім большевиків, які втекли, а з цим і один член родини Сліпченків — Тихон. Софія застрелилася. Вона не могла тікати з большевиками, бо там чекав на неї Грінберг. І вона не пішла за батьком і братом Арсеном та

швагром Панасом. Її не потягнула на український бік навіть смерть брата Марка, якого застрелили большевики з наказу того Грінберга, який за звільнення її батька домагається її тіла...

Оця завзята большевичка в цій п'єсі Винниченка — це символ ідеальної большевички-комуністки. Вона єдина „позитивна” особа в цьому Винниченковому творі між большевиками, бо всі інші большевики, як ми бачили, змальовані автором в негативному світлі.

Володимир Винниченко постаттю Софії Сліпченко оскаржує провідників російських большевиків в тому, що вони, мовляв, зраджували і деї большевицької революції та дозволяли Грінбергам і Подкопаєвим не визнавати України та нищити навіть портрет Тараса Шевченка, уважаючи українського поета за шовініста та буржуа.

В. Винниченко втік був в 1919 р. з України перед большевицькою інвазією, бо не був певний свого життя на рідній землі. Та пізніше він їздив в Україну з еміграції, але не міг домоворитися з різними Подкопаєвими і ціле життя провів на еміграції. Нам не важливі політичні скоки цього письменника - політика, який жив „між двох сил” і не міг вибрати, що йому ближче: рідна Україна, чи абстрактна теорія російських комуністів, якою вони обдурюють українців на те, щоб Україну тримати в залежності від червоної Росії тоді, коли розбито тюрму народів — царську Росію.

Та драма „Між двох сил” Володимира Винниченка, — соціаліста демократа, свідчить про те, що український нарід в своїй масі був проти російського панування над Україною, яка самовизначила себе 22-го січня 1918-го року, проголосивши свою самостійність. Драма „Між двох сил” кінчається співом українських козаків „Як злетілись орли чайку рятувати” на тлі „радісних криків народу „Ура! Слава! Слава!”

**

Василь Стефаник в 1905 році видав четвергу збірку своїх творів „Мос слово”, в якій були передруковані давніше опубліковані новелі і тільки один новий твір „Суд”. Після того письменник не публікував нічого впродовж більш як десятих років. Аж хуртовина першої світової війни, що бушувала на українських землях, так глибоко вразила чутливу душу письменника, що з неї витриснула хвиля нової творчості, яка збільшила славу письменника та разом із давнішими творами зробила його ім'я вічним в українській літературі і славним у світі. В 1916 році у Відні, де перебував Стефаник, бо частину українських земель окупувала тоді російська армія, написав письменник дві новелки: „Дитячу пригоду” та „Марію”, яку автор присвятив Іванові Франкові, що помер в травні того ж року. Новелю „Сини” написав і надрукував Стефаник в 1922-му році.

**

Марія — мати трьох синів. Загри-міли гармати в серпні 1914 року. Українська молодь сіпшила в ряди українських Січових Стрільців.

„А як настала війна, то оба старші зараз почали збиратися, — а й наймолодший не хотів залишатися...

Відтак проводила їх до міста... В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Погід мурами мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися”...

Марія залишилася сама. Два старші сини боролися в рядах УССтрільців, наймолодшого Дмитра москалі взяли на Сибір за те, що „царя катом називав”, а чоловік Марії мусів везти московських офіцерів і „пропав”. В селі московські окупанти. Вони нищили так українську культуру в 1914 році, як це робив у п'єсі Вин-

ниченка большевик Подкопаєв в 1918 році, який знищив портрет Т. Шевченка. Марія сховала портрет Шевченка на полиці, повернувши його лицем до стіни.

Та приїхали в село українці козаки, що мусіли тоді служити в російській армії, і зайшли в хату Марії. Стефаник змалював братання українців з-під російської окупації з галицькими українцями.

Вияснює становище Катерина, „молода, що вміє читати”. Жінкам, які походилися до Маріної хати, почувши українську пісню козаків, вона каже:

— Йй, чого ж ви хочете від них? це ж не наше військо. Вони такі, як у книжках писано здавна або малювано на образах, як вони наші були. А тепер вони московські. Де ж вони годні нам помагати? Отак, потихоньки, аби ніхто не чув, то балакають.

Ця сама Катерина пояснила козакам розпач Марії.

— Оця Марія, що ми в неї, дивіться, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір!

Так змалював Стефаник роздерту ворогами Україну напередодні української революції в 1917 році.

Стефаникова новела „Марія” має ті всі прикмети, які підкреслив Іван Франко ще в 1901-му році.

„Стефаник абсолютний пан форми. Він ніде не скаже зайвого слова; він... знає, де зупинитися, який деталі висунути на ясне соняшне світло, а який лишити в тіні. В малюванні він уміє бути й реалістом і чистим ліриком — а проте ніде ані тіні пересадки, переладования, бомбасту, неприродности”. (Молода Україна 1910, ст. 79 - 81). 1)

**

В новелі „Сини” Стефаник увіковічнив бій українського народу за свою волю під час національної революції. Про це розказує старий Максим

— Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. „Тату, — каже, — тепер ідемо воювати за Україну”. — „За яку Україну?” А він підоймив шаблев грудку землі та й каже: Оце Україна, а тут, — справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені. — каже, — білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмився, та й бувайте здорові”. Як та його шабля блиснула та й мене за-сліпила. „Сину, — кажу, — та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і його на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не ви-торгав у свій бік”. — „Добре”, — каже, — тату, підемо оба”.

Мати цих синів реагує на відхід синів по-материнському, вона не може пережити розлуки з синами. Максим продовжує оповідати про своїх синів:

— А рано вони оба виходили, а стара сперлася на ворота та не говорила, але так здалека дивилася, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: „Андрію, уважайте, взад не йдіть, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротах умерла”.

Максим оповідає історію про своїх синів аж при кінці новелі, яка майже в цілості є у формі монолога. Напочатку новелі є недовга авторська ремарка про Максима, який „волочив яру пшеницю... і галасував і лютився”. Максим говорить сам до себе, перескакуючи з предмету на предмет: про свою старість, про коней, про скло, що скалічило його ногу; про жайворонка, що над ним співає. Його біль такий глибокий, що він деколи бунтується проти Бога, який забрав йому синів. „Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взяв-си співати? Оцему обдертому та обгризеному дідові? Лети собі геть до неба, скажи своєму Богові, що най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий потужний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за його волі я лишивси сам на всі землі.

Най твій Бог співанками мене не гу-лить, забирайся!”

Іван кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога”.

Оці прометеївські вислови про Бога використовують підсоветські літературознавці як доказ на те, що Стефаник був атеїстом. І так В. Лесин в статті про Стефаника (Василь Стефаник. Твори. Київ, 1944, ст. 22) про новелю „Сини” написав п'ять рядків: „Обдертий і обгризений дід Максим, що втратив на війні обох синів, згадує своє минуле, радість граці з дітьми і шле прокляття Богові: „Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-с мав”. Цей твір — майже суцільний монолог старої людини з її невимовним горем”. І це все в підсоветського літературознавця, який знає добре, що пише неправду, бо ж Стефаникова новеля кінчається молитвою.

„Потім (Максим) прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох”.

Батько вислав своїх синів на боротьбу за справедливу справу, за оборону української землі, за волю України. Він їх втратив, але цю свою жертву старий самотній батько ставить, згідно зі святою Євангелією, як жертву, складену „за друзі своя”, за яку Бог дає нагороду.

**

Стефаникові сини пішли воювати за Україну: „Тату, — каже, — тепер ідемо воювати за Україну”. — „За яку Україну?” А він підоймив шаблев грудку землі та й каже: „Оце Україна, а тут, і справив шаблю у груди, — отут її кров”. Підсоветським авторам про Стефаника незручно підкреслювати оцей найголовніший пункт в „Синах” про землю,

якої тепер в Україні не мають селяни. А проте, ідея землі — України — це ідея „Синів”, „Марії” та новелі „Вона — земля”.

Ідея „Землі” послідовно простягається через усю письменницьку творчість Стефаніка. Бачимо її спочатку тільки в клаптику русівської землі, в „горбі” Івана Дідуха з „Камінного хреста” і в „Своїй ниві”, в тій „жмінці землі”, що про неї мріє безземельний Яків у сонних мріях на чужому лані: „Грунт, то спосіб до всего, як твій є!” Чи це не може бути символом надій і змагань всього народу? Опей „клаптик землі” в перших творах Василя Стефаніка — був символом тієї „землі — України”, за яку згинули Стефанікові сини.

Герої в Стефанікових творах тримають свою землю зубами. Коли ж прийшла хвиля боротьби за цю українську землю — за Україну, то Марія відпровадила своїх синів туди, де „хоругви й прапори шелестіли над дітьми українського народу і де гримів спів про Україну”. Старий Максим сказав до старшого сина Андрія: „Та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери й його на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби ворог з цього коріння її не вігортав у свій бік”.

Отак реагували герої Стефаніко-

вих творів на змагання українського народу до волі під час великої національної революції 1917-1918 років. Ми бачили, як поводитися сини Сліпченка у Виниченковій драмі „Між двох сил”. Діти Сліпченка, і він сам, стихійно почули свою кровну приналежність до українського народу. Софія і Тихон виступили проти України, бо були очаровані брехливими гаслами москвських: большевиків. Герої у Стефанікових творах були свідомі національно. Марія згадує про своїх синів:

„А на вакації з’їздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата наче втиснула, двором ставала. Співали, розмовляли, читали книжки, ласка до простого народу, і наряд до них ‘зиплип, коло них цвів: збирався їх розумом добувати мужицьке правс що пани з давен-давна закопали і палатах. Ішли лавою з коругами над собою, і пани їм проступалися”.

Український наряд тільки на короткий час здобув своє право, яке пани з Москви йому відбирали, винищуючи найжахливішими засобами найкращих синів України.

Та ми віримо, що знов „шелестітимуть хоругви і прапори” над головами борців за волю України, і що „гримітиме спів про Україну”.

Як героїна армія „визволяла” Україну від хліба в роках 1918-1919

Подані нижче факти наявні в книжці автора Ю. Кондуфора, що її російською мовою опубліковано у 1964 році у Видавництві Академії Наук Української ССР у Києві під обдурною назвою в українському перекладі: „Зміцнення союзу робітничої класи й селянства в Україні в часі громадянської війни”.

Автор переповідає історію війни Червоної армії в Україні. Але в тій його „історії” стільки перекручень, недомовлень та явної брехні, що тре-

ба б писати таку другу книжку, щоб усе це спростувати.

Але й у цій большевицькій публікації все ж ствержені факти грабунку червоної Москви в Україні. Щоб легше могли грабувати українське селянство, Ленін вирішив найперше роз’єднати українське трудове селянство на дві ворожі групи: на тзв. незаможників і куркулів. Ленінські озброєні продовольчі загони, надіслані з Московщини для збирання хліба з України, організували під страш-

ним терором тзв. Комітети незаможників, чи скорочено: „комнезамів”, до яких антисоціальні елементи села, а, як таких не було, то й порядних селян, що посідали землі найвище до 5 десятин. Щоб заохотити найбільш довірної служби московським окупантам, їх не тільки звільняли від віддавання продовольчих податків, але найбільш з них ще дорховували 10 відсотків з продовольчого грабунку багатших селян, тобто середняків, що мали землі від 5 до 10 десятин, і куркулів, що посідали понад 10 десятин. Куркулів проголошено ворожою, експлуаторською класою: їх дозволено було безкарно грабити і навіть фізично нищити.

Цю з поспіхом організовану в Україні грабіжницьку спілку компартії і комітетів незаможників Ленін обласно назвав: „союзом робітничої класи й селянства в Україні”.

Ю. Кондуфор повторяє у своїй книжці цинічну тезу Леніна в його творах, том 20, стор. 14., мовляв:

„За спільним діянням пролетарів московських і українських вільна Україна можлива, але без такої єдності про неї не може бути й мови”.

Як тільки Армія Української Народної Республіки усунула з України німецькі окупаційні збройні сили, Ленін розпочав нову агресію проти України. Разом з Червоною армією йшли з Московщини російські продовольчі загони озброєних робітників, щоб забирати від українських селян їхні харчові засоби.

Для керівництва цього грабунку в Україні Ленін призначив голову Центрального Виконавчого Комітету Російської тзв. Федеративної республіки — Я. Свердлов, а Комісарем Продовольчих справ України — А. Шліхтера.

Вже 23-го лютого 1919 р. вислано з Московщини на Україну 500 робітників для грабунку українських сіл, а з початком березня послано з різних осередків совєтської Росії понад 2700 робітників — комуністичних активістів. Ця армія озброєних москов-

ських тзв. продармістів зростала з кожним тижнем і місяцем на тисячі й десятки тисяч людей. Озброєні загони реквізиторів українського хліба йшли від села до села у супроводі ще червоноармійців і чекістів, перешукували селянські двори та накладали на селян продовольчі податки.

За забрані продовольчі продукти большевицькі визволителі майже нічого не платили, або коли й платили, то мінімально, за так званою твердою ціною.

В книжці Кондуфора про тзв. „Зміцнення союзу робітничої класи й селянства в Україні” автор згадує, що Україна в роках 1909 - 1913 продавала закордонові рік-річно понад 650 мільйонів пудів зерна. Розуміється, по війні такого урожаю в Україні вже не могло бути. Ленін запланував цим разом стягнути з України щонайменше 139 мільйонів пудів зерна. Цю велику кількість українського хліба большевицькі „визволителі” намагалися розкласти на селян. Ю. Кондуфор пише, що за приблизним обрахунком большевики забрали з України 1919 року 10 з половиною мільйонів пудів хліба, але зараз сам зазначає, що фактично з України забрано багато більше, а все це під гаслом „хліб для Леніна і Москви”.

Та все ж не пощастило Ленінові забрати з України всіх запланованих ним запасів хліба через шалений спротив української людности та безперервні повстання українського селянства й наступ армії УНР.

Ю. Кондуфор сам пише, що й всі українські соціалістичні партії — есери, соціалдемократи, соціалісти - самостійники та інші політичні організації були заражені українським „буржуазним націоналізмом”. Всі „вони бачили свою перемогу в самостійності України, у відділенні України від Росії”. Всі вони хотіли за всяку ціну зірвати „братський союз українського і руського народів”.

Що ж, такого погляду є й нині весь український народ!

І. Л.

УКРАЇНСЬКА СПРАВА В АМЕРИЦІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Написав о. Петро Понятишин

Українські старожили в З'єднаних Державах не проґавили того часу, коли можна було зробити щось для добра української справи. Таким часом була, очевидно і світова війна. Користаючи з тієї нагоди, американські українці проявляли і розвивали дуже живу акцію в українській справі, хоч тодішні політичні обставини у світі були зовсім інакші від обставин сучасних.

І власне діяльність американських українців за час першої світової війни є предметом цієї статті. Вона охоплює один етап, невеликий шмат часу, що має замкнену цілість в історії нашої американської іміґрації. Ця стаття ділиться на дві частини. У першій частині мова про діяльність українців перед вступленням ЗЛА до світової війни, а друга частина охоплює час, коли Америка вмішалася у згадану війну.

Стаття обмежується лише тією українською акцією, яка під час війни велася у Вашингтоні.

I.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ КОМІТЕТ

Коли в Європі вибухла перша світова війна, різні американські народ-

ності намагались допомогти своїм землякам у старому краєві, які потерпіли внаслідок цієї війни. Ці народності закладали різні організації, що ставили собі ціль збирати фонди на таку допомогу. За цим прикладом пішли теж американські українці, які після довгих міжпартійних колотнеч і короводів створили нарешті восени 1916 року таку організацію для допомоги своїм старокрайовим братам, страдникам з причини війни. Ця організація прийняла назву: Український Народний

Комітет, він спирався на українську католицьку єпархію, УНСоюз і Провидіння. Мене обрано головою цього Комітету; рекордового секретаря УНСоюзу, бл. п. Семена Ядловського, заступником голови, тодішнього ньюйоркського пароха о. Миколу Підгорецького скарбником і Володимира Лотоцького, редактора „Свободи“, секретарем. В управу згаданого Комітету входили урядовці обох організацій. Головний уряд обрано з ньюйорської околиці, щоб він міг скоріше з собою порозуміватись. Слід примітити, що листи і меморіяли УНКомітету приготував В. Лотоцький, а в УНКомітеті ми мали платного американського секретаря Мілтона Райта, який виправляв і вигладжував їх

на зразкову англійську мову і взагалі займався публікацією про наші справи в американській пресі. В тих часах не можна було знайти в З'єднаних Державах справжнього інтелігента українського походження, який надавався б на секретаря УНКомітету.

Перші кроки в справі „Українського Дня”

В акції несення допомоги своїм братам, воєнним страдникам, жиди зуміли добитись того, що президент Вільсон звернувся був з окремою проклямацією до американського громадянства, щоб воно складало свої пожертви на їхніх страдників, і на це визначив їм, жидам, спеціальний День. Пізніше такі Дні, проголошені Президентом, мали теж литовці та вірмени. Всі ці дні відбувались упродовж 1916 року. Зацікавлений такими осягами згаданих народностей, УНКомітет у грудні 1916 року ухвалив старатись, щоб президент Вільсон проголосив такий День для збірок також для українських жертв війни. Адже вона шаліла головню на українських землях, і жаден інший нарід не зазнав внаслідок тієї війни стільки горя, що нарід український. Це старання про Український День доручено мені.

Про цей День я говорив насамперед з спархіяльним адвокатом, яким був Вілліям Дж. Кернс. Не будучи певним, яким способом можна б дістатись до Президента і просити його про визначення такого Дня, Кернс запропонував, щоб ми обидва поїхали до Вашингтону і обговорили справу з конгресменом Дж. А. Гемілем. Геміл походив з Джерзі Ситі, Н. Дж. і Кернс був з ним добре знайомий.

І справді ми поїхали до Вашингтону і побачились з конгресменом. Він зацікавився справою Дня і порадив нам удатись за інформаціями до секретаря Президента, Й. П. Тумулті, який мав великий вплив і вважався у Вашингтоні його правою рукою. Слід примітити, що Тумулті походив теж з Джерзі Ситі і приятелював з

Гемілем від молодих літ. До секретаря Президента пішов з нами теж конгресмен.

Вислухавши нашу справу, Тумулті заявив відразу, що це є виключена річ, щоб президент Вільсон проголосив День на збірку для воєнних українських страдників тому, що від різних народностей та організацій вплинуло багато прохань за такі Дні і проголошувати їх Президентом стало прямо немислимо. Коли треба було відмовити іншим народностям, то навряд чи можна зробити виняток для українців.

Здавалось, що з цілої справи нічого не вийде.

Одначе Тумулті, бачачи наше заклопотання і хочачи зробити прислугу для свого приятеля, знайшов інший вихід. Президент, сказав Тумулті, міг би проголосити Український День тільки тоді, коли б Конгрес відповідною резолюцією закликав його, Президента, до такого проголошення. Як виходило з дискусії, що вив'язалася в канцелярії Тумулті, процедура мала бути така:

1) Резолюція повинна бути спільна, тобто така сама для обох палат Конгресу (Сенату і Палати Репрезентантів); 2) резолюція мусить бути поставлена в Конгресі як наглий внесок і ухвалена одночасно (by unanimous consent) в обох палатах і 3) резолюція мусить бути внесена насамперед до комітетів закордонних справ обидвох палат, які мусять її ухвалити і дати під голосування цих палат. Слухаючи те, що говорилось про резолюцію, я не сподівався, щоб вона в Конгресі перейшла, бо один сенатор чи конгресмен (усіх членів обох палат було 531) зможе повалити її одним противним голосом. Я сказав це Тумулті, а він відповів, що пробувати не зашкодить.

Ця нарада в канцелярії Тумулті відбулася в перших днях січня 1917 р.

Виготовлення резолюції в справі Українського Дня.

Діставши такі інформації щодо Українського Дня, треба було взятись

за виготовлення тексту резолюції. Робилось це в канцелярії конгресмена Геміла в другій половині січня згаданого року. Прийвними були адвокат Кернс, секретар конгресмена Філіпс, голова „Провидіння” о. В. Довгович, редактор „Свободи” Вол. Лотоцький і я. Ми, українці, були рішуче такої думки, що в тексті резолюції мусить бути вміщена правильна назва нашої народу, себто Ukrainian. Та Конгресмен Геміл звернув був ще перед тим мою увагу, що в резолюції не може бути пропущена назва Ruthenian, бо наряд чи знайдеться бодай кілька членів Конгресу, які знали б або чули про нарід, який звався б Ukrainian. Розуміється, Геміл не був проти назви Ukrainian, але він побоювався, щоб через незнання чи не розуміння цієї назви не дати якомусь сенаторові чи конгресменові претексту запротестувати проти тієї резолюції, як вона прийде під голосування. І насправду слід сказати, що за тих часів назва Ukrainian була у Вашингтоні та й взагалі в Америці темною водою во облацях небесних. Навіть така вчена людина, як Джордж Кріл, директор Комітету Публічної Інформації, почувши вперше цю назву, думав, що це якийсь музичний інструмент з гавайських островів.

Не можучи покищо прийти до ладу з словом Ukrainian, ми далі продовжували виготовлення тексту резолюції, а справу назви відклали на кінець. Ми думали, що комусь з нас може й несподівано прийде думка, як вмістити в резолюцію назву „Ukrainian,” а в усякому разі після виготовлення резолюції буде час справу обміркувати. Саме тоді, коли резолюція була готова, з’явився в канцелярії Геміла пок. С. Ядловський. Він погодився з текстом резолюції, а коли ми почали говорити про назву Ukrainian, Ядловському прийшла така проста думка, що найліпше було б вмістити назву Ukrainian в дужках при слові Ruthenian. Очевидно, всі ми на це згодились. Пок. Ядловський поцілів, як то кажуть, цвях в саму голову.

24-го січня 1917 року конгресмен Геміл вніс цю резолюцію до комітетів закордонних справ обох палат Конгресу.

Резолюція в обидвох палатах Конгресу.

Коли резолюція опинилася в комітетах обидвох палат Конгресу, прийшлося нам робити заходи, щоб вона перейшла одногосно на сесіях Сенату і Палати Репрезентантів. Для досягнення тієї цілі треба було просити бодай найвизначніших сенаторів і конгресменів за підтримку цієї резолюції. Ми пішли насамперед до голови сенатського Комітету закордонних справ, яким був тоді Генрик Кебот Ладж з Бостону. Згаданий сенатор проводив в той час сесіями Сенату, бо віце-президент Т. Р. Маршал був хворий. Сенатор Ладж був істориком і знаменито визнавався у східноєвропейських справах. Як виявилось під час нашої розмови, він належав до тих білих круків, які не лише знали правильну назву нашого народу, але теж знали його історію. Коли зійшла розмова на Галичину, Ладж зробив таку замітку: „Ви українці, сусідуєте вже 600 років з поляками, і це є трагедією Польщі, що вона не потрапила знайти з вами „модусу віведі” — способу співжиття”. Сенатор Ладж поставився до нашої справи дуже прихильно. Ми ходили теж до інших сенаторів, і всі заявляли свою допомогу у справі ухвали резолюції. Наші заходи увінчались успіхом, бо резолюція в Сенаті перейшла дуже швидко, можливо упродовж кількох днів після того, як вона прийшла із сенатського Комітету закордонних справ. Потім ми довідалися, що до ухвали резолюції в Сенаті причинився найбільше сенатор Вілліям Гюз. Очевидно, ми послали цим сенаторам, що нас підтримали, окрему подяку.

Тепер прийшла черга на Палату Репрезентантів. Ухвала Сенату допомогла нам дуже багато при „оброблюванні” конгресменів. Геміл заявив, що він сам уже говорив у справі ре-

золоті з багатьма членами палатного Комітету закордонних справ і з визначнішими репрезентантами, але найважливішою річчю є те, як поставиться до резолюції спікер Палати Репрезентантів. Спікером був тоді Чемп Кларк із стейту Мізурі. Про спікера загально говорили, що він є справжнім американцем, бо має в собі індіанську кров.

Вислухавши нашу справу, Кларк заявив, що в такому гуманному ділі, як поміч жертвам війни, він не може відмовити своїй підтримки і зробить все можливе, щоб резолюція перейшла в Палаті Репрезентантів. Ми бачились ще й з багатьма іншими конгресменами в кулоарах Конгресу, але їх імен я вже не пам'ятаю. Всі конгресмени відносились до нашої справи дуже прихильно. Вони багато розпитували про Галичину, Україну та її обставини. Між іншим, під час однієї такої розмови один із законодавців продемонстрував своє знання в той спосіб, що ствердив положення України на... Балканах. Треба було вияснювати, щоб нікого не вразити.

В першій половині лютого 1917 р. я дістав від Геміла повідомлення, щоб приїхати до Вашингтону, бо спікер поставив нашу резолюцію під голосування Палати Репрезентантів. Очевидно, я приїхав негайно. Конгресмен дав мені карту вступу на галерію залі, де Палата відбуває свої сесії. З галерії я бачив, що на бюрках конгресменів лежала наша резолюція ч. 350. Була точно 12-та година. Можна уявити мого схвилювання, коли спікер ударив молотком по столі і, заявивши, що на порядку є резолюція ч. 350, запитав, хто є проти неї. В залі стало тихо, хоч маком сій, і ніхто не спротивився. По якій хвилині спікер знову вдарив молотком по столі і запитав, хто є проти резолюції. Спротиву не було. Спікер ударив утретє молотком по столі, питаючи, хто є проти резолюції, і нараз із задніх сидінь конгресової залі залунало: „I object". Наша резолюція провалилась. Мені відразу стали сльози в очах. Я бачив, як

Геміл побіг до конгресмена, що протестував, і розводячи руками, щось йому пояснював. Я зійшов з галерії і зустрівся з Гемілем. Він був до краю збентежений і сказав, що протестував Гордон, конгресмен з Клівленду, Огайо. Я до сьогодні не знаю, що було причиною цього спротиву.

Зараз після голосування ми вдвійку пішли до бюро спікера Кларка. Він жалів, що резолюція не перейшла, і дивувався, що знайшовся конгресмен, який запротестував проти резолюції в гуманній справі. З дальшої розмови ми мали таке враження, що спікер не вважав ще резолюції за пропащу...

Пригрозивши такою передачею, я поїхав до Поарку, втративши надію, щоб резолюція могла перейти в Палаті Репрезентантів. Та я помилився. Через яких десять днів я дістав від Геміла радісну депешу, що наша резолюція ухвалена. Я поїхав до Вашингтону, і конгресмен Геміл розповів мені, в який спосіб резолюція перейшла. Спікер, говорив Геміл, знав, хто був проти резолюції під час першого голосування, і чекав нагоди. Побачивши, твердив Геміл, що Гордон не з'явився на засідання Конгресу, спікер поставив ще раз резолюцію під голосування, і Палата Репрезентантів прийняла її одностайно. Було це 24-го лютого 1917 року.

Після ухвали резолюції була вготовлена нашвидку, бо не було часу, відповідна стаття про українців, яка за дозволом спікера, як тоді водилось, була поміщена як extension remarks в Конгресових рекордах.

Дата Українського Дня.

Коли в Палаті Репрезентантів перейшла наша резолюція, УНКмітет вирішив, щоб Український День відбувся 21 квітня 1917 року, в п'ятницю перед Томиною неділею. УНКмітет міг у же тоді винести таке рішення, Тумулті заявив, що Президент визначить Український День на таку дату, яку подасть Комітет. І зараз таки почав УНКмітет робити при-

готування до переведення цього Дня. Всякі листи, що їх треба було видати з приводу Українського Дня, друкувалися у „Свободі”. Технічним переведенням цього Дня займався найбільше пок. Іван Добрянський, батько нашого славного Лева, голови УККомітету.

Проклямація президента Вільсона в справі Українського Дня

Згідно з Конституцією З'єднаних Держав Америки, всякі закони, ухвали, резолюції, які перейдуть через Конгрес, мусять бути підписані Президентом впродовж десяти днів, інакше вони втрачуть свою важливість. Секретар Тумулті допилював, щоб Президент підписав нашу резолюцію у своєму часі. Президент поклав своє ім'я під резолюцією 2 березня 1917 року. Ми подали Тумулті дату Українського Дня, і 16 березня появилася проклямація Президента Вільсона, якою він проголосив і визначив згаданий День на 21 квітня 1917 року.

Перо, що ним підписав президент Вільсон проклямацію, є в мене.

На жаль англійський текст проклямації в мене загубився, але я маю точний український її переклад.

Вона звучить:

„Беручи до уваги, що 2-го березня 1917 року я одобрив спільну резолюцію Конгресу З'єднаних Держав, яка звучить ось так:

СПІЛЬНА РЕЗОЛЮЦІЯ

„Якою прохасться Президента З'єднаних Держав вибрати і призначити один день, в якому можна б зібрати фонди на допомогу русинам (українцям).

„Тому, що в країнах, положених в східній частині Європи, театрі нищівної війни, є щонайменше один мільйон русинів (українців), які страшенно потребують харчів, одягів і приміщень; і

„Тому, що сотні тисяч тих людей були змушені залишити свої дома і своє майно та, позбавлені всякої можливості задовольнити свої навіть

найбільш елементарні потреби, попали в недуги, голод і неописані терпіння; і

„Тому, що нарід З'єднаних Держав Америки із смутком довідався про це жахливе положення великої кількості своїх ближніх та найбільш великодушно відповідав на заклик людства за допомогою, коли тільки такий заклик до нього доходив: Тому нехай буде —

„Постановлено Сенатом і Палатою Репрезентантів З'єднаних Держав Америки, в Конгресі зібраних, щоб в обличчі нещастя, нужди і недостач, яких цей нарід зазнає, просити з пошаною Президента З'єднаних Держав, щоб він вибрав і призначив день, в якому громадяни цієї країни могли б виявити свою симпатію, жертвуючи на фонд, який тепер збирається на допомогу русинам (українцям) у воюючих країнах.

„Тому я, Вудро Вільсон, Президент З'єднаних Держав, згідно з бажанням Конгресу З'єднаних Держав, визначаю і проголошую 21 квітня 1917 року як День, в якому населення З'єднаних Держав може складати такі пожертви, які вважатиме за відповідні, на допомогу русинам (українцям) у воюючих країнах.

„Пожертви можна слати до Американського Червоного Хреста, Вашингтон, Д. С., який займеться відповідним їх розподілом.

„На доказ цього мій власноручний підпис і печатка З'єднаних Держав.

„Дано в місті Вашингтоні дня 16-го березня року Божого 1917, а сто сорок першого року Незалежності З'єднаних Держав.

Печатка. Вудро Вільсон.

Підпис Президента стверджує: Роберт Ленсінг, секретар закордонних справ”.

Заходи УНКомітету коло звільнення митр. Андрія Шептицького з російського заслання

Одночасно із стараннями про Український День, УНКомітет робив теж заходи в справі звільнення митропо-

лита Андрея Шептицького з російського заслання. Я згадав принагідно в розмові з Гемілем про це заслання митрополита, і конгресменові прийшла відразу до голови думка розпочати акцію, щоб його звільнити. Будучи довгі роки (п'ять, здається мені каденцій) конгресменом, Геміл знав у Вашингтоні всякі, як то кажуть, виходи і входи. Тим то, не роздумуючи довго, ми пішли разом з Гемілем до Державного Департаменту, щоб побачитися з шеф-клерк-ом, яким був тоді Дейвіс. Його обов'язком було вести кореспонденцію з представниками Америки в чужих державах. Ми оповіли Дейвісові про ціль нашої візити. Він порозумівся зараз телефоном з якимсь вищим урядовцем Державного Департаменту і, діставши притакуючу відповідь, почав разом з нами укладати дві каблеграми: одну до американського амбасадора Пенфілда у Відні, а другу до амбасадора Меріє в Петрограді. Амбасадор Пенфілд мав звернутися до Австрійського Уряду, куди він схотів би перевезти з російського заслання свого громадянина, митрополита Шептицького. А амбасадор Меріє мав інтервенювати в російському міністерстві закордонних справ щодо звільнення митрополита.

Дейвіс попередив нас, що на відповіді з Відня і Петрограду прийдеться нам деякий час почекаати. І ми чекали, але відповіді не приходили. Дейвіс порадив нам вислати ще раз такі каблеграми, і ми, розуміється, на це згодилися. Однак відповіді таки не приходили. Телефонічна компанія рахувала тоді Державному Департаментові за каблеграми половину звичайної ціни, яку мусіли платити заінтересовані особи. Оскільки собі пригадую, я залпавив за ці каблеграми коло 15 доларів.

Покдавши якийсь час і не діставши відповідей ні з Відня ні з Петрограду, ми пішли до Й. Тумулті. Я мав з собою фотографію митрополита в меншому форматі, але на повну величину в архієрейських ризах з митрою і жезлом. Тумулті взяв цю

фотографію і, оглянувши її, пішов зараз з нею до бюро президента Вільсона. За деякий час Тумулті вернувся з бюро Президента і сказав, що Президентові дуже заімпонувала постанть митрополита і він заявив, що коли до яких трьох тижнів не прийде від амбасадорів відповідь, то особисто, понад голови всіх міністрів та амбасадорів, звернеться в справі звільнення митрополита просто до російського царя. Тим часом у Росії вихула революція і на цьому наша інтервенція закінчилась.

1921-го року, коли митрополит приїхав був до З'єднаних Держав, я питався його, чи він знав що небудь про нашу акцію в справі його звільнення. Митрополит сказав, що він нічого конкретного не знав, але впродовж останніх місяців заслання царські власті поводилися з ним з усяким респектом, дуже гарно та людяно, і він догадувався, що хтось і десь за ним вставлявся.

Авдієнція у президента Вільсона

22-го січня 1917 року президент Вільсон мав промовляти у Сенаті в справі війни в Європі, і конгресмен Геміл покликав членів УНКомітету на цей день до Вашингтону. Приїхали о. В. Довгович, С. Ядловський, В. Лотоцький, Кернс і я. У конгресовому будинку є зарезервована окрема вітальна кімната для Президента, коли він загостить до Конгресу. Зправила авдієнції у Президента відбуваються в Білому Домі, а в Конгресі він приймав тільки у виїмкових випадках, і це, як у Вашингтоні говорили, вважалось спеціальною почесстю. Така почессть зустріла й нас, членів УНКомітету. Конгресмен Геміл представив нас поіменно Президентові, який кожному стиснув руку і з кожним перекинувся кількома словами.

Тоді ЗДА не були ще у війні, і Геміл попередив нас, щоб ми з ніякими справами перед Президентом не виходили. Треба знати, що Президент З'єднаних Держав не буде говорити з приватними людьми про ніякі спра-

ви, лише відсилає їх до відповідних департаментів, а з приватними людьми робить „шейк гендс“, і більш нічого. Та хоч наша авдієнція мала радше характер зустрічі з Президентом, все таки вона мала своє значення. Це був перший випадок в історії, коли Президент З'єднаних Держав прийняв українських представників.

II.

СТАРАННЯ УНК ПРО ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Тим часом у квітні 1917 року ЗДА вмішались у війну по боці Антанти, і можна було вже передбачати, що вона вийде з тієї війни переможно. Одночасно нас електризували вісті про упадок Росії, про творення Української Держави та про всі ті історичні події, які проходили на наших землях. 11-го листопада 1918 року заключено, як відомо, перемир'я на бойових фронтах. Тепер прийшла нагода старатися допомагати нашим братам у визволенні України, тим більше, що Президент Вільсон кинув клич „самовизначення народів“. Тим то зараз після перемир'я УНКомітет взявся за дипломатичну, так сказати б, акцію у Вашингтоні. Йшлося саме про те, щоб добитись в Уряді ЗДА визнання України як незалежної, самостійної держави.

Як повів цю акцію УНКомітет?

Слід примітити, що з усіх конгресових комітетів у Вашингтоні найбільше значення мав тоді сенатський Комітет закордонних справ. В цьому Комітеті формувалась, властиво кажучи, закордонна політика Америки, і Державний Департамент не робив ніяких важливіших потягнень в цій політиці без того, щоб не засягнути opinii згаданого Комітету. Тому Геміл вважав за відповідне насамперед довідатись, як поставиться цей комітет до справи визнання незалежності України.

В кулуарах Конгресу ми стрінулись з двома визначними членами цього Комітету. Один називався Бран-

дегі і походив із стейту Конектикат, а ймення другого сенатора вже не можу собі пригадати. Ми представили сенаторам нашу справу і прохали їх, щоб Комітет закордонних справ причинився своїм впливом на Державний Департамент у визнанні незалежності Української державності. Обидва сенатори поглянули на нас досить здивовано...

Розмова, що з ними зав'язалась, була досить довга. Сенатори, видно, мали час. Сенатор Брандегі казав, що Америка симпатизує всім народам, які борються за волю, але вона не може ангажуватись в такій політиці, яка була б скерована проти Росії. Росія, говорив сенатор, була союзником Америки у війні проти центральних держав, і тепер, коли вона знемоглась у воєнних боях, потерпівши великі втрати, мала б Америка розчленувати її на частини? Що, питався сенатор, скаже про нас історія?.. Америка, твердив Брандегі, жила завжди з Росією в дружніх взаємовідносинах; вона додержувалась своїх договорів і міжнародних зобов'язань, і було б дуже нерозумно підважувати цю приязнь і творити собі з Росії ворога на майбутнє. А другий сенатор говорив, що Росія стала була в пригоді Америці, бо під час громадянської війни, коли Англія намірялась уже визнати південні стейти за окрему державу, Росія вислала свої воєнні кораблі до Нью Йорку та Сан Франсіско і в такий спосіб задемонструвала проти намірів Англії. Другий сенатор додав, що коли б більші європейські держави визнали незалежність України, то З'єднані Держави пішли б напевно за їхнім прикладом.

Оце коротенький зміст нашої розмови з сенаторами, членами сенатського Комітету закордонних справ. З тієї розмови нам стало ясно, що рахувати на підтримку згаданого Комітету в справі визнання Української Держави немає найменшої надії.

Не зважаючи на те, ми пішли до Державного Департаменту, бо до нього належало в справі визнання української держави останнє слово. На-

самперед ми вступили до східноєвропейського відділу згаданого Департаменту. Хоч нам було відомо, що урядовці цього відділу не мали впливу на закордонну політику Америки, все ж таки ми хотіли знати, що там думають про визнання самостійності України. Там ми переконалися, що у згаданому відділі про українську державність мали більш-менш такі самі погляди, що й сенатори, з якими ми говорили.

Опісля, за старанням конгресмена Геміла, ми мали аудієнцію у самого керівника американської закордонної політики, себто у державного секретаря, яким був тоді Р. Ленсінг. Він прийняв нас навіть дуже ввічливо, але з його розмови ми довідалися, який сильний був тоді проросійський дух в американській політиці. Ленсінг висловився про Росію прихильно, а щодо визнання незалежності Української Держави заявив твердо, що Америка не приложить руки до розбиття Росії. Ми розуміли, що це був основний, непорушний принцип політики ЗДА відносно Росії.

Пізніше мав побачення з Ленсінгом конгресмен Геміл. Державний секретар, як твердив Геміл, заявив, що Америка могла б дати українцям моральну підтримку тільки в такому випадку, коли б вони домагались не незалежності, але автономії України, очевидно у федерації з Росією. Це підтвердив пізніше А. Сйді, другий асистент державного секретаря, у своїй дуже дипломатичній відповіді (з 16 грудня 1918 р.) на матеріял, внесений УНКомітетом в справі України.

Слід сказати, що за тих часів у Конгресі як і в урядових колах Вашингтону, була поширена думка, що большевики не вдержаться довго при владі, що після їхнього упадку в Росії мусить прийти конституційна форма правління і тоді національні проблеми будуть полагоджуватись там своїм порядком.

Хоч наші заходи в справі визнання української державности в сенатському Комітеті закордонних справ і

в Державному Департаменті були безуспішні, ми ще не опускали рук і не переставали рухатись. Довідавшись, що президент Вільсон виїжджає на мирову конференцію до Парижу, В. Лотоцький виготовив разом з Райтом меморіял у справі незалежності України і ми поїхали до Вашингтону, щоб цей меморіял доручити Президентові.

Ми, звичайно, зайшли до канцелярії секретаря Тумулті, який сказав нам, що власне в цій хвилині Президент уже готовий до виїзду. Ми бачили, що авта вже чекали біля Білого Дому. Але ми все таки шукали якогось можливого способу, щоб наш меморіял передати Президентові. На наше щастя, з'явився в канцелярії Тумулті прибічний лікар президента адмірал д-р Грейсон, який мав також їхати з Президентом до Парижу. Бачачи наше заклопотання, д-р Грейсон сказав до нас: „Передайте мені цей меморіял і як тільки увійду на корабель, а Президент матиме спокійну голову, я негайно доручу йому меморіял”. По правді кажучи, ми не вірили, щоб д-р Грейсон це зробив, але іншого виходу не було. ми передали меморіял адміралові, подякувавши йому наперед за прислугу.

Д-р Грейсон додержав слова: він вручив цей меморіял Президентові на кораблі. Про це довідався конгресмен Геміл від самого адмірала після повороту з Парижу.

Коли американська делегація вже від'їхала на мирову конференцію до Парижу, у грудні 1918 року конгресмен Геміл вніс у Конгрес спільну резолюцію, на підставі якої Конгрес мав доручити згаданій делегації, щоб вона на Конференції обстоювала застосування Вільсоновського принципу самовизначення народів до України та створення української незалежної держави на всіх українських територіях. Ця резолюція не була ухвалена. До речі, сам конгресмен Геміл не сподівався, щоб така резолюція могла пройти в Конгресі, але все ж таки вона своє зробила. Ця резолюція познайомила членів Конгре-

су з характером і метою українських змагань. Вона мала теж відповідний відгомін в американській пресі.

Авдієнція у державного секретаря Гюзю.

Українська невдача на мировій конференції у Версалі, себто знехтування тією конференцією українських домагань, викликала серед американських українців велике пригноблення і розчарування. Цю депресію використовували головню „наші” большевики, і УНКомітет почав тратити ґрунт під ногами. Одначе Комітет не припинив ще своєї акції, бо тоді не була ще вирішена справа Західно-Української Республіки, себто Східньої Галичини.

Після Вільсона Президентом ЗДА обрано республіканця Ворена Г. Гардінґа (1921-1923) і державним секретарем став Чарлз Е. Гюз, визначний американський юрист. Не даючи за виграну, ми почали робити заходи, щоб дістались до нього на авдієнцію, що не приходилось так легко.

Цю авдієнцію виснав нам нарешті сенатор із стейту Нью Джерзі, Й. Ш. Фрілінґгайзен. Одначе Гюз не прийняв нас того самого дня, коли ми зголосились, але визначив нам авдієнцію на два тижні пізніше. Було це недовгий час після інавгурації президента Гардінґа. Очевидно, державний секретар прийняв нас ввічливо. При нашій розмові був теж приявний з текою в руках шеф східноєвропейського відділу Державного Департаменту. Прізвища шефа не можу собі пригадати і знаю лише, що його хресне ім'я було Бейзіл.

Гюз слухав нас, як здавалось, із зацікавленням, але сам говорив дуже мало. Насамперед ми представили йому справу армії польського генерала Галлера, яку альянти озброїли для боротьби проти большевиків, але яка, замість того, пішла на завоювання українських земель. Ми видвинули також справу злочинів, що їх допускались поляки на українцях після окупації згаданою армією Східньої

Галичини. Вислухавши звідомлення про події в Галичині, Гюз обіцяв, що він говоритиме про них з французьким амбасадором. Як відомо, Польщу протегувала тоді особливо Франція.

Опісля ми представили Гюзю справу Східньої Галичини, яка, спіраючись на право самовизначення народів, проголосила свою незалежність під назвою „Західно-Української Народної Республіки”. Ми підкресливали, що всі колишні народи Австро-Угорщини дістали по її розпаді те, що їм належалося, і що одних тільки українців видали альянти на поталу полякам. Ми зазначали, що це велика несправедливість. Державний секретар не виявляв, як було видно, великого зрозуміння української справи взагалі, лише сказав, що тепер „усі хочуть незалежності, навіть місто Ф'юме намагається її дістати. Але що станеться з Європою, коли подробиється її на кусники . . . який буде там лад і порядок”? Ці слова вбилися мені у пам'ять так, що й сьогодні можу їх без зміни повторити. Ми бачили, що говорити про самостійність Східньої Галичини було зовсім даремно. Але ми доручили Гюзюві меморіал у справі армії Галлера та в справі злочинства поляків в Галичині. Авдієнція тривала якої півгодини.

Висилка делегації до Версалю

УНКомітет вважав за відповідне вислати від американських українців окрему делегацію на мирову конференцію у Версалі. Делегатами були д-р Кирило Білик з Нью Йорку і конгресмен Геміл. Вони мали допомагати на конференції делегації від Української Народної Республіки в її змаганнях добитись визнання незалежності України. Делегація виїхала до Парижу в березні 1919 року, і це не було запізно. Мир у Версалі підписано 28-го червня 1919 р.

Як виходило з переданого нам після конференції звіту конгресмена Геміла, обидва наші делегати проробили у Версалі чималу роботу в користь

української справи. Наші делегати з Америки придалися, видно, на конференції, бо Гр. Сидоренко, який очолював делегацію з України, дуже дякував УНКомітетові за їх висилку.

Про нашу делегацію на конференцію у Версалі була моя стаття у згаданій „пропам'ятній книзі УНСоюзу”, і говорити ширше про цю делегацію було б це відхилом від моєї теми. Згадати тут лише те, що наші делегати стояли в тісних зв'язках з американським полковником Е. Гавзом, який був найближчим дорадником през. Вільсона на мировій конференції. За посередництвом згаданого полковника Жорж Клемансо, голова мирової конференції, призначив авдієнцію для нашої делегації з України. Українські делегати прийшли на півгодини пізніше, як назначена була авдієнція. Клемансо прийшов, очевидно, на час і, не заставши наших делегатів, махнув рукою і відійшов. Авдієнція, розуміється, не відбулась. Геміл теж казав, що делегати від Української Народної Республіки не були дуже рухливі. Вони сиділи в Парижі і писали довгі меморіяли, яких ніхто не читав, але для самої справи не потрапили багато зробити.

Українські місії у Вашингтоні

Заступництво української визвольної справи на американському терені продовжував УНКомітет ще й під час створення у Вашингтоні наших політичних місій. Таку місію від Української Народної Республіки очолював 1919 року д-р Юліян Бачинський. Але, сказавши правду, ця місія нічого не робила, і про неї у Вашингтоні не було, як то кажуть, ні слуху ні диху. У зв'язку з тією місією українське почування спонукує мене розказати про доволі прикрий інцидент.

Одного разу під час розмови в канцелярії Тумулті згадано, що у Вашингтоні перебуває посол від УНРеспубліки. Зацікавлений такою новиною Тумулті захотів побачитись з ним, розуміється у своїй канцелярії. Отже ми, себто Геміл, Кернс і я, по-

їхали чимскорше до посла і повідомили його, що секретар Президента був би радий познайомитись з ним. Почувши це, посол почав викручуватись... Але я таки просив і настоював, щоб він використав нагоду і поїхав з нами до Тумулті. Та всяке переконання посла ні нащо не придалось. Посол заявив, що він міг би говорити тільки з Ленсінгом або з самим президентом, але бачитись з секретарем — йому не личить. Коли я сказав це Гемілові і Кернсові, то вони дуже розсердились, і ми вийшли з посольства. Геміл сказав, що англійський чи французький амбасадори не знали б, як це оцінити, коли б вони могли мати Тумулті за свого приятеля, а посол невизнаної держави вважає своє становище за таке, що секретар Президента негідний з ним говорити. З такої поведінки посла ми дуже дивувались... Потім треба було сказати Тумултові неправду, а саме, що ми не застали посла вдома. Був це може й гріх, але, говорячи людськи, ми не могли інакше поступити.

Місію від Західньо-Української Республіки очолював від травня до кінця 1921 року пок. д-р Лонгин Цегельський, а від кінця 1921 до осені 1923 року д-р Лука Мишуга. Обидва згадані представники були рухливі, енергійні, завзяті українські патріоти, і під час існування тієї місії УНКомітет співпрацював з нею якнайтісніше. Йшлося головню про справу Східньої Галичини. Одначе здобути якісь реальні успіхи для української державности було неможливо.

УНКомітет, проіснувавши 5 років, скінчив свою діяльність і розв'язався. Натомість з ініціативи д-ра Мишуги створилось Об'єднання Українських Організацій в Америці, яке поставило собі головним завданням нести матеріальну допомогу нашим братам у Старому Краю. Це своє завдання воно виконало знаменито. Першим головою Об'єднання був о. Лев Левицький, а після нього о. Володимир Сполітакевич.

Кінцеві завваги

Найбільшим успіхом УНКомітету під час першої світової війни був проголошений президентом Вільсоном Український День. Була це дуже приємна несподіванка, яка викликала серед американських українців велику радість і загальне захоплення. Для української справи мав цей День окреме значення. Насамперед, це перший раз в історії американського українства в урядових документах З'єднаних Держав була вписана правильна назва нашого народу. Подруге, проголошення Українського Дня було офіційальним, публічним визнанням з боку Конгресу і Президента США відрубности, окремішности нашого народу. До того часу американці не знали або знали дуже мало про наш нарід. Вони вважали нас за поляків, росіян або й навіть австрійців. Український День відкрив американцям очі, що на світі існує такий нарід, який називається українським.

Відтепер стара наша назва *Ruthenian* уживана в колишній Австро-Угорщині, виходила в Америці дуже швидко з ужитку, а натомість загальна і правильна в наших часах назва *Ukraine, Ukrainian* набула право громадянства і почала вдомашнюватися серед американського загалу. Розуміється, вістку про Український День, проголошений президентом, розіслала була Асошіейтед Прес з Вашингтону до всіх американських часописів. А вже в тих місцевостях, де знаходились українські оселі, самі наші люди подбали, щоб місцева преса помістила цю вістку. Замітна річ, що коли ми звертались до різних державних бюро у Вашингтоні, як в українській так і в приватних справах деяких наших людей, що прохали наших інтервенцій в тамошніх урядах, то після проголошення президентом Українського Дня всюди вже знали правильну назву нашого народу.

Інші національні групи в З'єднаних Державах, зокрема росіяни, прямо казались, бо їм не пощастило добитись такого Дня для себе. Старались

про такий День також поляки, які мали вже тоді своїх багато впливових людей, але й їм не повезло. Після Українського Дня жадна інша народність в З'єднаних Державах такого Дня вже не дістала.

Що Український День став фактом і що у Вашингтоні можна було взагалі щось робити для української справи, треба завдячити трьом нашим добрим приятелям, ймення яких приходили в оцій статті. Ними були: Кернс, Геміл і Тумулті. Вони були великими прихильниками нашого народу саме тому, що він був уярмлений і прагнув волі. Всі три добре орієнтувались в українських справах і становили, так сказати, звена УНКомітету з Білим Домом, Конгресом і Урядом у Вашингтоні. Через їхні впливи всюди у Вашингтоні були відкриті для нас двері. Без допомоги цих наших приятелів УНКомітет не міг би був у Вашингтоні кічого зробити. Їм належить честь від нашого народу.

Осягнути у Вашингтоні якісь позитивні політичні здобутки для української справи було неможливо тому, що тодішні політичні обставини були для нас дуже несприятливі. За тих часів З'єднані Держави мали до Росії довгою традицією утверджену симпатію, з якої виликувати їх не зміг би хіба ніхто на світі. А втім, українська справа була тоді цілком нова і незнана, бо правда про Україну була вкрита занадто великим історичним намулом. „Ми (українці), — говорив Симон Петлюра, — виступили на арену історії, коли світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів визнати її як самостійну державу. Ніхто не вважав нашого народу за окрему націю”. Це була безсумнівна правда. Тому й не дивниця, що з наших розмов із високо поставленими особами у Вашингтоні можна було помітити, що вони вважали незалежність України за недозрілу справу, за якусь, просто кажучи, химеру, а нас, що домагались тієї незалежності, мали хіба за мрійників, фантастів. Одначе цим ми не знеохочувались, але смі-

ливо обстоювали українську державність у глибокому переконанні, що заступаємось за справедливу і слушну справу.

Та хоч справа цілковитої незалежності України не знаходила у Вашингтоні ніяких прихильників, після проголошення президентом Вільсоном Українського Дня, УНКомітет мав там значення і повагу. Про це засвідчує хоч би лист згаданого вище другого асистента державного секретаря, в якому він писав, що меморіал УНКомітету з грудня 1918 року уряд ЗДА взяв під належне обміркування (has received due consideration by the Government of the United States). Одночасно згаданий асистент у своєму листі заявив, що уряд ЗДА був би радий покористуватись УНКомітетом як засобом для розбудови інформацій відносно України. І справді, по такі інформації приходили до УНКомітету службовці із державного та інших департаментів.

Наприкінці слід сказати, що УНКомітет робив для української справи під час першої світової війни все, що можливе було робити. Причиною невдачі тієї акції, крім несприятливих політичних обставин, було й те, що

Українська Держава не могла закритись і встоятись, що в нашій державі мінялись дуже швидко уряди, що в ній бушувало отаманство та не було в ній ладу і порядку. У Вашингтоні добре про це знали, а в грудні 1921 року Герберт Гувер, тодішній секретар торгівлі, а пізніший Президент З'єднаних Держав, сказав це під час авдієнції відверто, у вічі митрополитові Андрієві Шептицькому. Треба знати, що першою умовою визнання якоїсь держави є, поруч території, стабільний уряд. Коли ж новостворена держава такого уряду не має, то не дивниця, що інші добре впорядковані держави не хочуть її визнати і нав'язувати з нею міжнародні стосунки. Але в Бозі надія, що грядучі світові події видвигнуть на публічну арену світу українську правду, і український нарід, навчений досвідом з першої світової війни, скине з своєї шиї варварське большевицьке ярмо і створить свою, самостійну, суверенну, соборну Українську Державу.

Dixi et salvavi animam meam.

Давсон, Па., 14 жовтня 1952 р.
(Ювілейний Альманах
„Свободи”, 1953)

Від Народної Ради до Конгресового Комітету

Ярослав Стадох.

Саме минуло двадцять і п'ять років від постанови Українського Конгресового Комітету. Створено його в часі другої світової війни з виразною метою допомогти українській справі чи то під час війни, чи після її закінчення — із встановленням нового політичного порядку світу.

Це двадцятип'ятиріччя живо нагадує заходи американських українців у зовсім подібній ситуації, а саме під час першої світової війни, для підготовки ґрунту під віднову української державности та заактуалізування української справи на міжнародному полі, а то й, за Франком (й дослівно за одним з раних маніфестів) уведення України в коло вільних народів світу.

Аналогія міжнародної ситуації в 1914 - 18 рр. була джерелом подібних заходів американських українців під час другої світової війни. А втім, хоч за первородний гріх українців, однаково на рідній землі, як поза нею, уважають брак внутрішньої організо-

ваности й організаційної дисципліни, в нас ніколи не бракувало гону до зовнішньої організованости й сьогоднішня інфляція наших організацій на американському ґрунті не є ні хвилева, ні випадкова. Гін до щораз нових організацій й охота замінювати одні одними, були притаманні українцям мабуть усіх часів і на всякому ґрунті.

В часі першої світової війни й у перших, трагічних і водночас героїчних, роках української великої революції на її східних й західних землях, виникнули в ЗДА три організації, які за своє завдання поставили підготовку допомоги, а згодом реальну допомогу державним емансипаційним змаганням українського народу на рідних землях. Були це, хоч як важко ставити їх нарівні побіч себе, три організації: Українська Народна Рада, Федерація Українців у З'єдинених Державах і Український Народний Комітет. Мабуть не від речі буде саме в цьому Альманасі представити

ці організації, що б пригадати минуле, а може й залишити якийсь досвід і науку на майбутнє.

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РАДА

Силою й слабкістю цієї першої установи в ЗДА, яка відгукнулася на вибух першої світової війни, нецілий місяць від початку світової хуртовини, було те, що Рада була й залишилася майже виключно твором Українського Народного Союзу.

Вже в її першому проголошенні в органі УНСоюзу „Свободі” з 20-го серпня 1914 року стверджено, що Головний Уряд названої установи створив Комітет з метою покликати до життя Українську Народну Раду і що цим займеться не ширше громадське тіло, але недалеко Тринадцята Конвенція УНСоюзу, скликана на дні 7 - 1 2 вересня 1914 року до Вовффала.

На Конвенції постала ця Рада і ще в часі її нарад, дня 10-го вересня, вона проголосила дбайливо обдумані і літературно оформлені заклики до українського народу в ЗДА. Ставляючи вже в цей ранній час перед очі американських українців зовсім реальну можливість відновлення української державности, Рада закликала український загальний складати пожертви на „Фонд Визволення України”. Коли зважити, що саме на цій Конвенції вресгті, як воно не пізно, УНСоюз прийняв свою теперішню назву „український”, зрілість її постанов та на диво низволепа спсргіг робить честь її тодішнім провідникам й самому Українському Народному Союзіві.

Та все ж, хоч заклики Української Народної Ради були спрямовані до всієї української громади та хоч вона й називала себе „представницею українського загалу в З'єдинених Державах”, безперечно її історичною помилкою було те, що вона не зуміла вийти поза свої, як не як, уже тоді імпонуючі рамки, бо ж УНСоюз репрезентував тоді понад 25.000 членів і понад чверть мільйона долярів, але залишилася установою самого

УНСоюзу. Велика доба світового змагання й від віків неіснуючої визвольної шанси України, вимагала ширшої громадської бази. Між підписами під закликами трудно було знайти діячів з-поза УНСоюзу, а й сам осідок і Ради і Фонду був у союзівім Джерзі Ситі.

І хоч Рада виконала, із типово союзовою послідовністю і солідністю, велику роботу, про яку можуть посвідчити хоч би десятки тисяч долярів висланих до Уряду Західньо-Української Держави у Відні, то все ж, на шкоду українській справі, її ініціатива й праця скоро перейшли в інші, куди менш надійні руки, й на якийсь час перервалася корисна праця й що більше спонтанний ентузіазм першого, великими надіями й не меншою жертвенністю навіяного, почину.

ФЕДЕРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У З'ЄДИНЕНИХ ДЕРЖАВАХ

Щоб поширити базу Української Народної Ради, яка, як згадано вище, часом сама непотрібно публічно підтверджувала, що вона є ідентичною з Українським Народним Союзом, що — до речі — мусіло терном в оці стояти деяким тодішнім організаціям й особам, при кінці серпня 1915 року схвалено в Нью Йорку, на спеціальній нараді, в якій визначну ролу грав покійний д-р Семен Демидчук, скликати в короткому часі Український Соїм у З'єдинених Державах, який і відбувся 30-го жовтня 1915 року і на шкоду для української справи на місце Української Народної Ради покликав до життя Федерацію Українців у З'єдинених Державах. Коли зважити, що Рада була здебільшого твором одної, хоч і якої потужної, організації, то на Соїм з'їхалось кругло чотириста українських організацій і його ухвали мали, бодай назовні і бодай часово, повагу всієї або бодай більшості українського громадянства ЗДА. Скріплювала цю повагу ще й особа голови Федерації, загально шанованого громадянина д-ра Володимира Сіменовича.

Але ця нова установа не встоялася довго. Її стали опановувати ліві, радикальні діячі, серед них відомий Мирослав Січинський, що й швидко вкоротило її вік. Загал українського громадянства бажав повної безпартійної допомоги українській справі і йому осоружним було звукування свого пробудженого, беззастережного запалу до відбудови української державности до партійних розгрівок. Останнім цвяхом до домовини, яка поглинула Федерацію, було виступлення з неї Українського Народного Союзу, „Згоди Братств“, організації придніпрянських українців і інших організацій. Деякі, як „Провидіння“ та „Народна Поміч“ взагалі до Федерації не вступали. Ось так створена восени 1915 року Федерація була зліквідована рівно рік пізніше, восени 1916 року.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ КОМІТЕТ

Громадське діло не терпить порожнечі, зокрема в такий історичний час. На третьому році світової війни, коли загальний розклад воюючих сил ще не почався, але вже можна було відчутти назрівання нового, українська спільнота в Америці не могла довго лікувати свої рани й незорганізованою вичікувати сподіваних історичних подій. Тому й не диво, що точно за місяць після зліквідування Федерації постало нове надійне народне тіло, яке давало залоруку, що воно згуртує навколо себе якщо не всю, то значну частину свого громадянства та зможе стати на захист українських справ. Тим тілом став Український Народний Комітет.

В грудні 1916 року домовилися Український Народний Союз, „Провидіння“, і „Згода Братств“ (розмірно невелика братська організація, яка з часом злялася з УНСоюзом), та деяке число свідомих національних установ із українською католицькою спаржією, якою тоді вже, по смерті першого українського католицького Владика, енергійного Кира Сотера

Ортинського, керував відомий патріот о. Петро Понятишин, й разом утворили Український Народний Комітет. Централя Комітету постала в Нью Йорку, її головою став о. Понятишин, а його найближчими співробітниками члени ексекютиви УНСоюзу, „Провидіння“ та їхніх пресових органів, передовсім „Свободи“.

Під проводом світлої людини, яким був о. Понятишин, який ще й до того користувався повагою керівника дієзсії, приєднано ряд американських політиків та визначних діячів, із членами Конгресу й особистим до радником президента Вільсона включно, й Комітет зумів перевести ряд не легких, але важливих імпрез та акцій, більшість яких увінчалася успіхом. В історії американсько-української емансипації, як щодо зміни назви „рутенський“ на „український“, так і щодо офіційного визнання української національної меншини, першим й найважливішим актом уважається ухвалення Конгресом й підписання президентом Вільсоном „Українського Дня“, чого не могли добитися навіть найсильніші національні групи, поляків чи москалів. Поведено дуже інтенсивні заходи, щоб Конгрес зобов'язав окремим законом - резолюцією Президента та його заступників на Паризькій мировій конференції домогатися визнання також прав України на державну незалежність, але це не повелосся, як чимало інших заходів. Та все ж з перспективи років, беручи до уваги ці дуже скромні людські і матеріальні засоби, якими тоді розпоряджав Комітет, приходиться з повним подивом стежити за незвичайними виявами активності Комітету та його голови о. Понятишина. За його головства українці в Америці вперше добилися не тільки окремого законодавства в їх справах, але й першої авдієнції у Президента, висилки окремої й треба сказати компетентної делегації на паризьку мирову конференцію, конференції з державним секретарем тощо. Та про це читач довідається із передрукованої тут статті самого о. Понятишина.

Слід ще тільки завважити, що ще й тепер, п'ятдесят років пізніше треба з признанням оцінити зріле поступовання тодішніх американських українців, які ще рік-два раніше були відомі в Америці як „русини”, „рутенці” й самі себе так називали. Можна подивляти широчінь їх зацікавлення українськими справами та відкритий погляд на світову ситуацію й наші можливості в ній. І можна бажати собі, щоб у майбутні великі дні, які можуть й повинні прийти може ще за нашого життя, коли наново будуть встановлятися основи політичного ладу світу, ми, сучасна українська еміграція, й то не як колишня заробіткова, але наскрізь політична, зуміємо таким самим одноцілим фронтом й так само далекозоро працювати для української справи.

Утворений при Українським Народнім Союзі окремих Фонд Наглої Потреби виразно має на увазі такі нові

історичні можливості й бажас для них підготувати бодай фінансову базу. Треба сподіватися, що наша заморська громада буде підготованою до них також політично.

Проіснувавши п'ять років й виконавши свою місію, Український Народний Комітет у 1921 році розв'язався, залишивши справу дальшої боротьби за українську державність офіційним представникам українського Уряду в екзилі, спершу д-ру Лонгинові Цегельському, а згодом незабутньому д-рові Луді Мишугі, які очолювали місію Західно-Української Республіки в ЗДА. Згодом з ініціативи д-ра Мишуги постало Об'єднання Українських Американських Організацій в Америці, одне із численних попередників сьогоденного представництва американських українців в ЗДА, Українського Конгресового Комітету.

ДЕСНА І РОСЬ

ДЕСНА. Десна — найбільша за довжиною притока Дніпра — бере початок в болотах південних схилів Смоленсько - Московського пасма і тече в межах РСФСР і УССР; впадає у Дніпро на шостому кілометрі вище від Києва.

Назва ріки походить від старослов'янського слова „десная”, „десница” — права рука, правий бік. Цю назву річка дістала в V—VII століттях. У ті часи слов'янські племена переселилися по Дніпру на Північ, і ріка протікала праворуч від руху переселенців.

Десна судноплавна від гирла до Новгорода - Сіверського; по ній сплавають дерево, що становить три чверті всього вантажообороту. Верхів'я Десни, Угри та Дніпра дуже близько підходять одне до одного. В давнину тут існувала волокова переправа.

РОСЬ. Річка Рось, права притока Дніпра, впадає в нього поблизу Канева. Бере початок на Придніпровській височині і протікає по Вінницькій, Київській і Черкаській областях. За літописними даними по Росі проходила південна охоронна лінія Київського князівства. За часів Київської Русі-України обабіч Росі та Роставиці жили кочові племена берендів, які за угодою з київськими князями мали тут охоронну службу.

У старовину річку називали Россь, Росса, Русь, Урьсь. Слова „рось”, „русь” означають племінну назву, від якої утворилася назва „Русь”. Від кореня „рос” або „рус” походять назви багатьох річок на Україні — Рось, Росава, Роставиця, Роська тощо. Значення цього слова ототожнюється із словами „русий”, русявий,

На мальовничих берегах річки Рось розташовані міста Біла Церква, Богуслав, Корсунь-Шевченківський.

THE DIRECTORY

Clarence A. Manning

The Directory was the third of the regimes that attempted to guide the efforts of the Ukrainian people in securing independence and establishing free institutions after the Russian Revolution of February, 1917.

If the period of the Ukrainian Central Rada is inseparably connected with the names of Prof. Michael Hrushevsky and Volodymyr Vynnychenko, and that of the Hetmanate with Hetman Paul Skoropadsky, the moving spirit of the Directory was the Chief Otaman Simon Petliura. Yet the Directory met almost from the beginning with tragedy, for it was in an utterly untenable position. It had inherited all the results of the mistakes and failures of the two previous regimes and in addition so far as Ukraine was concerned, the political situation in Europe had turned against its efforts.

It is impossible to characterize the astounding policy of the victorious Western democracies and the United States in this period toward the situa-

tion in the east of Europe. For Western Europe and the United States threw to the winds what they knew or might have suspected of the conditions. In October, 1918, the Hapsburg Empire completely disintegrated and all of its major elements declared their independence and set up their own individual states without any delineated boundaries, any organized institutions and military or police forces. With shortages of food and supplies, the victorious countries acted as if they believed that there were divinely established boundaries, even though every one of these was being contested by impromptu organized detachments. But the Allies did not interfere anywhere to restore or maintain order, or to preserve means of communication.

Worse was yet to come in November. The Kaiser abdicated and went into exile, while disorders broke out all over Germany before and after an armistice was signed on November 11. The Western powers left it to the Ger-

mans to restore order. And then, to prevent the advance of Bolshevism, they instructed the German commanders in the east to hold their positions. It was only natural that the disorders at home spread on the former eastern front and the armies began to melt away. Only a few strong-willed commanders were able to hold their men, but since these received no food or supplies, they gradually became independent detachments, preying upon all elements in the population and making themselves public nuisances, while offering no resistance to the Bolsheviks except in rare cases. It was under such chaotic conditions that the Directory was formed and began to function.

As the hour of dissolution approached, the Ukrainian Parliamentary Representation in Vienna called a meeting in Lviv and constituted itself as the Ukrainian National Rada. There was a somewhat parallel Military Committee. Then on the night of October 31-November 1, the detachment of the Military Committee raised the Ukrainian flag over the city hall in Lviv, and on November 1, the Rada proclaimed the independence of the Western Ukrainian National Republic. The movement spread rapidly to all parts of Western Ukraine despite a growing opposition by the Poles of Eastern Galicia who only succeeded in holding the city of Peremyshl, though they had armed forces fighting in Lviv itself. The Western Ukrainian government took shape and on November 9 set up a Provisional States Secretariat, although on the night of November 21-22, the government was forced to withdraw from Lviv and retire to Ternopil, while a Western Ukrainian army still continued a blockade of Lviv. The efforts of Carpatho-Ukraine were nullified by the efforts of the Hungarians. The Rumanians succeeded in seizing both Bukovina and Bessarabia, important parts of Western Ukraine. From the very beginning it was Western Ukraine's dream to unite with the Ukrainian National Republic and steps were taken at once to bring that about.

During the summer of 1918, a union of all the opponents of the Hetman was formed in Kiev under the name of the Ukrainian National Union. With the surrender of the German Army and the armistice of November 11, this body formed the so-called Directory on November 14. It consisted of Vynnychenko as leader and included Petliura, Theodore Shvets, Andrew Makarenko and Opanas Andriievsky. The Directory immediately moved to Bila Tserkva where detachments of the Sich Rifle-men were stationed under the command of Colonel Eugene Konovalets. In a few days the dissatisfied peasants flocked to the colors. An attack on Kiev was planned. The troops sent by the Hetman were soon defeated and all the Ukrainian units joined the Directory. By November 21, the Directory began a siege of Kiev which was guarded by Russian volunteer units and by Germans acting under the armistice agreement. The Directory finally promised the Germans a safe return to their country. On December 14, the Hetman abdicated and left. On December 19, the Directory entered Kiev and restored the name of the Ukrainian National Republic.

The first task was to organize the new regime and to create a real army. This had been the dream of Petliura while he was Minister of War in the Central Rada, but he had been constantly thwarted at every step. Now under more impossible conditions, all recognized its importance. On December 26, the Directory organized a Council of Ministers under Volodymyr Chekhivsky, a member of the Social-Democratic Labor Party, one of the sections of the old Social Revolutionists, and this body at once invalidated all the legislation passed by the Hetman and revalidated the laws of the Central Rada.

Unfortunately, the spreading of the power of the Directory throughout Ukraine was both helped and hindered by the actions of various local leaders, some practical men but others little more than partisan leaders who had

no appreciation of the general situation and were either doctrinaire or so localized that they resented control from any other body. Such men were Nestor Makhno, an anarchist from near Katerynoslav, M. Hryhoriiv near Kher-son, Anhel in Chernihiv, Zeleny (D. Terpylo) north of Kiev and J. Shepel in Podilia. These men and their troops fought as the spirit moved them, but the Directory could not rely upon them. They remained neutral at times and in other cases either attacked the forces of the Directory or even aided the Bolsheviks. The Directory could only rely in the beginning on the former Zaporozhian Corps and the Riflemen of the Sich.

In the meantime, Moscow repeated its tactics of the preceding year. It decided to send help to the Soviet government of Ukraine, and on November 18 it formed a military staff in Moscow to conduct operations which were to be based in Kursk. This consisted chiefly of Russians under V. Antonov, Stalin and V. Zatonsky. An army of predominantly Russian soldiers invaded Ukraine. Attempts of the Directory to negotiate broke down and the government was forced to declare a state of war against Moscow, early in January, 1919, while the Russian Bolshevik invasion went on with the idea of occupying all of Ukraine and securing control of the Ukrainian grain supplies.

Yet this was not the only menace. In the middle of December, a French force landed in Odessa under General Borius and a little later, in January, more French troops landed further to the east under General d'Anselme. The French detachments did not know or did not care about the Ukrainian desires and aspirations. They were interested only in securing an anti-Bolshevik Russia and they insisted upon appointing a White Russian general to command all the anti-Bolshevik forces without regard to nationality. The Directory saw itself obliged to consent, for it hoped to secure supplies for its poorly equipped units. But this an-

Prof. Clarence A. Manning

gered Hryhoriiv, who defeated the French in several encounters and then accepted Bolshevik control.

The Directory did what it could to create a governmental apparatus. Disgusted by the indifference or hostility of many of the large landowners and the intelligentsia to the idea of an independent Ukraine, it retreated from the principles of the Central Rada and created a Labor Congress composed of workers, peasants and the laboring intelligentsia. The Congress was convened on January 23, 1919.

In the meantime terms of union were agreed upon between the Ukrainian National Republic and the Western Ukrainian National Republic and this was duly proclaimed in Kiev on January 22, 1919. It could only be tentative because the institutions and the laws in the two states had been so different in the past that it was impossible under the conditions of stress to codify them. The General Secretariat and the Council of Ministers was to have general supervision over the Western District of the Ukrainian National Republic (the new title for Galicia, etc.), a joint military staff was to be formed,

a common currency was introduced and Dr. Eugene Petrushevych, as head of the District, was added to the ruling body of the Directory. A joint delegation was sent to the Peace Conference in Paris. This was ratified by the Labor Congress on January 23, 1919 at its first meeting. On January 28, the Congress gave the Directory broad powers to govern the country until its next meeting and passed resolutions providing for democratic elections to its successor. It then adjourned leaving behind it various committees to function along with the Directory and the Council of Ministers.

The Directory was confronted with attacks by propagandists from all sides. Since some of its members belonged to other than Socialist parties, the Bolsheviks spread their propaganda among the peasants to the effect that it had been taken over by the bourgeois elements and so had betrayed the revolution and should be overthrown. On the other hand, the Poles, who were trying to seize the entire province of Galicia, and the White Russians, who wanted all of Ukraine, worked with the French who sympathized with both to prove that the Directory, in forming a Labor Congress, which excluded merchants and landowners, was working toward Bolshevism and so was unworthy of support.

Nevertheless the situation was desperate. In the west and northwest the Poles were advancing in Western Ukraine thanks to the support given by the army of General Haller which had been raised abroad and sent to Poland to fight the Bolsheviks on behalf of Poland. To the north and northeast the Red Army was advancing, while in the south and southeast the White Russian troops under General Denikin were being formed with the aid of the Allies. Further to the south was the French and Greek expeditionary force which was only withdrawn in April as a result of the appearance of Bolshevik sympathies in its ranks. In the southwest there was aggression from the Rumanian forces trying to increase

the territory of that Kingdom. It was obvious that Ukraine had to make peace on one or more borders. The question was which.

Should the Directory seek accommodation with the Bolsheviks or with the Poles, White Russians and Rumanians? The Directory split on this question. Vynnychenko, the President, and a determined leftist opted for an understanding with the Bolsheviks. Petliura, a more determined realist, took the opposite stand. In the end, Petliura carried the day. He resigned from membership in one of the Socialist Parties and they withdrew their members from the government and were replaced by a new cabinet under Serhii Ostapenko on February 3, 1919. As a result, Vynnychenko resigned from the Directory and left Ukraine. His place in the Directory was taken by Petliura who became practically the dictator of the Directory. In one sense, the change was idle but the efforts of the new Prime Minister and his Minister of Foreign Affairs to reach an understanding with the French were unsuccessful and this cabinet was replaced in Rivne on April 9 by a new Council headed by Borys Martos and including the Socialist parties which had withdrawn from the Council under Ostapenko. By this time the seat of government, if so it may be called, was at Kamianets Podilsky which had scarcely been saved from the Bolsheviks by an impromptu Committee for the Defence of the Republic.

It is very difficult to present a clear picture of the military operations of this period. The Western Ukrainian regiments were still fighting in the territory of the Western District but were being pushed steadily eastward as the Poles received more and more supplies and reinforcements. The Ukrainian government had been forced to leave Kiev on February 5 and to retire to the northwest as it tried to hold Volhynia and Podilia. The Bolsheviks were attacking along a line north and south of Kiev. Yet the Bolsheviks were successful in breaking

through the southern front because of the actions of some of the independent otamans and of rolling up the northern front by taking advantage of political intrigues between some of the parties. By the end of May the Ukrainian army was confined in a small strip some thirty or forty miles wide in southwest Volhynia. Early in June it succeeded in securing an armistice with the Poles. At the same time its forces were reinforced by a detachment of some 3,500 men under Otaman Tiutiunnyk who had been in Hryhoriv's forces and the renewed exactions of the Bolsheviks revived dissatisfaction among the peasants and they enlisted in larger numbers.

In the meanwhile the Western Ukrainian forces had been driven back steadily by the Poles who were constantly increasing in numbers as they received additional supplies from the Allies. These made several attempts to stop hostilities, first by sending a commission under General Berthelemy to divide Galicia and later by another commission under General Botha. Both commissions failed to end hostilities either because the Poles raised greater demands or because the Western Ukrainian hopes grew under the influence of more or less minor victories. Finally, in June, the Western Ukrainian army launched the so-called Chortkiv offensive which recovered a large area but could not sustain it because of lack of arms and munitions. Finally in the middle of June the Western Ukrainian troops crossed the River Zbruch and by some clever manoeuvring of both armies were able to merge near Kamianets Podilsky.

It was harder to establish a joint political regime. The negotiations between the Western Ukrainians and the Allies were extremely complicated and Eastern Ukraine could not be involved in these. So during the entire Kamianets period, Dr. Petrushevych, though a member of the Directory, took no active part, but from the same seat of government administered in exile such affairs of the Western Section as re-

quired his attention. There were also differences in objectives. To Petliura and the Directory, Bolshevism was the main enemy and they sought to come to a more or less permanent agreement with Poland and Rumania. To the Western Ukrainians, Poland and Rumania, which had seized Bukovina, were the main enemies and they were less opposed to the advance of the Russian White Armies of General Denikin.

On September 1, an armistice was arranged by the Directory and the Galician Army and the troops resumed their efforts to recover Kiev. In the meantime the joint General staff had decided to attempt two offensives, one toward Kiev (desired by the Directory) and one toward Odessa (desired by the Galicians) to reach the sea and open a direct route for contact and supplies from the West.

At first, all went well and after winning several battles, the Ukrainian army which now numbered about 85,000 men plus some 15,000 guerrillas reached the outskirts of Kiev and entered it on August 31. Unfortunately, on the same day, the leading units of Denikin's forces also reached Kiev and attacked the Ukrainians. To avoid involvement in new hostilities, General Kraus, the Ukrainian commander, obeyed the orders of the Russians to withdraw from Kiev. This gave a splendid opportunity for the Bolshevik 14th Army to get out of a trap and be free to move westward.

Denikin's actions soon made it clear to the Ukrainian joint command that a struggle against him could not be avoided. At this very time when Denikin was being forced to begin a retreat under pressure from the Ukrainian peasants and the Bolsheviks, the weather turned cold and a typhus epidemic broke out in the ranks. The Ukrainians were short of medical supplies and could only secure them by smuggling some from Rumania and paying for them with Ukrainian grain and sugar. The amount secured was totally inadequate and the chief problem of the Directory was to try to es-

establish more or less normal commercial relations for securing more supplies from Rumania. The Ukrainian army, exhausted from the fighting in the preceding months, lost nearly 70% of its effective forces and was scarcely prepared for any serious and consistent operation. In this crisis the High Command of the Ukrainian Galician Army signed a treaty with Denikin on November 6 in Ziatkivtsi to put themselves under Denikin's command. Dr. Petrushevych objected, and on November 16 he left Kamianets for Vienna to continue there his fight for the independence of Western Ukraine.

The general disintegration of the Ukrainian forces that followed led to the abandonment of Kamianets and the government of the Directory followed the army retreating to the northwest. On November 15, when it was near Chortoryia, the Directory conferred all power on Petliura, who soon went to Warsaw to endeavor to cease hostilities with the Poles.

On December 6, the Directory started the so-called Winter Campaign by sending General Michael Omelianovych Pavlenko and George Tiutiunyk with a small force to operate in the rear of Denikin's forces which were beginning to retreat. They abandoned Kiev to the Bolsheviks early in December and by the end of that month the Russian forces had retired to the coast of the Black Sea. The Ukrainian force then turned its attention to the Bolsheviks. When it met the Galician army units which had joined Denikin, there was talk of a renewal of struggle but the Galician army had been so decimated by typhus that it had no choice but to abandon its sick and move with Denikin to Odessa. In this state of collapse, Galician units trying to reach Odessa saw themselves forced to seek refuge in Rumania where they were interned and disarmed. But they were not admitted, and had no other recourse than to join as a Red Galician Ukrainian Army the Bolshevik 12th Army, whereupon the Bolsheviks ar-

rested two of the generals and tried to denationalize the units.

The task force sent by the Directory had in the meantime continued its march and in March, Petliura ordered it to turn back to the west and join the Directory forces for the campaign of 1920.

Both the Bolsheviks and the Poles continued to advance and by January, 1920, they occupied all of Ukraine including Kamianets where the remains of the Directory still lingered more or less by Polish permission. The Poles attempted to restore their order and to allow the large landowners to return much against the will of the people.

In October, 1919, in a final effort to save something for Ukraine and to secure the needed medical supplies, a mission under Andrew Livytsky had been sent to Warsaw. Early in December it was joined by Petliura as the head of the Directory. In December this mission volunteered to accept the so-called Berthelemy line of demarcation between Poland and Ukraine, but by now the Poles had increased their demands. Yet the situation was such that it was impossible for the Ukrainians to do more than accept. The Western Ukrainian representatives broke away, while the Poles tried to prevent communication between Petliura in Warsaw, the Ukrainian government in Podilia and the troops engaged in the Winter Campaign to the east. Still, as it was evident that there would be another campaign in 1920, a treaty was drawn up finally in Warsaw with Petliura's consent and signed on April 22. It recognized formally the Zbruch as the boundary between the two states and Poland recognized Petliura as the Ukrainian chief of state. The new country was to include all Ukrainian territories east of the Polish boundary of 1772 and the Poles promised to make no treaty with the Bolsheviks without agreement with the Ukrainians. In return they received wide powers in the affairs of Ukraine and

allowed the formation of only two Ukrainian infantry divisions, one in Berestia and one in Mohyliv.

The negotiations and the pact itself were bitterly attacked by the more prominent Ukrainian exiles (Hrushevsky and Vynnychenko). In fact, even before its signing, Vynnychenko had returned to Ukraine and on the basis of correspondence with Trotsky, promising the independence of Communist Ukraine, he accepted a post as Deputy Chairman in the Council of People's Commissars of Soviet Ukraine. Yet he was soon disillusioned again and found an excuse for retiring from his Communist post.

On April 25, 1920, Pilsudski, as Chief of State of Poland, and Petliura, as Chief of State of Ukraine, started a new campaign. The Ukrainian forces consisted of two divisions and the troops which had returned from the Winter campaign. The Galician forces which had joined the Communists now returned to the Directory, but their help was not accepted and the Poles disarmed and interned them. At first all went well and the joint army advanced rapidly eastward and occupied Kiev for the third time on May 7, 1920. Yet the sight of the Poles seriously dampened the spirits of the population and they did not welcome the armies as warmly as before.

The situation changed again when the Bolsheviks brought in the Cavalry Army of Budenny from the Caucasus and struck the communications in the rear. The Poles and Ukrainians were forced to withdraw rapidly and the retreat never stopped until the joint armies were across the Vistula in August. Then came the battle of the Vistula in which the Bolshevik army was almost destroyed and it was the Bolshevik turn to retreat, though this brought little consolation to the Ukrainians who had played an important part in the final outcome. On October 18, when an armistice was finally arranged between the Poles and the Bolsheviks, the Poles forgot all about the April Treaty and in the nego-

tiations there was no mention of the Ukrainian National Republic or its armies and they were not covered by the armistice.

As a result the left (northern) flank of the Ukrainian army was in great danger since it was covered only by the Russian anti-Bolshevik forces of General Peremykin and the Mounted Cossack Brigade of Captain Yakovlev, a detachment of a Russian force formed by Boris Savinkov in Poland which was sympathetic to Ukrainian independence. There numbered some 5,000 men and there were some 23,000 in the Ukrainian forces.

It was determined to launch another winter campaign on November 11, but on November 10, the Bolsheviks, who had liquidated the last anti-Bolshevik army of General Vrangel in the Crimea, attacked with overwhelming strength and the Ukrainian forces were compelled to recross the Zbruch into Poland where they were interned. Still guerrilla action continued under the leadership of Gen. G. Tiutiunyk in Poland but operations were confined to relatively few areas.

When the Treaty of Riga was finally signed on March 18, 1921 there was no mention of the Ukrainian National Republic, but the Poles dealt only with the Bolsheviks and recognized the Ukrainian Socialist Soviet Republic. The Poles received the Ukrainian lands of the Kholm area and Pidlachia, western Volhynia and Western Polisia. The question of Galicia was still under discussion by the Peace Conference in Paris and it was several years before the Council of Ambassadors awarded it to Poland.

Before the Ukrainian government moved definitely to Tarnow in Poland and while it was still on Ukrainian territory, the Directory promulgated a law for the continuation of the Ukrainian National Government, a plan for legislation and a national council, the survivor and heir of the original Rada.

Yet even though all hope seemed lost, some Ukrainians still dreamed that

the opposition of the West to Bolshevism might ultimately bring them some gains. The local revolts were still continuing and it was hoped that secretly Gen. Tiutiunnyk could secure supplies from the West and lead a new movement. It was all in vain. The plans were discovered by Bolshevik agents and when two bands crossed the Soviet border late in 1921, they met with scant success. One was soon compelled to return and be interned. The other was surrounded and cut to pieces. Most of the men perished either in battle or by Bolshevik firing squads.

The Ukrainian government, now reduced to a shadow and without financial support from any quarter, kept on a precarious existence for some years despite the opposition of the nationalistic parties in Poland, but their activity was confined to the sending of notes to various international bodies. Finally, to free himself from many of these restrictions, Otaman Petliura left Poland and went to Paris in 1924. His stay there was relatively brief for on May 26, 1926, he was assassinated by a Bolshevik agent, S. Schwartzbard.

His place as the head of the government was taken, according to the decrees already promulgated, by Andrew Livytsky who was Prime Minister. The succession has ever since been main-

tained with more or less periodic meetings of the National Council. As far as other work of the government in exile was concerned, it was almost futile as Europe settled down for the lull between the upheaval of 1914 and that of 1939.

It may seem a depressing and even tragic failure but there is one thing certain. Whatever the difficulties in the administration of the Ukrainian National Republic and the Western Ukrainian National Republic, and whatever developments in international policy brought them together and again separated them, the spiritual bond and understanding between the two came to be stronger and more deeply felt than it had been for centuries since both were united under the great medieval rulers of Kiev.

The spirit of localism was weakened and the world can be sure that if the pressure of Communism and its colonial regime can ever be broken and liberty and freedom introduced, the two parts of Ukraine have learned by bitter experience that they must hang together or hang separately, in the words of the American Continental Congress. Despite the ill success of all Ukrainian regimes during the period of 1917-1921, the strong hope persists that one day the Ukrainian state will be reborn and take its place among the free nations of the world.

Спадщина

22 СІЧНЯ

Др. Богдан Олещицький

Дивним і незабгненним рішенням історичної „Немесіс” — день 22,го січня став для новітньої української історії пропам'ятною датою двох найбільше важливих державотворчих актів, які чітко і недвозначно визначили політичні аспірації та історичне призначення у вогні та бурі революцій відродженої української нації.

Дня 22 січня 1918 року український народ актом IV-го Універсалу Української Центральної Ради сягнув по своє Богом дане право на повну державну незалежність і після сторіч вегетації у ганебній системі російської тюрми народів — „своєю силою, волею і словом на українській землі утворив вільну і суверенну Українську Народну Республіку”.

Дивним збігом обставин, як неодмінне доповнення акту державної незалежності України — точно на один рік пізніше, — дня 22 січня 1919 року на Софійській площі у Києві у торжественній і зворушливій церемонії відбувся історичний акт з'єднання

Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну Суверенну і Соборну Українську Народну Республіку.

Цими двома незабутніми актами політичної мудрости великий і непокорений український народ заявив себе правним сувереном на всіх волостях своєї національної території — і формально та фактично повернувся на арену світової історії.

Після довгих років найбільше жорстокої неволи та фізичного і духового закріпощення — нащадки гордих княжих бояр та непокірних вархолів козацької доби — наче легендарний Фенікс — повставали з попелів повалених імперій і шляхом незабгненого духового процесу каталізованого швидким розвитком назриваючих подій — спонтанно оформились у модерну породу українських людей, свідомих свого історичного права на національну ідентифікацію та окремішність.

Що більше. У суматосі спокусливих ідей панівної у тодішню добу соціалістично-анархістичної демагогії, найвних утопійних міражів безкласового суспільства та східних лозунгів пролетарської революції, яка для добра і користи нової, тим разом червоної форми російського імперіялізму, — як непотрібний анахронізм дрібноміщанської буржуазії — осмішувала національні аспірації відроджених народів та всіми засобами жорстокого терору намагалася підкорити їх молоді розхристані більшовицької орди, — українська національна стихія зуміла в чудесний спосіб віднайти свою окремішність і наперекір голосним і забріханим пророкам фальшивої правди про „єдність і рівноправність працюючих мас” — зголосити історичне право українського народу на політичну незалежність і власну форму державного життя.

Державно-правні акти 22 січня, якими в важливих умовах війни і революції волею українських політичних провідників і в імені українського народу — покликано до життя незалежну і суверенну Українську Державу — а в рік пізніше об'єднано віками розділені українські землі в одну соборну державну цілість — це без сумніву найважливіші акти сучасної доби української історії, а в міжнародному відношенні факти дійсної і тривкої політичної ваги, які, — не зважаючи на всі пізніші так добре знані нам історичні події безсоромної агресії і насильної окупації української державної території нашими споконвічними ворогами, що призвели до упадку Української Держави, — залишаться назавжди, як конкретний маніфест волі та незнищимий доказ дійсних незалежницьких і соборницьких прагнень українського народу.

Сьогодні з перспективи часу, який проминув від цих пам'ятних історичних подій української національної революції та незабутнього — хоч і короткого періоду відродженої української державности — при різних нагодах ставимо собі нелегке завдан-

ня критично розглядати та аналізувати розвиток цих тоді швидко одна по одній назриваючих подій, які у висліді визначили дальшу політичну долю нашого народу.

Збагачені досвідом пізнішого розвитку політичної ситуації та нових історичних катаклізмів і гігантських воєнних конфліктів, які знову вкинули долю нашої батьківщини в горнило інтересів чужих і ворожих для нашої справи великодержав і в обличчі щераз спопелілих наших надій на нову „велику нагоду” — ми не раз збираємось розглядати та оцінювати політичну діяльність головних постатей цього важливого у наслідки і трагічного етапу нашої історії.

В залежності від відтінків нашого сьогоднішнього світогляду та нашого особистого чи групового способу світосприймання — ми менше або більше критикуємо, а інколи навіть суворо і без слухности засуджуємо тих, які в міру своїх сил і свого вміння творили в той час українську історію і при трагічних і незрозумілих проявах байдужости а навіть і неприхильної неутральности зі сторони народних мас двигали на собі тягар — ненадійної впавшої на них відповідальности за долю молоді і до речі ними самими створеної держави. А тим часом є історичним фактом, що ті, які залишили нам у спадщині незабутній державотворчі акти 22 січня — хоч і були природним продуктом інтелектуальних ідейних тенденцій тодішньої доби, як в умовах феодалної російської деспотії підготовляли ґрунт для великої соціальної революції, в своїй політичній діяльності задержали свою українську стала пора, дали пірвати себе здоровим і правильним тенденціям української національної радії і стали будівничими незалежної української держави.

На підставі багатого історичного та мемуаристичного матеріалу про події тієї незвичайно цікавої і важливої, але не завжди добре зрозумілої доби наших визвольних змагань, слід висловити погляд, що, не важаючи

на загально відому несприятливу констеляцію зовнішньо - політичних факторів, — причини трагічного упадку української держави та вини за прогавлену велику історичну нагоду треба шукати не так у кризі політичного проводу, як радше у надто повільному пробудженні національної свідомости народніх мас.

В той час, коли освічена провідна верства українського народу, заскочена швидким і несподіваним розвитком політичних подій, не зважаючи на свої колишні партійні пов'язання, перейшла неймовірно швидкий духовий процес кристалізації національної думки і після короткого періоду федералістичних концепцій дуже хутко станула на ідеологічній платформі української незалежності та державности і видала зі себе цілий ряд сміливих і відданих українській справі політичних провідників, які з цілим завзяттям приступили до будови українського державного життя, — широкі народні маси, — хоч у своїй великій більшості свідомі свого етнографічного українства, байдужі і втомлені війною не виявили належного інтересу для справ українського політичного і державного відродження і не мали зрозуміння і співчуття для ідейного ентузіазму будівничих української держави чи організаторів українського війська. Що більше в трудних умовах війни та наступу ворожих військ і банд, накази уряду Укр. Народно Республіки дуже часто не були виконувані, а військові частини з дня на день топніли в наслідок самовільного відходу вояків. Екзекутивні органи уряду не мали потрібної сили, а в існуючих тоді умовах не було ані можливим ані доцільним добиватися дисципліни при допомозі державного терору.

Це були наслідки довголітньої екстермінаційної національної політики розваленої російської імперії. — На те, щоб народні маси українського села і міста вийшли із свого етнографічного статусу і віднайшли в себе українське серце та українську думку, потрібно було деякого часу, якого

швидкий розвиток подій не хотів дати. — А тим часом облудні гасла пролетарської революції про даровий приділ землі, про т. зв. народну владу робітників і селян — тут і там — находили послух і прихильність у національно не зовсім пробуджених українських масах і в той час, коли на терезах історії важилась справа існування української держави — маси ці, не розуміючи лицемірности червоної гіпнози, не тільки, що не давали цій державі активної допомоги, але здебільша приймали у відношенні до неї і її уряду вичікуюче становище і менше або більше неприхильний неутралітет. Цей історично опізнений і повільний процес пробудження національної свідомости українських народних мас, їх така трагічна у наслідках байдужність а навіть неприхильність до своєї власної влади, що за них вони пізніше так дуже жорстоко мусіли платити, — були чи не найважливішою внутрішньою причиною падіння української держави.

Пізніші відокремлені, на власну руку організовані збройні виступи українських селян проти большевиків у таких чи інших областях України та рейди менших чи більших повстанських загонів показують, що національна свідомість таки пробудилася в українських народних масах.

Геройський епос відновленої української державности перейшов до історії — разом з цілим багатством великих політичних осягтів і великих політичних невдач, — з подивугідними епізодами геройських подвигів і жертви для Батьківщини і з жалюгідними зразками національної індиферентности а навіть сприяння справі ворога. Починаючи від безсмертних героїв Крут, численні тисячі новітнього українського лицарства гинули на різних фронтах боротьби з найздниками в обороні новітньої української держави, яка своїм хоч коротким існуванням — відновила непередаване право українського народу бути сувереном на всій території української землі. І хоч встогіть не було сили — і молода українська держава,

не маючи ні звідки допомоги, мусіла впасти під навалом переважаючих сил ворога — то все таки цей героїчний і славетний етап нашої новітньої історії був хоч і дуже болючим, але творчим і оживним процесом, в яким з приспаних неволею етнічних мас таки зродилася нова українська нація з її новою динамічною духовістю і незламною волею і детермінацією у слушний час знову сягнути по власну форму державного життя.

Немає ніякого сумніву, що український народ у цій несприятливій констеляції зовнішніх і внутрішніх сил, а головним чином у зустрічі з апокаліптичними силами деструкції, що їх на свій спосіб і для своїх загарбницьких цілей зуміли викликати в масах майстри „пролетарської революції“, не мав можливостей закріпити за собою своєї незалежності. — Все ж таки із свого невдачного на тому етапі державного досвіду він вийшов з деякими неопініваними духовими і моральними вартостями, які, як це показує дальша історія, мали для його існування, розвитку його духовості та кристалізації його політичної думки і дії першорядне значення і вагу.

Закінчуючи міркування на тему історії відновленої української державності та її — до іронії трагічного — упадку в той час, згідно з шляхетними гаслами свободи і самовизначення народів і при активній допомозі славних точок през. Вудров Вільсона на руїнах упавших імперій і згарищах світової війни постала ціла низка незалежних національних держав, ми не можемо не згадати болючого і гіркого факту, що фальшиво інформовані ворожими для нас силами держави переможної антанті — на свою власну пізнішу шкоду чомусь відказалися застосувати ідею самовизначення народів у відношенні до багатомільйонного українського народу. Рішальні політичні сили Заходу, яким силою долі припав сьогодні священний обов'язок — від аrogантної Куби через непрохідні джунгли африканського Конга, через бер-

лінський мур ганьби до кривавої мілітарної і політичної лекції у В'єтнамі — на різних відтинках Глобального фронту обороняти самих себе і всю решту вільного світу від брутальної і плянкової червоної агресії — ледве чи й сьогодні в обличчі нуклеарної війни та нервового страху перед ангіляцією — розуміють значення своєї великої історичної помилки і здають собі справу з того, що існування незалежної української держави могло змінити трагічний курс історії людства.

Не без прикрого почування ми повинні згадати тут про те ганебне і безсоромне насильство, що його у відношенні до безцеремонно гвалтованої більшовиками на очах всього цивілізованого світу Української Держави — виявили кон'юнктурні поверсальські національні держави, наші „добрі“ сусіди, які немов шугілки кинулися розшматовувати і грабувати рештки української державної території, безправно анектуючи їх до своїх тільки-що поставлених менших чи більших держав. За чверть століття силою неблаганної судьби історія поглумилася над захланими грабівниками сусідської землі, кидаючи їхні колись гарантовані заходом держави — на жир і поталу того самого червоного агресора, якому вони свого часу допомогли ліквідувати Українську Державу.

Найціннішою спадщиною наших визвольних змагань є для нас незабутні історичні акти 22 січня: акт проголошення незалежної української держави в 1918 р. та в 1919 р. соборний акт злуки чи об'єднання всіх українських земель в одній Суверенній і Соборній Українській Народній Республіці, які перед нами самими і перед цілим світом раз назавжди засвідчили державні аспірації українського народу та його дійсне право бути господарем на всій своїй об'єднаній землі. Це й було те велике рішення українського народу, на яке ми покликаємося у нашій сьогоднішній політичній програмі — всупереч концепції непередрішенства, за яку

стоять непримиренні противники української державності.

Вікопомні акти 22 січня — не тільки покликали до життя Незалежну і Соборну Українську Державу, яка була правно визнана другими суверенними державами (передусім державами центрального блоку), але вони зродили теж і сформулювали ідею новітнього українства з його правом на незалежність і на соборність, ідею яка стала правним пересемником українських державних традицій древньої княжої і гетьманської козацької доби. І хоч на цьому історичному етапі не було реальної можливості оборонити незалежну Українську Державу (навіть, коли б у її проводі було десять державних мужів на міру Вінстона Черчіля!) і вона, як державний міжнародний твір перестала існувати, а місце її зайняла підкорена червоної Москві держава-фантом т. зв. Українська Радянська Соціалістична Республіка, — одна із багатьох васальних провінцій нової російської тюрми народів — то все таки фактом є, що — знищивши державу, — наш історичний ворог ч. 1 не зміг і не зможе ані покорити великої і незнищимої української ідеї, яка живе і буде жити всюди там, де живуть українські люди.

Ця велика і могутня ідея новітнього українства залишилася вдома у серцях та умах поневолених, але непокорених мільйонів українських патріотів і так, як непогасла віра в правдивого Бога, — зберігається, живе і розвивається у катакомбах української душі.

Ця велика і динамічна ідея новітнього українства вийшла з нами з рідної землі на чужину і поселилася всюди там, де поселилися українські люди.

У висліді катаклізмів другої світової війни сотки тисяч українців з усіх частин української землі, як політичні емігранти опинилися у т. зв. вільному світі — далеко від рідних земель. На відміну від колишньої економічної еміграції, яка тікала від матеріальних злиднів, шукаючи на чу-

жині хліба, — могутня хвиля новітньої політичної еміграції принесла зі собою велику кількість високоосвічених людей, знатних представників української культури і науки, діячів незалежної політичної думки та високоякісних фахівців різних ділянок вченого звання. Люди ці побіч своєї професійної вмінності принесли зі собою на чужину цей такий притамааний українській людині ідеалізм, щирий патріотизм і непогасле почуття почесного обов'язку праці та жертви для української справи.

В умовах свобідного політичного підсоння різних країн вільного світу невпинно працює „екзильний трест українських мозгів”. Розгортається широка і плянова наукова, культурна, мистецька і політична робота українських еміграційних центрів — а разом з нею нестримно розвивається, процвітає і потужніє нова динамічна духовість української людини та незнищима ідея модерного українства, в якій наче нуклеарна енергія в атомі — вміщається потенціал і гарантія нашої прийдешньої перемоги. І не від речі заявити, що вихідними ідейними позиціями політичної програми всіх ідеологічних середовищ екзильної України — стали пам'ятні державні акти 22 січня, які в міжчасі зуміли найти шлях до українських народних мас, а їх визнання стало вже спільним знаменником та ідейною емблемою всіх українців у світі.

В орбіті впливу динамічних українських ідей на землях прибраної батьківщини виростає нове покоління молодих українських людей, які ще краще ніж їхні батьки востають у культурне, наукове та політичне середовище вільного світу та щораз краще їх інформують, відстоюючи українську справу та українську правду там, де наші навмисні або мимовільні вороги встигли її профальшувати.

Ми щоразу стрічаємось в пресі, у науково-історичних публікаціях чи енциклопедіях з цілою мережею злобних і фальшивих інформацій про Україну і ми не маємо сумніву, що це не випадкові чортики ігнорантів

правди, але єхидно задумана і плянова акція совєтської агентури, якій зі свого боку навипередки допомагають інтелектуальні залишки білогвардійських неділимців, які, прикинувшись спецами від проблем Східної Європи, пролізли в університети, в редакції великих пресових концернів і видавництва поважних енциклопедій і — тут неправдою або мовчанкою стараються шкодити українській справі.

Це все тільки доказує нам, яку велику вагу прив'язують наші вороги до факту, що жива українська ідея не дала знищити себе в червоній тормі народів, але разом з непокореними українськими людьми знайшла дорогу у вільний світ, щоб тут рости розвиватися і не давати спокою червоним майстрам рабовласницької комуністичної системи.

Те, що після небагатьох років перебування української політичної еміграції в цій країні волелюбних традицій — у ЗДА кожного року в день 22-го січня з'являються на офіційних міських та стейтових будинках українські прапори для відзначення роковин проголошення української державности, а посадники американських міст та губернатори стейтів видають з того приводу святковій проклямації — викликає пароксизми безсильної злости в тих, яким колись вдалося знищити незалежну українську державу, але яким не вдалося вбити великої і безсмертної української ідеї. А ця ідея не тільки живе і могутніє, але й починає проникати в духову структуру вільного світу, який збаламучений фальшивими концепціями свободи ферментує у глибоких розумових та емоційних конфліктах і шукає здорового вияву для свого власного історичного покликання.

І хоч зовнішнім маніфестаціям співчуття та симпатії для української визвольної справи не можна покищо надавати надто великого значення або вважати їх за щось більше ніж назверхні вияви куртуазії виборних представників місцевої адміністрації, які до речі не зовсім здають собі

справу з дійсної ваги та міжнародних димензій української проблематики, — так, як і не можна щорічного святочного проведення молитви за Україну в обох палатах американського Конгресу приймати за ознаку зміни офіційного курсу американської заграничної політики до цілого комплексу українського питання, — то все ж таки ці будь-що-будь приємні і радісні для нас речі є з нашого боку вже неабияким початковим досягненням і доказом того, що правда про Україну таки починає знаходити шлях до публічної opinio вільного світу.

Те, що українська ідея та українська думка проявляють свою живучість та щораз ширше розгортають свої крила у вільному світі, — те, що вільні українські люди, не зважаючи на крикливий спротив інспірованих Москвою темних сил американських псевдопатріотів, таки поставили у Вашингтоні величавий пам'ятник непофальшованому Шевченкові, — те, що українська еміграція спромоглася на видання досконалої англомовної енциклопедії про Україну і подбала про те, щоби ця дуже інформативна книжка найшлась у бібліотеках американських сенаторів і політиків, як також і те, що за почином і під керівництвом великого достойника Української Католицької Церкви кардинала Йосифа Сліпого постає у Римі нова твердиня українського духа та української науки — Український Католицький Університет, а всі розсіяні по широкому світі українці, не зважаючи на їх віроісповідну приналежність у відзисканому почутті соборної національної єдности — заявляють йому свою повну моральну і матеріальну підтримку — напевно не є до вподоби висококваліфікованим спецам від генциду та перепервершеним майстрам фальшивої пропаганди, які щораз більше переконуються, — як бо загрозовою для їх всесвітньої конспірації може бути жива ідея живого українського народу, якого у вільному світі не можна ані під стінкою розстріляти,

ані заслати на повільну смерть у концтаборі.

І немає найменшого сумніву, що українська еміграційна спільнота, хоч ще й досі зрізничкована груповими політичними розходженнями, але як цілість об'єднана ідейними заложеннями історичних актів 22 січня тут у вільному світі опинилася на широкому фронті боротьби з видимими і невидимими силами свого історичного ворога.

Ця завзята і безпощадна боротьба, від якої ми не можемо і не хочемо втекти — тільки що розгортається і ми свідомі того що в обличчі наших великих завдань і фронтального конфлікту з ворогом нам треба об'єднати всі наші духові і моральні сили і, відкинувши перестарілий багаж неактуальних партійно-групових спорів

та претенсій на одинокі правильний такий чи інший партійний ключ до ситуації, ми повинні, не зважаючи на наші деякі внутрішні поглядів розходження і в душі щирої взаємної терпимості виступати назовні, як одна нероздільна і нарешті дозріла національна спільнота, об'єднана невмирущою ідеєю незалежності та соборності великого українського народу.

Знаємо, що в усіх прошарках нашого громадянства, навіть в колах партійних середовищ, а в першу чергу серед молоді появляються здорові ознаки легковаження і нетерпеливості у відношенні до несуттєвих партійних диференцій і щораз більше зростається туга за широкою платформною національною ідеологією, яку у згоді зі спадщиною нашої історії не від речі було б назвати: Рухом 22-го січня.

Ворекло й Орел

СУЛА. Сула — ліва притока Дніпра — бере початок в Штепівському районі Сумської області, поблизу с. Печища. В староукраїнських літописах згадується в зв'язку з розселенням слов'ян. Йдеться про неї і в „Слові о полку Ігоревім”: „Уже бо Сула не течеть сребними струями къ граду Переяславлю”.

Походження назви річки остаточно не з'ясоване. За свідченням деяких дослідників, місцеві жителі ототожнювали назву „Сула” з будь-якою річкою взагалі, говорячи в множині — „сули”. В історичних джерелах якоїсь іншої форми назви цієї річки немає. Основою для утворення її могли бути корені слів багатьох мовно-етнічних груп: у фінських мовах „сула” означає „рідкий, розтоплені й, розмерзлий, талий”; у тюркській — „сулу” — „рідкий, водяний, соковитий”, „сулау” — багатий на воду, болотистий”, „сулама” — поливання, зрошення” тощо. Під назвою Сула відомі ріки в басейнах Німану, Ме-

зені, Печори, а також озеро Сула в Карелії; Сілоць — притока Оки; в Каспійське море впадає ріка Сулак і т. д.

ОРЕЛ. Орел — ліва притока Дніпра — бере свій початок на Харківщині поблизу с. Сфремівки, і протікає по територіях Дніпропетровської, Харківської і Полтавської областей. Давньоукраїнські літописи згадують її в зв'язку з походами українських князів на половців під назвою Уголь (1152 р.) та Єрель (1183 р.). Назву річки пояснюють, беручи за основу інший літописний варіант найменування Орелі — Сюорулій (Іпатівський літопис, 1185 р.), що є перекрученою назвою „Су-Єрлі”; в даному випадку тюркське „су (сю)” означає „вода”, „ріка”, а „єр”, „єре” — „земля”, „місце”, „урочище”. Верхів'я Орелі (до впадіння в неї притоки Орельки) має вигляд вузької балки, урочища. Є й інші припущення щодо походження назви річки.

МАРІЯ

Написав Василь Стефаник

Присвячую пам'яті Івана Франка

Марія сиділа на приспі й шептала:
— Бодай дівки ніколи на світ не родилися: як суки валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо воно родитися на світ Божий? І дурне і пусте, ще і з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві донці в потайничок в льоху, як у селі счинили крик, що йдуть вже свіжі козаки.

Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата — гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тоті хата.

Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чепець із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло в гору. Воно морщилось, тікало під залізний чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спузи.

За її плечима дріжали вікна за кожним гарматним громом. А може там і її сини, може вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіша; а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого, і маєток.

То, як бувало жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хиба, щоб зізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і зізду ймилаби на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіни досягли кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла до дому: одно на руках, а

двоє коло запаски. І по дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хибаж часу жалує? Могна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині, напереді горіло її серце. Між тими панями - мамами почувала себе перший раз у житті рівною зі всіма панями й тішилася, що сини поставили її в одному ряді з ними. А на вакації зіздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата начеб ширшала, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки ласкаві до простого народа, і нарід до них прилип, коло них цвив: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен - давна закопали в палатах. Ішли лавою з хоругвами над собою, і пани їм проступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а й найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехайже тепер і сивіє.

Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

Але ні один не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до духа.

— Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку...

Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу.

В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися.

Відвела їх трохи на бік, від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала, найменший, Дмитро най лишиться, а ні, то закопас зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впа-ла.

Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжім, синку, за ними, абим їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочуняла з півсону - споминів, заломила руки тай кричала.

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду, позбираю їх і принесу на плечах до дому!

Чула, що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люде і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще менші діти, мами несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, бляляли вівці, коні розбивали людей і самих себе.

За сими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багрянну луну і

подобала на мстивий меч, який простягся здовж землі. Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютої, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржитья на ті свої рани.

А як стрівулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люде закопані в землю скамяніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка, збивала шум з крові і він, як вінок кружляв коло голов трупів, які тишенько сунули за водою.

По битві за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попроварили салдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далекоби йти, кров буде течи з хлоплячих ніг, сліди червоні . . . А й старий повіз офіцирів попри ті хрестики і пропав до сегодня.

— Ой, небожета, лишилиж ви мене саму стеретти з совами ваших пустих хоромів.

**
*

Як у Марії в голові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то в ворота, на подвірря заїхали козаки.

Була люта, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно: — А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагрітися в хаті, пустить. Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

— То йдіт, грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був — приступив і дуже просив, щоби вона та увійшла враз з ними в хату; саміж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люде — казав — не кацапи ми і не турки.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирают та вішают людей; мерці гойдаютси лісами, аж дика звірь утікає . . .

— Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, матусю.

— Щож вам дам їсти? Там, на полиці с хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні дасте, а другі заходите і назад відбирасте та ще й бете. Царь ваш такий великий та багатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досягніт з полиці бохоня.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви здохмили його зпід образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й непамятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклала в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам.

Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав:

— Матусенько, яж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хибаж ви не дасте нам образа, щоб ми його привели назад до чести й поставили під образами?

— А хтож ви є? Що за одні? Відкіля приходите? Жидама позволяете тримати свою віру й письмо, а наше все касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але — коляб не він, то виби виділи, що всіми дорогами, по всему селі розкинені наші книги з читалень. То, що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, все то пішло під кінцкі копита.

— Дайте, дайте нам образ.

Поволи витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, що вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймили вишивані та гаптовані хустки, та довкола прикрашували.

— Лиш дивітси, козаки, чи мило то буде цьому образови, як ви его вберете у рабоване, жидівське плаття.

Та тутже, в тій хвили зірвався оди з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оце вам, матусю, наш рабунок, що всі ми без сорочок ходимо, хоч моглиб багато, багато придбати. А оці хустини, що ми ними Шевченка вбрали, цеж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

Марія глянула на них, непевно підступила й сказала:

— Ви відий тоті, що мої сини вас любили ... українці...

— Ми самі, один одного ріжем.

Підлізла Марія на грядки, виймила зі скрині сорочку і подала роздягненому. — Вбирай, це з мого сина; Бог знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, попануймо Батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Виж знаєте, як ще нам далеко їхати — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забреніли вікна, пісня поміж блеск сонця на склі вийшла на двір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, що це в тебе? П'яні, чи загулюють дівки співанками?

— Ні, це інші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, що це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначеб хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила; всю росу, яка падала на її голову і всі подуви вітру, які коли небудь гладили її по лиці.

Виймала отся пісня з її душі, як з чорної скрині все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім свитанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила і подує сих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кождим звуком. Чує кожде їх слово коли небудь сказане і кожду розмову за Україну. Всі невіразні і таємні назви випрядуються з волосся звезд, і як пребогате намисто, обіймають її шию.

Блискожать ріки по всій нашій землі і падають з громом у море — а нарід зривається на ноги. На переді її сини і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушно, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу дякувати, що ви вже раз прийшли — говорила.

— Ой, ніхто, небожета, нас не любить. Кілько переходило війська — всі нас не люблять. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм таки селі, все чужі і чужі ми і ніхто нам не дає віри.

— Йй, чоґож ви хочете від них? Цеж не наше військо. Вони такі, як

у книжках писано здавна, або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам допомогти? От, так потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакають.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші.

— Це навіть не кажіть, бо за це може нам бути велика кара.

Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розпукою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Оца Марія, що ми в неї, дивітси, як задервіла від вашого співу. Вона банус за синами, що два пішли до наших охитників, а найменьшого взяли москалі на Сибір! Десто він серед таких, як ви, напастував вашого царя, що дуже мучит наш нарід. А вони лиш хап його — тай пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банус за синами.

— Небого, Маріє, небого! — шептали жінки.

— То таки саме перед війною було, як ми сипали могилу отсему Шевченкови, що перед вами на столі. Сипали другі села на памятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали в день сипати, робота в поли, а ми змовилиси і сипали ночами: одні кінями, другі тачками, іньші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як

дзвінниця. І Марія з трома синами помагала.

— Та що з того, що сипали? Лише біди селови наробили. Москалі прийшли та могилу розкидали, роздоптали, гроший шукали, чи чого, тай за ту могилу і мій Михайло пропав.

— А хочби й на віки пропав ваш Михайло, то люди ніколи його не забудуть. Не боявси він москалів, а сказав їм правду.

— Ви — каже — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?

— Добре тобі, Катерино, говорити, а він лишив жінку та діти.

— Тай мій мене лишив з дітьми.

— З вас відий котрийс мусит бути письменний. Та напишіть, аби світ знав, як нас москалі з ярма випрягають. Ми їм ту могилу не зараз забудемо. Як ми їй досипали, то світало, роса нас припала і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Марійн виліз на сам вершечок тай так ладно говорив до нас, що з цієї нашої могили будемо дивитиси на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мисли. Дививси так дивно, начеб поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Марійних синів. Тому не будіт єї, най їй здаєси, що це єї сини співають...

ЛІТОПИС НА СТІНАХ КИЇВСЬКОЇ СОФІЇ

Написав Сергій Висоцький

Славний французький письменник Віктор Гюґо, відвідавши якомсь собор Паризької Богоматері, помітив на одній з його стін видрапане у давнину слово „Апагкн”, що в перекладі з грецької означає „фатум”, „доля”. За словами письменника, цей коротенький напис і спонукав його створити всесвітньовідомий роман „Собор Паризької Богоматері”.

Старовинні написи, один з яких так вразив Віктора Гюґо, добре відомі археологам. У науці вони називаються граффіті. Їх можна побачити на стінах давніх будівель, на різних архітектурних деталях, посудинах, черепках та інших предметах, що їх знаходять під час археологічних розкопів. Особливо добре відомі граффіті, знайдені при розкопках античних міст Греції, Італії, Франції, а в нашій країні — міст Північного Причорномор'я — Ольвії, Херсонесу та інших.

Останнім часом багато граффіті, написаних староукраїнською, старослов'янською і грецькою мовами, виявили в іншому, не менш відомому, ніж собор Паризької Богоматері, пам'ятнику архітектури — Софійському соборі у Києві, спорудженому 1037 року за наказом князя Ярослава Мудрого.

Софійський собор славиться своїми мозаїками, фресками і своєрідною

архітектурою, що справила великий вплив на розвиток староукраїнського будівництва пізніших часів. Проте мало хто знає, що стіни цієї чудової споруди — своєрідні сторінки літопису, на яких відвідувачі впродовж багатьох віків, починаючи із XI століття, занотовували відомості про події, що хвилювали народні маси, викарбовували свої імена, малювали різні знаки, рисунки. Дуже довго давні написи були приховані під нашаруваннями пізнішого антихудожнього живопису, що з'явився у часи так званих „поновлень” собору. Чимало попрацювали мистці - реставратори, щоб давні фрески XI століття знову побачили світ. Разом з фрескою з-під олійних фарб відкрився давній тиньк, на якому були різноманітні граффіті. Серед написів, відкритих у Софійському соборі, найбільший інтерес являють ті з них, в яких згадуються події й особи, відомі з літописів. Такі написи подекуди доповнюють, уточнюють суперечні факти, що потрапили до літопису під час численних пізніших переписувань.

Так, у центральній частині собору відкрито запис про смерть Ярослава Мудрого. У ньому зазначається: „В (літо) 6562 місяця фебруаля 20-го успіне царя нашего...” Якщо перевести вказаний рік на сучасне літочислення, це відповідатиме 1054 рокові. Літописи так само вказують, що Ярослав Мудрий помер 1054 року, проте день його смерті у різних списках літопису визначається по-різному. Одні з них повідомляють, що Ярослав помер 20 лютого і додають: „в суботу”, забуваючи, що субота припадала тоді на 19 лютого. Інші вже зовсім неправильно зазначають, що це сталося у так званий „Федорів день” — 17 лютого і т. д.

Отже, справжня дата смерті Ярослава Мудрого лишалася ненез'ясованою, не зважаючи на те, що її не раз намагалися уточнити історики. Дехто навіть твердив, що даних для визначення цієї дати недостатньо. Допоміг несподівано відкритий настінний напис. Він дав точне літописне

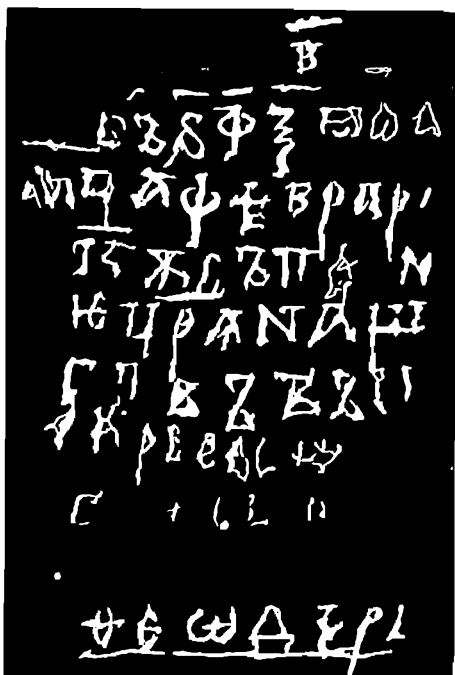
число — 20 лютото. Отже, Ярослав Мудрий помер 20 лютого 1054 року в ніч з суботи на неділю.

Цікаво, що в записі щодо Ярослава Мудрого застосовано титул „дар” або „цезар”, не згадуваний у літописах XI століття. Як гадає академік Б. О. Рибаків, це дає підстави говорити, що Київська Русь була царством, імперією нарівні з Візантією і священною Римською імперією.

Інший напис було виявлено біля давнього південного входу до собору: „місяця декабрія в 4-е створиша мир на Желяни Святополк, Владимир и Олег”. Напис оповідає, що київський князь Святополк Ізяславич, переяславський князь Володимир Мономах та чернігівський князь Олег Святославич уклали мир поблизу Києва на Желяні — так звалась у давнину рівнина, утворена заплавою невеликої річки Либеді. І Желянь, і річка Либідь згадуються у літописі чимало разів. Імена князів-сучасників, а також те, що ім'я Святополка стоїть першим (згідно із звичаями того часу — за старшинством), дають підстави датувати події й напис часом князювання у Києві Святополка Ізяславича (1093 - 1113 рр.). То була доба, як пише автор „Слова о полку Ігоревім”, початку князівських усобиць і наступу на Русь кочових половецьких племен.

Серед князів у записі згадується Олег Святославич, який, за словами автора „Слова”, був головним призвідником князівських чвар і якого він, з огляду на це, назвав „Гореславичем”. Мир на Желяні князі, очевидно, скріпили клятвою, яку дали у Софійському соборі. На спомин про цю подію очевидець і зробив напис, котрий було відкрито під олійним живописом 850 років по тому.

Звичай писати на стінах будівель був дуже поширений у стародавній Русі-Україні. Граффіті є не тільки у Софійському соборі, а й в інших архітектурних пам'ятниках Києва, Чернігова, Новгороду тощо. Проте у давнину писати на стінах церков офіційно заборонялося, тому й донині

збереглося чимало старанно закреслених написів. Так званий Устав князя Володимира прирівнював „різання” на стінах церков до таких злочинів, як розкриття й пограбування могил. І все ж, попри всі заходи, звичай лишати записи на будівлях міцно вкорінився. Він проникнув навіть у народні биліни.

Окрім граффіті про смерть Ярослава Мудрого, відкрито багато поминальних записів про осіб, похованих у соборі. Серед них дуже цікавий напис про поховання сина Ярослава — Всеволода Ярославича у 1093 році. Таке повідомлення є й у літописному тексті, вміщеному під тим самим роком.

Крім написів, серед граффіті Софійського собору є багато рисунків. Це різні магичні знаки, хрести, фігури воїнів, зображення свійських тварин: коней, корів, півнів, голубів тощо. Всі граффіті Софійського собору зроблені кирилицькими літерами — шрифтом, що лів в основу сучасної української, російської і білоруської письменності.

ВІЙСЬКОВІ КЛЕЙНОДИ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО

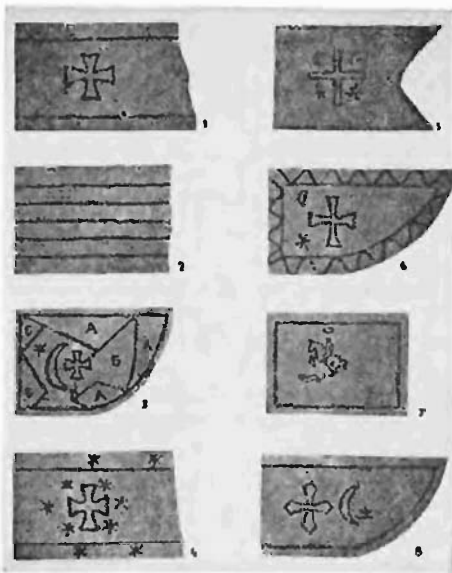
Написав Ярослав Ісаєвич

Козацьке військо вирушає в похід.

Майорять різнобарвні прапори. На чолі полків гарцюють на баских конях полковники з пірначами в руках. А ось і сам гетьман — увсібіч видно його гетьманську малинову корогву і бунчук — військові клейноди*), символ бойової хоробрости Запорізького війська. В численних битвах козаки вкрили свої клейноди немирущою славою.

Головними клейнодами війська Запорізького здавна вважалися гетьманська булава, бунчук (металева куля з „шлейфом” з кінського волосся, яку на довгій жердині носили за гетьманом), гетьманська корогва, військова печатка. Свої клейноди мали і полки. Зокрема ознакою полковницької влади був пірнач. Від булави він відрізнявся формою: замість круглого „яблука” пірнач мав „шестиребрний” різьблений наконечник. Крім того, полки і сотні мали свої прапори і „значки” (прапорці).

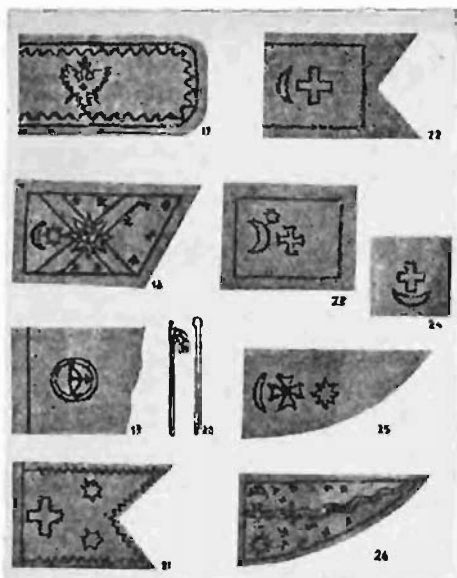
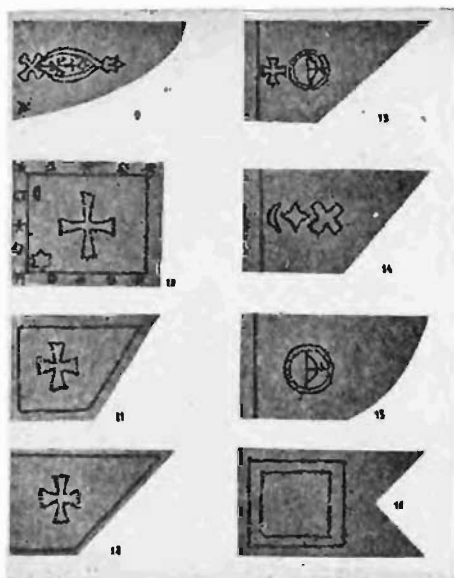
Як виглядали козацькі прапори часів визвольної війни 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького? До останнього часу відомості про це діставали із скупих згадок у творах деяких тогочасних авторів. Наші мистці, змальовуючи події середини XVII століття, найчастіше зображали козацькі прапори такими, якими вони були пізніше, у XVIII столітті. І ось недавно серед рукописів російського

колекціонера XVIII століття П. Дубровського було виявлено унікальні документи: зроблені в 1651 році малюнки 24 козацьких прапорів. Тут 12 прапорів Чернігівського полку (прапори чис. 1 — 12), а також 12 прапорів, бунчук і значок (чис. 13 — 26) Київського полку. Особлива цінність знайдених документів полягає в тому, що в підписах до малюнків вказано

*) Клейноди — військові знаки та атрибути влади старшини запорізького козацтва.

кольори прапорів, а також матеріял, з якого вони виготовлялись. Своєрідним зразком використання „підручних засобів” є прапор чис. 9: на червоні полотнище нашито різноколірну прикрасу від намета східнього типу. На багатьох прапорах зображено сонце, місяць, зірки, що дуже характерно для символіки народного образотворчого і декоративного мистецтва. На трьох прапорах нашитий чи намальований лук. Очевидно, через недогляд або незнання справи автор опису і малюнків намалював звичайний лук, а не дуже схожу на нього кушу (арбалет, лук-самопал з прикладом), яка вважалась у XVI—XVIII століттях гербом міста Києва. Прапори з кушею могли належати не козакам, а міській сторожі або ремісницьким цехам.

Дуже цікавий прапор, на якому намальована рука з мечем на тлі неба з сонцем, місяцем та зірками. Більшість прапорів виготовили українські ремісники. Вони користувалися загальноприйнятими у феодальній Європі зразками і, крім того, широко застосували мотиви українського народ-

ного декоративного мистецтва. Деякі прапори виготовлені з китайки й обшиті полотняними „лиштвами” чи мереживом. Є прапори з гарусу (червоної вовняної тканини), бавовняного „киндяку”. Серед кольорів переважають червоний різких відтінків, блакитний, сірий. В середині XVII століття козацьке військо на Україні, як і війська інших держав, ще не мало єдиного типу прапорів. Проте вже у цей час козаки, як видно з їхніх печаток, мали свою емблему — зображення козака-піхотинця з рушницею. У XVIII столітті цю емблему починають називати „гербом національним”, вона з’являється на прапорах полків і сотень Гетьманщини (Лівобережної України). На прапорах Запорізької Січі („Війська Низового”) бачимо сонце, місяць, зірки, інколи — зображення козацьких човнів на морі. Минуло понад три століття. Пожовклі аркуші старовинних малюнків лягли на стіл дослідника. На їх підставі, а також знайдених разом з ними описів відтворюємо прапори Чернігівського та Київського полків і самоврядування міста Києва.

КОЗАКИ-ЩВОВДНИКИ

НОВІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Написав П. Супруненко

В одній із старовинних українських пісень раннього періоду боротьби з татаро-турецькими загарбниками є такі слова:

*Нехай йому із водою...
Ось-ось чайка надо мною.*

Дослідники супроводжують ці рядки таким коментарем. Тікаючи від ворога, українські селяни часто ховались у воду. Занурюючись, вони дихали крізь комишову трубку. Часто чайки кружляли над місцем схованки і цим виказували втікачів.

Цей спосіб знали ще давніші наші предки. В „Стратегіконі” Маврикія — трактаті про військове мистецтво, властиве нібито візантійському імператорові, — є така згадка про мешканців української землі докиївського періоду. „Мужньо виримують вони перебування у воді, а коли їх настає ворог, занурюються і тримають у роті спеціально видовбаний усередині комиш, протилежний кінець якого досягає поверхні води. А самі лежать горлиць на дні річки і дихають. Це вони можуть робити протягом багатьох годин, отже, зовсім неможливо здогадатися про їх присутність”.

Досвід тривалого перебування під водою перейняли від своїх предків і запорізькі козаки, яким доводилося вести боротьбу з татаро-турецькими поневолювачами не в менш тяжких умовах, аніж їхнім предкам. Доводилося їм ховатися і таким способом.

Мабуть, січовики, відзначаючись особливою винахідливістю і військовою хитрістю, удосконалили це вміння перебування під водою. В одному із запорізьких переказів розповідається, як козак, залізши у звичайне відро, плив у ньому під водою кілька верст. Звичайно, це легенда. Але уявімо собі таку картину.

Спить у досвітній тиші древнє турецьке місто. Позіхають біля бійниць вартові. Скільки не вдивляються вони в море, нічого підозрілого не бачать. Тільки чайки ширяють над рибальськими феллогами. Та ще хвилі гонять з моря до берега колоди якісь, що правда, не зовсім звичайні: стоять вони сторч, ніби поплавки на поверхні води. Та хіба мало незвичних речей притягує море. І вартові сонно крокують на своїх ділянках. А місто тим часом прокидається, рибалки поспішають до своїх феллог, торговці збираються на базар.

Раптом сталося щось неймовірне. На очах спантеличених турків почали виростати з води колоди. Потім з'явилися дивні споруди: ящики — не ящики, човни — не човни. Вони швидко наближались до берега. Розчинилися стулки в колодах, і з них вийшли запорізькі козаки.

Коли турки отямилися й зрозуміли, що трапилося, було надто пізно. Хоробрі воїни вже захопили місто й почали розправу з ненависним ворогом. Тільки багато пізніше стало відомо, як сталося це „чудо”.

На березі височіли стіни неприступної фортеці, а козаче військо, яке вийшло в похід, було нечисленне. Як подолати таку фортецю? Це ж не галери захоплювати. Не звикли січовики лазити по стрімких стінах, за якими причаїлися стрільці з піками й гарячою смолою. І вирішили запорізькі воїни схитрувати — непомітно пройти повз турецькі галери і пробратися у фортецю. Так виникло це „чудо“.

У своїх човнах-чайках вони зробили подвійне дно з стулками. Для балюсту на дно насипали пісок. Щоб надходило повітря всередину, встановлювалася колода з видовбаною серцевиною — труба. Крізь неї козак також озирає горизонт. Отвори для весел затягувалися шкірою. Коли була потреба, стулки розчинялися, пісок висипався і човен випливав на поверхню. На палубі теж розчинялися добре припасовані стулки, і з човна виходили воїни славної Запорізької Січі.

Чи не літературний це домисел? Достовірні факти дають відповідь на таке запитання.

В 1827 р. у Петербурзі вийшов переклад книги французького історика Монжері „Про підводне мореплавання й війну“, де говорилося, що „запорізькі козаки користувалися весловими суднами, які мали здатність опускатися під воду, рухатися так протягом тривалого часу, а потім повертатися назад, піднявши вітрила“. Земляк Монжері філософ Урньє, відвідавши Константинополь, між іншим писав: „Тут мені розповідали зовсім надзвичайні історії про напад північних слов'ян (українських козаків — ред.) на турецькі міста й фортеці. Вони з'являлись несподівано, піднімалися просто з дна моря і наводили жах на варту і всіх берегових жителів. Мені й раніше оповідали, ніби слов'янські воїни перегинають море під водою, але я вважав це за вигадку. Тепер же я говорив з тими людьми, які були свідками підводних набігів слов'ян на турецькі береги“.

В 1595 р. під час одного з своїх походів до анатолійських берегів, запорізькі застосували свої підводні „чайки“. Завдяки цьому вони потай підійшли з моря до турецької фортеці Сіноп і захопили її, зненацька наскочивши на ворога.

Доречно зазначити, що це підводне мореплавання було здійснене задовго до дня, коли голляндець ван Дребель спорудив у Англії перший загальновідомий підводний човен. Дехто, з ким автору цих рядків довелося говорити на згадану тему, зневажливо посміхався, мовляв, минула мода відшукувати наші пріоритети, засуджувати „схиляння перед Заходом“. Що відповіді таким людям? Мода, справді, минула. Але не можна відмовитись від пошуків істини. І тільки дуже прикро, що ні в дореволюційних ні в сучасних енциклопедіях, також і в УРЕ, у численних статтях про підводні човни навіть згадки немає про цей визначний історичний факт підводного плавання запорізьців. І це поряд з тим, що розповіді Монжері й Фурньє не були зовсім забуті.

Шкода тільки, що у відомостях про підводне плавання запорізьців не знайдено якихось нових фактів. Чи треба скептично ставитись до цього? Ні. Як бачимо, є досить підстав для дальших пошуків. Цілком можливо, що залишилися якісь сліди у фольклорі, а можливо, і в літописах. Ймовірно, що рештки козацької підводної флотії знайдуть археологи, та й не тільки археологи, а й просто допитливі туристи, краєзнавці. На більшості території колишньої Запорізької Січі розлилося Каховське море. Воно теж, по-своєму, допомагає археологічним пошукам.

А раптом комусь пощастить натрапити на рештки „чайок“, прилаштованих для підводного плавання! Від таких знахідок не відмовляться навіть люди, зовсім байдужі до археології. Тому що навряд чи знайдеться людина, байдужа до великого минулого свого народу.

КАЛЕНДАР

Подяка : Календарні місяці від січня до грудня репродуковано фотографічним способом з календаря О.О. Василіян „Світло”, Торонто, на 1967-ий рік.

Січень - January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 Н	Грудень 1966. Боніфатія	Н. Р. 1967. Обр. Г. Вас. Вел.
2 20 П	Ігнатія священномученика	Сильвестра папи
3 21 В	Юліяни мучениці ☾	Малахії прор.
4 22 С	Анастасії мч.	Собор 70 Апостолів
5 23 Ч	10 мучеників у Криті	Навечір'я Богоявління
6 24 П	Навечір'я Різдва. Євгенії.	Богоявлення Господнє
7 25 С	Різдво Христове	Собор Івана Хрестителя
8 26 Н	по Р. Соб. Пр. Бог. Йосифа	По Просв. Юрія і Еміліяна
9 27 П	Стефана первомуч.	Полієвкта прп.
10 28 В	20.000 мч. у Никомидії ☽	Григорія Нисійського
11 29 С	Дітей убитих у Вифлеємі	† Теодосія преп.
12 30 Ч	Анісії мучениці	Татіяни мучениці
13 31 П	Меланії преподобної	Єрмила й Стратоніка мч.
14 1 С	Н. Р. 1967. Обр. Г., Василія В.	Отців у Синаї і Р. вбитих
15 2 Н	пер. Просв. Сильвестра папи	Мит. і Фар. Павла Т. і Ів.
16 3 П	Малахії пророка	Покл. оковам Ап. Петра
17 4 В	Собор 70 Апостолів	† Антонія Вел. преп.
18 5 С	Навеч. Богоявл. Теопемп. ☾	Атанасія і Кирила св.
19 6 Ч	Богоявлення Господнє	Макарія прп.
20 7 П	Собор св. Івана Хрестителя	† Євтимія Вел. прп.
21 8 С	Юрія і Еміліяна прп.	Максима ісп. і Неофита
22 9 Н	по Просв. Полієвкта муч.	Блуд. Сина. Тимот. ап.
23 10 П	Григорія Нисійського	Климентя Анк. сщмч.
24 11 В	† Теодосія прп.	Ксенії прп.
25 12 С	Татіяни муч.	† Григорія Богослова
26 13 Ч	Єрмила і Стратоніка мч. ☽	Ксенофонта і др.
27 14 П	Отців в Синаї і Р. вбитих	† Пер. м. св. Івана Золот.
28 15 С	Павла і Івана прп.	Єфрема прп.
29 16 Н	30 по Сош. П. ок. Ап. Петра	М'ясопусна. П. м. св. Ігн.
30 17 П	† Антонія Великого	Трьох Святителів
31 18 В	Атанасія і Кирила св.	Кири й Івана безсребр.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

1. січня: Новий Рік (New Year's Day)

Лютий - February

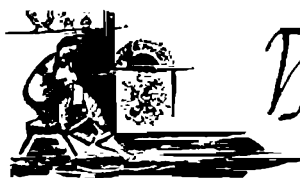

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 С	Макарія Єгиптянина прп. ☉	Трифона мч.
2 20 Ч	† Євтимія Великого прп.	Стрітєння Господнє
3 21 П	Максима ісп. і Неофита мч.	Симеона і Анни прор.
4 22 С	Тимотея ап. і Анастасія мч.	Ісидора прп.
5 23 Н	31 по Сош. Климента свмч.	Сиропусна. Агафії пр.
6 24 П	Ксенії прп.	Вукола прп.
7 25 В	† Григорія Богослова	Партенія й Луки прп.
8 26 С	Ксенофонта і др. прп.	Теодора Стратилата вмч.
9 27 Ч	† Пер. моц. св. Івана Зол. ☼	Никифора мч.
10 28 П	Єфрема Сирійця преп.	Харалампія мч.
11 29 С	Пер. моц. Ігнатія Богоносця	Власія свцм.
12 30 Н	32 по Сош. Трьох Святителів	1 Вел. Посту. Мелетія св.
13 31 П	Кира й Івана безсребр.	Мартиніяна прп.
14 1 В	Лютець. Трифона мч.	† Пам. смерти св. Кирила
15 2 С	Стрітєння Господнє	Онисима ап.
16 3 Ч	Симеона й Анни пр.	Памфила мч.
17 4 П	Ісидора Преподобного ☽	Теодора Т. вмч.
18 5 С	Агафії пр.	Льва папи
19 6 Н	Мнт. і Фар. Вукола прп.	2 В. Посту. Архіпа ап.
20 7 П	Партенія і Луки прп.	Льва, сп. катанського
21 8 В	Теодора Страт. вмч.	Тимотея прп., Євстахія св.
22 9 С	Никифора мч.	Найд. моц. мч. у Євгенії
23 10 Ч	Харалампія мч.	Полікарпа сцм.
24 11 П	Власія сцм. ☽	† 1 і 2 Найд. Г. Івана Хр.
25 12 С	Мелетія святителя	Тарасія св.
26 13 Н	Блуд. Сина. Мартиніяна пр.	3 Посту. Хрестопокл.
27 14 П	† Память смерти св. Кирила	Прокопія прп. ісп.
28 15 В	Онисима ап.	Василія прп. ісп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. лютого: Уродини Лінкольна (Lincoln's Birthday)
 22. лютого: Уродини Вашингтона (Washington's Birthday)

Березень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 16 С	Памфіла мч.	Євдокії прпмч.
2 17 Ч	Теодора Тир. вмч.	Теодота сщм.
3 18 П	Льва папи	Євтропія сщм.
4 19 С	Архіпа ап.	Гарасима прп.
5 20 Н	М'ясопусна. Льва еп. катан.	4 Посту. Конона мч.
6 21 П	Тимотея прп. і Євстатія св.	42 мч. в Аморії
7 22 В	Найд. моц. мч. у Євгенії	Василія і ін. сщмч.
8 23 С	Полікарга сщм.	Теофілакта ісп. Поклонн
9 24 Ч	† 1 і 2 Найд. Гол. Ів. Хрест.	† 40 Муч. у Севастії
10 25 П	Тарасія св.	Кондрата й ін. мч.
11 26 С	Порфірія св.	Софронія патріарха Єр.
12 27 Н	Сиропусна. Прокопія прп.	5 Посту. Теофана ісп.
13 28 П	Василія прп. ісп.	Пер. м. св. Никифора
14 1 В	Березень. Євдокії	Венедикта прп.
15 2 С	Теодота сщм.	Агапія й ін. мч.
16 3 Ч	Євтропія прп.	Савина папи
17 4 П	Гарасима прп.	Олексія, чол. Божого прп.
18 5 С	Конона мч.	Кирила еп.
19 6 Н	1 Посту. 42 мч. в Аморії	Квітна. Хризанта й Дарії
20 7 П	Василія й ін. сщм. у Корсуні	О. О. у б. в об. Сави
21 8 В	Теофіланкта ісп.	Якова ісп.
22 9 С	† 40 Муч. в Севастії	Василія сщм.
23 10 Ч	Кондрата й ін. муч.	Вел. Четвер
24 11 П	Софронія патр.	Вел. П'ятниця
25 12 С	Теофана ісп. і Григор. п.	Благовіщення Пр. Діви
26 13 Н	2 Посту. Пер. м. Никифора	Воскресення Г.Н.І.Х.
27 14 П	Венедикта прп.	Св. Понеділок
28 15 В	Агапія й інших муч.	Св. Вівторок
29 16 С	Савина папи	Марка й Кирила сщм.
30 17 Ч	Олексія прп.	Івана Ліств прп.
31 18 П	Кирила еп.	Іпатія прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

24 березня: Велика П'ятниця (Good Friday)

Квічень - Аргіс

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 С	Хризанта й Дарії мч. ☽	Марії Єгипетської преп.
2 20 Н	3 П. ОО. уб. в обит. Сави	1. Томина. Тита
3 21 П	Якова ісп.	Никити преп.
4 22 В	Василія сщмч.	Йосифа й Георгія прегі.
5 23 С	Никона прпм. і ін.	Теодула і др. мч.
6 24 Ч	Захарії й Якова прп.	† Преп. Методія
7 25 П	Благовіщ. Пречної Діви	Георгія Мел. прп.
8 26 С	Собор Гавриїла Архангела	Іродіона і ін. ап.
9 27 Н	4 В. Посту. Матрони пр.	2. Миронос. Євсихія мч.
10 28 П	Іларіона мч. ☽	Терентія й ін. мч.
11 29 В	Марка й Кирила	Антипи сщм.
12 30 С	Івана Ліств. прп. Поклонн	Василія ісп.
13 31 Ч	Іпатія прп.	Артемона сщм.
14 1 П	Квічень. Марії єгиптянки	Мартина прп.
15 2 С	Тита прп.	Аристарха й ін. ап.
16 3 Н	5. В. Посту. Никити прп. ісп.	3. Розсл. Агапії мч.
17 4 П	Йосифа й Георгія прп. ☽	Симеона й Акакія прп.
18 5 В	Теодула і др. мч.	Івана прп.
19 6 С	Преп. Методія	Івана старопечерського
20 7 Ч	Георгія Мел. пр.	Теодора Тріх.
21 8 П	Іродіона й ін. ап.	Януарія сщм.
22 9 С	Євсихія мч.	Теодора Сик.
23 10 Н	Квітна. Терентія	4. Самар. Григорія вмч.
24 11 П	Антипи сщм. ☽	Сави Стр. мч.
25 12 В	Василія ісп.	† Марка апост. і єванг.
26 13 С	Артемона сщм.	Василія сщмч.
27 14 Ч	Вел. Четвер. Март. п., Ант.	Симеона сщмч.
28 15 П	Велика П'ятниця	Ясона й Сосіатра ап.
29 16 С	Велика Субота	9 муч. у Кизиці
30 17 Н	Воскресіння Г.Н.І.Х.	5. Сніпор. † Якова ап.

Травень - Мау

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 П	Вел. Понед. Івана прп. ☽	Єремія прор.
2 19 В	Вел. Вілт. Івана Староп. прп.	Атанасія Вел. патр.
3 20 С	Теодора Тр.	† Теодосія Печ. прп.
4 21 Ч	Януарія сщм.	Вознес. ГНІХ. Пелагії прп.
5 22 П	Теодора Сик.	Ірини мч.
6 23 С	Георгія (Юрія) вмуч. (н. нед.)	Йова многострад.
7 24 Н	Томіна. Сави Страт. мч.	Св. Отців. Явлення Ч. Хр.
8 25 П	† Марка ап.	Івана Богослова (на нед.)
9 26 В	Василія сщм. ☽	† Перен. моц. св. Николн
10 27 С	Симеона сщм.	† Симеона Зилоти ап.
11 28 Ч	Ясона й Сосіпатра ап.	† Кирила й Methodія, ап. с.
12 29 П	9 мч. у Кизиці	Єпіфанія й Германа св.
13 30 С	† Якова Завед. ап.	Гликерії мч.
14 1 Н	Міронос. Єремії пр.	Сом Св. Духа. Ісидора м.
15 2 П	Атанасія Вел. патр.	Пресв. Тройці. Пахомія
16 3 В	† Теодосія Печ. прп.	Теодора Осв. преп.
17 4 С	Пелагії прп.	Андроніка ап.
18 5 Ч	Ірини мч.	Теодота мч.
19 6 П	Йова многострадального	Патрікія сщм.
20 7 С	Явлення Ч. Хреста	Талалея мученика
21 8 Н	Розслабл. Івана Богослова	Всіх Святих. Конст. і Єл.
22 9 П	† Пер. моц. св. Николая	Василіска мч.
23 10 В	† Симеона Зилота ап.	Михайла ісп., Євфросинії
24 11 С	† Кирила й Methodія уч. слов. ☽	Симеона прп.
25 12 Ч	Єпіфанія і Германа св.	Пр. Євх. † 3 Н. Г. Ів. Хр.
26 13 П	Гликерії мч.	Карпа ап.
27 14 С	Ісидора мученика	Терапонта
28 15 Н	Самарянки. Пахомія	2 по С. Никити прп.
29 16 П	Теодора Осв.	Теодосії прп.
30 17 В	Андроніка ап.	Ісвакія пр.
31 18 С	Теодота мч.	Єрмія ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

30. травня: Поминковий День (Memorial - Decoration Day)

Червень - June

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 Ч	Патрикія сщм.	Юстина мч.
2 20 П	Талалея мученка	Пр. Серця Ісуса. Никиф.
3 21 С	† Константина і Єлени	† Сост. Пр. Б. Лукиліяна
4 22 Н	Сліпор. Василіска мч.	3 по С. Митрофана
5 23 П	Михайла ісп., Євфросинії	Доротей сщм.
6 24 В	Симеона прп.	Висаріона прп.
7 25 С	† Найд. Голови Івана Хрест.	Теодота Анк. сщм.
8 26 Ч	Вознес. ГНІХ. Карпа Ап. ☉	Теодора Стр. мч.
9 27 П	Терапонта	Кирила Алек.
10 28 С	Никити прп.	Тимотея сщм.
11 29 Н	Св. Стців. Теодосії прпмч.	4 по С. † Варгол. й Варн.
12 20 П	Ісаакія преподобного	Онуфрія прп.
13 31 В	Єрмія ап.	Акилини
14 1 С	Червень. Юстина мч.	Єлисея пр., Методія патр.
15 2 Ч	Никифора патр. ☾	Амоса пр., Єроніма
16 3 П	Лукиліяна мч.	Тихона
17 4 С	Митрофана святителя	Мануїла і ін. мч.
18 5 Н	Сохествіє Св. Духа. Дорот.	5 по С. Леонтія мч.
19 6 П	Пресв. Трійці. Висаріона пр.	† Юди Тадея ап.
20 7 В	Теодота Анкирського сщм.	Методія сщм.
21 8 С	Теодора Стр. мч. ☉	Юліяна Тарсійського
22 9 Ч	Кирила Александр. св.	Євсевія сщм.
23 10 П	Тимотея сщм.	Агрипіни мч.
24 11 С	† Вартоломея й Варнави ап.	Різдво Івана Хрестителя
25 12 Н	Всіх Святнх. Онуфрія й Пет.	6 по С. Февронії прпмч.
26 13 П	Акилини мч.	Давида прп.
27 14 В	Єлисея пр., Методія	Самсона прп.
28 15 С	Амоса прор.	Пер. моц. Кира й Івана
29 16 Ч	Пресв. Євк. Тихона св. ☾	Петра і Павла ап.
30 17 П	Мануїла мч.	Собор 12 Апостолів

Липень - July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 С	Леонтія мученика	Косми і Дам'яна безср.
2 19 Н	2 по С. † Юди Тадея ап.	7 по С. † Пол. Ризи Пр. Б. Якинта мученика
3 20 П	Методія сщм.	Андрея Критського св.
4 21 В	Юліяна Тарс. мч.	† Атанасія Атонського п.
5 25 С	Євсевія сщм.	Сісоя Великого
6 23 Ч	Агриппин мч.	Томи й Акакія прп.
7 24 П	Р. Ів. Хр. Пр. Серця Іс. ☺	Прокопія вмч.
8 25 С	Состр. Пр. Бог. Февронії пр.	
9 26 Н	3 по С. Давида прп.	8 по С. Панкратія сщм.
10 27 П	Самсона прп.	† Антонія Печ. прп.
11 28 В	Пер. моц. Кира й Івана	Євфимії й Ольги кн. укр.
12 29 С	Петра й Павла ап.	Прокла й Іларія мч.
13 30 Ч	Собор 12 Апостолів	Собор Гавриїла Аранг.
14 1 П	Липень. Косми й Дам'яна ☺	Акили ап.
15 2 С	† Положення Ризи Пр. Діви	† Володимира Вел. кн. укр.
16 3 Н	4 по С. Якинта мч.	9 по С. Отц. 6 Соб. Атин.
17 4 П	Андрія Критського	Марини вмч.
18 5 В	† Атанасія Атонського прп.	Якинта й Еміліяна мч.
19 6 С	Сісоя прп.	Макрину прп., Дія прп.
20 7 Ч	Томи й Акакія прп.	Іллі прор. (на нед.)
21 8 П	Прокопія вмч. ☺	Симеона й Івана прп.
22 9 С	Панкратія сщм.	Марії Магдал., Фоки сщм.
23 10 Н	5 по С. † Антонія печ. прп.	10 по С. Трофима й ін. м.
24 11 П	Євфимії й Ольги, укр. кн.	† Бориса й Гліба мч.
25 12 В	Прокла й Іларія мч.	† Успення св. Анни
26 13 С	Собор Гавриїла Арх.	Єрмолая й ін. сщм.
27 14 Ч	Акили ап.	† Пантелеймона вмч.
28 15 П	† Володимира Вел., укр. кн.	Прохора й ін. ап.
29 16 С	Аттиногена сщм. ☺	Калініка мч.
30 17 Н	6 по С. Отців 6 Соб. Марини	11 по С. Сили й ін. ап.
31 18 П	Якинта й Еміліяна мч.	Євдокіма прав.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

4. липня: День Незалежності (Independence Day)

Серпень - Август

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 В	Макрини прп.	Проісх. Ч. Хр., 7 бр. Мак.
2 20 С	Ілїї пророка (на нед.)	Пер. мощів св. Стефана
3 21 Ч	Симеона й Івана прп.	Ісаакія і ін. мч.
4 22 П	Марії Магдалини	7 молодців у Єфезі мч.
5 23 С	Трофима й ін. мучеників ☿	Євсигнія ісп.
6 24 Н	7 по С. † Бориса й Гліба мч.	12 по С. Преобр. Госп.
7 25 П	† Успення св. Анни	Дометія преп., Пасива мч.
8 26 В	Єрмолая й ін. сщм.	Еміліяна ісп.
9 27 С	† Пантелеймона вмч.	† Матія ап.
10 28 Ч	Прохора й ін. ап.	Лаврентія мч.
11 29 П	Калініка мученика	Євпла мч.
12 30 С	Сили й інших ап. ☾	Фотія й Анікити мч.
13 31 Н	8 по С. Євдокіма	13 по С. Максима ісп.
14 1 П	Серпень. Проісх. Ч. Хреста	† Пер. м. Теод. Міхея пр.
15 2 В	Пер. м. Стефана Архидияк.	Успення Пр. Богородиці
16 3 С	Ісаакія й ін. мучеників	Перен. Нерукотв. Образа
17 4 Ч	7 Молодців у Єфезі	Мирона мч.
18 5 П	Євсигнія ісп.	Флора й Лавра мч.
19 6 С	Преображення Господне ☽	Андрея Стратил. мч.
20 7 Н	9 по С. Дометія прпм.	14 по С. Самуїла прор.
21 8 П	Еміліяна сп.	Тадея ап., Васси мч.
22 9 В	† Матія ап.	Агатоніка мч.
23 10 С	Лаврентія мч.	Іриней свщм., Лупа мч.
24 11 Ч	Євпла мч.	Євтиха сщм.
25 12 П	Фотія й Анікити	Возвр. мощ. Вартоломея
26 13 С	Максима ісп.	Адріяна й Наталії мч.
27 14 Н	10 по С. † Теодосія Печер.	15 по С. Пімена прп.
28 15 П	Успення Пр. Богородиці ☽	Мойсея Мурмна, Август.
29 16 В	Перен. Нерукотв. Образа	Усикн. Гол. Ів. Хр. (н. нед.)
30 17 С	Мирона мч.	Олександра й ін. патр.
31 18 Ч	Флора й Лавра мч.	† Полож. пояса Пр. Богор.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Андрія Стратил.	† Поч. ц. року. Симеона Маманта мч.
2 20 С	Самуїла прор.	
3 21 Н	11 по С. Тадея ап. ☉	16 по С. Антима сщм.
4 22 П	Агатоніка мч.	Вавили сщм., Мойсея пр.
5 23 В	Іриная свщм., Лупа ап.	Захарії й Єлисавети
6 24 С	Євтиха сщм.	Чудо св. Михаїла Арх.
7 25 Ч	Возвр. м. Вартоломея ап.	Созонта мч.
8 26 П	Адріяна й Наталії	Різдво Пресв. Богородиці
9 27 С	Пімена прп.	Йоакима й Анни
10 28 Н	12 по С. Мойсея Мурина ☾	17 по С. Минодори й ін.
11 29 П	Усіннов. Гол. Івана Хр. (н. н.)	Теодори прп.
12 30 В	Олександра й ін. патр.	Автонома сщм.
13 31 С	† Полож. Пояса Пр. Богород.	Віди. храму. Корнелія с.
14 1 Ч	Вересень. † Поч. церк. року	Воздвиження Ч. Хреста
15 2 П	Маманта мч.	Никити вмч.
16 3 С	Антима сщм.	Євфимії вмч.
17 4 Н	13 по С. Вавили сщм.	18 по С. Софії і яї дітей
18 5 П	Захарії й Єлисавети ☉	Євменія вмч.
19 6 В	Чудо Арх. Михайла	Трофима і ін. мч.
20 7 С	Созонта мч.	Євстахія вмч.
21 8 Ч	Різдво Пр. Богородиці	Кондрата ап.
22 9 П	Йоакима й Анни	Фоки сщм.
23 10 С	Минодори й ін. мч.	Зачаття Івана Хрестителя
24 11 Н	14 по С. Теодори прп.	19 по С. Теклі первомуч.
25 12 П	Автонома сщм.	Євфрозини прп.
26 13 В	Віднова Храму. Корнелія ☽	Предст. Івана Бог. (н. нед.)
27 14 С	Воздвиження Ч. Хреста	Калистрата мч.
28 15 Ч	Никити вмч.	† Харитона прп.
29 16 П	Євфимії вмч.	Киріяка отшельника прп.
30 17 С	Софії, Віри, Надії, Любови	Григорія сщм.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

5. вересня: День Праці (Labor Day)

Жовтень ~ October

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 Н	15 по С. Євменія прп.	20 по С. Покров Пр. Бог.
2 19 П	Трофима й ін. мч. ☾	Кипріяна сщм.
3 20 В	Євстахія вмч.	Дιονізія Ареоп. сщм.
4 21 С	Кондрата ап.	Єротей сщм.
5 22 Ч	Фоки сщм.	Харитини мч.
6 23 П	Зачаття Івана Хрестителя	† Томи ап.
7 24 С	Теклі первомуч.	Сергія й Вакха мч.
8 25 Н	16 по С. Євфросини	21 по С. Пелагії й Таїсії
9 26 П	Предст. Івана Богосл. (н. н.)	† Якова ап.
10 27 В	Калістрата мч. ☾	Євлампія і Євламπίї мч.
11 28 С	† Харитона прп.	Филипа ап.
12 29 Ч	Киріяка прп.	Прова і ін. мч.
13 30 П	Григорія сщм.	Карпа і ін. мч.
14 1 С	Жовтень. Покров М. Б. (н. н.)	Параскевії прп.
15 2 Н	17 по С. Кипріяна	22 по С. Отц. 7 Соб. Євт.
16 3 П	Діонісія сщм.	Лонгіна сотн. мч.
17 4 В	Єротей сщм.	Осії пр., Андрія Крит. п.
18 5 С	Харитини мч. ☽	† Луки ап. і єв.
19 6 Ч	† Томи ап.	Йоїла прор.
20 7 П	Сергія й Вакха мч.	Артемія вмч.
21 8 С	Пелагії й Таїсії	Іларіона Вел. прп.
22 9 Н	18 по С. † Якова ап.	23 по С. Аверкія св.
23 10 П	Євлампія і Євламπίї мч.	Якова ап.
24 11 В	Филипа ап.	Арети мч.
25 12 С	Прова й ін. мч.	Маркіяна й Мартирія мч.
26 13 Ч	Карпа й ін. мч. ☽	Димитрія вмч.
27 14 П	Параскевії прп.	Нестора мч.
28 15 С	Євтимія і Лукіяна прп.	Параскеви мч.
29 16 Н	19 по С. Пр. Христа Царя	24 по С. Празн. Христа Ц.
30 17 П	Осія прор.	Зиновія і Зиновії мч.
31 18 В	† Луки ап. і єв.	Стахія і ін. ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. жовтня: День Колумба (Columbus Day)

Листопад - November

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 С	Йоїла прор.	Косми й Дам'яна безср.
2 20 Ч	Артемія вмч.	Акиндина і ін. мч.
3 21 П	Іларіона вмч.	Акепсима і ін. мч.
4 22 С	Аверкія св.	Йоанікія В. преп.
5 23 Н	20 по С. Якова ап.	25 по С. Галактіона мч.
6 24 П	Арети мч.	Павла св.
7 25 В	Маркіяна і Мартирія	Єрона і ін. мч.
8 26 С	Димитрія вмч.	Собор св. Михайла Арх.
9 27 Ч	Нестора мч.	Онисифора мч.
10 28 П	Параскеви мч.	Ераста і ін. ап.
11 29 С	Анастасії прпмч.	Мини, Віктора і Вінкентія
12 30 Н	21 по С. Зиновія й Зиновії	26 по С. Йосафата сщм.
13 31 П	Стахія і ін. ап.	† Івана Золотоустого св.
14 1 В	Листопад. Косми й Дам'яна	† Филипа ап.
15 2 С	Акиндина мч.	Гурія і ін. мч.
16 3 Ч	Акепсими й ін. мч.	† Матея ап. і св.
17 4 П	Йоанікія В. преп.	Григорія чудотворця св.
18 5 С	Галактіона мч.	Платона і Романа мч.
19 6 Н	22 по С. Павла св.	27 по С. Авдія прор.
20 7 П	Єрона й ін. мч.	Григорія прп., Прокла св.
21 8 В	Собор Михайла Арх.	Введення в храм Пр. Діви
22 9 С	Онисифора мч.	Филिमона й ін. ап.
23 10 Ч	Ераста ап.	Амфілокія й Григорія св.
24 11 П	Мини й ін. мч.	Катерини вмч.
25 12 С	Йосафата сщм. (на нед.)	Климента папи Римського
26 13 Н	23 по С. † Івана Зол.	28 по С. Алипія прп.
27 14 П	† Филипа ап.	Якова перс. мч.
28 15 В	Гурія й ін. мч.	Стефана прпм.
29 16 С	† Матея ап.	Парамона мч.
30 17 Ч	Григорія чудотворця св.	† Андрія ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

23. листопада: День Подяки (Thanksgiving Day)

Грудень - December

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 П	Платона й Романа мч. ☉	Наума прор.
2 19 С	Авдія прор.	Авакума прор.
3 20 Н	24 по С. Григорія прп.	29 по С. Софонія прор.
4 21 П	Введення в храм Пр. Діви	Варвари вмч., Ів. Дамаск.
5 22 В	Филимона й ін. ап.	† Сави Осв. прп.
6 23 С	Амфілохія й Григорія св.	Св. Николая чудотворця
7 24 Ч	Катерини вмч.	Амвросія св.
8 25 П	Климентя папи Рим. ☾	Патапія прп.
9 26 С	Алігія прп.	Непорочне Зач. Пр. Діви
10 27 Н	25 по С. Якова перс. вмч.	30 по С. Мина й ін. мч.
11 28 П	Стефана мч.	Даниїла Стовпника прп.
12 29 В	Парамона мч.	Спиридиона прп.
13 30 С	† Андрея ап.	† Євстратія й ін. мч.
14 1 Ч	Грудень. Наума пр.	Тирса й Левкія мч.
15 2 П	Авакума прор.	Єлєвтерія щцм.
16 3 С	Софронія прор. ☽	Аггея прор.
17 4 Н	26 по С. Варвари. Івана Д.	Праотців. Даниїла прор.
18 5 П	† Сави Осв. прп.	Севастіяна і ін. мч.
19 6 В	Николая чудотворця	Боніфатія мч.
20 7 С	Амвросія св.	Ігнатія Богонос. щцм.
21 8 Ч	Патапія прп.	Юліяни мч.
22 9 П	Непорочне Зачаття Пр. Діви	Анастасії вмч.
23 10 С	Мина й ін. мч.	10 муч. у Криті
24 11 Н	Праотців. Даниїла Стовп. ☿	Пер. Різдв. Отц. Нав. Різд.
25 12 П	Спиридиона прп.	Різдво Христове
26 13 В	† Ввстратія й ін. мч.	Соб. Пр. Бог. і Йосифа О.
27 14 С	Тирса й Левкія мч.	Стефана первомч.
28 15 Ч	Єлєвтерія щцм.	20,000 мч. у Нікомидії
29 16 П	Аггея прор.	Дітей убитих у Вифлєсмі
30 17 С	Даниїла прор.	Анісії мч.
31 18 Н	Пер. Різд. Отців. Севаст. ☼	По Різдві. Меланії прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

25. грудня: Різдво Христове (Christmas)

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Доміні (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День

Замирення — 11-го листопада, Різдва — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелєва Середа, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.

Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.

Аргентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Деклярація Незалежності, 1816.

Бельгія — 21 липня — День Незалежності, 1831.

Бразилія — 7 вересня — День Незалежності, 1822.

Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліани. — 5 травня День Визволення, 1945.

Греція — 25 березня — День Незалежності, 1821.

Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежності, 1844.

Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.

Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.

Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.

Китай — 17 лютого — Новий рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.

Куба — 20 травня — День Незалежності, 1902.

Мехіко — 16 вересня — День Незалежності, 1810.

Нова Зеландія — 26 вересня — День Доміні, 1907.

Норвегія — 17 травня — День Конституції, 1814.

Пакистан — 14 серпня — День Пакистану, 1947.

Перу — 28 липня — День Незалежності, 1821.

Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.

Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.

СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.

Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.

Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.

Чехо-Словацьчина — 28 жовтня — День Незалежності, 1918.

Швейцарія — 1 серпня — Національне Свято.

Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 31. травня.
Болеслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вислав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтїх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Грнмислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Знмовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.

Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Мирон 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. серпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Пребислав 22. жовтня.
Предислав 23. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жовтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16. листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастнбог 14. грудня.
Щастнслава 1. лютого.
Яромир 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ
найстаршу центральну організацію
американських українців, його
Керівні Органи та все
його Членство

•

РІВНОЧАСНО СКЛАДАЄ ПОДЯКУ ЗА ВСЕБІЧНУ
МОРАЛЬНУ І МАТЕРІЯЛЬНУ ПІДДЕРЖКУ
В ЧАСІ ЙОГО 25-ТИЛІТНЬОЇ ПРАЦІ.

■

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA

302 West 13th Street

New York, N.Y. 10014

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

найстарша українська Академія Наук, що продовжує світлі традиції

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО і ІВАНА ФРАНКА

та буде обходити, через кілька років, сторіччя своєї діяльності — (основане 1873 року у Львові), веде у вільному світі свою наукову, видавничу, педагогічну та суспільно-громадську діяльність.

Свою працю, веде воно за допомогою своїх Секцій в централі в Нью Йорку, та через Осередки НТШ у Вашингтоні, Дітроїті, Клівленді та у Філадельфії. НТШ видало досі понад 670 томів праць з різних ділянок науки, влаштовує наукові конференції для вшанування визначних наших вчених і письменників, веде в Університеті Українознавства курси для нашої університетської молоді та гуртус у своїх рядах найвизначніших українських і чужих науковців.

Вся діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка спирається виключно на жертвенності нашої спільноти. Тому купуйте видання НТШ для себе та для американських бібліотек і університетів. Допоможіть Вашими щедрими пожертвами сплатити довг, що тяжить ще на домі НТШ в Нью Йорку, та продовжувати діяльність вільної української науки, перед якою стоять сьогодні так важливі для нашого народу завдання.

Адреса НТШ така:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.
302-304 West 13th Street New York, N.Y. 10014

■

УПРАВА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА в ЗДА:

Проф. д-р Р. Смаль-Стоцький
голова

Проф. д-р О. Андрушків Проф. д-р В. Стецюк Ред. І. Кедрин-Рудницький
І заступник голови науковий секретар ІІ заступник голови
Д-р В. Шандор Інж. Р. Кобринський
правний дорадник скарбник

Проф. д-р О. Оглоблин, Проф. д-р В. Лев, Проф. д-р М. Зайцев
директори Секцій

Проф. д-р М. Стахів, Проф. д-р В. Стецюк, Д-р Л. Луців, Проф. д-р Р. Осичук
делегати до Головної Ради НТШ

Проф. д-р Е. Жарський, Проф. інж. І. Жуковський, Ред. Б. Кравців,
Проф. д-р В. Ленчик, Проф. д-р Г. Лужницький,
Проф. д-р М. Чирівський
члени Управи

А. Малоца, мгр. Л. Храплива
заступники членів Управи

Проф. д-р К. Кислевський
голова Контрольної Комісії НТШ

Інж. В. Богачевський, Проф. д-р І. Віганоич, Ред. А. Драган,
Д-р І. Новосівський, Проф. д-р М. Пап
члени Контрольної Комісії НТШ

УКРАЇНЬСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U.S., INC.

Українська Вільна Академія Наук заснована в Німеччині в 1945 році, а в Сполучених Штатах Америки — заснована в 1949 році.

Академія має чартер і Tax Exempt Privilege granted by U. S. Treasury Department.

Українська Вільна Академія Наук у США продовжує традиції Української Академії Наук у Києві, заснованої у вільній Українській Державі у 1918 році.

В найбільших державних та університетських бібліотеках світу є науковий англomовний журнал "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.", та інші видання Академії українською і англійською мовами.

За допомогою українського громадянства в 1961 році Академія придбала власний будинок у Нью-Йорку, 206 West, 100th Street, бувше приміщення Публічної Бібліотеки в Нью-Йорку. В цьому приміщенні розміщені — Бібліотека, Музей-Архів ім. Дмитра Антоновича УВАН у США, президія та секретаріат і залі для наукових засідань, конференцій і мистецьких виставок.

За час своєї діяльності Академія знайшла визнання в науковому світі своїми науковими публікаціями, науковими конференціями і засіданнями.

ПІДТРИМАЙТЕ НАУКОВУ ТА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У США:

- внесками до Фондації Академії (щорічні внески — члени Фондації \$25.00, прихильники \$10.00)
- пожертвами на сплату боргу за будинок Академії
- пожертвами на наукову та видавничу діяльність загальну і за спеціальним призначенням, зокрема: на видання англomовного журналу „Анали”; на видання українською мовою наукових збірників, на видання Річників Української Бібліографії; на видання Збірника пам'яті Михайла Ветухова; на видання неопублікованих праць Олександра Оглоблина; на видання великої праці (понад 1200 стор. маш. друку) Ольги Косач-Кривинюк „Аєся Українка. Хронологія життя і творчості”; на видання інших цінних праць; на Музей-Архів ім. Дмитра Антоновича УВАН у США.

Українська Вільна Академія Наук у США тепер провадить свою наукову та видавничу діяльність тільки на базі пожертв і внесків, що їх складає українське громадянство, підтримуючи розвиток української вільної науки, у формі щорічних внесків — (члени Фондації \$25.00, прихильники — \$10.00), у формі пожертв на загальні цілі та за спеціальними призначеннями.

ЗАМОВЛЯЙТЕ ТА НАБУВАЙТЕ ВИДАННЯ АКАДЕМІЇ

для себе, для подарунків рідним, друзям, знайомим і чужинцям.

Видання українською мовою:

Наукові збірники ч. 1, 2; Літературно-Науковий збірник 1; Автограф Шевченка; Річники Шевченка 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8-9, 10; Д. Чижевський „Історія української літератури”; Симон Петлюра „Статті, листи, документи”; Є. Чикаленко „Спогади”; М. Куліш „Твори”; В. Підмогильний „Місто”; Т. Осьмачка „Із-під світу”; Улас Самчук „Темнота”; Д. Гуменна „Мана”; Є. Пизюк „Новий фрагмент совєтської аграрної політики”; В. Винниченко: Статті та матеріали”, „Пророк та невидані оповідання”; В. Павловський „Шевченко в пам'ятниках”; З. Лисько „Українські Народні Мелодії”.

Видання українською і англійською мовами:

Катедра св. Софії у Києві, Олекса Повстенко, 336 ілюстрацій, стор. 472.

Видання англійською мовою:

На ВІДЗНАЧЕННЯ СТОЛІТТЯ СМЕРТИ Т. ШЕВЧЕНКА Академія видала у світовому видавництві Моутон і Ко. Збірник „Тарас Шевченко 1814-1861”. (“Taras Sevchenko 1814-1861 A Symposium”); The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Nos.: 1, 2, 3-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10-12, 13, 14-15, 16-17, 18-20, 21-22, 23-24, 25-26, 27-28, 29-30, Index Vol. I-X.

Внески, пожертви та замовлення надсилайте на адресу:

The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc.
206 West 100th Street — New York, N.Y. 10025

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! • ЧИТАЙТЕ! • ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО

THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНІМ ДО
ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИСТЕЦЬ-
КОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 3.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса :

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні весь
рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для
них „СВІТЛО”.

• • •

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за умірковані ціни всякі
друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНАЛИ,
КНИЖКИ, ВІДОЗВИ, АФШ, ЛЕТЮЧКИ,
КАНЦЕЛЯРИЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ, ВІЗИ-
ТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ, ДРУКИ
У ДВОХ АБО ЙІ ВІЛЬШЕ БАРВАХ, ТОЩО.

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

В

**BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ.**

---

*КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА.
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ*

PETER JAREMA

129 EAST 7th STREET

NEW YORK, N. Y.

Tel.: ORchard 4-2568

Коли хочете вислати ПОСИЛКУ-ДАРУНОК ДО ССРС

покористуйтеся послугами широковідомої фірми

PACKAGE EXPRESS & TRAVEL AGENCY, INC.

(Licensed by Vneshposyltorg)

1530 Bedford Avenue • BROOKLYN 16, N.Y. • Tel.: IN 7-5522

Вислани через нашу фірму посилки доставляються на призначену адресу в найкоротшому часі. Доставка посилок гарантована. Належне мито оплачується тут у наших відділах, і той, хто отримав посилку, не платить нічого. При відділах фірми є склади з різними одяговими товарами, харчовими продуктами, скідами на обуву і т. п. по дуже низьких цінах.

Фірма відчинена щоденно від 9 год. ранку до 6 вечора.
По суботах і неділях від 9 ранку до 4 по полудні.

НАШІ ВІДДІЛИ:

BROOKLYN, N.Y. — 1530 Bedford Avenue	IN 7-6465
NEW YORK 3, N.Y. — 78 Second Avenue	OR 4-1540
NEWARK, N.J. — 314 Market Street	MI 2-2452
SOUTH RIVER, N.J. — 46 Whitehead Avenue	CL 7-6320
UTICA, N.Y. — 963 Bleeker Street	RE 2-7476
FARMINGDALE, N.J. — Freewood Acres	363-0494
PHILADELPHIA 23, Pa. — 631 West Girard Avenue	PO 9-4507
ALLENTOWN, Pa. — 126 Tilghman Street	HE 5-1654
ROCHESTER 5, N.Y. — 558 Hudson Avenue	232-2942
LOS ANGELES 4, Cal. — 107 So. Vermont Avenue	DU 5-6550
CHICAGO 22, Ill. — 1241 No. Ashland Avenue	HU 6-2818
BALTIMORE 31, Md. — 1900 Fleet Street	DI 2-4240
DETROIT 12, Mich. — 11601 Jos. Campau Avenue	TO 8-0298
HARTFORD 6, Conn. — 643-47 Albany Avenue	CI 7-5164
JERSEY CITY, N.J. — 303 Grove Street	HE 5-6368
SYRACUSE, N.Y. — 1200 South Avenue	GR 5-9746
CLEVELAND 13, Ohio — 1028 Kenilworth Avenue	PR 1-0696
HAMTRAMCK, Mich. — 11339 Jos. Campau Avenue	TO 9-3980
BUFFALO 12, N.Y. — 701 Fillmore Avenue	TX 5-0700
SO. BOSTON, Mass. — 396 West Broadway	AN 8-1120
TRENTON 10, N.J. — 1152 Deutz Avenue	EX 2-0306
RAHWAY, N.J. — 717 W. Grand Avenue	381-8997

Odyssey Investment Company Limited

(КОМПАНІЯ КАПИТАЛОВКЛАДАННЯ „ОДИССЕЯ”)

ЕКЗЕКУТИВНИЙ КЕРІВНИК „ОДИССЕЯ” — ІВАН НАЛІВАНКО

КОМПАНІЯ ЗАКУПУЄ ЗАСТАВИ (МОРТ-ГЕДЖИ) ТА РІЗНОГО РОДУ ГАРАНТІЇ РЕАЛЬНОСТЕЙ, У ЗАПОТРЕБОВАННІ ОБСЛУГИ ПРОДАЖУ, КАПИТАЛОВКЛАДАНІ — З ДОВІР'ЯМ ПРОХАЄМО ЗВЕРТАТИСЯ НА АДРЕСУ:

ODYSSEY INVESTMENT COMPANY LTD

1282 Main Street East Hamilton, Ontario

Tel.: LI 9-8913

ДИРЕКЦІЯ КОМПАНІЇ „ОДИССЕЯ”

ALgonquin 4-8779 or 8717
Area Code: 212

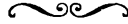
Established 1920

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET

NEW YORK, N. Y. 10009

AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS • CRUISES • HOTELS
IMMIGRATION
UKRAINE and POLAND TOUR SPECIALISTS

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD

Authorized agents for:

TUZEX, PEKAO, HASKOBA, AMERICAN EXPRESS

NOTARY PUBLIC • GENERAL INSURANCE

Vera Kowbasniuk Shumeyko

Anthony Shumeyko

A SERVICE FOR THE PEOPLE OF PHILADELPHIA & SUBURBS SINCE 1919

Now providing two locations for better serving the needs of families
throughout the Delaware Valley.

NASEVICH FUNERAL HOME

Franklin and Brown Streets
Philadelphia 23, Penna.

MA. 7-1320

109 E. Tabor Road
(5400 N. Front St.)
Philadelphia 20, Penna.

DA. 9-1844

TRZASKA FUNERAL CHAPEL

HELEN E. TRZASKA

ADELE TRZASKA MARCHAK

LICENSED FUNERAL DIRECTORS

648 4th AVENUE — BROOKLYN, N.Y. 11232

Telephones: SO 8-6890 — UL 4-6270

КУПУСТЕ МАШИНСКУ ДО ПИСАННЯ?

Зайдіть до нас за правдивого порадою!
Машинки до писання це наш бизнес! Масмо
вибір, досвід, і всі можливості, щоб заповнити
Вам повну сатисфакцію. Не „думайте 2 рази”.
Зайдіть до нас за правильним вибором і пра-
вильною ціною!

■

Уповноважений ділер для

Olympia Precision Typewriters

... пишете найліпше тому,
що вона збудована найліпше!

DOBKE TYPEWRITER EXCHANGE

2989 Kennedy Boulevard (Corner Newark Avenue)

JERSEY CITY, N.J. 07306

653-0140

653-0141

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА

Архистратига Михаїла

345 — 7th Street • San Francisco, Calif. • Phone: 861-4066

СЛУЖБИ БОЖІ відбуваються КОЖНОЇ НЕДІЛІ о 10:30 год. ранку

Насгоятьель
Прот. **ІВАН ГОНЧАРІВ**

Голова Парафіяльної Ради
ЮРІЙ ШУЛЕЖКО

**Т-во ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ВІДДІЛ 111 УНС**

Joliet, Ill.

Степан Біло, предс.
Олекса Бернадин, касир
Параня Федак, секр.

Найкращі побажання

**Т-ВО КЛЮБ ПОСТУПОВИЙ
ВІДДІЛ 30 УНСОЮЗУ
в ДЖЕРЗІ СІТІ, Н. Дж.**

Засноване 1902 року

Іван Патуляк, пред.
Петро Костик, секр. і касир
Даниїл Мадай, Конт. Комісія
Стефан Костів, Контр. Комісія

First National Bank of Jersey City

1 Exchange Place

JERSEY CITY, N.J. 07302

**MANOR
JUNIOR
COLLEGE**

**FOX CHASE MANOR
Jenkintown, Pa. 19046**

**CATHOLIC JUNIOR
LIBERAL ARTS
COLLEGE FOR WOMEN**

- Situated in Suburban Philadelphia, Pa.
- **RESIDENT and DAY**
- Liberal Arts, Transfer and Terminal
- Secretarial—Legal, Medical & Executive Associates
- Degrees in Arts and Science

**CONDUCTED BY THE SISTERS
OF ST. BASIL THE GREAT**

**Phone: ESsex 9-2361
Applications close July 30**

Українська переплетня

BIBLOS, Co.

107½ ST. MARK'S PLACE — NEW YORK 9, N. Y.

Tel.: ORegon 7-0370

*Якщо бажаєте собі мати приємні вакації над озером Lake George, N.Y.
то їдьте до:*

TWIN BAY VILLAGE

BOLTON LANDING, N. Y. 12814

Тел.: Area Code 518-644-9777

Жадайте кольорових проспектів і цінників.

Стефан і Леонія Хомяк

ВЛАСНИКИ

24 HOURS SERVICE

Phone: 372-6812; 371-0979

Одинока Українська Фірма в Ньюарку і околиці

Smook And Son Oil Co.

П. СМУК, СИН і Є. ЛОЗОВИЙ, власники

HEATING OIL • SALES • SERVICE

OIL BURNERS, REPAIRS, INSTALLATIONS

26-28 Leslie Street and 77 Schofield Street

Newark, N.J.

Телефон: GL 5-1400

Іван Гасин

НАЙСТАРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК
У ФІЛАДЕЛЬФІЇ І ОКОЛИЦЯХ

"AIR CONDITIONED PARLORS"

HASYN FUNERAL HOME

4244-48 Old York Rd, Philadelphia, Pa.

COMPLIMENTS:

Ukrainian Savings and Loan Association

1321 West Lindley Avenue — Philadelphia, Pa. 19141

DA 9-7080-81-82-83

Member of Federal Home Loan Bank
Member of Federal Savings and Loan Insurance Corporation

GL 7-0300

GL 7-0300

Karbinyk Real Estate

153 W. WYOMING AVENUE PHILADELPHIA, Pa. 19140

Greetings

St. Vladimir Ukrainian Orthodox Church

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION, BRANCH 463
2000 Tecumseh Road East Windsor, Ontario, Canada

MICHAEL A. NIMCHUK, organizer
JOSEPH YAWORSKY, president
ALEC MOYSIUK, vice-president
NESTOR KOSTYNIUK, secretary
HARRY KRAWETZ, treasurer

JOHN MOLCHANOW

PLUMBING

**J. M.
Service**

HEATING

1645 Germantown Avenue ■ Philadelphia 22, Pa.

POplar 9-2879

OR 3-4949 Established since 1916

ROBERT I. MORRIS
OPTOMETRIST
CONTACT LENS SPECIALIST

Hours:

10 A.M. to 7 P.M. Friday to 6 P.M.
Closed Sunday

60 Avenue B New York 9, N.Y.
(Bet. 4th & 5th Sts.)

Telenphones 35 and 88

RYBRYNA HARDWARE
W. J. Daviduk, prop.

SPORTING GOODS — PAINTS
T.V. — BEATTY — FRIGIDAIRE
CHAIN SAWS — GIFTS
PHOTO SUPPLIES
JEWELLERY

Hafford, Sask. Canada

CE 6-5260

CE 6-4262

BENSON FUEL OIL CO.
Immediate Delivery Service

Кличте негайно нашу компанію,
а ми фахово обслужимо Вас.
BINCAROUSKY

512 W. Montgomery Avenue
Philadelphia, Pa. 19122

ПОДОРОЖІ до ПОЛЬЩИ й інших
частин світу літаком або кораблем.
ПАЧКИ ПЕКАО — ЛІКАРСТВА
і ГРОШІ до ПОЛЬЩИ.

Продаж домів — Обезпечення
від вогню і випадків.

W. FRYSZTACKI AGENCY

214 Fairmount Avenue
Philadelphia 23, Pa.

Тел.: MA 7-3886

Бюро засноване в 1920 р.

YOU CAN NOW SEND GIFTS TO RELATIVES IN U. S. S. R.:

- 1 — BY SELECTING ITEMS OF SOVIET MANUFACTURE, INCLUDING AUTOS, REFRIGERATORS, TELEVISION SETS, FOOD ITEMS, ETC.
- 2 — YOU MAY ORDER AN APARTMENT FOR YOUR RELATIVE IN ONE OF THE NEW APARTAMENT BUILDINGS.
- 3 — YOU MAY OBTAIN A MERCHANDISE PURCHASE ORDER REDEEMABLE FOR MERCHANDISE OF RECIPIENT'S CHOICE OR FOR CASH IN LOCAL CURRENCY.

NO CHARGE, NO DUTY, NO SHIPPING EXPENSE
FAST DELIVERY

PODAROGIFTS, INC.

(Sole Agents in U.S.A. for Vneshposyltorg Gift Orders.)
MAIN OFFICE:

220 PARK AVENUE SOUTH

NEW YORK, N.Y. 10003

Tel.: 212 — 228-9547

OR ANY OF OUR BRANCHES OR REPRESENTATIVES

JOHN'S SHOP RITE

John Ogenchuk, prop.

"Small enough to know you
Big enough to serve you."

**QUALITY MEATS — FRESH
FRUIT & VEGETABLES
GROCERIES**

Haffortt, Sask, Canada

Phone 69

NU-WAY STORE

Hafford, Sask, Canada

**CLOTHES FOR THE WHOLE
FAMILY**

Just phone us for prompt service!

Est. 1940

J. H. Herman, prop.

Phone: 434-5131

KOWALCHYK FUNERAL HOME

**129 Grand Street
Jersey City, N.J.**

William F. Raslowsky, Mgr.

SAVE WHERE THE EXTRAS COUNT!

Savings in by the 15th — earn
from the 1st. Dividends calculated
monthly, which means dividends
are paid up to the 1st of the
month of withdrawal.

Appreciation Gifts on New
Accounts.

AT

LIBERTY FEDERAL SAVINGS

**202 N. Broad Street
Stenton & Duval Street
Philadelphia, Pa. 19138**

DUTY - PREPAID GIFT PARCELS TO U. S. S. R.

IF YOU WISH TO SEND YOUR OWN ITEMS PURCHASED HERE
YOU MAY DO SO BY SENDING OR BRINGING THE PARCEL TO
ANY OF THE BRANCHES OF THE OLDEST FIRM IN THIS
BUSINESS, OR DIRECT TO

GLOBE PARCEL SERVICE, INC.

716 WALNUT STREET

PHILADELPHIA, Pa. 19106

Tel.: 215 — WA 5-3455

or

18th STREET & PARK Ave. SOUTH

NEW YORK, N.Y. 10003

Tel.: 212 — 982-8410

Compliments of
A FRIEND

INJECTO MOLD, INC.

840 N. Western Avenue
Chicago 22, Illinois

А. Сокологорский – С. Борисевич

LO 7-3174

RED OAK

RESTAURANT – LUNCHEONS
COCKTAILS – DINNERS
PRIVATE PARTIES

1427 Walnut St. Philadelphia, Pa.

(914) 292-6660

BAKER SALES CO.
10 Chestnut St. Liberty, N.Y.

Headquarters for
SYRACUSE CHINA
Champion Dish Washers
Brand Names in Hotel Supplies
and Equipment
China — Glass — Silver
"Our 19th Year"

Ellenville 647-5111
Area Code 914

**FRESKEETO FROZEN
FOODS, INC.**

Frozen Juices, Meats and Seafood
Fruits and Syrups – Condiments
Martinson Coffee
Route 209
Ellenville, New York 12428

Greetings

to the Readers of "Svoboda" and
the 1967 Almanac Calendar

INK & CHEMICAL CO. INC.
Clifton, N.J.

(914) 292-4300

SABLOFF'S

Everything for the
HOTEL • RESTAURANT • BAR
Route 52 Liberty, N.Y.

Market 7-2143 Market 7-7707

HAUSSMANN'S PHARMACY

Specializing in Foreign and
Unusual Prescriptions

534-536 W. Girard Avenue
Philadelphia, Pa. 19123

Hours:
Daily 8 A.M. to 10 P.M.
Sunday 8 A.M. to 8 P.M.
Free Delivery

ЗМІСТ:

О. Олесь: Яка краса — відродження країни... (вірш) -----	7
Ю. Липа: З поеми „Сімнадцятий”; Святий Юрій (вірші) -----	8
———: Чотири Універсали Української Центральної Ради -----	9
Б. Мартос: Перший Універсал Української Центральної Ради -----	19
С. Левченко: Пам'яті Сімнадцятого (вірш) -----	34
А. Драган: Здійснені мрії -----	35
Б. Кравців: Сімнадцятого року (вірш) -----	59
В. Дорошенко: Михайло Грушевський — життя і діяльність -----	62
М. Грушевський: На порозі нової України -----	70
Є. Маланюк: Вояки (вірш) -----	80
М. Лівчицький: Слово про Петлюру -----	81
Р. Смаль-Стоцький: Початок віднови Української Державности -----	88
І. Кедрин: У горнилі революції -----	97
В. Галан: Пробудження нації -----	107
С. Кушніренко: Вдарило сонце (вірш) -----	111
В. Кедровський: Український військовий рух в 1917 році -----	112
В. С-ко: Хлоп'ячими очима -----	124
Г. Гордієнко: Українізація війська -----	135
Р. Купчинський: Зустрічі на фронті -----	139
М. Островецька: Жмут спогадів з 1917 року -----	145
І. Світ: 1917 рік — на Далекому Сході -----	151
М. Куропась: Перша офензива УГА -----	165
В. Трембіцький: Український національний та державний герб -----	168
Л. Луців: Як злітались орли -----	175
І. Л.: Як червона армія „визволяла” Україну від хліба -----	183
о. П. Понятшин: Українська справа в Америці під час першої св. війни -----	185
Я. Падоз: Від Народної Ради до Конгресового Комітету -----	197
С. А. Mapping: The Directory -----	201
В. Олесницький: Спадщина 22 січня -----	209
В. Стефаник: Марія -----	216
С. Висоцький: Літопис на стінах Київської Софії -----	221
Я. Ісасевич: Військові клейноди Війська Запорізького -----	223
П. Суржуненко: Козаки-підводники -----	225
Календар -----	227
Оголошення -----	242

Керівник друкарні: Анатоль Домарацький.
Складачі: Е. Гарасимчук, Ст. Кулик, М. Попович, С. Сапрун, Ст. Чума. Верстальники:
Я. Сидоряк, Р. Ференцевич. Наклад: 20 000 прим.
Друковано в друкарні „Свобода”,
81-83 Гренд вул., Джерзі Ситі, Н. Дж., 1966.